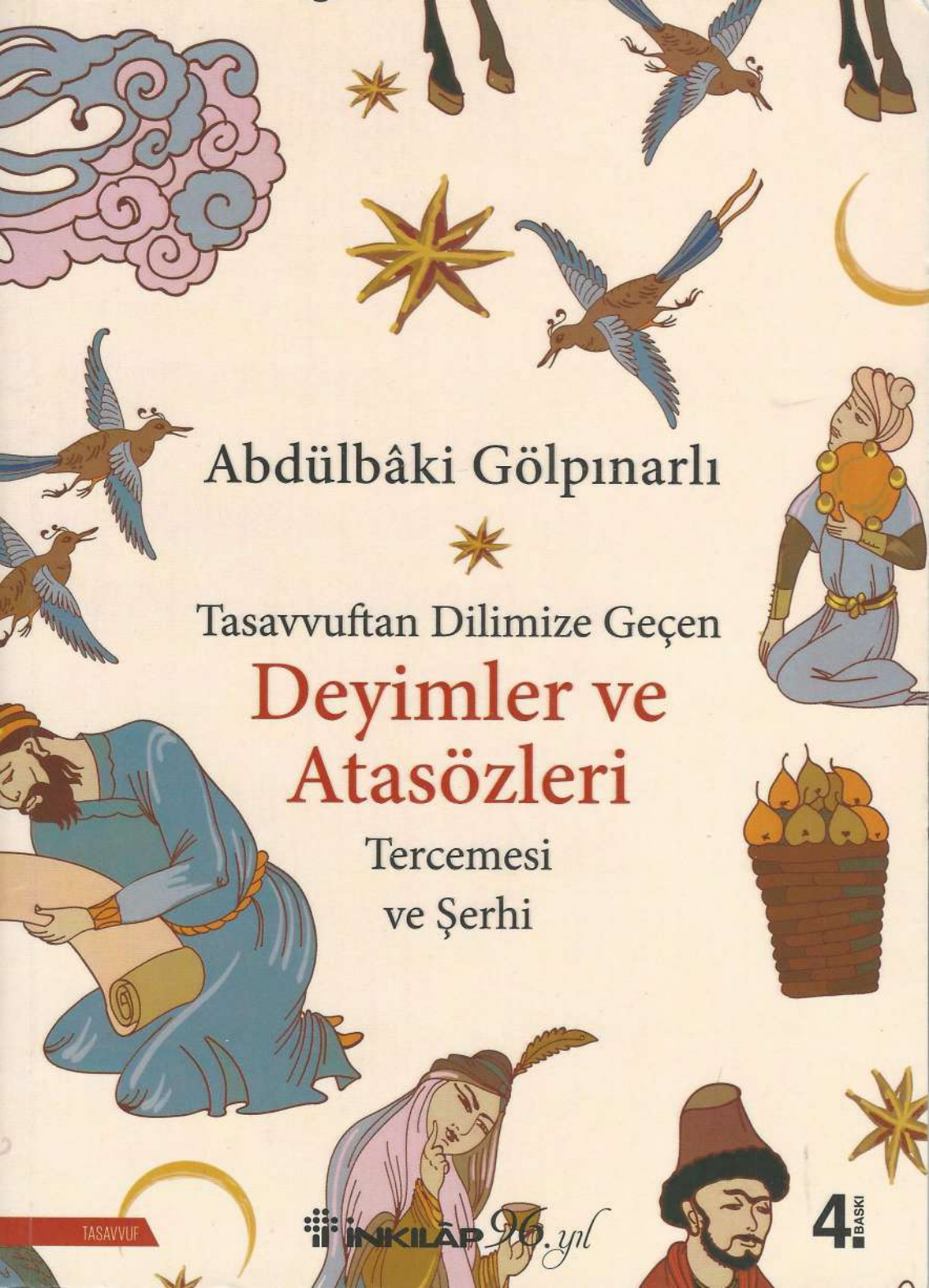

Abdülbâki Gölpınarlı

Tasavvuftan Dilimize Geçen

Deyimler ve Atasözleri

Tercemesi
ve Şerhi

TASAVVUF

İNKILÂP 96.yıl

4. BASKI

Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri

Tercemesi ve Şerhi

Derleyen ve Hazırlayan
Abdülbâki Gölpınarlı

Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri / *Abdülbâki Gölpınarlı*

© *2017,* İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 44066

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Yayın direktörü Gülşen İşeri
Son okuma Saliha Ulusoy
Kapak tasarım Emir Tali
Sayfa tasarım İsra Akan - Şenol Alanbay

ISBN:978- 975-10-4408-2

23 24 25 9 8 7 6 5 4
İstanbul, 2023

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
inkilap.com

Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri

Tercemesi ve Şerhi

Derleyen ve Hazırlayan
Abdülbâki Gölpınarlı

İNKILÂP 96.yıl

İÇİNDEKİLER

Kitabımıza giren deyim ve atasözlerini alfabe sırasıyla, baştan sona dek yazmak ve sayfa numarası vermek, bizce, boş yere sayfaları karalamaktan, bütün deyim ve sözleri tekrarlamaktan başka bir şey olmayacak; sanırız ki okuyucularımız da bu düşüncemize katılırlar. Onun için bu bölüme, ancak terimleri alıyoruz.

— A —

Aba 1
Abdal 4
Ağzı Kara (Kara Boğaz) 15
Ahî 15
Akyazılı 17
Alevî 19
Alem 20
Arakıyye 24
Ârif 25
Arş 27
Âstan - Âstâne (Hankâh), Tekye, Dergâh, Zâviye 28
Aş Evi 30
Âşna 32
Âşûrâ - Aşûre 33
Ata 34
Âteş-bâz 34
Avam 35
Ayakkabılarını çevirdiler 35
Ayak mühürlemek 36

Ayak türâbı 37
Âyîn - Ayîn-han 38
Ayyâr 39

— B —

Baba 42
Bacı - Anabacı 43
Balımtaşı 44
Baş açmak 45
Baş Gözü - Gönül Gözü 46
Baş kesmek 46
Baş koymak 46
Baş okutmak 47
Bâtın 48
Berk-i sebz 52
Berzahiyye 52
Bey'at 53
Bî ser-ü pâ 60
Bismillah 60
Buyruk 64

— C —

Can 65
Cem, Âyîn-i Cem (Ayn'ül Cem') 66
Celâl - Cemâl 67
Cemaathane 68
Cihâz-ı Tarikat 70
Cur'a - dan 71

— Ç —

Çhâr Alâmet 73
Çhâr - Darp 73
Çark 74
Çelebi 75
Çelik 75
Çifte Vav 77
Çiğ adam, Çiğlik 78
Çile 78
Çivi 80

— D —

Dâr 81
Dava - Mana 82
Dede 83
Delil 85
Dem 85
Derviş 87
Destâr 89
Deste - gül 90
Devir - Devriyye 91
Deyiş 92
Direk tutmak 95
Dinlenmek, dinlendirmek 95
Dışarı vermek 95
Dolu 96
Don 97
Dört kapı - Kırk makam 98
Dua - Duagû 100
Düşmek, düşkün olmak 102
Dûvazdeh 103

— E —

Edeb Yâ Hû 104
Ehl-i Dil 107
Ehl-i Hak 108
El almak - El vermek 108
El ele, el Hakk'a 109
Elifte bir şey yok 109
El etek tutmak 110
Elifî Nemed 110
Elifî Somat 110
Elifî Tac 110
Elsiz, ayaksız - Elsiz, dilsiz, belsiz 111
Erbaîn 112
Er-Erenler 113
Er-zâde 115
Eşik 116
Eyvallah 118

— F —

Fahr (Fahir) 120
Fakıyr 121
Fâtiha vermek 121
Fetâ 122
Fütûhât 122
Fütüvvet 122

— G —

Garibler Semâ'ı 125
Gayret 126
Gerçek 127
Gevher 128
Göçmek, Göçünmek 128
Görgü - Sorgu. Görmek - Görülmek 133
Görüşmek 133
Gül 134
Gürûh-ı Nâcî 135
Gülbang 135

— H —

Habbe 137
Hâdim 138
Hal 142
Halife 143
Halil - Bereket 144
Halile 144
Ham 145
Hâmûşân, Hâmûş - Hâne 145
Harabat 146
Havâlet 146
Havâs 147
Haydarî - Haydariyye 148
Heft Selâm 148
Heft Sîn 149
Hırka 151
Horasan Erleri, Erenleri. Horasânîler 155
Hücre, Hücre - Nişîn 157

— I —
Işık 159
— İ —
İcâzet 161
İhvan 162
İhyâ Geceleri 162
İkinci doğum 163
İkrar 164
İmam 165
İnâbe 166
İsm-i Celâl 167
İstihâre 168
İstivâ 169
İşâret 171
— K —
Kâf - Nûn 174
Kahriyye 175
Kahve Nakıybi 175
Kahve Ocağı 175
Kalender 176
Kalıbı dinlendirmek 177
Kaalû - Belâ 177
Kanberiyye 178
Kanun Çerağı 180
Kapıdan geçmek 180
Kara Kazan 181
Karınca - Süleyman 181
Kaygusuz 183
Keçkûl - Keşkûl 184
Kemer 185
Kemer - Beste 185
Kepenek 187
Keramet 188
Kerbelâ 189
Kesret - Vahdet 190
Kırk 192

Kırkbudak 194
Kızılbaş 194
Kızıldeli 196
Kol 196
Köçek 197
Kûfe 199
Kudüm. Kudümzen. Ser-Kudümzen 199
Külah 200
Kûre 201
Kutb 204
Kürsî 204

— L —

Lâ - İllâ 206
Lâ fetâ 206
Lale 208
Lâ mekân 208
Ledün Bilgisi 209
Lokma 211

— M —

Maârif 212
Mahabbet 212
Makaalât 214
Mana 214
Makam 214
Mâ-sivâ 215
Maatbah - Matbah Canı 215
Mâtem Ayı 216
Mangır 217
Melâmet - Melâmetî, Melâmî 218
Mengûş 219
Mersiye 219
Meşe Seli 220
Mevâlî 221
Meydan, Meydancı 221

Mezhep - Meşrep 223
Mi'râc - Mi'râciyye 226
Miyan - Beste 227
Muhib - Muhibbân 227
Mukabele 228
Murâkaba 228
Murakka 229
Musafaha 229
Musahip 229
Mutrıb 230
Mücerred 230
Mü'min - Müslim 231
Mürebbî 231
Mürit 232
Mürşit 232
Mürüvvet 232
Müttekâ - Muîn 233

— N —

Nasip 236
Naşı 237
Na't. Na't-han, Kutb-ı Nâyî 237
Nâz - Niyâz 238
Nazar 239
Nâzenîn 240
Nefes 240
Nev - Niyâz 244
Nevrûz 244
Nezir 246
Nisan Suyu 246
Niyâz 247
Niyaz Penceresi 248
Nokta 248

— O —

Ocak - Ocakzâde 251
Oniki İmam 252
Oniki Hizmet 254
Ondört Masum 255

— Ö —

Ölmeden önce ölüm 256

— P —

Pâlheng 259
Peştemal kuşanmak 260
Peymançe 260
Pîr 260
Pîş - Kadem 262
Post 262

— R —

Rabıta 264
Rehber 264
Rıfâî 265
Rıyâzat 266
Rızâ 266

— S —

Safâ - Nazar 270
Saka 271
Salâ 272
Saltakıy 272
Satmak, Satılmış, Satı 273
Savaş. Büyük Savaş, Küçük Savaş 273
Secdesiz Namaz 274
Selman 275
Semâ' 276
Ser-pâ etmek 278
Seyahat 278
Seyfî Külâh 279

Sîga Kardeşi 280
Sikke 281
Sîne-Zen 282
Sûfî 284
Somat 285
Suret 286
Sülûk 291

— Ş —

Şah 292
Şalvar 295
Şâm-ı Gariban 295
Şam 295
Şath. Şathıyye 296
Şeb - Külah 298
Şedd 298
Şems Kolu - Veled Kolu 299
Şerbet 300
Şey'en li'llâh 301
Şeyh 301

— T —

Tac. Tâc - Nâme 304
Taht 306
Taklid - Tahkıyk 307
Talip 307
Târek 307
Tarıyk 308
Tarikat (On İki Tarikat) 311
Tasarruf 311
Tavşan Yemezler 312
Taylasan 312
Teber 312
Tekbir 313
Telkıyn 314
Tennûre 315

Terazi tutmazlar 316
Terceman 316
Tespihten geçmek 320
Teslim - Teslim Taşı 320
Tevellâ - Teberrâ 321
Tıyg - Bend 321
Tılsım 322
Türbe 323

— Ü —

Üçler 328

— V —

Vahdet 330
Vakıf 330
Varlık - Benlik 332
Vâridât 332
Vekil 333
Vilâyetnâme 333
Vird - Evrâd 334
Vücûd, Vecd, Tevâcüd 335

— Y —

Yabancı 336
Yedi 338
Yed, Yed-i Bey'at 340
Yol, Yol - Yordam 342
Yukarı iller 343

— Z —

Zâhid, Zühd-i Huşk 346
Zâhir 346
Zahm, Zahme 347
Zâkir 348
Zuhur - Zuhurat 349
Züvvâr 350
BİBLİYOGRAFYA 351

SUNUŞ

Okuyucularımıza sunduğumuz bu kitap, adından da anlaşılacağı gibi, tasavvuftan dilimize geçen deyimleri ve atasözlerini tespit etmektedir. Dostlarla konuşurken, arada bir bu deyimler, bu atasözleri, dilimize gelir dururdu. Başta aziz dostumuz Prof. İsmet Sungurbey olduğu halde, bunları yazmamızı isteyenler oldu; bize de bu istek, yerinde ve gerekli göründü. Fakat deyimleri, atasözlerini yazıp geçmek, hiçbir şey ifade etmeyecekti. Çünkü bu deyimlerin, bu atasözlerinin birçoğunun artık mesnedi kalmamış, anlamı bilinmez olmuş, ama hâlâ da yeri gelince söyleniyor; fakat yeri gelince söyleyen de, sorulsa anlamını bildiremez olmuş, dinleyen de. Bir kısmıysa, geleneğe dayanıp inanç olmuş kalmış. Belki bunlar, zaman geçtikçe unutulacak, söylenmez olacak; fakat bunlara, tarihlerde, eski fıkralardan bahseden, yaşayışımızı anlatan kitaplarda, hele tasavvuf kitaplarında rastlanacak ve anlamları anlaşılmayacak; hatta haklarında belki de uydurma tevillere, tevcihlere kalkışılacak.

Bu deyimlerin, bu sözlerin bazıları, tasavvufî inançlara, o inançlardan doğan âdetlere, geleneklere dayanıyor; bazılarıysa tarihi olayları canlandırmada. Fıkralardan meydana gelenleri var; yahut o fıkralar, bu sözlerle örülmüş, bunlardan uydurulmuş. Fakat günümüze kadar gelenleri, günümüzde bile söylenenleri mevcut. Dil değişiyor; üzülsek de, istemesek de bu, oluyor ve olacak; fakat dünün yazıları da belki anlaşılmayacak; bunların tespiti gerek.

İçlerinde insanlığı, insani seciyeyi belirtenleri, kula kul olmamayı öğütleyenleri, hür yaşayışı dile getirenleri var; ayetlerin, hadislerin anlamlarını verenleri var; aşırı bâtını inançlarla, asılsız, hatta aklı-dine aykırı hayallerle yoğrulan-

ları var. Bu son bölüme girenleri de "Nakl-i küfr, küfr değildir" diyerek aldık. Fakat, alfabetik tertibe göre sıraladığımız her deyimi, her atasözünü, hem de etraflıca anlatmayı amaç edindik. Başka türlü yapsaydık, yalnız deyimleri ve atasözlerini alsaydık, hiçbir şey yapmamış olurduk. Bu arada, bir deyimde, bir atasözünde geçen izah, bir başkasında da, başka bir tarzda geçti; tekrar o konuya göre, o sözü anlatmaya mecbur olduk. Bu, zaruri bir tekrardır.

Tasavvuftan, doğrudan doğruya, yahut bir münasebetle dilimize geçen bütün deyimleri, atasözlerini alabildik mi? Bu soruya kesin ve kandırıcı bir cevap veremeyiz; ancak yalnız akla gelenleri almadık; kitapları, cönkleri de karıştırdık; kitabımızın, mümkün olduğu kadar tam olmasına çalıştık. Hatta deyim ve atasözü meydana getirmeyen, terim olarak kalan tasavvufî sözleri de almayı doğru bulduk; maddelerin izahında umumi deyimlere de değindik. Hasılı kitabımızın tam olmasına, elimizden geldiği kadar çalıştık; böylece kitap, bir bakıma, edebi-tasavvufî terimlere de yer vermiş oldu. Kitabımızda 584 madde başı var; 574 tane de deyim ve atasözü yer almakta; izahlarda, herkes tarafından söylenegelen deyimler, bu sayılardan dışarda.

İlerde, klasik edebiyatımızdaki mazmunları, ayrı bir kitap olarak sunmayı da düşünüyoruz. İlk adımda devşirdiğimiz bu demet, belki de o gül bahçesinden koparılmış bir demet olacak.

Kültürümüze bu kitapla bir hizmette bulunduğumuza inanıyoruz; umarız ki okuyucularımız da bu inancımızı gerçeklerler. Başarı, ancak Allah'tan, Resûl'ünden ve Ehlibeytindendir (S.M).

18.XII.1976
Abdülbâki GÖLPINARLI

— A —

ABA (deyimler)

Abacı
Abalı
Vur abalıya
Abası kırk yamalı, abası kendinden yamalı, alaca abalı
Abası yanık
Abaya bürünmek, başını abaya çekmek
Kaba yerine aba giymek
Abayı yakmak

* * *

(Atasözleri)

Aba altından sopa gösterir
Aba da bir, kebe de bir giyene; güzel de bir, çirkin de bir sevene
Aba vakti aba alan, yaba vakti yaba alan yanılmamış
Abanın kadri yağmurda bilinir
Aba yeninden yıldız gösterir
Bir abam var atarım, nerde olsa yatarım
Abacı, kebeci, bu neci. Abacı, kebeci, sen neci

* * *

(Dinî - tasavvufî deyim)

Âl-i Abâ, Ehl-i kisâ, Pençe-i Âl-i Abâ, Penç- Ten-i Âl-i Abâ. Bende-i Âl-i Abâ

Dövme yünden yapılan kalın kumaşa denir; rengi çok defa beyaz olur. Karaya çalanına, kara renkte olanına **"kebe"** derler. İnce abadan, kebeden heybe ve hurç yapılır. Kalınları eğer örtüsü olarak kullanılır, eğer altına konur. Fakat asıl aba, bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız ve kolsuz, ayaklara dek uzanan, önü açık bir üst libasıdır. Örme yünden ve ince olanlarına **"Aba"**, dövme yünden olanlarına **"Kepenek"** denir.

Kepeneği çobanlar giyinirler ve bununla yağmurdan, kardan korunurlar. Arabistan'da, mevkice büyük kişiler, yakası ve ön tarafta, vücuda kavuşan yerleri sırmalarla, sırma kordonlarla süslü koyu renkte aba giyerler. İran'da aba, din bilginlerinin üst libasıdır. Eskiden dervişlerin hemen hepsi aba giyerlerdi. Aba biçiminde, kollu, yakasız, önü açık olanına **"Hırka"**, kolları çok geniş olup giyilince ve eller göbek üstünde kavuşturulunca kol uçları dizlerden aşağıya sarkanına, giyilmezse eteğe yakın bir yere kadar uzananına **"Resim Hırkası"** denir, ki bu son hırka Mevlevîlere mahsustur (Hırka'ya bkz.).

Aba, dilimize birçok örf mecazı ve atasözü kazandırmıştır. **"Abacı"**, hazıra konan, bedavaya can atan kişiye denir. **"Abalı"**, yoksul, kimsesiz anlamınadır. **"Vur abalıya"**, kimsesi olmayan, kendini kayıracak, görüp gözetecek eşi-dostu bulunmayan, üstüne her suç atılabilen kişi hakkında söylenen bir deyimdir. Bütün bu deyimler, dervişlerin, iş güç görmemelerinden, kendilerini tasavvuf yoluna vermiş olmalarından, eşten dosttan, aileden, yerden yurttan geçmelerinden dolayı üremiştir. **"Abası kırk yerinden yamalı"** ve **"Abası kendinden yamalı"** deyimleri de, dervişlerin abalarının yırtık pırtık olmasından meydana gelmiştir. Aynı zamanda eskiden, dervişler, hırkalarının helal maldan olmasına bilhassa ehemmiyet verirler, bu yüzden de mallarının helal olduğuna inandıkları tasavvuf erlerinden kumaş parçaları toplarlar, aba ve hırkalarını bu kumaş parçalarını birbirine dikerek yaparlardı ki, bu çeşit aba ve hırkaya, yamalı anlamına Arapça **"Murakka"** da denirdi. Bu deyimler ve **"Alaca abalı"** deyimi, bu âdeti de canlandırır. Dervişler, Tanrı âşığı sayılırlardı. Bu münasebetle "âşık, sevdalı" yerine **"Abası yanık"** sözü de bir terim olmuştur. **"Abayı yakmak"** da âşık olmak anlamına gelir. **"Abaya bürünmek, Başını abaya çekmek"** öldü anlamına da gelir. **"Kaba"**, Farsçada kaftan demektir ve zenginlerin bezentili üst libasına denir. **"Kaba yerine aba giymek"** sözü de bu

münasebetle gene, dünya mevkilerini terk edip Tanrı yolunu seçmek, tasavvuf yoluna girmek anlamını verir.

"Aba altından sopa gösterir" atasözü, derviş geçindiği halde dervişliğe yakışmayan işlerde bulunan, şunun bunun aleyhine çalışan kişilere söylenen bir atasözüdür. **"Aba da bir, kebe de bir giyene; güzel de bir, çirkin de bir sevene"** atasözü her şeyi hoş gören, ince eleyip sık dokumayan kişiler hakkında kullanılır. **Aba vakti aba alan, yaba vakti yaba alan yanılmamış",** her işi vaktinde yapmak lüzumunu bildirir. **"Aba vakti yaba, yaba vakti aba olmaz"** atasözü, her şeyin bir vakti olduğuna delalet eder. Yaba, harmanda ekini savurmak, taneleri samandan ayırmak için kullanılan, çatallarının arası açık tırmığa denir. Harman savrulurken kullanılan bu alet, abayla kullanılamayacağı için bu atasözü meydana gelmiştir. **"Abanın kadri yağmurda bilinir",** abanın insanı yağmurdan koruduğunu, aynı zamanda çeşitli bela yağmurlarından da muhafaza ettiğini anlatır. **"Aba yeninden yıldız gösterir"** atasözü, maddî manevî himmet erbabı hakkında söylenmiş olsa gerektir. Abanın iki yanında, kolları geçirmek, abayı giymek için genişçe, kol geçecek kadar büyük yırtmaç vardır, ki bunlara "yen" derler. Yenden yıldız göstermek, dileyeni murada erdirmek olsa gerektir. Fakat bunu, yalnız yıldız göstermek, fakat gösterdiğine kavuşturmamak anlamına da alabiliriz. **"Bir abam var atarım; nerde olsa yatarım"** atasözüyse, nerde akşam orda sabah geçinen, gezginci dervişlerden kalma bir atasözüdür; yere yurda, eve barka ehemmiyet vermeyenler hakkında söylenir. **"Abacı, kebeci, bu neci"** ve **"Abacı, kebeci, sen neci"** sözü, umulmadık bir şey, birdenbire meydana çıkarsa, yahut birisi, üstüne vazife olmayan bir işe karışırsa söylenir.

* * *

Kur'ân-ı Kerîm'in XXXIII. suresinin (Ahzâb) 33. ayet-i kerimesinin tefsirinde, Hazret-i Peygamber'in (S.M.), Hazret-i Alî'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Huseyn'i, abasının altına alıp bunların, Ehli Beyti olduğunu bildirerek onlardan, her türlü pisliğin, kötülüğün giderilmesini, tertemiz kılınmalarını Tanrı'dan diledikleri anlatılır ki, bu münasebetle kendileri de dahil olmak üzere bu beş kişiye, aba altına alınanlar anlamına **Âl-i Abâ - Ehl-i Kisâ"** denmiştir. Ehli Beyt muhibi olan hattatlar; yazdıkları, bilhassa bu beş adın yazıldığı yazılara **"Bende-i Âl-i Abâ"** vasfıyle isimlerini yazarlardı. Son hattatlardan Şefik (1297 H. 1880), lev-

halarına, çok defa **"Bende-i Âl-i Abâ Muhammed Şefik-ı pür hatâ"** ketebesini yazarak adını, Âl-i Abâ'ya kul olduğunu belirterek bildirir.

Âl-i Abâ'ya, aba altına giren beş kişi anlamına **"Penç Ten-i Âl-i Abâ"** dendiği gibi, gene aynı anlama **"Pençe-i Âl-i Abâ"** da denir. Beş, beşli anlamına gelen "pençe", aynı zamanda el ve avuç anlamını da verdiğinden, bileğe kadar, parmaklar açık ve avuç görünmek üzere yapılan el resmi de bu beş zatı hatırlatırdı. Parmaklara bu beş adın, avuca "Allah" adının yazıldığı da olurdu.

Sûfîlerden, eli, parmaklarla, Arap harfleriyle "Allah" adına benzetenler, başparmağı "Elif" harfine, şehadet parmağıyla orta ve adsız parmakları iki "Lâm"a, küçük parmağı da "H" harfine teşbih edenler de olmuştur. Oğlanlar-şeyhi İbrahim'in (1065 H. 1655 M.) tasavvufî sohbetlerinin zaptından meydana gelen "Sohbet-Nâme"sinde, "Ve dahı sûret-i âdem, serapâ Lafzat'ullah nümûdârı olduğu gibi bâzı eczâsında dahi nümûne-i ism-i Zât mevcuttur; netekim destini mürekkebe koyup beyaz kâğıt üstüne koysan İsm-i Zât sûreti müşâhede olunur ki Lafzat'ullah budur buyurdular" sözleri vardır (Bizdeki nüsha, S. 3).

Yeniçerilerin on yedinci bölüğünün damgası da "pençe"dir. Pençe, alem, yani sancak başlığı olarak da kullanılmıştır. Bilhassa İran'da Safevîlerin devrindeki sancakların başlıkları "pençe" olduğu gibi Muharremlerdeki "deste" denen ve "sinezen - göğse vuran", yahut zincirle sırtını döven, onuncu günü de "ağ göyneh", yani "ak gömlek" denen ve kamayla başlarını yarıp giydikleri kefenleri kana bulayan, böylece ta'ziyeyi coşturan toplulukların bayraklarında da başlık olarak "pençe" vardır. Bu alemlerden iki tanesi, hâlâ Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi Mescidi'nin minberinde durmaktadır.

Hasan Dede, bir nefesinde,

Kimi derviş, kimi hacı,
Cümlemiz hakk'a duacı;
Resûl-i Ekrem'in tacı,
Aba, hırka, şal bizdedir

dörtlüğünde "Aba" sözünü kullanır *(Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 30, dördüncü dörtlük).

— o —

ABDAL (deyimler)

Abdal abdal bakınır
Abdallığına doyma

Abdallık parayla pulla değil
Abdallığıma say. Abdallığıma ver
Hayran abdal
Abdalım sarı kaşık
Kırk abdal doyuran
Ayran budalası
Hasan abdalı gibi

* * *

(Atasözleri)

Abdala malum olur
Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz
Abdalın karnı doyunca gözü kapıda olur
Abdalın yağı çok olur; gâh burnuna çalar, gâh gerisine
Abdal tekkede, hacı Mekke'de
Dağ yürümezse abdal yürür
Bir kaşıkla dokuz abdal doyar.
Dokuz abdal bir kaşıkla geçinir
Dokuz abdal bir kilimde uyur; iki padişah bir iklime sığamaz
Soygun vermiş abdala dönmüş

* * *

Abdal, abdala çatmayınca kasnak koyna girmez
Abdal abdalın ne onduğunu ister, ne bulduğunu
Abdal alacayı, isli karacayı sever
Abdaldan paşa, ağaçtan maşa olmaz

* * *

"Abdal", birinin yerine geçmek, birini, bir şeyi, başka birinin, başka bir şeyin yerine koymak, değiştirmek anlamlarına gelen Arapça "bedel" ve "bedii" sözlerinin çoğulu olduğu, **"Budala"** sözünün de aynı anlama geldiği söylenmiş, erenlerden biri ölünce, ondan aşağı derecede bulunan erenlerden birinin, Tanrı tarafından onun yerine geçirilmesi dolayısıyla bir bölük erene **"Abdal"** dendiği, bunların yedi, yahut kırk kişi bulunduğu, tasavvuf inançla-

rındandır. **"Abdal"**dan olan erenlerin, bir anda, birçok yerde görünebilecekleri, kendilerine benzerler gösterebilecekleri, bu yüzden bu adla anıldıkları söylenmiştir. "Abdal" hakkında bazı hadisler de rivayet edilmişse de, hadis bilginleri, bunların uydurma olduğunu söylemişlerdir.

XIII. yüzyılda, yalınayak, başı kabak gezen, elindeki hindistancevizinden yapılmış keşkülünü (Bak: **Keçkül - Keşkül**), bir şey istediği kişiye uzatan, keşküle konanları, mensup olduğu, yahut konuk bulunduğu tekkeye götürüp sunan, sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş eden, göğüslerine, Hazret-i Alî'nin adını, Zülfekar denen kılıcın resmini dövmeyle dövdüren, çok defa toplu bir halde bayraklarıyla, şehir şehir, köy köy gezen, inançlarını yayan Şîî-Bâtınî inançlar besleyen bir derviş taifesi de vardı; ki bunlara, **"Abdâlân, Abdâlân-ı Rûm" Abdallar,** Rum, yani **"Anadolu Abdalları"** denirdi. Abdalların, XV. yüzyıl sonlarında, Bektaşîler tarafından temsil edildiğini, bu yüzyıldan sonra ayrıca bir Abdallar zümresinin bulunmadığını biliyoruz. **"Abdal"** sözü, aynı zamanda, derviş anlamına da kullanılmış, Bektaşî, yahut Mevlevî dervişi yerine "Bektaşî abdalı, Mevlevî abdalı" da denmiştir. Abdallar, nefislerini aşağılatmak için dilenmeyi caiz görmüşlerdi; gittikleri köylerde, şehirlerde Nefir **"bak"** ve kudümlerini (Bkz. **Kudüm**) çalıp nefesler (Bkz. **Nefes**) okurlar, zikrederler, sema ederlerdi (Bkz. Sema); bu yüzden, bir yeri yurt edinmeyen, yaz-kış göçebe bir halde yaşayan, müziğe düşkün olan Kıptilere de halk "Abdal" adını takmıştı (Abdülbâki Gölpınarlı: *Mesnevî Şerhi*; c. I; İstanbul, Millî Eğitim Basımevi - 1973; s. 117-119).

Bu gezginci derviş zümresi, Türkçeye, saf, bir şeyi tam manasıyla araştırmaz, bu yüzden de anlamaz anlamına gelen ve zamanla bön, ahmak, anlayışsız anlamlarını veren örf mecazı, **"Abdal"** sözünü verdiği gibi gerçeği sezer, bir şeyi, olmadan bilir, gezginci olmaları dolayısıyla düğünden, dernekten, ziyafetten hoşlanır, doyunca da yürüyüp gezginciliğini sürdürür anlamlarını veren atasözlerinin de meydana gelmesine sebep olmuş, sonradan bu zümre kalmayınca, örf mecazlarında ve atasözlerindeki **"Abdal"**, aklı az ve ahmak anlamına kullanılır olmuştur.

"Abdal abdal bakınır, Abdallığına doyma, Abdallık parayla pulla değil, Abdallığıma say, Abdallığıma ver" deyimleri, bön, ahmak, anlayışsız yerine kullanılan örf mecazları olduğu gibi, bir şeye, bir olayla şaşkınca bakınan kişiye de **"Hayran abdal"** denegelmiştir.

Abdallar, giydikleri tennûrelerin kemerine, oldukça büyük bir kaşık da sokarlardı. **"Abdalım sarı kaşık"** deyimiyle, büyük kaşıklar hakkında kullanılan **"Kırk abdal doyuran"** sözü de onların bu âdetlerinden meydana gelmiştir. **"Ayran budalası"** deyimindeki **"budala"** sözünün de **"Abdal"**ın çoğulu

olması dolayısıyla Abdallarla ilgili olduğunu sanıyoruz. **"Hasan Abdalı gibi"** deyimiyse boğaz tokluğuna çalışan kişiyi anlatırken kullanılan bir deyimdir.

* * *

"Abdala malum olur" atasözüyle erenlerin "abdal" zümresinin kastedildiği muhakkaktır; zaman geçtikçe bu söz, hatta yalnız **"Malum oldu, malum olur"** gibi "abdal" tabiri söylenmeden denmeye başlamış ve bir latife, bir espri olarak kullanılır olmuştur. **"Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz"** atasözü, bu gezginci derviş zümresinin düğünlere, davetsiz bile olsa çöktüğünü bildiren bir atasözü olsa gerek. **"Abdalın karnı doyunca gözü kapıda olur"** sözü de gezginci olduklarını hatırlatmaktadır. **"Abdalın yağı çok olur; gâh burnuna çalar, gâh gerisine"** atasözü, abdalların derip devşirmelerinden kinayedir. **"Abdal tekkede, hacı Mekke'de"**, abdalların bir şehre uğrayınca tekkeye konuk olduklarını belirtmektedir. **"Dağ yürümezse abdal yürür"** atasözü de abdalların keramet ehli geçindiklerini, ince bir istihza ile geleceğe aktarmadadır. Hatta Nasreddin Hoca'ya da atfedilen bir fıkraya göre, kendisinden keramet istenen, karşıki dağı çağırıp getirtmesi dilenen Hoca, dağa, **"Gel yâ mübarek"** demiş, demiş ama dağda bir hareket görünmeyince de dağa doğru yürümeye başlamış; **"Nereye gidiyosun, erenler?"** diyenlere de **"Dağ yürümezse abdal yürür"** cevabını vermiş.

"Bir kaşıkla dokuz abdal doyar" ve **"Dokuz abdal bir kaşıkla geçinir"** atasözleriyse, hem abdalların kemerlerinde kaşık taşımalarından meydana gelmiştir; hem de aralarında senlik benlik olmadığını, aynı inancın, aralarında sıkı bir birlik beraberlik sağladığını bildirir. Nitekim **"Dokuz abdal bir kilimde uyur, iki padişah bir iklime sığamaz"** atasözü de bunu perçinlemektedir.

"Soygun vermiş abdala dönmüş" atasözüyse, zaten yarıçıplak bir halde bulunan "abdal"ın soyulunca ne hale geleceğini gözler önüne seren ve soygunun dehşetini belirten bir atasözüdür.

* * *

"Abdal, abdala çatmayınca kasnak koyna girmez; Abdal, abdalın ne onduğunu ister, ne bulduğunu; Abdal alacayı, isli karacayı sever; Abdaldan paşa, ağaçtan maşa olmaz" atasözleriyse Kıbtilere "abdal" adı verilmesinden doğan sözlerdir.

Anadolu'da ve Rumeli'de adına "abdal" vasfı takılan bir hayli yatırların türbeleri, camileri bulunduğunu, Alevî - Bektaşî halk edebiyatında, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pîr Sultan Abdal, Kazak Abdal, Muhyiddin Abdal gibi şairlerin mevcudiyetini de bildirelim ve bu maddeye son verirken "Dertli Kemter" mahlasını kullanan ve 1794'te ölen "Dertli"den başka biri olan şairin,

Abdallığın binasını sorarsan,
Allah bir Muhammet Ali Abdaldır
Hakıykat ilminin aslın sorarsan,
Cümle ululardan ulu abdaldır

dörtlüğüyle başlayan nefesiyle *(Alevî-Bektaşî Nefesleri,* İstanbul, 1963, s. 38) XVI. yüzyıl şairlerinden Hayretî'nin,

Buldular ol bi nişandan çok nişan Abdâllar,
Lâmekân ilinde tuttular mekân Abdâllar

beytiyle başlayan ve abdalları öven on dokuz beyitlik şiirini de hatırlatalım (Aynı; s. 53-54)

— o —

Abdest

Abdest vermek
Abdestimi bozmadım
Abdestimde şüphem yok

* * *

Abdestsiz sofuya namaz mı dayanır

* * *

Abdest, bazı dini ibadetleri yapabilmek için muayyen uzuvları yıkamak ve meshetmek üzere eda edilmesi gereken ön bir ibadettir. Abdestsiz namaz kılınamaz; Kur'ân-ı Kerîm'in yazılarına el sürülemez, Hac tavafı yapılamaz. Ölüyü yıkamaya da **"Abdest vermek"** denir.

Edebe aykırı bir iş gören kişiye **"Sana bir abdest veririm ki bir daha bozmazsın, bozamazsın"** yahut **"bozulmaz"** denir ki bu söz, haddini bildirmek anlamına gelir; yalnız tasavvuf ehline ait olmayıp umumidir.

Bektaşîliğe girecek kişiye, giriş töreninden önce, İmamîyye mezhebine göre abdest aldırılır. Tarikata girince de baba, yani Bektaşî şeyhi ona öğütlerde bulunur; "Elin tek, dilin pek, belin berk tut" der. "Eline, diline, beline" diye

özetlenen bu üç esasa riayet eden Bektaşî, kendisini överken **"Ben abdestimi bozmadım", "Abdestimde şüphem yok"** der. Bu son söz umumidir; herhangi bir şeyle ilgisi olmayan kişi, **"Benim abdestimde şüphem yok"** der; fakat **"Abdestimi bozmadım"** sözü, Bektaşîlere aittir ve bunu söyleyen, ikrarından dönmediğini, ahdinde sebatını bildirmiş olur.

Bir de, çabucak namaz kılan, **"Abdestsiz sofuya namaz mı dayanır"** atasözüyle tavsif edilir ki, "sofu" sözünün "Sûfî"nin söyleniş tarzı olduğu düşünülürse, bu atasözünün tasavvuftan geçtiğine hükmedilebilir.

* * *

Acele

Acele şeytan, teennî Rahman'dan
Acele işe şeytan karışır
(Evetleme, boka düşersin
Evmekle menzil alınmaz)

İlk atasözü, bir hadis-i şerifin tam Türkçesidir (Câmi'us-Sagıyr fî Ahâdîs'il-Beşîr'in-Nezîr; Mısır - 1321; c. I, s. 112). **"Acele işe şeytan karışır"** atasözü de aynı mealdedir. İvmek, evmek, acele etmek anlamına gelir; son atasözü, hem maddî, hem manevî menzil almanın, aceleyle değil, düşünerek taşınarak, bastığı yeri, aldığı yolu bilerek gitmekle mümkün olacağını bildirmektedir.

* * *

Açık kapı

Açık kapıyı Allah kapatmasın
Kapıyı örtmek, sırlamak, sırretmek

* * *

Açık kapı; konuğa, yoksula açık olan, konuk konuklanan, yoksulun ihtiyacı giderilen kapı, yani ev, konaktır ve bu atasözü, böyle kapının, kapanmamasını Allah'tan niyaz eder. **"Kapamak, kapatmak"** sözlerindeki anlam dolayısıyla tasavvuf ehli, bu sözleri bile, bu atasözünden başka bir sözde kullanmazlar. **"Kapıyı örtmek"** yahut **"sırlamak"** tabirlerini kullanırlar. **"Kapıyı ört", "Kapıyı sırla",** yahut **"Şirret"** gibi.

* * *

Adak - Adamak

Ada bana, adayım sana
Adadığı çok, verdiği yok
Adamak kolay, ödemek güç

* * *

Adak, bir işin olması için Allah rızasını elde etmek, Allah'a manevî yakınlığa ermek kastıyla herhangi bir ibadetin yapılmasına söz vermek anlamına gelir. Mesela hasta olan, hastalığının geçmesi için bir gün oruç, yahut yoksullara muayyen, yahut gayri muayyen bir para, yahut iki rekat namaz adar ve iyileşince adağını yerine getirir. Adak, gene Allah rızasını elde etmek, Allah'ın manevî yakınlığına ermek kastıyla herhangi bir veli adına da olabilir ki, bu takdirde o velinin ruhaniyetinden, Tanrı'ya yakınlığından yardım dilenmektedir ve adağın sevabının o veliye bağışlanacağı şart koşulmaktadır. Doğrudan doğruya bir veliye, bir yatıra adak adamak, İslâm'a aykırıdır; fakat ondan medet umup, onunla Allah'a tevessül etmek caizdir.

"Ada bana, adayım sana" atasözünün anlamında şümul vardır; sen bana yardımda bulun, ben de sana yardım edeyim demektir. **"Adadığı çok, verdiği yok"** atasözü, adağını yerine getirmeyenler hakkında söylenir; aynı zamanda, sözle atıp tutan, fakat sözünde durmayan kişiler hakkında da kullanılır. Nitekim **"Adamak kolay, ödemek güç"** atasözü de hem insanın yerine getirebileceği bir şeyi adaması, hem de adağını ödemesi lüzumunu bildirir. Burada aklımıza gelen bir fıkrayı da yazalım:

Bedevinin biri, hurma ağacına çıkarken, "Yarabbi" demiş, "kılçıklar bir yerime batmadan inersem sana bir öküz kurban edeyim; adağım olsun." Çıkıp hurmaları topladıktan sonra inerken, "Yarabbi, bir koyun" demiş. Biraz daha inince "Yarabbi" demiş, "bir kuzu." Sağ esen yere inince bağırmış; "Adak mafiş Yarabbi."

Adağa Arapça "Nezir" de derler (**Bkz. Nezir**).

* * *

Adam - Âdem

Adam insan
Adam değil, cüdam

Adamlık başka şey
Adam sarrafı
Âdem-i Ma'nâ

* * *

Adam, adam demekle adam olmaz
Adam adamın kadrini bilir, sarraf altın kıymetini
Adam adamın, sarraf altının kadrini bilir
Adam, adam sayesinde adam olur
Adam ahbabından bilinir
Adam akranından, hayvan yularından tutulur
Adam ikrarından, hayvan yularından tutulur
Adamlık parayla pulla değil

* * *

"Âdeme âdem gerektir, âdem etsin âdemi;
Âdem âdem olmayınca netsin âdem âdemi?"

Âdemiyyet dad-i Hak'tır, herkese olmaz nasîb.

* * *

Adam, Arapça "âdem"in Türkçeleşmişidir. Azeri lehçesinde adam yerine "kişi" de denilir. Kur'ân-ı Mecîd'in XVII. suresinin (İsrâ') 70. ayet-i kerimesinde âdemoğullarının şerefi, kadri bildirilmekte, insanın, birçok yaratılmışlardan üstün olduğu beyan buyurulmaktadır. VII. surenin (A'râf) 179. ayet-i kerimesindeyse, gönülleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde hikmetleri sezip görmeyen, kulakları olduğu halde doğruyu duymayan insanların, hayvandan da aşağı oldukları, onların, gaflet ehli bulundukları bildirilir. Bu bakımdan tasavvuf ehli, insanın, anlayış, duyuş, seziş ve huy bakımından da gerçek insan olmasına ehemmiyet vermiş, bu ehemmiyet, dilimize deyimler ve atasözleri kazandırmıştır.

Bütün manasıyla insan olan kişiye, **"Adam insan"** deriz. İnsanlıktan nasibi olmayan kişi hakkındaysa **"Adam değil, cüdam"** sözünü kullanırız. "Cüda" Farsça, ayrı anlamına geldiğinden, bu sözle, adamlıktan ayrılmış kişi dendiğini sanıyoruz. Aynı zamanda Azeri lehçesinde "cıda", mızrak demektir, "cüdam" sözü, bundan gelmişse, adam değil, mızrak gibi boy postan ibaret, tek başına bir işe yaramaz demek oluyor. **"Adamlık başka şey"** deyimi insanlığın, şekille

olmadığını bildirir. Adamları, hallerinden, tavırlarından, sözlerinden, hatta giyim kuşamlarından, yürüyüşlerinden, bakışlarından anlayıp hükmünü veren, hükmü de doğru çıkan kişiye **"Adam sarrafı"** deriz. Tasavvuf erbabı arasında, Hazret-i Peygamber'in (S.M) hakikatine vâris olduğuna inanılan "kutb"a da "Âdem-i Ma'nâ" ve Merd-i Ma'nâ" dendiği vardır; nitekim Oğlanlarşeyhi İbrahim (1065 H. 1655), "Dil-i Dânâ" adını verdiği kasidesinde,

Sıfât-ı Hak'dürür âlem, sıfatın zâtıdır, âdem,
Kamû şeyden olan akdem olubtur "Âdem-i ma'nâ"

Ben âdem dediğim ma'nî-i âdemdir behey âdem,
Sözü Seb'ül-Mesânî'dir, yüzüdür Nüsha-i Kübrâ

der (Bizim istinsah ettiğimiz nüsha; 25 b).

"Adam, adam demekle adam olmaz", başka bir deyişle **"Adam, adam denmekle adam, adam olmaz"** atasözü, insanın sözle değil, özle insan olacağını bildirmektedir. **"Adam adamın kadrini bilir, sarraf altın kıymetini"** ve **"Adam adamın, sarraf altının kadrini bilir"** atasözleriyse gerçek insan olanın kadrini, gerçek insan olan kişinin bileceğini, nitekim altının kadrini, kıymetini de ancak sarrafın bildiğini ifade eder. **"Adam, adam sayesinde adam olur"** atasözü, terbiyenin ehemmiyetini belirtmesi bakımından pek değerlidir. **"Adam ahbabından bilinir"** atasözüyse "İnsan, sevdiğiyledir", yani sevdiği kişi ne haldeyse, ne huydaysa, nasılsa, o da o haldedir, o huydadır, öyledir ve "İnsan, dostunun dinindedir; insanın kimi sevdiğine bak" mealindeki hadislerin adeta Türkçesidir (Cami'us-Sagıyr; **II**, s. 173; KünûzülHakaaık; **II**, s. 181). **"Adam kıymetini adam bilir, adamlık parayla pulla değil"** ve **"Adam akranından, hayvan yularından tutulur"** atasözleri de gene aynı anlamları vermekte, insanın verdiği, söylediği sözde durması lüzumunu belirtmektedir.

Âdeme âdem gerektir, âdem etsin âdemi;
Âdem âdem olmayınca netsin âdem âdemi

beytiyle,

Âdemiyyet dâd-i Hak'tır, herkese olmaz nasıb

mısrası da bilginler arasında söylenegelmiş ve atasözü olmuştur.

* * *

Âdet etme, âdeti terk etme

Bu atasözü de, bir şeye, tabii iyi, yerinde ve güzel olmak şartıyla, alışmamak gerektiğini, alışınca, onu bırakmamak icap ettiğini bildirir. Sözgelişi, büyük tanınan, sayılan birine, bayramlarda tebrike giden kişi, bir bayram gitmezse o zatı meraklandırır, ondan sonraki bayramlarda da gitmemeye başlarsa onu üzer. Ama bayram tebriklerine gitmeyi âdet etmemişse, ne o kişi onu merak eder, ne üzülür.

* * *

Ağaca dayanma, çürür; duvara dayanma yıkılır; dayan kul, Allah'a dayan

Tasavvuf ehli arasında söylenegelen bu atasözü, herhangi bir işe doğru dürüst başlanınca, sağlam bir gönülle, başarı elde edeceğine inanarak o işin üstüne düşülmesini öğütler; aynı zamanda şuna buna güvenerek, bir topluluğa dayanarak, başaramayacağı işe girişen kişinin, o işe girişmesine sebep olanların el çektikleri takdirde desteksiz kalacağını da hatırlatır. Ancak bu dayanç, bu güvenç, bütün sebepleri hazırladıktan, hiçbirini ihmal etmeyip yerli yerine getirdikten sonra olmalıdır; Hazret-i Peygamber (S.M.), devesini başıboş bırakıp huzura giren kişiye, "Bağla, sonra dayan" buyurmuşlardır (Câmi', 11, s. 73).

* * *

Ağacın meyvesi olunca başını aşağı salar

Bu atasözü, kemal ehli olup özünden, sözünden faydalanılan kişin alçakgönüllü olacağını bildirmektedir. Azerbaycan'da bu atasözü "Ağaç bar verende başın yere salar" tarzında söylenir.

* * *

Âgâh - âgâh olmak

Lugatte uyanık, anlayışlı olan ve olacak şeyleri sezen, bilen kişi anlamına gelir. Tasavvufta, bilhassa Mevlevîlerde, uyuyan kişiyi ürkütmeden uyandırmak, yol edeplerindedir. Hafifçe yastığına el ucuyla, sağ elin parmak uçlarıyla

vurulur ve yavaş bir sesle, adıyla hitap edilerek, **"derviş... âgâh ol"** denir ki, bu uyan demektir.

Birisine **"Âgâh kişi"** denirse, gerçek yolunu bilen, olacakları sezen anlayışlı kişi anlamı anlaşılır.

* * *

Ağlatan gülmez

Kötülük edenin kötülüğünün yanına kalmayacağını, ergeç ilahi adaletin tecelli edeceğini, kötülüğünün cezasını çekeceğini dinî inançla bildiren bu atasözü, aynı zamanda kötülük etmeyi, ağlatmayı âdet edinen kişinin, o âdete uyan, onun yolunu yordamını tutan birisi tarafından haksızlığa uğratılacağını, kötülüğe düşürüleceğini, ağlatılacağını da ihtar eden, yaşayış düzeninin zulümle değil, adaletle, sevgiyle yürüyebileceğini bildiren gerçek bir hikmettir. Dilimizde, bu esasa dayanan birçok atasözü vardır; bunların birazcığıyla huylanırsak ne mutlu bize.

* * *

Ağza tükürmek

Sıtmaya, ateşli hastalıklara, ellerde çıkan ve siğil denen içi dolu kabarcıklara, çeşitli sebeplerle ruhi dengesini bozan kişilere nefes edilir; yani muayyen ayetler, içlerinde "şifa" sözü geçen "şifa ayetleri" denen ayet- i kerimeler, dualar okunur, üflenir. Kâğıda bazı ayetler, dualar, şekiller yazılır, çizilir, üçgen şeklinde bükülen bu kâğıt, yedi kat muşambaya sarılıp üstüne bir bez geçirilerek bir kılıfa konur; dikilen ve "muska" denen bu nesne hastanın boynuna takılır. Bazı kere de yazılı kâğıt suya konur, üç gün suyu içilir, üçüncü günü dürülüp bükülerek bir yudum suyla yutulur. Eski dinlerden kalan ve bilhassa Keldanîlerden geçen bu inançlar ve âdetler, İslâm tarafından menedilmekle beraber (Câmi'; II. s. 152; 3. Hadîs) cahil hocalar, hele kolay geçim yolu bulanlar, bunu bir gelenek haline getirmişlerdir. Okumak ve muska yazmak için, el almak gerekti (Bkz. El almak); okumaya, muska yazmaya mezuniyet alınması şarttı. Bu mezuniyet, ya sözle verilirdi; yahut da mezun olan kişi, el almak isteyenin ağzına hafifçe tükürürdü; tabii dünyalığını sağlayacak bu işi elde etmek için de ağzına tükürene, dilediği dünyalık verilirdi.

Bu âdet, argoda sövgüler arasına, bir sövgü hafifletilerek **"Ağzına tükürdüğümün", "Ağzına tükürürüm..."** gibi sözler katmıştır.

Ağza tükürtmek, ermiş olduğuna inanılan birisinin kemaline mazhar olmak için de başvurulan bir şeydi. Anlatırlar; Sivas'ta "Deli Derviş" diye anılan, halk tarafından ermişliğine inanılan biri varmış. Doğan çocukları bu meczuba götürürler, onun gibi ermişlerden olması için ağızlarına tükürtürlermiş. Bir gün fazlaca tükürük harcamış, tükürüğü kurumuş olacak ki kızıp getirilen çocuğun anasına şöyle demiş:

— Maya, mâye-i Muhammediyyeden olmadıktan sonra ağzına tükürsem değil ya, s... beş para etmez.

Ağza tüküren meczup, ağza tükürtenlerden akıllıymış demek.

* * *

Ağzı kara (Kara Boğaz)

Alevîler, kendilerinden olmayanlara **"Ağzı kara"** derler. Azerilerin, Şîa olmayanlara **"Kara boğaz"** demeleriyle bunun ilgisi meydandadır.

Alevîliği bilmeyen, incelemeyen, Osmanoğullarının artık tarihe geçmiş siyasi ihtiraslarını hâlâ yürüten kişilerin, Alevîlere ettikleri iftiralar, onları karalamaları, kötülemeleri, bu deyimin meydana gelmesine sebep olmuştur sanıyoruz.

* * *

Ahî

Arapça "kardeşim" demektir. Fütüvvet yolunda (Bkz. Fetâ, Fütüvvet) sanat ve zanaat ehlinin her biri, şeyhlerine "Ahî" derlerdi. Bir şehirde, yahut bölgede bulunan ahilerin tâbi' oldukları şeyheyse şeyhlerin şeyhi anlamına "Şeyh'üs-şuyûh", yahut Türkçe "Ahî Baba" ve "Ahî Türk" denirdi. Yunus Emre bir şiirinde,

Sûfîlere sohbet gerek, Ahîlere ahret gerek,
Mecnunlara Leylî gerek, bana seni gerek, seni

beytiyle bu sözü kullandığı gibi "Ahî" redifli bir şiir de söylemiştir.

* * *

Akıl

Akıl attır, dizgini ârif elinde
Akla mağrur olma Eflâtûn-ı vakt olsan dahi
Akıl için yol birdir
Akılla nefis birbirine düşmandır
Akılla yol alınmaz
Akıllı edebi, edebsizden öğrenir

Akıl, insandaki idrak kabiliyetine verilen addır. İslâm'da, teklif, yani Allah'ın emirlerine uymak, nehiylerinden kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır; sorumluluk, dünyada da, ahirette de bu iki esasa dayanır. Ancak akıl, vesveselere kapılıp şehvetlere dalabilir. Fakat ârif olan, yani, "Nefsini bilen Rabbini de bildi" hükmünce kendisini âcizle, noksanla, isyanla, zaafla bilen, Rabbini de kudretle, kemalle, bağışlamayla, hikmet ve lütufla, ihsanla tanıyan kişi, Rabbine sığınarak aklını doğru yola sürebilir. "Akıl attır, dizgini ârif elinde" atasözü, bunu dile getiriyor.

İnsan zayıf ve bencil yaratılmıştır; aklına güvenen, çok defa yanılır. Hatta bu yüzden Sûfîler, ileriyi, ahireti düşünen akla **"Akl-ı Maâd"**, yalnız dünyayı düşünen akla, "Akl-ı Maâş" adını vermişler, daha doğrusu, aklın bu iki yola yönelişi bakımından ona iki ad takmışlardır. Atasözü olarak, bilhassa bilginler tarafından söylenen,

Akla mağrur olmak Eflâtûn-ı uakt olsan dahı

mısrası da, aklın bu yanlış hassasını ifade ediyor.

Çeşitli ihtimaller karşısında aklı olgun kişilerin hemen hepsi, bir kararda birleşirler. Bu da **"Akıl için yol birdir"** atasözüyle belirtilmekte.

"Akılla nefis birbirine düşmandır" atasözüyse aklın daima iyiyi, güzeli, hayrı seçeceğini, nefis denen ve insanı bencilliğe götüren, şehvete kaptıran, kötülüğe atan isteğinse ona zıt harekette bulunacağını anlatmakta.

"Akılla yol alınmaz"; çünkü manevî yol, insanı yokluğa götüren, izafî ve geçici varlığını insana terk ettiren, irade ve ihtiyarını, Allah'ın irade ve ihtiyarına terk ettiren yol, o yolun durakları, aklın bilmediği, sezmediği yoldur. Akıl, varlık âlemini düzene sokmaya çalışır, yokluk âlemindense haberi bile

yoktur. Akla uyan, mana yoluna gidemez. Bu yüzdendir ki Sûfîler arasında **"Akıl, erlerin ayak bağıdır"** mealinde bir Arapça atasözü söylenir durur; bu yüzdendir ki Mevlânâ, "Aklı, Mustafâ'nın önünde kurban et; Allah bana yeter de ki Allahım, yeter" der (*Mesnevî Şerhi,* IV, beyit. 1408).

"Akıllı edebi, edebsizden öğrenir" atasözü de bize kötülerin yaptıkları kötülükleri görüp çekinmemizi öğütlemektedir.

* * *

Akyazılı

Yemînî'nin 925 hicrîde (1519) yazdığı "Fazîlet-Nâme"de (Ali Haydar ve Ahmet Hızır basımı; İst. Cihan Matbaası - 1325, 1327; s. 288), hicrî 883'te (1478) vefat eden Otman Baba'nın yolunu tutanlar tarafından kutup tanınan ve Akyazılı Sultan adıyla anılan İbrâhîm-i Sânî'nin 901'de (1495-1496) zâhir olduğunu, yani doğduğunu, yahut Otman Babalılar tarafından kutup tanındığını anlamaktayız (s. 83, beyit 10-25). Frants Babinger, Romanya'da, Balçık'taki Akyazılı tekkesinin, Bektaşîler ve Hıristiyanlar tarafından ziyaret edildiğini ve Hıristiyanlarca bu azizin, Aya Atanaş olarak tanındığını (*Anadolu'da İslâmiyet.* İst. Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sene: 2; sayı: 3 - 1338; s. 218), Hasluk da, türbenin üstüne bir Bulgar papazı tarafından salip takıldığını haber veriyor *(Bektaşîlik Tetkikleri;* Ragıp Hulûsi tercümesi, s. 27). Evlîyâ Çelebi, Akyazılı'yı Hacı Bektâş halifesi sanmakta ve Varna ile Balçık İskelesi arasındaki tekkesini anlatmaktadır (İst. İkdam Matbaası, C. 3 - 1314; s. 349-354).

Bektaşîlerce Akyazılı, hem bir Bektaşî azizidir; hem de rakıya verilen addır. Onlara nazaran tarikata girmek isteyen kişiyi sınamak için "dem" denen (Bkz. Dem) rakıyı mahabbet meclisine sokan bu zattır. Bektaşîler, "zâhir" (Bkz.) dedikleri Bektaşî olmayanlar arasında, birbirleriyle konuşurlarken, mesela, "Dün akşam filan kişide mihmandık, Akyazılı gördük" derler ve rakı içtiklerini anlatmış olurlar.

Mahabbet sofrasına oturulduğu zaman baba, yahut eski bir Bektaşî tarafından çekilen gülbangte (Bkz. Gülbangte) **"Nur ola, sırrola, Akyazılı sultan gücümüz, bekçimiz ola"** denerek bu zatın adı anılır.

* * *

Al bunu da Cebrail'ine giydir

Dervişin, her şeye razı olması, "Eyvallah" demektir (Bkz. Eyvallah). Şeyh, sınamak için dervişi güç şeylere koşabilir, bunlara da itiraz etmemek, yapmaya çalışmak gerektir; tarikattaki disiplin mutlaktır. Ama sırası gelince de Bektaşî, yerinde bir nükteyle bu disipline karşı durur.

Bektaşî dervişinin tacı; yani külahı eskimiş, güve düşen, yıpranan, giyilecek hali kalmayan tekbirli (Bkz. Tekbir) tacını, zâhir eli değmesin, ayaklar altında kalmasın diye mezarlığa gidip eski bir mezara gömmüş; baş açık gezmeye başlamış. Başında saç bulunmadığından, güneş vurdukça başı, ışıl ışıl parlarmış. Bir gün, bir yerden geçerken erenlerin başı, bir külhanbeyinin gözüne çarpmış. Karpuz yiyormuş külhanbeyi; karpuzu ortadan kesmiş, kaşıklamaktaymış; sonuna da gelmiş. Yarım karpuz kabuğunu nişanlayıp Bektaşînin başına doğru fırlatmış. Bu sırada Bektaşî de Hakk'tan bir tac niyazında bulunuyormuş, gönlünden bunu geçiriyormuş. Kabuk başına geçince, erenler ihsan etti deyip eliyle kaşlarının üstüne indirmek istemiş. Karpuzun suyu yüzüne akınca başından çıkarıp görmüş ve fena bozulmuş. Göğe doğru fırlatıp atarken demiş ki:

— Al bunu da Cebrail'ine giydir.

Olmayacak bir şey olunca, bu söz tasavvuf ehli arasında söylenir; bu hikâye nakledilir. Bektaşî erenleri, belki naz ehliymiş; söylemiş (Bkz. Naz, Niyaz), biz böyle bir söz söyleyemeyiz; ama "Nakl-i küfr, küfür değildir" (Bkz.); biz de yalnız naklettik.

* * *

Al külahını, Eyvallah'ı içinde

Dayanılmayacak hallerde söylenegelen bir atasözüdür; şu fıkraya dayanır:

Gönlü tez daralan biri, özenip derviş olmuş, her emre Eyvallah demeyi öğrenmiş. Fakat zaman geçtikçe, emirler ağırlaştıkça canı da sıkılmaya başlamış. Günün birinde şeyh, dervişe gene zor bir iş buyurunca başındaki külahı çıkarıp şeyhin önüne koymuş, **"Al külahını"** demiş, **"Eyvallah'ı içinde"** ve baş açık olarak tekkeden çıkıp gitmiş.

* * *

Al deliden uslu haber

Bu sözdeki "deli", bildiğimiz deli değildir; kendini Tanrı sevgisine kaptırmış, yaşayış icaplarını ardına atmış, hiçbir şeye aldırmaz kişidir ki tasavvuf ehli, bu çeşit adama "meczup" der (Bkz. Meczup); bu çeşit adamlardan keramet umar; sözlerinde hikmetler olduğuna inanır. Aynı zamanda, bu atasözüyle, kimseyi aşağı görmemek gerektiği, aşağı sanılan kişiden bile doğru, akıllı bir sözün duyulabileceği de öğütlenmektedir. Atasözündeki "us" akıl anlamınadır ve uslu, yani akıllı ile deli sözleri bir tezat meydana getirmektedir. Hurûfî Arşî (1030 H. 1620-21), bir şiirinde;

Arşi-î şeydadan eğer ister isen doğru haber,
Râh-ı Hak'a eyle sefer, vakt-i seher, kum kum kum

diyerek bu atasözünü dile getirir (1260 hicrîde Hâfız Mehmet Şükrü tarafından yazılmış olan bizdeki divan, 40. a-b).

* * *

Alevî

Alî'ye mensup anlamına gelen bu söz, hem Hazret-i Alî soyundan gelen anlamına gelir, hem de Hazret-i Alî taraftarı olan, onun yolunda giden anlamını verir. "Gerçekten de yüce Allah her peygamberin soyunu, o peygamberin sulbünden izhâr etti, benim soyumuysa Ebû Talib oğlu Alî'nin sulbünden izhâr eyledi" hadîs-i şerifi mucebince (Câmi'; I, s. 58) Hazret-i Alî'nin ve Cenab-ı Peygamber'in (S.M.) kızları Hazret-i Fâtıma'nın sulbünden gelenlere "Alevî" denmiştir. Bunlara umumî olarak "Seyyid" dendiği gibi, İmam Hasan soyundan gelenlere "Şerif", İmam Huseyn soyundan gelenlere "Seyyid" denmesi de âdet olmuştur. Bunlara, Kur'ân-ı Mecîd'in hükmünce malı temizlemesi dolayısıyla zekat ve belayı def etmesi yüzünden sadaka vermek haram olduğu gibi, onların da zekat ve sadaka almaları haramdır; ancak zekat ve sadakalarını birbirlerine verebilirler. Soyu Hazret-i Peygamber'in ataları Abdülmuttalib'e erişen kişilerin hepsi de bu hükme girer ve "Âli Muhammed - Muhammed soyu" sayılırlar.

Ayrıca, Hazret-i Peygamber'den sonra halife ve Peygamber'in vasisi olarak Hazret-i Alî'yi ve onun soyundan gelen İmamları tanıyanlara, Alî ve evladının tarafını güdenlere, Alî taraftarı, yani "Şîa" olanlara da "Alevî" denmiştir. Galib Dede (1213 H. 1799) bu anlamda,

Sanman bizi kim beste-dil-i nefs-i gâvîyüz,
Ne havf-ı emîran bilürüz, ne bedevîyüz;
Râzî-şüde-i hükm-i kazâ Mustafavîyüz;
Hâk-i kadem-i Âli Abâ Murtazavîyüz;

İkrârımıza ser verirüz, ahde kaviyüz;
Biz şâh-ı velâyet kulıyuz, hem Âlevîyüz

der (*Divan;* Bulak - 1252; Kasideler, s. 79-80). Fâzıl Paşa da (1300 H. 1882),

Şem'-i bezm-i Haseneyn-'em, Alevî'yem, Alevî;
Yakar a'dayı benim Şı'le-i âhım Alevî

beytiyle aynı şeyi söyler.

Anadolu ve Rumeli'de, İran'ın bazı bölgelerinde Batıni inançlar besleyen, Hz. Alî hakkında aşırı kanaatler güdenler de kendilerine "Alevî" ve "sûfiyân" derler. Bektaşîler bunlara "Sofu Sürkleri" adını da verirler. İran'da bunlar, kendilerine, umumi, bir tabir olarak "Ehl-i Hak" adını vermişlerdir.

* * *

Alem

Sancak anlamına Arapça bir sözdür. Kubbe ve minare tepesine konan şeye de denir. Bektaşîlerde halifeye verilen emanetler arasında, üstünde, tarikatın inanç esaslarını belirten yazılar bulunan bir alem de vardır. Son zamanlarda bu töreye riayet edilmez olmuştu.

* * *

Ali sırrı - Arı sırrı

Alevîler (Sofu Sürkleri) ve tasavvuf ehli arasında söylenegelen bu terim, arının kovan kurması, bal yapması, yaşayışı bakımından, gerçekten de insanı şaşırtacak derecede bir düzene uyması dolayısıyla söylenmiştir. Arının sırrına nasıl akıl ermezse, Alî'nin sırrına da akıl ermez anlamında söylenir.

* * *

Allah derdini artırsın

Dert, hal ehlince gerçek aşktır; gerçeğe ulaşma derdidir. Bu bakımdan, herhangi bir can, bilhassa tarikata yeni intisab eden, cezbeye kapılır, ağlar, yanar yakılırsa şeyhi, yahut tarikat ulularından biri, ona, **"Allah derdini artırsın"** diye dua eder. Bu söz, bir ilenme değil, hayır duadır.

* * *

Allah feyzini artırsın

Bu da aynı anlama gelen bir duadır.

* * *

Allah deyip döneriz; Allah deyip dururuz

Bu bir atasözü değildir; küçük bir fıkradır; fakat sırası gelmişken yazmadan geçemedik.

Bektaşî, Mevlevî'ye sormuş:

— Ne der de dönersiniz?

Mevlevî, Allah deyip döneriz demiş. Bektaşî bu sözü duyunca demiş ki:

— Biz de Allah deyip dururuz.

* * *

Allah diyen mahrum kalmaz

Bu atasözü, dille Allah diyeni değil, canla, gönülle, kendi varlığından geçerek, bir hadîs-i kudsîde bildirildiği gibi iradesini, Tanrı iradesine verip kudret sahibinin diliyle Allah diyenin mahrum kalmayacağını bildirir (Muhammed'ül Medenî: El'İthâfât'üs-Seniyye fi'l Ahâlîs'il-Kudsiyye; Haydarabât - 1323; s. 16, 21, 41-42, 82, 91). Mitekim Muhyî (Bezcizade Muhyiddin; 1020 H. 1611), bir şiirinde,

Tevhidi eden deli olmaz,
Allah diyen mahrum kalmaz;
Her seher açılır, solmaz,
Bahara erer gülümüz

dörtlüğünde bu atasözünü dile getirmiştir (Gölpınarlı: *Melâmîlik ve Melâmîler,* İst. Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü basımı - 1931, s. 130).

* * *

Allah Eyvallah

Tarikat ehlince müşterek olan, fakat daha fazla Bektaşîlerle Mevlevîler tarafından kullanılan bu deyim, muhatabı tatmin için kullanılır ve yemin mahiyetini taşır **"Allah Eyvallah bu, böyledir"** gibi.

* * *

Allah namerde, merde, hiçbir ferde muhtaç etmesin

"Namerde", yani gerçek anlamıyla adam olmayan, **"merde",** yani adam olana, **"hiçbir ferde",** yani hiçbir kişiye **"muhtaç etmesin"** demektir. Bektaşîlerin "Büyük gülbang" denen ve Ayn-i Cem sonunda baba tarafından okunan gülbanglerinde geçer.

* * *

Allah padişahın ayağından özengiyi çıkarmaya

Ehlibeyt taraftarı ve Şîa mezhebinden olan, yahut bu mezhebe mütemâyil bulunan, "vahdet-i vücud"da aşırı inanç güden tarikat ehline, bilhassa Alevîlerle Beyrâmî Melâmîlerine (Hamzavîlere), Osmanoğullarının İran'la siyasî rekabetleri ve Ehl-i Sünnet'in ileri gidenleriyle padişaha, menfaat yüzünden bağlananları, adeta imha hareketleri tertiplemişler, zaman zaman toplu bir halde ve her vakit ileri gelenlerini, çeşitli isnatlarla öldürtmüşlerdir; aleyhlerine fetvalar çıkartmışlardır. Bu yüzden Bektaşîlerin gülbanglerine, **"Allah erenler, Şeytan şerrinden, Sultan şerrinden koruya"** cümlesi girdiği gibi **"Allah padişahın ayağından özengiyi çıkarmaya"** sözü de, Hamzevîler arasında bir atasözü olarak söylenegelmiştir, ki bu sözle, kâfirle savaş kastedilmektedir.

Oğlanlarşeyhi İbrahim (1065 H. 1655), "Sohbet-Nâme"de, Bayramî Melâmîlerinden Pîr Aliyy-i Aksarâyî'nin (945 H. 1538), **"Ey zât-ı pâk, padişahın ayağın üzengiden çıkarma ve vükelây-ı saltanat olanların ellerinle, başlarını kaşımaya mecal verme, ta ehl-i Hak huzur ve rahatta olup kendi âlemlerine olalar"** diye dua ettiğini söyler (Bizdeki nüsha, s. 27).

Atasözü olarak söylenen bu söz, belki Pîr Ali'nin bu sözünden, bu duasından meydana gelmiş, belki de Pîr Ali, atasözü olarak söylenegelen bu sözü, bir sohbet esnasında dile getirmiştir.

* * *

Altmış altıya bağlamak

Ebced hesabında "Allah" lafza-i Celâlesi altmış altı eder:
1 = 1, J = 30, J = 30, o = 5. 1 + 30 + 30 + 5 = 66.

"Altmış altıya bağlamak", bir işi düzüp koşarak sonunu emniyetle beklemek anlamını verir. **"O, işini altmış altıya bağladı"**, her yandan düzüp koştu, başarıyı elde etmeyi beklemekte demektir.

Bir de, **"Onun işi altmış altıya kaldı, altmış altıya bağlandı"** tarzında söylenir ki, bu takdirde, "O işten hayır yok ya, belki Allah onarır" denmektir. Bu, ilk ifadenin tam zıddıdır.(*)

* * *

Aman diyene kılıç çekilmez

Araplarda, herhangi bir boyun amanına düşen, canını kurtarmak için o boya, yahut o boydan şerefli birine sığınan, onlarca da kabul edilen kişiyi o boy korur, düşmanlarına vermezdi. Bu, Araplarca bir namus meselesiydi. Bu âdet, başka millerde de vardı ve hâlâ da siyasi mültecilerin sığındıkları hükümet tarafından korunmaları bir gelenek olarak sürmektedir. Tasavvufta da, kusurunu bilip itiraf ederek amana düşen kişi, suçu, şeriat mucebince bir cezayı icap ederse o cezayı görür, bağışlanır ve gene kardeş tanınır; hatta o

---

(*) Klasik edebiyatımızda da ebced hesabına göre yakıştırmalar vardır. Mesela Peygamber'in (S.M.) adları olan "Muhammed", 92'dir. "Aman" da 92'dir. Şair;

Aman lafzı senin ism-i şerifinle müsâvidir,
Anınçün âşıkın zikri amandır yâ Resûlallâh

beytini söylemiş ve bunu dile getirmiştir.

Eski cönklerde, birbirine, ebced hesabına göre uygun sözlerin listeleri bile yazılmıştır; daha doğrusu, vakit harcanarak birbirine uyan sözler bulunmuştur. Mesela "Nûr = Nehâr (Gündüz), Mevlevî=Muhammed (S.M.), Muhammed Alî=Bir, Mahbûb=Naz" gibi.

Türkçede ebced hesabıyla söylenegelen deyimlerin biri de istimna, yani elle kendinden meni getirmek yerine kullanılan "Otuzbir" sözüdür. Elif birdir, lam da otuzdur. "El" sözü 31 eder ki bu sayı söylenince bu kötü huy anlatılmış olur. Argoda birisinin buna düşkün olduğu, "El arabasına biniyor" sözüyle bildirilir. Adana bölgesinde birisine "Elli sekiz" demek, namussuz demektir; çünkü "ibne" sözü, ebced hesabında elli sekiz eder.

kusuru, bir daha yüzüne de vurulmaz, şeriata göre ceza icab etmeyen bir kusursa, zaten amana düşülünce bağışlanır gider. Halk dilinde bu, **"Amanı bilir misin", "Amana düşmek"** deyimlerini meydana getirdiği gibi, tasavvuf erbabı arasında da **"Aman diyene kılıç çekilmez"** atasözünü dile getirmiştir.

* * *

Ameli boynuna, semeri sırtına

Islah olmasından, yola gelmesinden ümit kesilen kişi, tarikatta "Yolsuz" ve "Düşkün" (bu maddelere bkz.) edilir ve hakkında bu söz söylenir.

Tasavvuf ehli olmayanlar arasında da söylenen bu söz, kimin hakkında söyleniyorsa, o kişinin, insanlıktan bir payı olmadığını ifade eder.

* * *

Arakıyye

"Ter emen, terlik" anlamına gelen bu söz, başa giyilen ve dövme yün keçeden yapılan beyaz, yahut kahverengi, yukarı tarafı, aşağısına nisbetle yassı ve üstü, iki tarafın birleşmesinden meydana gelen bir kesinti arzeden, boyu kısa serpuşa denir. Konuşma dilinde "Arakıye" tarzına gelmiştir.

Bektaşîlerde taçtan evvel arakıyye tekbir edilir, Muhip, bir müddet arakıyye giyer, sonra kendisine tac tekbir edilerek derviş olur. Mevlevîlerde kadınlara, sikke yerine arakıyye tekbirlenir.

* * *

Arayan bulur, inleyen ölür

Herhangi bir şeyi elde etmeyi isteyip o işin üstüne düşen kişinin, sonunda aradığını, dilediğini elde edeceğini bildiren bu atasözü, umumi mahiyettedir; Arapça ve Farsçada da aynı mealde atasözleri vardır.

* * *

Arayan mevlasını da bulur, belasını da

Bu atasözü de umumidir ve aynı mealdedir.

* * *

Arı, pîri yok

Melâmet yolunun inancını hayata tatbik ederek esnafı teşkilatlandıran ve "Fütüvvet" adını alan, "Ahîlik" de denen, 1908 yılına dek Türkiye'de, gittikçe güçten düşmekle beraber yaşayışını sürdüren yolda, her esnaf ve zanaat ehli, kendi zümresine, geçmişlerden, yaşamış, yahut yaşadığına inanılmış birini "pîr" olarak kabul ederdi. Pîrsiz sanat ve zanaat, pîrsiz esnaf zümresi, yolsuz, arsız sayılırdı.

"Arı pîri yok" atasözü, utancı, dayancı yok, aşağılık anlamına gelir ki, bu teşkilattan dilimize geçmiş ve yerleşmiştir.

* * *

Ârif

Ârife tarif ne hacet
Âriflere yapmamışlar mektep medrese; anınçün nasip olmaz isteyen herkese
Ârif olan anlasın
Ârif olan anlar; horoz olan banlar

* * *

Ârif, tanıyan, sezen, anlayan demektir. Ârif olmak kabiliyeti, Sûfîlerde "irfan" sözüyle dile getirilir. Âlim olmak, okuyup bellemekle mümkündür; fakat irfan, Tanrı vergisidir. Bu yüzden de tasavvufta irfan, ilimden çok üstündür.

Bir de bilgi, insanı gurura yelter, adama varlık, benlik verir; irfansa, bilmediğinin çokluğunu, bilgiyle kemale ermenin mümkün olmadığını sezdirerek insanı yokluğa sevk eder. İrfan özden doğar; ilimse bellemekle elde edilir. Âlim, öğrenmeden bilemez, anlayamaz; ârifse sezişiyle anlar, bilir. Mevlânâ "Mesnevî"de irfanla ilmi şu hikâyeyle pek güzel anlatır: Padişahın biri, oğluna remil belletmek ister. Üstad, çocuğun kabiliyeti olmadığını padişaha bildirmek dilerse de padişahın ısrarına dayanamaz; uzun müddet çocuğa gereken şeyleri öğretir. İmtihan günü, padişah, parmağındaki yüzüğü çıkarıp avucuna alır; çocuğa, avucumdaki nedir, bil bakalım der. Oğlan noktaları atar, sonuçları bulur. Yuvarlak, ortası delik, madeni bir şey der. Padişah pek memnundur. Peki der, söyle bakalım, nedir? Oğlan düşünür, düşünür, şu cevabı verir:

— Değirmen taşı.

* * *

"Ârife tarif ne hacet" sözü, ârifin buluşundaki, sezişindeki isabeti anlatır.

"Âriflere yapmamışlar mektep medrese; anınçün nasib olmaz isteyen herkese" sözüyse on üç heceli bir beyit olsa gerektir; irfanın okumakla elde edilemeyeceğini ifade eder. Yunus Emre'nin,

Biz talib-i ilmleriz, aşk kitabın okuruz;
Çalap müderris biz, aşk hod medresesidir

beyti, bu gerçeğin tam bir ifadesidir.

"Ârif olan anlasın" sözü de herhangi bir nükte, bir hikâye üzerine söylenir ve ne denmek istendiği, dinleyenlerin anlayışlarına verilir. Tasavvuf kitaplarında, bir sözün sonunda, bazı kere, "artık anlayıver" mealinde Arapça bir söz yazılır ki, bu Türkçe sözün anlamını verir.

"Ârif olan anlar; horoz olan banlar", yani öter, ses verir atasözü de irfan ehlinin anlayışını, ârif olmayanlarınsa yalnızca horoz gibi öttüklerini anlatmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî (833 H. 1429-1430), meşhur şathiyesini,

Bu sözü ârifler anlar, câhiller bilmeyip tanlar;
Hacı Bayram kendi banlar ol şarın menâresinde

beytiyle bitirerek aynı şeyi pek güzel ifadelendirir (*Melâmîlik ve Melâmîler,* s. 36).

* * *

Arslan

Arslan sütü

* * *

Arslan eniğini yedirmez
Arslan yatağından belli olur
Arslanın eniği arslan olur
İki arslan bir inde olmaz

* * *

Arslan, dilimizde kuvvet, korkusuzluk, mertlik sembolüdür. **"Arslan gibi adam", "Arslan adam"** deriz. Bazı kere hem mertlik, hem boy pos, görünüş ve

güzellik, özde sözde doğruluk, eğilmemek gibi maddî ve manevî seciyeleri bir sözle belirtir, güzel ve mert bir gence, **"Arslan gibi delikanlı"** deriz.

Bektaşîler deme, yani rakıya, bilhassa su katılmışına **"Arslan sütü"** derler ki bu söz, halk arasında da yayılmıştır (Bkz. Dem).

Tanrı arslanı, Hazret-i Alî'dir. Bu yüzden de arslan sözü, gerçek ere, gerçek mürşide de denegelmiştir.

* * *

"Arslan yatağından belli olur" atasözü, kemal ehlinin oturduğu yerin de ona layık bir yer olduğunu, orda Kur'ân-ı Kerîm'in, kitapların, seccadenin, tespihin, güzel ve anlamlı yazılardan meydana gelmiş levhaların bulunacağını, kötülüğe ait şeylerin izine bile rastlanamayacağını anlatır.

"Arslan eniğini yedirmez" sözü, özde sözde, gerçek eri temsil eden yol, yahut bey oğlunun, mürşidi ve babası tarafından korunduğunu belirtir bir atasözüdür.

"Arslan eniği arslan olur" atasözü de, gerçek erin maddî, manevî oğlu olan kişinin de onun gibi arslan olacağını ifadelendirir.

"İki arslan bir inde olmaz" atasözüyse, erenlerden iki ulunun, gayret, yani erenlerdeki iyiye matuf kıskançlık ve meşrep ayrılığı bakımından, bir ilde, bir yerde hüküm süremeyeceğini bildirir ve **"İki kılıç bir kında durmaz"** atasözünün mealini verir.

* * *

Artsın, eksilmesin; taşsın, dökülmesin.

* * *

Bektaşîlerin yemek, Mevlevîlerin Ayn-i Cem gülbanglerinde geçen bu söz, Tanrı'dan bereket dileğidir. Tasavvuf ehli arasında, bir şey yendikten sonra da söylenegelmiştir.

* * *

Arş

Arapça bir yapının üstünü örten şey ve çardak anlamınadır. Yüceliği bakımından padişah meclisine, saltanata, hüküm yürütmeye, kudret ve kuvvete de denir (Müfredat, s. 232-233). Kur'ân-ı Mecîd'deki "Arş", Allah'ın kudreti, rahmeti ve bilgisidir. Sûfîlere göre Tüm Cism'e, varlığa Arş denir. Bu bakımdan bütün varlıklar, Tanrı Arşı sayılır.

Türkçemizde yücelik arş, yeryüzü de ferş (döşeme) olarak kullanılır ve **"Arştan ferşedek"** sözü, sonu olmayan yücelikten yere dek anlamını verir. Yunus Emre,

Bu ferşi gördük, aldandık, henüz Arşe eremedik;
Bu Arşa, ferşe ey hoca, göre ferrâş olan kimdir(*)

beytinde "Arş" ve "Ferş" sözlerini anar.

* * *

Âstan - Âstâne (Hankâh), Tekye, Tekke, Dergâh, Zâviye

Hacı hacıyı Mekke'de, derviş dervişi tekkede bulur
Tekke müşrûtası gibi ev
Tekkenin çorbası su çıktı
Tekkeyi bekleyen çorbayı içer
Zâviyede çorba, tekkede pilav

* * *

Âstan, âstâne ve dergâh, Farsçadır; kapı dibi, eşik yanı, ayakkabıların çıkarıldığı yer anlamlarına gelir. Tekye, dayanılacak yer anlamına gelen Farsça bir sözdür; Türkçede bu sözü tekke tarzında söyleriz. Zâviye, Arapçadır; köşeye, bucağa denir, Sûfîlerce Âstan-Âstâne, tarikat pîrinin, yahut ulularından birinin yattığı tekkedir ki, o tarikat ehlince ulu ve muteber sayılır. Bu çeşit tekkelere **"dergâh"** da denir. **Astâne, dergâh** ve **tekke** tarikat ehlinin toplandığı, dervişlerin oturdukları, hizmet ettikleri yerdir ve **"dergâh"la "tekke"** sözü umumidir, âstâneye ve zâviyeye de denir. **Zâviye** dergâhtan daha küçük olan ve gelip geçen dervişlerin konaklaması için yapılmış bulunan tekkelere verilen addır.

"Hacı hacıyı Mekke'de, derviş dervişi tekkede bulur" atasözü, ifade ettiği anlamı tam olarak bildirmekle kalmaz, aynı zamanda herkesin, kendi cinsini, o cinse mahsus olan yerde bulunacağını, herkesin, kendi cinsiyle uyuşabileceğini de anlatır.

"Tekke meşrutası gibi ev" deyimi, bakımsız, harap evler hakkında söylenir. Vakfı dar olan tekkelerde şeyhin oturduğu ev, bakımsız ve harap olur; bu münasebetle yıkık dökük evler, tekke meşrutasına benzetilir, **"Meşruta"** şarta bağlı demektir; herhangi bir zat, tekkede şeyh oldukça o evde oturabileceği

(*) Ferrâş, döşeyen, döşemeci anlamınadır

için bu ad verilmiştir. Cami meşrutası da olur ve aynı anlama gelir; yani o evde imam ve ailesi, mescit veya camide imamlık vazifesini gördükçe oturabilir.

"Tekkenin çorbası su çıktı" atasözü, herhangi bir sebeple tekkeden umulan feyzin alınamadığını ifade eder.

"Tekkeyi bekleyen çorbayı içer" atasözü, tekkeye konuk olanın, mutlaka doyurulacağım bildirir. Aynı zamanda tekke yemeklerinde, mutlaka çorba ve pilav bulunur; buna da işaret edilmektedir. Şairin biri, bu atasözünü,

Tekyeyi bekleyen elbette içe çorbayı

tarzında vezne de sokmuştur.

"Zâviyede çorba, tekkede pilav" atasözü, zâviyenin sofrasının, tekke sofrasına nispetle biraz daha yavan olduğunu bildirir.

Âstân-Âstane, büyük dergâh anlamına "Hankâh" diye de anılır ki, bu söz Farsça "Han-gâh" sözünün Arapçalaşmışıdır.

Dîvâne Mehmet Çelebi (Sultan-ı Dîvânî; H. X. yüzyıl, XVI. M.), bir "mesnevî"sini,

Astânında sek-i gorgîniyem
Ânın içün âlemin Şîriniyem(*)

beytiyle bitirerek "Âstan" sözünü, Şeyh Galib de,

Gelenler hankaah-ı evlîyâya,
Bütün dâvetlidir Galib safâya;

Sakın zâhirde kalma aldanırsın,
Komazlar, yoksa gelmezler sanırsın(**)

kıt'asında "Hankâh"ı kullanmaktadır.

* * *

(*) Onun ulu tekkesinde onun kurt köpeğiyim; onun için de âlemlere tatlı görünmedeyim; şirin gibi güzeliyim âlemin.

(**) Erenlerin dergâhına gelenlerin hepsi de arılığa duruluğa davetlidir; Galib, sakın dış yüzde kalma; sonra aldanırsın. Onlar komazlar; ama sen, gelmeyenleri, kendileri gelmiyorlar sanırsın.

Aş Evi

Adından da anlaşıldığı gibi yemek yurdu, yemek pişen yer demektir. Tekkelerde, bilhassa Bektaşî tekkelerinde matbaha verilen addır. Ancak Mevlevîler, bu tabiri kullanmazlar, onlarca "Matbah" yani yemek pişen yer, hem yenecek şeylerin piştiği, hem de "Matbah canı" denen dervişin, hizmetle pişip olgunlaştığı kutsal yerdir.

Hacı Bektâş tekkesinde **"Mihman Evi"**, yani konuk ağırlanan yer, **"At Evi"**, yani konukların hayvanlarının bağlandığı, tımar edildiği, doyurulduğu ahır, **"Ekmek Evi"**, yani ekmeğin pişirildiği daire, **"Balım Evi"**, yani Balım Sultan'ın yattığı türbenin bulunduğu böyük, **"Meydan Evi"**, yani Bektaşî ayininin yapıldığı ve "Kırklar Meydanı"nın bulunduğu mahal, bir de **"Aş Evi"** vardır ki, bu teşkilatın tümüne birden **"Pîr Evi"** denir.

XVI - XVII. yüzyılda yaşayan Muhyiddin Abdal, bir nefesinde,

Aşk harmanında savruldum,
Hem elendim, hem yoğruldum,

Kazana girdim kavruldum,
Meydana, yenmeğe geldim

dörtlüğüyle bu manevî pişmeyi dile getirir.

* * *

Aşk-âşık

Aşk ateşten gömlektir, demirden leblebidir
Aşk kızıl bir gömlektir; ya yeninden görünür, ya yakasından
Aşk irâdet, gönül sultan
Aşk olmayınca meşk olmaz
Aşk olsun - Aşkın cemâl olsun
Aşk vermek - aşk almak
Aşk-u niyaz
Âşığa Bağdat ırak değil
Âşığa Bağdat sorulmaz
Âşığa bir işaret yeter
Âşığa nişan, dervişe burhan
Âşık herkesi kör, dört yanını dıvar sanır
Âşıkta ar olmaz

Pîr aşkına

Aşk, birisini, bir mesleği, bir yolu, canla, gönülle, kendini feda edercesine sevmek, ona bağlanmak, onsuz yaşayışı haram bilmektir. Sûfîler, aşkı, "Aşk-ı Hakıykıy - Gerçek Aşk, Aşk-ı Mecazî - Geçici Aşk" olmak üzere ikiye ayırırlar. Geçici Aşk, birisini delicesine sevmektir ki bu aşk, sevgiliyle buluştuktan sonra küllenmeye başlar; Fuzûlî, bu gerçeği,

Âşıkı çün ışktan müstağni eyler bir visâl,
Âşıka ma'şuktan her dem bu istiğna nedir(*)

beytiyle bildirmiştir. Buluşmaya imkân olmadığı takdirde eskiler, deliliğe yakın bir hastalık olan Geçici Aşkın, bir başkasını sevmekle, yani bir dertten kurtulup başka bir derde uğramakla, yahut seyahatle geçeceğini söylemişlerdir. Gerçek Aşksa, yaratana karşı duyulan aşktır. Bu aşk, güzele değil, güzelliğe, tek bir kişiye değil, herkese, bir şeye değil her şeye, Tanrı'nın her zerrede görünen sun'una, kudretine, hikmetine, kemâline, lutfuna, hatta kahrına gönülden bağlantıdır. Sûfîler, Geçici Aşka, âşığın varlığını erittiği için, **"Mecazi Aşk, Gerçek Aşkın köprüsüdür"** demişler, onu da bir bakıma hoş görmüşlerdir.

* * *

"Aşk ateşten gömlektir, demirden leblebidir" atasözü, her iki aşkın da gücünü, yakıcılığını belirtir.

"Aşk bir kızıl gömlektir; ya yeninden görünür, ya yakasından" atasözü, geçici aşkın da, gerçek aşkın da, âşığın halinden, tavrından, hareketinden, gönül ateşinden, gözyaşından mutlaka belli olacağını anlatmaktadır.

"Aşk irâdet, gönül sultan" atasözü, Sûfîler tarafından pek çok söylenir; yani aşk, bir buyruk verendir ki ona uymamaya imkân yoktur; gönülse o buyruğu veren sultandır demektir.

"Aşk olmayınca meşk olmaz" atasözü, neye olursa olsun, gönülden bir bağlantı olmadıkça ona çalışmanın, canla başla o işe koyulmanın imkânı bulunmadığını anlatır.

Sûfîlerce, kâinat, aşkla durur; Tanrı'nın yaratışı, kendini bildirmeye olan sevgisinden doğar. Onun için bir yere gelen cana, o yerin ulusu, hoş geldin

(*) Âşığı, sevgiliyle bir buluşma, aşka aldırış etmez bir hale kor; peki, iş böyle olunca sevgiliden, sevene karşı her solukta bu naz, bu bilmezlikten geliş de nedir ki?

yerine **"Aşk olsun"** der; bu söze muhatab olan, yere kapanıp şükür secdesinde bulunur. Bir şey içene, afiyet olsun yerine **"Aşk olsun"** denir; içen de ya "Eyvallah" der, yahut "Aşkın cemâl olsun", yani güzelliğe, ululuğa, Tanrı'ya olsun der. Bazı kere bu söze karşılık da **"Cemâlin nur olsun"** denir; muhatap da bu sözü **"Nurun âlâ nur olsun"** cümlesiyle karşılar. **"Sabahlar aşk olsun, akşamlar aşk olsun"** sözleri de sabahı, akşamı kutlarken söylenir.

"Aşk vermek, aşk almak", hoş geldin; hoş buldum gibi, yahut bir şey içilince **"Aşk olsun"** diyene **"Eyvallah"** demeyi bildirir; bir başkasına anlatırken söylenir ve **"Filan yere gittik; aşk erip aşk aldıktan sonra..."** tarzında hikâye edilir. Tarikat ulusu, yahut ev sahibi, misafire, nasılsınız diye sorunca **"Aşk-ü niyaz ederiz"** denir. Birisi sorulunca da, **"Aşk-ü niyaz ederler"** denir ki bu söz, **"Selamları var"** yerine geçer.

"Âşığa Bağdat ırak değil" ve **"Âşığa Bağdat sorulmaz"** atasözleri, Bağdad'da, Bağdad'a yakın Necef ve Kerbelâ'da yatan İmamları hatırlatır ve bilhassa Ehlibeyt âşıkları, mutlaka buralara giderler, ziyarette bulunurlar.

"Âşığa bir işaret yeter", "Ârife tarif ne hacet" atasözüne eşittir.

"Âşığa nişan, dervişe burhan" atasözü, pek çok söylenir ve âşığın aşkına bir nişan, bir alamet olması, dervişin de dervişliğine bir burhan bulunması gerektiğini bildirir.

"Âşık herkesi kör, dört yanını dıvar sanır" atasözü umumidir. Geçici aşkta da, gerçek aşkta da âşık, hiçbir şeye aldırmaz, onca sevgiliden başka bir var, yoktur ki aldırsın.

Saz çalıp nefes okuyanlara Alevîler, **"Âşık"** derler, bunlara **"Zâkir"** dendiği de vardır. "Âşık" sözü umumidir, zâkir Alevîlere mahsus bir deyimdir.

"Âşıkta ar olmaz" atasözü de âşığın ruhi haleti dolayısıyla hiçbir şeye aldırış etmediğini ifade eder.

"Pîr aşkına", bir and ifadesidir; ya karşısındakine niyazı tazammun eder, yahut sözünü bununla pekiştirmiş olur. Halk arasında **"Pîr aşkına"** sözü, bir işin, bir şeyin bedava yapılıp görüldüğünü bildiren bir tabirdir ki bunun, Sûfilerin kullandıkları tarzla bir ilgisi yoktur.

* * *

Âşnâ

Bildik anlamına gelen bu söz, Türkçede "âşinâ" tarzında söylenir. Tasavvuf ehlince, gerçeği bilen, hal ehlini tanıyan, tanığa başvurmaksızın gönül

halinden ve Tanrı'nın vahdetinden haberdar olan kişidir. Yabancı anlamına "bigâne"nin zıddıdır.

Âşnâya âşnâ, bîgâneye bîgâneyiz(*)

mısraı, hal ve tasavvuf ehlinin neşesini gösterir. Bayramî Melâmîlerinden Ahmed Sârbân'ın (953 H. 1546),

Bilmek istersen eğer meşreb-i dervîşânı:
Sevenin bendesiyüz, sevmeyenin sultânı.(**)

beyti, bu hususta daha şümullü bir anlam taşır.

* * *

Aşûra - Aşure

Aşûra, Arapça onuncu gün anlamınadır.; Hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem ayının onuncu gününe bu ad verilir. Hicret'in 61. yılı Muharremi'nin onuncu günü, İmam Huseyn, Muâviye'nin oğlu Yezîd'in emriyle Kerbelâ'da, Küfe ve Şam ehlinin büyük bir ordusu tarafından, kendisine uyanlarla beraber şehit edilmiştir. Bunu unutmayan, her yıl, bu yası tazeleyerek Ümeyye-oğullarına düşmanlığı güçlendiren Ehlibeyt taraftarlarına karşı, o günü bir bayram günü tanıtmak gayretine düşen karşı taraf da, Âdem Peyamber'in o gün yaratıldığına, yerlerin, göklerin, Cebrail'in, meleklerin o gün halk edildiğine, İsmail Peygamber'in o gün kurban edilmekten kurtulduğuna, Nuh Peygamber'in, o gün tufandan kurtulduğuna, Yusuf'un o gün zindandan çıktığına, Yakub'un gözlerinin açıldığına, Yunus'un balık karnından halas olduğuna, bütün peygamberlerin, dertlerden, belalardan o gün halas olduğuna, o gün sürme çekenin göz ağrısı görmeyeceğine, ehline-ayâline bir şeyler, evine yiyecek içecek alanın, darlık çekmeyeceğine... Hasılı o günün bir bayram günü olduğuna, hatta Hazret-i Peygamber'in o gün doğduğuna dair hadisler uydurmuşlar, o günü bir bayram günü gibi kutlamışlardır (Süyûtî: El Leâl'il-Masnûa Fî'l - Ahâdîs'il - Mevzûa; Kahire - 1317; c. I, s. 61-64). Aliyy'ül-Kaarî de bu yalan hadislerin bir kısmını "Mevzûâtu Kebir"inde nakleder ve bunların,

(*) Bildiğe bildiğiz, yabancı yabancıyız

(**) Dervişlerin meşrebini bilmek istersen duy: Sevenin kuluyuz, sevmeyenin padişahı

İmam Huseyn'in katilleri tarafından uydurulduğunu da bildirir. (İst. Matbaa-i Âmire - 1289; s. 77, 102, 105, 107, 122, 286).

Bütün bunlara rağmen gene de Ehl-i Sünnet arasında, o gün Nuh Peygamber'in gemisinin karaya oturduğu, gemide kalan hububatı karıştırarak bir "Selamet Çorbası" yaptığı inancı yayılmış, aşure yapmak, eşe dosta dağıtmak, bir âdet olup kalmıştır.

Ehlibeyt'i seven, fakat bu işin esasını da bilmeyen tarikatçılarsa İmam Huseyn'i hatırlamak, ona mersiyeler okuyup o musibeti anmak, ağlamak vesilesiyle aşure pişirirler. Mevlevîlerde, aşure pişirmek olmadığı halde, onlar da öbür tarikatçılara uyup davetlerine icabet zorunda kalmışlardır. Bektaşîlerdeyse aşure, Ehlibeyt'i anmak, mersiye okumak için bir vesile olmuştur (Bkz. Çifte Vav).

* * *

Ata

Yesevîlerde mürşide denir.

* * *

Ateş-bâz

Ateşle oynayan anlamına Farsça bir sözdür. Konya'da, Meram'ın eski yolunda, sağ yanda türbesi bulunan Ateş-Bâz-ı Velî, rivâyete göre Mevlânâ medresesinde aşçılık edermiş. Zamanından kalan türbe kitabesiyle, sanduka kitabesinden, altı yüz seksen dört Recebinin on beşinci günü vefat ettiği (1285) ve gene türbesinin kitabesinde "Şems'ül-milleti ve'd-dîn" dendiğine göre, bilgin bir zat olduğu anlaşılan İzzeddin oğlu Şemseddin Yusuf Ateş-bâz adına, orada bir zaviye vardı ve şeyhi, cuma günleri Mevlânâ dergâhına gelir, mukabelede bulunurdu. Bazı kere, bir yere şeyh tayin edilen zatın icazetnamesi de Ateş-bâz şeyhiyle gönderilirdi. Adı dolayısıyla Mevlevîler mutbaha **"Ateş-bâz Makamı"**, aşçı dedeye de **"Ateş-bâz"** derlerdi (Abdülbâki Gölpınarlı: *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik;* İst. İnkılâp Kitabevi - 1953; s. 331-333 ve *Mevlevî Adâb ve Erkânı*; s. 7).

* * *

Atılan ok geri gelmez
Atılan ok geri dönmez

Birisine haksız bir muamelede bulunan, birisine zulmeden, birinin hakkını yiyen, yahut tasavvuf yolunda edebe aykırı bir iş gören, birinin gönlüne değen, herhangi bir derde, sıkıntıya, zahmete uğrarsa bunun, yaptığı kötülüğün karşılığında, erenlerin bir cezası olduğuna inanılır; bu dertten, bu zahmetten, tövbe etmekle, kötülük ettiği kişiden helallik dilemekle de kurtulmanın imkânı olmadığı, bu atasözleriyle ifade edilir. Bu manevî oka, bu manevî darbeye **"Bâtın Oku, Bâtın Kılıcı"** da denir. Burada şu fıkrayı, atasözünü canlandıracağı cihetle anlatmak lüzumunu duyuyoruz:

Dervişin külahı eskimiş, yıpranmış. Külahını bir mezarlığa gidip gömmüş, başı açık gezmeye başlamış. Başında saç olmadığı için güneş vurdukça parıl parıl parlarmış. Külhanbeyinin birinin hoşuna gitmiş; arkasından koşup başına bir tokat aşketmiş ve "Ne güzel kabak" demiş. Derviş seslenmemiş ve külhanbeyinin bu hareketi tekerrür etmiş. Derken, gene vuracağı sırada ayağı sürçmüş, düşmüş ve dizi sivri bir taşa çarparak kırılmış. Yaptığının cezası olduğunu anlayan külhanbeyi, dervişten helallik dileyince derviş demiş ki:

— Oğul, ben razıydım; fakat ne yapayım, kabak sahibi razı olmadı; git, onunla helallaş.

* * *

Avam

Lûgat anlamı, aşağılık kişiler, halk demek olan bu söz, Mevlevîlerce tasavvuf yoluna girmemiş, bilhassa Mevlevî olmamış kişiye verilen lakaptır; isterse o kişi, kendi zümresi içinde soylu boylu, zengin, hatta bilgin olsun. Mevlevîler, Bektaşîlerden başka diğer tarikat mensuplarına **"Sofu"**, yani **"Sûfî dervişi, Sûfî tarikatından"**, tarikata girmemiş kişiye de **"Avamdan, Avam"**, Bektaşîler, "Avam" yerine **"Zâhir"**, Alevîlerse **"Zâhid"** derler.

* * *

Ayakkabılarını çevirdiler

Tasavvuf ehli, misafirin ayakkabılarını dışarıya doğru çevirmezler. Ancak edepten dışarı ve bağışlanamayacak bir suç işleyen kişinin ayakkabıları, dışarıya doğru çevrilir ve bu, git, bir daha da gelme demektir. Ayakkabısı dışarıya doğru çevrilmiş olan kişi, gene onları içeriye doğru çevirir, giyer, eşiği öpüp geri geri gider, kapıdan çıktıktan sonra arkasını dönüp yoluna düzülür, bir daha da, suçu bağışlanıncaya dek oraya gelemez. Seyyah verilen, yani

dergâhtan gitmesi istenen dervişin de ayakkabıları dışarıya çevrilir; o, tekrar onları içeriye doğru çevirip giderken de sırtına hırkası konur. O da eşiği öpüp gider.

Ayakkabıları içeriye doğru çevrilmiş olan canlar, ayakkabılarını, yüzü eve doğru olarak giyerler, eşiği öpüp, yani niyaz edip arka arka kapıdan çıkarlar, bir iki adım sonra arkalarını dönüp yollarına düzülürler.

"Ayakkabılarını çevirdiler" atasözü, yol verdiler, kovdular, bir daha gelme dediler anlamına gelir.

* * *

Ayak mühürlemek

Niyaz vaziyetinde (Bkz. Niyaz), sağ ayağın başparmağı, sol ayağın başparmağı üstüne konur. Buna **"Ayak mühürlemek"** denir ki elim ayağım yok; başım eğik, kesik; erenlere teslim olmuşum demektir.

Ayak mühürlemenin ne suretle töre olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Güya Selman'ın sol ayağının başparmağı yokmuş da bunu göstermemek için böyle dururmuş. Hazret-i Alî, vefat ederken, yüzü nikaplı bir Arap gelecek, benim cenazemi ona verin demiş. Vasiyeti yerine getirdikten sonra bu Arap'ın kim olduğunu merak eden İmam Hasan ve Huseyn, cenazeyi devesine yükleyip giden Arap'ın peşine düşmüşler. Giderlerken İmam Hasan'ın sol ayağının başparmağına bir aş dokunup kanatmış. Arap'ı bulmuşlar, kimsin diye sormuşlar; nikabını kaldırınca Alî olduğunu görmüşler. Bu sırada İmam Hasan, sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üstüne koyup kanı göstermek istememiş. Ateş-bâz-ı Velî, bir gün Mevlânâ'ya, matbahta odun kalmadığını söylemiş. Mevlânâ, kazanın altına ayaklarını sok buyurmuş. Ateşbâz, emre uymakla beraber acaba ayağım yanar mı diye bir şüpheye düşünce sol ayağının başparmağı yanmış. Bu sırada Mevlânâ'ya hali anlatmışlar. Kalkıp matbaha gelerek, "Hay ateşbâz, hay" demiş. O da kalkıp niyaza durmuş ve yanan parmağını göstermemek için bu vaziyeti almış.

Kalenderîlerin niyaz vaziyeti, sağ ayağının başparmağını, sol ayağının başparmağı üstüne koymak, sağ kol üstte olmak üzere sağ eliyle sol, sol eliyle de sağ kulağını tutmaktır (Bkz. Pây-mâçan) ve bu duruş, yukarıda da arz ettiğimiz gibi teslim oluşu ifade eder.

Ayak mühürlemek, Nakşîlerin Halidî kolundan başka bütün tarikatlarda vardır.

* * *

Ayak türabı, ayaklar türabı (Hâk-i pây)

Türab, Arapça toprak demektir. "Hâk-i pây" da Farsça, ayak toprağı anlamına gelen bir terkiptir. Sûfîler, gönül alçaklığı dolayısıyla kendilerini ayaklar altındaki toprağa benzetirler. Mesela Mevlânâ Celâleddin Muhammed, bir rubaisinde, mealen,

"Canım bedenimde oldukça Kur'ân'ın kuluyum ben,
Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım ben.

Kim benden, bundan başka bir söz naklederse
Ondan da bezmişim, o sözden de bezmişim ben"

der. Ruhî-i Bağdâdî (1014 H. 1605), terkîb-i bend'inde,

Hâk ol ki Hudâ mertebeni ey leye âlî,
Tac-ser-i âlemdir o ḳim hâk-i kademdir(*)

beytiyle bu tasavvufî şiarı belirtir.
Mevlânâ'nın,

Gel geri, gel geri, her neysen gel geri,
Kâfirsen, ateşe tapıyorsan, puta tapıyorsan, gel geri.

Bizim bu kapımız, ümitsizlik kapısı değil,
Yüz kere tövbe etmiş de bozmuşsan töbeni, gene gel geri.

mealindeki rubaisinin aslını, rahmetli hattat ve eşsiz ta'lıyk yazarı Hulûsi'ye (1358 H. 1940) yazmasını rica etmiştim, sonradan Mesnevî-hân olduğunu öğrendiğim bu zât-ı şerif -bilmez gibi- rubainin mealini sormuş, fakıry de söyletmişti. Şimdi huzurdaki kütüphanemde bulunan bu levhaya, "bunu, ayaklarının toprağı Hulûsi yazdı" mealinde "ketebehu türabu akdâmihi Hulûsi" imzasını atmıştı.

Bu toprak olmak, türab olmak tabirlerinde Ehlibeyt sevgisinin de tesiri olduğu şüphesizdir, Uşeyre savaşında Hazret-i Peygamber (S.M.), Hazret-i Alî'yi yere yatıp uyumuş, üstü başı toz, toprağa bulanmış görünce iltifat yollu "Kalk ey toprak babası" buyurmuşlar, bu suretle "Ebû-turâb-toprak baba-

(*) Toprak ol ki Tanrı mertebeni yüceltsin; ayaklara toprak olandır, âlemin başına taç olan (Altın, gümüş bütün değerli taşlar topraktadır, topraktan çıkarılıp başa taç olur, baştaki tacı bezer).

sı" Hazret-i Emîr'ül-Mü'minîn'in bir lakabı olmuştu. Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'nin (1341 H. 1923) kardeşlerinin oğlu rahmetli Seyyid Ca'der Erkılıç,

Üftâdeler cebinine sayen penâh olur,
Bû hâk-i pâyine nazar et yâ Ebâ-türâb(*)

beytiyle Ebû-Turâb'ın lütfuna sığınmıştı.

"Toprak olmak, Yoluna toprak kesilmek, Topraklara döşenmek" tabirleri de birisine karşı alçalmak, sevgide son dereceyi aşmak anlamlarında kullanılagelen tabirlerdir. Yunus Emre, bir şiirinde,

Ben toprak oldum yoluna, sen aşırı gözetirsin;
Şu karşıma göğüs geren taş bağırlı dağlar mısın

der.

* * *

Ay gören yıldıza minnet etmez

Büyük, yüce bir kişiye ulaşan, ona nispetle daha çok küçük olan kişiye minnet etmez; ona karşı eğilmez anlamına gelir. Çok defa büyük, ünlü, kerem sahibi bir mürşide ulaşan, ondan feyz alan kişi, mürşitlik taslayanları kastederek bu atasözünü söyler.

* * *

Âyîn, Âyînhân

Mevlevîlerde mukabele yapılır, sema edilirken, güfteleri bilhassa Mevlânâ'nın gazel ve rubailerinden, yahut "Mesnevî"sinden seçilip bestelenmiş olan şiirleri okunur. Bu bestelenmiş parçalara "Âyîn", okuyanlara "Âyinhân", yani âyîn okuyan denir. Başka tarikatlarda, mukabele esnasında okunan bestelenmiş şiirlere **"İlâhî"** derler. Bektaşîlerin, mahabbet meclisinde okudukları şiirlereyse **"Nefes"** denir. Alevîler, nefese, daha fazla **"Deyiş"** adını verirler.

* * *

(*) Düşkünlerin (toprağa döşenenlerin, secde edenlerin) alınlarına, senin gölgen, sığınak olur (Çünkü, sen topraktasın, topraktan vuran gölgen, toprağa alınlarını koyanların alınlarına vurur); bu, senin ayağına toprak olana da ey Ebâ-Turâb, bir nazar et, bir bak, gör gözet.

Ayyâr

Arapça bir sözdür, gözü pek, yılmaz, atılgan, utanmaz, yankesici anlamlarınadır. Abbasoğulları zamanında Bağdad'da, askerin fedaî bölüğüne de "Ayyâr" denirdi. Bunlar, Fütüvvet ehlinin Seyfî, yani kılıçlı kısmıydı. Sonradan Safevîler çağında, Şah'ın muhafızları olan fedailere de bu ad verildi. Ayyâr, bütün Fütüvvet ehline de verilen bir addır (İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları). Yunus Emre, bir şiirinde,

Zâhirim iyi yerde, gönlüm fâsid haberde;
Bulunmaya Bağdad'da benim gibi bir ayyâr

beytiyle "Ayyâr" sözünün hem lugat anlamını belirtmekte, hem de Bağdad'daki ayyârları hatırlatmaktadır.

* * *

Âzar-Nazar

Azar, Farsça, incitmek anlamına gelen "âzâr"dan Türkçeleştirilmiştir; Arapça "ıtâb" karşılığıdır. Yaş, yahut mevki bakımından büyük birinin, kendinden küçük olan, hükmü altında bulunan, kendisini dinlemesi gereken birisinin kabahatini kendisine söylemek, onu yola getirmek, bir daha o kusuru, o kabahati işlememesi için, kesin sözlerle onu uyarmak anlamına kullanılır. Bu sözden, "azarlamak, azarlanmak, azarlatma, azarlattırmak, azarlandırmak, azar yemek" gibi çeşitli kökler meydana gelmiştir.

Sözle yola gelecek, sözden ders alıp uyanacak kişi azarlanır. Azarla yola gelmesi umulmayan kişiyse, ya kendi haline bırakılır, yahut ona, o işten el çektirilir. Bu yüzden, **"Nerde azar orda nazar"** atasözü, çok defa azardan gönüllenen kişiye, gönlünü almak için söylenir. Birisi azarlanıyorsa, henüz gözdedir, gönüldedir, sevilmektedir, gözden düşmemiştir manasını ifade eder, Umumi bir atasözü gibi görünüyorsa da, bilhassa tarikat erbabı, "Nazar"a, yani bakışa ehemmiyet verdiğinden, bakışta feyz olduğuna, insanın bakışla terbiye edildiğine inandığından, daha ziyade onlar tarafından kullanılagelen bir sözdür.

* * *

Azımızı çoğa say

Umumi bir tabir olmakla beraber, tasavvuf ehlince de kullanılır ve Sûfî mürşidine, dergâha, yahut bir yoksula bütün dünyayı verse, canını da bağışlasa bunu az görür ve bu sözü söyler.

* * *

Az ilim, çok amel

Tasavvuf, ilmi inkâr etmez, hatta gerçeğe ulaşmanın ilimsiz olmayacağını, fakat ilimle de mümkün olmadığını telkin eder. İlim, insana, bildiğine nisbetle bilmediğinin sınırsızlığını bildirir, insanı yokluğa iletirse makbuldür; fakat insana varlık verir de insan, kendisini kâinatın merkezi sayar, bilmeyenleri hor görürse kötü, hem de en kötü şeydir.

Vaktiyle duyduğumuz bir fıkra, Sûfîlerin ilme bakışlarını pek güzel canlandırdığı için burada onu nakletmeden geçemeyeceğiz:

Kanunî devrinin bilgin Şeyhülİslâmı Ebussud (982 H. 1574) ilmine pek güvenir, cahil saydığı kimselerin selamlarını bile, onları küçümseyerek alırmış. Günün birinde meşihat makamına suflî bir derviş gelmiş; kapıdaki mollaya, efendi hazretlerine bir sualim var; pek müşküldeyim; cevabını ayaküstü alıp gideceğim, müsaade buyursunlar demiş. Molla, efendiye dervişin isteğini arz etmiş. Eşref-i saate rastlamış olacak ki efendi, gelsin buyurmuşlar. Derviş huzura girip selamdan sonra, efendim demiş, Allahu Taâlâ'nın ilmine nispetle bütün mevcudatın, yaratılış anından kıyamete dek, ilmi ne kadardır? Bunu bana bir örnekle bildirin; çünkü fakıyr, pek cahilim.

Efendi, gerçekten cahilsin demiş; buna kıyas ma'al fârık(*) derler; Allahu Taâlâ'nın bilgisi mutlaktır, olana da, olmayana da, olacağa da şamildir; mevcudatın ilmi ona nispetle zerre bile olamaz; ben nasıl örnek gösterebilirim sana?

Derviş, efendim demiş, bütün günahı, vebali fakıyrin olsun, lütfedin. Efendi, odanın kıyısında tomar halinde duran kâğıtlardan birini çekmiş, ortaya yayıp bir yanına bir mühre, öbür yanına bir mühre koymuş;(**) şu kâğıt demiş, Allah'ın ilmi olsa... Ama bak, bunun sınırı var, Hakk'ın ilminin sınırı yok, ona göre düşün. Sonra kalemi, hokkaya batırıp kâğıdın ortasına bir nokta kondurmuş; işte demiş, bu da, yaratılıştan kıyamete dek bütün mevcudatın ilmi.

(*) Ayıranla, kıyasa sığmayanla kıyasa kalkışmak, zerreyi güneşle, katreyi denizle mukayese gibi.
(**) Mühre, taştan, sırçadan yapılan, hiçbir yanında pürüzü olmayan yuvarlak yahut yumurta şeklinde bir nesnedir. Kâğıt onunla cilalandığı gibi, kâğıdın kapanmasına engel olması için üstüne de konur.

Derviş, bütün peygamberlerin, âlimlerin bilgileri, hep bu bir noktanın içinde mi demiş. Efendi, ya ne zannettin sen deyince derviş, lütfedin efendim de demiş, kendinize ait olan bilgiyi şu noktadan çıkarıp fakıyre gösterin.

Efendi, a cahil derviş demiş, benim ilmim nedir ki bu noktadan ayırt edebileyim?

Derviş, a efendim, demiş, mademki iş böyledir, bu gururun ne? Ve çıkıp gitmiş.

Doğruysa, derler ki: Efendi, leğeni ibriği getirtip abdest tazelemiş, iki rekat nafile namaz kılıp tövbe etmiş ve tasavvuf yoluna sülûk etmiş.

* * *

Yunus Emre, bu yüzdendir ki,

İlim hod göz hicâbıdır, dünya ahret hesabıdır;
Kitap hod aşk kitabıdır, bu okunan varak nedir

der ve bilgine sorar:

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir;
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır?

* * *

Hazret-i Peygamber, "Bilginler üç bölüktür. Bir kısmı, ilmiyle yaşar, insanlar da onun yüzünden yaşarlar. Bir kısmı, insanları yaşatır, fakat kendisi helak olur gider; bir kısmıysa ilmiyle yaşar, fakat başkası onun bilgisiyle yaşamaz" buyurmuştur (Câmi'; II, s. 58).

"Az ilim, çok amel" atasözü, ilimle amel etmenin lüzumunu bildirmektedir.

* * *

Az söyle, öz söyle

Bu atasözü, **"Az söyle, uz söyle"**, yani gerçek, yerinde söz söyle tarzında da kullanılır. **"Çok söz yalansız, çok mal haramsız olmaz"** atasözünü andırır.

* * *

Az veren candan, çok veren maldan

Bu atasözü, umumi olmakla beraber, tasavvufî, insani bir düşünceyi de belirtir ve bir gerçeği canlandırır.

— o —

— B —

BABA (deyimler)

Baba değil, yaba
İskele babası
Tırabzan babası

* * *

Baba, bazı yerlerde ata, yani büyükbaba yerine kullanılır, İstanbul Türkçesinde ata, büyükbabadır, baba da malum anlamdadır.

Tasavvufta, tarikata giren, ferdiyetinden ölmüş, topluma doğmuştur; başka bir deyimle nefsinden ölmüş, ruhtan doğmuştur. Mürşidi, kendisinin manevî babasıdır, o da, mürşidinin yol oğludur. Ancak Melâmet erbabı ve Melâmetten ayrılıp bir tarikat haline gelmekle beraber melâmetin esaslarını muhafaza eden Mevlevîler, mürşide baba demekte bir büyüklük gördüklerinden bu terimi kabul etmemişlerdir, onlarda "filan mürşidin evladı", yahut "dervişi" yerine "filan zatın, falanın ihvanından" tabiri kullanılır. Bektaşîler, mürşide **"Baba"**, rehbere de **"Ana"** derler.

* * *

Herhangi bir baba, yahut mürşit, evladına, dervişlerine karşı babalık vazifesini görmüyorsa, böyle bir baba hakkında, **"Baba değil, yaba"** atasözü kullanılır; yahut da bu zattan bahsedilirken **"İskele babası", "Tırabzan babası"** denir. İskele babası, geminin durması için gemiden ve iskeleden atılan kalın

halatın sarıldığı kalın kağıza denir. Tırabzan babası da tırabzanın, korkuluğunun başladığı üstü yuvarlak ilk direğidir.

Bâb-ı rızadan ayrılma

"Bâb" Arapça kapı, "Rıza" da, razılık demektir. Bâb-ı Rıza, iki Arapça sözden Farsça kaidesine göre yapılmış bir terkiptir ve "Razılık kapısı" demektir.

Tasavvufta mürid, daima mürşidinin, yol kardeşlerinin ve bu suretle de Allah'ın razılığını elde etmeye çalışacaktır; aynı zamanda uğradığı zahmetlere de razı olacak, isyan yolunu tutmayacaktır. **"Bâb-ı rızadan ayrılma"**, yahut **"Allah, Bâb-ı rızadan dûr etmesin"**, yani uzaklaştırmasın sözleri, bu inancı belirtmektedir.

* * *

Bacı-Anabacı

Bacı, Türkçede kız kardeş demektir. XLIX. surenin (Hucurât) 10. ayet-i kerimesinde, inananların kardeş oldukları beyan buyurulmaktadır. Tarikattaysa yol kardeşliği, pek ehemmiyetlidir. Bu münasebetle tarikat erbabı, birbirlerine **"Kardeş"** dedikleri gibi, tarikat mensubu kadınlara da **"Bacı"** derler, şeyhin hanımına ise **"Anabacı"** denir.

* * *

Bahçıvan bir gül için bin tikene hizmet eder

Yetişecek, çevresine güzel kokular saçacak, gönüllere neşe verecek, bağı bahçeyi bezeyecek bir tarikat mensubu için bahçıvanın, yani onu terbiye eden, yetişmesine gayret sarf eyleyen mürşidin, tiken mesabesinde olanlara da hizmet ettiğini, onları da hoş gördüğünü bildiren bu atasözünü şair, şu suretle vezinli de söylemiştir:

Bagbân bir gül için bin hâra hizmet-kâr olur

* * *

Ağzında bakla ıslanmaz

Baklayı çıkar ağzından

"Baklayı ağzından çıkar", yahut **"Çıkar baklayı ağzından"**; yani ne demek icap ediyorsa artık çekinmeden de, anlamını veren bir atasözüdür. **Baklayı ağzından çıkardı"**, **"Ağzımdan baklayı çıkardım"**, **"Ağzımdan baklayı çıkartma"** tarzındaki söylentiler de, ne demek gerekse artık söyledi, denecek sözü dedi, beni söyletme anlamlarını verir. **"Ağzında bakla ıslanmaz"** atasözüyse sır saklamaz, duyduğunu söyler kişiler hakkında kullanılır. Bu atasözleri, şöyle bir fıkraya dayanmakta, yahut da fıkra, bu atasözlerinden örülmüş bulunmaktadır:

Yeni derviş olmuş birisi, eski huyunu bir türlü bırakamamış; münasebetsiz bir iş gördü, bir söz duydu mu hemen küfrü basarmış. Şeyhi, derviş kardeş demiş, yolumuz, edeb yoludur; bu huyundan vazgeç. Derviş, erenler, ne yapayım demiş, fakıyr de istemiyorum ama ağzım alışmış. Şeyh, dervişe bir bakla vermiş; bunu demiş, dilinin altına koy; küfredeceğin zaman ağırlığını duydun mu, vazgeç. Derviş, Eyvallah demiş, baklayı dilinin altına koymuş. Gerçekten de küfredeceği zaman, ilk heceyi söyler söylemez, baklanın yuvarlanışı, dervişi kendine getirmeye başlamış; zaman geçtikçe de küfürden vazgeçmiş; ama gene de ağzından baklayı çıkarmamış.

Bir gün şeyhiyle beraber bir yere gidiyormuş. Şeyh önde, derviş, bir adım gerisinde ve solunda yürürlerken evin birinin kafesi vurulmuş, bir kadın, derviş babalar demiş, azıcık durun. Şeyh, herhalde ya bir hasta var, nefes edilecek, yahut kadının bir müşkülü var, soracak demiş ve durmuş. Tam o sırada yağmur, hafiften çiselemeye başlamış. Biraz durmuşlar, evden bir ses seda çıkmamış; yağmur da ya mevlasını almış, sulusepken yağmaya başlamış. Yürü derviş kardeş demiş şeyh; tam adımını atarken kafese gene vurulmuş; azıcık daha durun demiş kadın. Şeyh, herhalde ya hastayı hazırlıyorlar, yahut kaç göç yüzünden hazırlanıyorlar demiş; durmuş. Ama yağmur sağanak haline gelmiş; şeyh de, derviş de sırılsıklam olmuşlar. Derken gene kafes vurulmuş ve kadın, haydi, artık gidin demiş. Şeyh, peki bacı, bizi niye beklettin deyince kadın demiş ki: Tavukları kuluçkaya yatırıyordum; sizin tavuklarınız büyük; civcivler tepeli çıksınlar diye size karşı yatırdım. Şeyh, bu sözü duyunca dervişe dönüp, derviş kardeş demiş, çıkar baklayı ağzından.

Balımtaşı

Kırşehir civarında çıkan, vazolar, masalar, sürahiler vs. yapılan Balgamî taşa Alevî ve Bektaşîler **"Balımtaşı"** derler. Onlara nazaran bu taş, "Balım

Sultan"ın kerametiyle çıkmıştır. Teslim taşı, pâlheng gibi tarikat çeyizlerinin bir kısmını bu taştan yaparlar. Aynı zamanda, "Meydan"da, "Taht"ın önünde de bu taş bulunur ve babaya niyazdan sonra oraya da niyaz edilir.

* * *

Bana bir adım gelene, iki adım varırım

Bu atasözü, bir hadîs-i kudsînin mealidir. "Yüce Allah buyuruyor ki: Kul bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım; bana bir arşın yaklaşırsa, ona bir kolaç yakın olurum. Bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak varırım" mealindeki kudsi hadis (Câmi'; II, s. 69), bu suretle, bir atasözü olmuştur. Tasavvuf ehli, bunu, Tanrı'ya yakınlık hususunda söylerler. Halk arasındaysa anlamı, umumileştirilir.

* * *

Bana hayrı dokunmayan evlîyânın künbedi başına yıkılsın

Erenlerden, manevî feyizle beraber dünyada himmet, ahirette şefaat de istenir; yani onlarla Allah'a tevessül edilir, onların yüzlerinin suyu hürmetine Tanrı'dan dilekte bulunulur. Herhalde Bektaşî meşrepli biri, geçmiş erenlerin birinden bir dilekte bulunmuş, dileği olmayınca da bu sözü söylemiş, sözü de atasözü olarak kalmış olacak.

* * *

Baş açmak

Baş açıp yalvarmak
Baş açıp ilenmek
Baş açık, yalınayak

* * *

Sûfîlerde, bir işin olması için edilen duada baş açmak, başındaki tacı, fahri çıkararak Tanrı'ya yalvarmak, bir gelenektir. Mesela, Sultan Veled'in, yağmur duası için türbeye baş açık giderek niyaz ettiğini "Menâkıb'ül-Ârifîn" bildiriyor (II, s. 795 - 796). Ulu Arif Çelebi'nin de zaman zaman baş açıp dua ettiğini gene aynı kaynaktan öğreniyoruz (s. 845).

Eskiden, bir suç işleyen kişinin, kendisini bağışlamak salahiyetine sahip olan kişinin huzuruna, kefen giyip yalınayak, başı açık gittiğini de tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz.

"Baş açıp ilenmek", bir halk deyimidir ki, bu töreden meydana gelmiştir.

* * *

Baş gözü-gönül (can) gözü

Baş gözü, bildiğimiz gözdür; görür, ama gördüğünü anlamak, değerlendirmek bu gözün harcı değildir; onu gönül gözü değerlendirir ki, bu da anlayıştır, seziştir, gerçeği buluştur. "Gönül gözü"ne, daha fazla "Can gözü" denir. "Sen ona can gözüyle bak da gör" gibi. "Bu sözü can kulağıyla dinle" sözünde olduğu gibi kulak hakkında da kullanılır; ancak "baş kulağı" diye bir deyim yoktur. "Baş" sözü, yalnız "göz" hakkında kullanılır. Yunus,

Yunus imdi sen Hakk'a er, dün-ü gün gönlün Hakk'a ver;
Gönül gözü görmeyince hiç baş gözü görmeyiser

beytinde bu deyişleri dile getirmiştir.

* * *

Baş kesmek

Sûfîlerin ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşîlerin geleneklerinden biri de sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üstüne koymak, eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol, sol kolun üstüne gelmek üzere elleri omuz başlarına çaprazvari götürmek, sonra da belini bükmemek şartıyla başını öne doğru göğse eğmek, böylece niyazda bulunmak, "Baş kesmek"tir. Mürşit, tarikat ulularından birinin önünde, yahut bir yatırın türbesinde, sandukaya karşı baş kesilir.

Yeniçerilerin selamları da, kendilerini "Taife-i Bektaşîyan" saydıkları için aynı tarzdaydı.

* * *

Baş koymak

Bir şeyin olması, yahut olmaması için canını başını verircesine çalışmak anlamına gelir, Şâhî'nin,

Evvel eşiğine koydum başımı,
İçeri aldılar, döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı:
Koç kurban dediler, inana geldim

dörtlüğünde olduğu gibi (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 169) maddî anlamda "Eşiğe baş koymak" tarzında söylendiği gibi "Ben bu yola baş koydum" tarzında manevî anlamda da söylenir.

Umumi bir terim mahiyetindedir.

* * *

Başmakları çevrildi

"Paşmak" tarzında da söylenen bu sözün anlamı, ayağa giyilen ayakkabıdır (Bkz. Ayakkabı çevirmek).

* * *

Baş okutmak

Bektaşîler, her yıl, Muharrem, yani hicrî yılın ilk ayı, matem ayı çıktıktan ve ondan sonraki Safer ayı da geçtikten sonra, bir cuma gecesi, mürşidinin ve ihvanın huzurunda onlardan razılık diler; meydanın ortasına, "dâr" denen yere gelerek başındaki tacı, yahut arakıyyeyi çıkararak sağ elinde tutar ve niyaz vaziyetinde (Bkz. Baş kesmek) şu tercemanı okur (Bkz. "Terceman"a):

"Allah Allah, Muhammed Alî divanında, erenler meydanında, Pîr huzurunda, elim erde, yüzüm yerde, özüm darda, erenlerin dar-ı Mansûr'unda, canım kurban, tenim terceman; bu fakıyrin elinden, dilinden ağrınmış, incinmiş can karındaşı varsa dile gelsin, bile gelsin, hakkını Hakk'ından dilesin; Hak'tan gelen hakkıma razıyım; Allah Eyvallah."

Baba, salavat verip ihvandan razılık diler; onlar da oturdukları yere niyaz ederler, yani eğilip yeri öperler; bu, razı olduklarını bildirmektir. Bunun üzerine o can, babaya gidip niyaz ederek arakıyyesini, yahut tacını verir; baba, onu tekbirler, böylece de o can, bey'atini yenilemiş olur. Bu törene **"Baş okutmak"** denir.

Alevîlerdeyse bu törene **"Görgü-Sorgu"** derler. Dede, kışın, taliplerinin bulunduğu köye gider. Cuma geceleri toplanılan evde her biri, aşağı yukarı aynı tarzda razılık diler ve bey'atini yeniler. Bir kusuru varsa tayin edilen cezayı çeker; ondan sonra görülür, yani bey'atini tazelemiş olur (Bkz. Görgü - Sorgu, Tac ve Tarıyk).

* * *

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde

Börk, Türkçedir; başa giyilen, kenarı pamuk, yahut yün tüylü külah demektir. Olan bir şeyin, çevreye yayılmaması gerektiğini, her şeyin gizli tutulması icap ettiğini bildiren bir atasözüdür. Daha ziyade tasavvuf ehlince söylenegelen bu atasözü, sonradan umumileşmiş, hatta sözdeki seci de bozularak **"Baş yarılır fes içinde..."** şekline dönmüştür.

* * *

Bâtıla Eyvallah demem

Dervişlikte razılık ilk şarttır ve bu, "Eyvallah" sözüyle ifade edilir. Ancak bu razılık, bir miskinlik mahiyetinde değildir. Bâtıla, yani gerçeğe, şeriata ve tarikata uymayan nefis isteğinden doğan şeye razı olmak akla da, Tanrı buyruğuna da karşı durmaktır. "Yaradanın emrine aykırı olan işte, yaratılmışın buyruğuna itaat yoktur" mealindeki hadisin (Câmi' II; s. 192 - 193) Türkçe bir ifadesi olan bu atasözü, böyle bir dilek, böyle bir buyruk karşısında söylenir.

* * *

Bâtın

Bâtın ehli
Bâtın ilmi
Bâtınî - Bâtıniyye

* * *

Bâtınla bâtılı fark etmez
Zâhir ehli bâtını anlamaz

* * *

Arapça bir söz olan "bâtın", iç, öz anlamına gelir ve dış anlamına gelen "zâhir" sözünün karşılığıdır, zıttıdır; aynı zamanda her iki söz de, yani "Bâtın" ve "Zâhir" sözleri de LVII. surenin "Hadîd" 3. ayet-i kerimesinde, Esmâ-yi Husnâ'dan, yani Allahu Teâlâ'nın güzelim adlarından olarak geçer;

Allah, eserleri, kudreti ve sun'uyla, yaratışı ve tasarrufuyla "Zâhir"dir; fakat zatıyla "Bâtın"dır. Ayrıca Kur'ân'ın zâhiri, yani herkesin anladığı bir anlamı olduğu gibi bilenlere, duyanlara göre bu anlamın içyüzü, herkesin anlayamayacağı bir özü, daha derin anlamı ve anlamları da vardır. Nitekim şer'î hükümlerin vaz'ında hikmetler bulunduğu gibi, mesela namazın edasındaki zevk, huzû ve huşû da adamına göre ayrı ayrıdır. Şeriatın içyüzü olduğunu kabul eden tasavvuf ehli, kendilerini "Bâtın ehli" sayarlar; okuyup bellemekle değil de öz doğruluğu ve Tanrı'ya teslim oluş sonucu olarak gönle doğan bilgiye de **"Bâtın bilgisi"** derler. Bâtın bilgisi, metodu, müderrisi, medresesi olan bir bilgi değildir. Bu bakımdan bu bilgi, gizli bir bilgi olduğu gibi, ehli de gizlidir.

Kendilerine "Bâtınî, Bâtına mensup", mezheplerine "Bâtıniyye - Bâtına mensup olanların yolu" diyen taifeye gelince:

Bunlar, Kur'ân'ın bâtını vardır, bâtını bilenden zâhiri sorulmaz. Hükümlerin hepsi de âlemin düzenini sağlamak içindir; olgun kişi, bunlarla kayıtlanmaz derler. Bâtın ilmine metotlar tespit ederler; bütün ibadetler zâhir ehli içindir; bizlerse cennet ehliyiz, cennetteyiz, bunlardan kurtulmuşuz derler. Sûfîlerin, Bâtınîliğe meyletmeyenleri, bunları kabul etmez, Müslüman saymaz. Bu çeşit inanç ve kanaat besleyenler, bilmeden bilirlik satıp laf edenler hakkında "Bâtınla bâtılı fark etmez" denir (Bkz. Sümüklü tasavvuf). "Zâhir ehli bâtını anlamaz" sözüyse kaba sofular hakkında söylenegelmiştir.

* * *

Bâtın Kılıcı - Bâtın Oku

Görünmeyen, umulmayan yerden gelen bir dert, bir musibet dolayısıyla söylenir. Mesela zulmeden biri, umulmadık, beklenmedik bir derde uğrayınca, "Erenlerin bâtın kılıcına uğradı", "Bâtın okuna geldi" denir (Bkz. Atılan ok geri gelmez.)

* * *

Bektaşînin çapası, Mevlevînin çivisi

Bektaşîlik ve Mevlevîlikte, tarikata giren kişiye "Muhib" denir. Muhibbin derviş olabilmesi için soyunması, yani bir dergâha gidip derviş olmaya ikrar vererek orada kalması, hizmete koyulması gerektir. Bektaşîlikte bu hizmetin zamanı muayyen değildir. Mevlevîlikteyse hizmet müddeti bin bir gün-

dür ve hizmet bölümleri on sekizdir. Bektaşî tekkelerinin vakfı, ya yoktur, yahut da pek azdır. Bu yüzden Bektaşî tekkesinin en mühim hizmeti, tekkenin bulunduğu yerde bitecek şeyleri yetiştirmektir ki bu da, bilhassa çapayla olur. Mevlevîlerde muayyen hizmetlerle beraber, tarikatta sema, ilk planda geldiği için muhibbin de, dervişin de, her şeyden önce sema etmeyi bellemesi gerektir. Sema matbahın bir yanındaki muayyen yerde, yahut "Sema Tahtası"nın üstünde belletilir. Bu yerde, bu tahtada, hafif ve kertiksiz olarak alçalan küçük bir çukur vardır ki, tam ortasına ayağı zedelemeyecek tarzda, kenarları keskin olmayan büyücek bir çivi çakılmıştır. Sema meşk eden, sol ayağının başparmağıyla ortaparmağı arasına bu çiviyi alır ve dizini bükmemek, topuğunu tahtadan kaldırmamak şartıyla ayağını sola doğru çevirir; sağ ayağını, dizi hizasına dek kaldırarak sol ayağının durduğu vaziyete amud olmak üzere yere basar; böylece sola doğru bir devir yapmış olur. Sema meşk edilen yerde, yahut tahtada bulunan çivi dolayısıyla tarikat erbabı Bektaşî ve Mevlevî ihvanı arasında **"Bektaşînin çapası, Mevlevînin çivisi"** sözü, bir atasözü olarak söylenir; bununla da, Bektaşî, hizmetini çapayla, Mevlevî, çiviyle yapıp feyze erer anlamı kastedilir.

* * *

Bektaşînin sırrı

Bektaşîler, tarikata giriş ayinine, Bektaşî olmayanları almazlar. Derviş olmak, mücerred erkânına giriş ayinlerine de muhibler ve mücerred olmayanlar giremezler. Başka tarikatlarda de bu gizlilik vardır; fakat onlarda, mukabele günlerinde zikir, yahut sema ayinlerini, o tarikattan olmayanlar da seyredebildikleri, Bektaşîlerinse böyle bir ayinleri bulunmadığı için **"Bektaşî sırrı"** sözü meydana gelmiş, taassup ehli tarafından birçok aslı olmayan yalanlar, iftiralar da buna eklenmiş, bu söz, pek gizli tutulan şeyler hakkında da söylenegelmiş, umumi bir deyim olmuştur.

* * *

Bel bağlamak

Birisine güvenmek, bir işe bütün manasıyla ümit bağlamak, yahut güvenmemek, ümit bağlamamak anlamlarına gelir. **"Sana bel bağlamıştım", "Bu işe bel bağladım",** yahut **"Ona bel bağlanmaz", "Bu işe bel bağlamak doğru değildir"** gibi.

Aynı zamanda bir tarikata girmek; ikrar vermek anlamlarına da gelir. Fütüvvet ehli, "Şedd" (Bkz. Şedd) kuşatırlar; Mevlevîlerde "Elefî Nemed", Bektaşîlerde "Tıyg-bend" bağlanır (Bkz. Tıyg-bend). Hemen her tarikatta kemer kuşanmak vardır. Bütün bunları da şamil olarak **"Bel bağlamak",** tarikata girmek, ikrar vermek anlamlarına da gelir.

* * *

Bel-yol

Belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum
Bel oğlu - Yol oğlu

* * *

Belden gelen evlat, sulbî evlattır; yoldan gelense, mürşide intisab edendir. Mürşit, kendisine intisab edenlerin yol atası sayılır; bu yüzden Yesevîler, mürşide **"Ata",** Bektaşîler **"Baba"** derler. Melâmet erenleri ve Mevlevîler, bu tabirde biraz benlik kokusu bulunduğundan bunun yerine, **"İhvan"** sözünü kullanırlar ve filanın dervişlerinden yerine **"Filanın ihvanından"** derler.

Belden gelen oğlu, bazı kere babasının yolunu tutmayabilir; nitekim XI. sûrenin (Hûd A.M) 46. ayetinde beyan buyurulduğu üzere, Nuh Peygamberin (A.M) oğlu, babasını dinlememiş, gemiye binmemiş, boğulup gitmiş, Nuh müteessir olunca da Allah, Nuh'a, "O, senin ehlinden değildir" buyurmuştur. Bu yüzden asıl evlat, yol evladıdır. Tasavvuf ehli, bunu, **"Belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum"** atasözüyle belirtirler. Babanın oğula karşı zaafı bulunabileceği düşüncesiyle de bazı şeyhler, sulbî oğlunun irşadını, bir başka şeyhe havale eder.

* * *

Ben demek şeytan işidir

Şeytan, Âdem'e secde hususundaki Tanrı emrini, "Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu topraktan" deyip tutmamış (VII; A'râf, 12; XXXVIII; Sâd, 76), benliğe düşmüştür. **"Ben demek şeytan işidir"** atasözü, bunu hatırlatmaktadır.

* * *

Ben diyeni irşad mümkün değildir

Tasavvufun esası, Tanrı varlığına, mutlak ve gerçek vara, gerçek varlığa karşı her şeyin izafi varlıkla varoluşunu bilmek, görmek ve bu bilgiyi, bu görgüyü oluş haline getirmektir; bu bakımdan kendine varlık vermek, bilgiye, görgüye, mala mülke, güzelliğe, güce kuvvete dayanmak, kendini övmek gibi şeyler, bu yolda şirk sayılır. Benlikten geçmeyen, ben diyen kişi, gerçekten bir nasip alamaz. Bu çeşit kişiler hakkında, **"Ben diyeni irşad mümkün değildir"** atasözü söylenir. Bu atasözü, daha fazla, **"Ene tahtına oturanı irşad mümkün değildir"** tarzındadır (Bkz.).

* * *

Benliğime lanet

Tasavvuf ehli, hadis olarak rivayet edilen "Yokluk övüncümdür, onunla övünürüm" sözünü, her hususta şiar edinmiştir. Bu yüzden, konuşulurken "Ben" dememeye ziyadesiyle dikkat ederler ve "Ben" yerine "Fakıyr" derler. Yanlışlıkla söz arasında "ben" diyen kişi hemen kendini toparlayıp sözüne, **"Benliğime lanet"** sözünü ekler.

* * *

Benlik şeytanın

(Bkz. "Ben demek şeytan işidir").

* * *

Berk-i sebz

Yeşil yaprak anlamına Farsça bir terkiptir. Dergâha, yahut ihvandan birine giden kişi, eli boş gitmez; fakat bir şey götürmeye de gücü yetmezse bir çiçek, bir yeşil yaprak götürür. Bu, bir edeb, bir gönül alıştır (Bkz. Boş gelen boş döner).

* * *

Berzahiyye

Berzah, Arapçada, iki şey arasındaki engele, iki denizin birbirine kavuşmasına engel olan kara parçasına, yarımadayı karayla birleştiren dar karaya, sıkıntıya, şiddete denir.

Sûfî inancına göre dinin zâhirine Şeriat, bu töreleri duygu haline getiren, bilişin, görüşün, oluş haline gelmesini sağlayan iç âlemineyse hakıykat denir. İnsanı Şeriattan Hakıykate götüren manevî yol, tarikattır ki bu, şeriatla hakıykat arasında bir berzahtır. Bayramî Melâmîleri, tarikatlara, **"Turuk-ı Berzahiyye - Berzah yolları"**, tarikat ehlineyse **"Berzahiyye"** demişlerdir; netekim Mevlevîler de, tarikatlare "Sofu", yani **"Sûfî tarîkatları"** mensuplarına **"Sûfî şeyhleri, Sûfî dervişleri"** derler.

* * *

Bey'at

Arapçada, buyruk sahibinin buyruğuna uymayı kabul etmek, elini elinin üstüne koyup bu hareketiyle ona itaat ettiğini bildirmek anlamına gelir. Kur'ân-ı Mecîd'in XLVIII. suresinin (Feth) 10. ayet-i kerimesinde, "Seninle bey'atleşenler, gerçekte Allah'la bey'atleşmişlerdir; Allah'ın (kudret) eli, onların ellerinin üstündedir. Kim dönerse zararı kendisinedir; Allah'la ahidleştiği şeyde duranaysa Allah, pek yakında büyük bir ecir verecektir" buyurulmaktadır. Bu ayet-i kerime, Hicret'in altıncı yılında, H. Muhammed'in (S.M.) ashabıyla Hac etmek üzere Mekke'ye doğru yola çıktıkları vakit, Hudeybiyye'ye gelince, henüz Mekke mürşiklerin ellerinde olduğundan, şehre girmelerine izin vermemeleri üzerine inmiş, Hazret-i Peygamber (S.M.), orda bir ağaç altına oturmuşlar, sahabe, ölünceye dek kendisine uyup düşmanla savaşacaklarını, Hz. Peygamber'in ellerinin üstüne ellerini koyup bey'at ederek ahidleşmişlerdi. Bunu duyan müşrikler, barışa razı oldular.

Sûfîler, mürşide intisabın esasını bu bey'ate ulaştırırlar. Onlarca mürşide bey'at edip tarikata girmek, bu bey'ate katılmaktır ve mürşidin eli, elden ele, Hazret-i Peygamber'e (S.M.) ulaşır.

Mevlevîlerin Sûfî tarikatları, Hamzavîlerin (Bayramî Melâmîleri) Berzahiyye dedikleri Esmâ ile sülûkü kabul eden tarikatlarda, tarikata intisab eden, bir müddet geçtikten sonra mürşidi tarafından, kemale erdiği kabul edilirse bey'at töreniyle derviş olur. Bu tarikatlardaki bey'at töreni, Mevlevîlik ve Bektaşîlikteki muhiblikten dervişliğe yücelme törenine muadildir ki, bu mertebeden sonra şeyhlik ve halifelik mertebeleri vardır.

* * *

Bilen bilir biliri, bilmeyen ne bilir biliri? Bilmez isen biliri, bulagör bir biliri

Masal başlangıçlarındaki tekerlemeye benzeyen bu söz, gerçek sırrını, vahdet âlemini, ancak bilen kişinin bildiğini, bilmeyeninse hiçbir şeyden haberi olamayacağını, bilmeyen kişinin bir bileni bulup ona uyması gerektiğini, yani mürşide intisab lüzumunu bildirir.

* * *

Bilen söylemez, söyleyen bilmez

Vahdet sırrını bilenin söylemeyeceğini, söylemek istese bile bu sırrın, zevk ve şühuda ait olması, tahakkukla kemal bulması dolayısıyla söze gelemeyeceğini, söyleyenlerinse bu zevkten, bu şühuddan ve bu tahakkuktan haberdar olmadıklarını bildiren pek güzel bir atasözüdür. Sa'dî-i Şîrâzî'nin, "Ey seher kuşu, ey seher çağında şakıyan bülbül, aşkı pervaneden öğren. O yanıp yakılan âşık, can verdi gitti de sesi bile duyulmadı. Bu davaya düşenlerin, onu istemek hususunda haberleri bile yoktur; haberi olana gelince: Ondan bir daha bir haber bile gelmedi" mealindeki şu kıtası, bu atasözünü canlandıran pek güzel bir şiirdir:

Ey morg-ı seher ışk zi pervâne beyamûz
K'on sohterâ can şod u âvâz meyamed

İn moddeiyon der talebeş bî habetânend
Onrâ ki heber şod heberî bâz neyamed

Hamzevîlerin (Bayramî Melâmîleri) kutup tanıdıkları, İdrîs-i Muhtefî'nin(1024 H. 1615), halkı dalalete sevk ettiği, öldürülmesinin gerektiği hakkında fetvalar, emirler çıktığı halde kimse tarafından bulunamadığını, bilinemediğini, mahallesindeyse, Hacı Ali Bey'e, herkesin hürmet ettiğini, fakat Hacı Ali Bey'in İdrîs-i Muhtefî olduğunu bilenlerin, bu hususta bir şey söylemediklerini, bilmeyenlerinse aleyhinde söylenip durduklarını anlatan Atâî, şu güzelim beyitle bu hali büsbütün canlandırmakta, tam bir şiir halinde okuyucuya sunmaktadır:

Bilmeyenler kendisinin öyler, bilenler öylemez,
Cûylar kim vardılar deryâyâ, hâmûş oldular.(*)

* * *

(*) Kendisini bilmeyenler, kendi hakikatinden haberi olmayanlar, (aynı zamanda onu bilmeyenler), söylerler; onu bilenler, (kendi hakikatinen haberi olanlar), söylemezler; (çağlaya çağlaya akan) dereler, denize varınca sustular; onun gibi tıpkı (Şakaık Zeyli, II, s. 602-603).

Binbir dondan baş göstermek

Don, Türkçe libas, şekil, sanat anlamınadır. **"Binbir dondan baş göstermek"**, kudretini, sun'unu, hikmetini sayısız mahlukatından, vahdetini, sayıya sığmaz varlıklardan izhâr etmek anlamına gelir.

* * *

Bin kere Allah demekten bir kere Eyvallah demek yeğ

Çeşitli olaylar karşısında duaya kalkmaktansa, bir kere Eyvallah deyip teslim olmak, yahut Esmâ'ya düşüp, yani Tanrı adını boyuna zikredip durmaktan, bir kere "Eyvallah" deyip kudretine imanla baş kesmek daha doğrudur anlamına bir atasözüdür ve bundan Melâmet neşesi apaçık görünmektedir.

* * *

Bir çıplağı bin zırhı soyamaz

Bir çıplağı kırk harami soyamaz

* * *

Elbisesi olmayan çırçıplak kişiyi kırk harami de soyamaz, bin zırhlı da. Atasözünün ilk anlamı bu. Fakat tasavvuf yönünden şöyle anlaşılması gerektir:

Varlığına dayanan, benliğine güvenen, bilgisine mağrur olan, şunun bunun kaydına düşen kişi, dünyanın yükünü yüklenmiştir; ama gerçek varlığa karşı yokluğunu bilen, âlimse, ilmiyle bilmediğini öğrenen, benliğini terk eden, her türlü kayıttan geçen kişi, tam üryan olmuştur; hiçbir varlığı kalmamıştır; böyle kişinin alınacak, soyulacak hiçbir şeyi kalmamıştır. Büyük Yunus Emre'miz, bu atasözünü, şu beytiyle ne güzel canlandırır:

Var imdi miskin Yunus, üryân olup gir yola;
Yüz çukallu gelürse yalıncağı soyamaz(*)

* * *

Bir elinle verdiğini öbür elin görmesin

(*) Miskin, yok-yoksul demektir. Üryan olmak, her türlü varlıktan manen soyunmak anlamınadır. Çukal, zırhtır; yalıncak, çırçıplak kişi demektir.

Dergâhtan çıkarken mürşide sunulan niyaz, gizlice, hatta Sûfîlerin kendi tabirlerince, veren dahi görmeden, postunun, seccadesinin altına konur. Muhtac birine niyaz verilirken, kimseye gösterilmeden, görüşülürken musafaha edilirken sunulur; alan da verilene bakmaz, kimseye sezdirmez (Bkz. Görüşmek ve Musafaha). Buna çok, hem pek çok dikkat edilir. Atasözü, bu edebi öğütlemektedir.

* * *

Bir eteğe pek yapışan, maksuduna tez erişir

Kâmil bir mürşide intisab eden ve ona gerçekten inanan kişinin, tezce dileğine kavuşacağı inancını belirtmektedir. Pîr Sultan'ın bir nefesindeki,

Keser miyim eteğinden elimi,
Kabûl ettim Hak yolunda ölümü;

Doğru sürün erenlerin yolunu;
Mü'min kullarından olsam yâ Alî

dörtlüğü, bu inanca tercüman olmaktadır.

* * *

Bir gömlekten baş göstermek

Çok defa musahip olanlar hakkında söylenen bir deyimdir. Beraberce tarikata giren iki can, adeta bir gömlekten, yani bir cesetten, bir bedenden iki baş göstermiş gibidir. Canları, imanları, ikrarları birdir. Bu birliğe, her hususta riayet etmeleri gerektir. Her hususta birbirlerinin halini görüp gözetmek zorundadırlar.

İslâm'da bu birlik, umumidir, "Mümin, mümine nazaran duvara benzer, bazı taşlar, öbürlerini pekiştirir" ve "Müminler bir tek kişi gibidir; adamın başı ağrırsa bütün bedeni şikâyet eder; gözü ağrısa bütün bedeni rahatsız olur" mealindeki hadisler (Câmi' II, s. 170-171) ve diğer hadisler, bu gerçeği gün gibi belirtmektedir.

* * *

Bir gönülde iki sevda olamaz

"Dünya ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır; Allah ehlineyse dünya da haramdır, ahiret de" hadisinin mealidir (Câmi'; II, s. 14). Ancak burada, ahiret ehli olmak için dünyayı terk etmek gerektir; Allah ehli olmak içinse ikisini de terk etmek icap eder; şu halde her şeyden vazgeçmek gerek gibi bir şey anlaşılmamalıdır. Çünkü İslâm dini, tam bir denge dinidir. XXVIII. surenin (Kasas) 77. ayet-i kerimesinde, ahiret için çalışmakla beraber dünyadaki nasibin de unutulmaması, Allah'ın kula ihsan ettiği gibi, kulun da müstahak olanlara ihsanda bulunması emredilmektedir. Bu hususu etraflıca anlatmaya kalkışırsak sahifeler dolar. Şu kadar yazıp geçelim:

Dünyayı kendine kul edebilirsen korkma, fakat dünyaya kul olursan ahiret, sana haramdır. İbadetlerini cehennem korkusuyla, cennet ümidiyle yapıyorsan, din duygusundan, aşktan, zevkten mahrumsan, ne dünyan var, ne ahiretin. Allah rızası için yapıyorsan, Allah sevgisiyle çalışıyorsan, Yunus Emre gibi,

Sûfîlere sohbet gerek, ahîlere ahret gerek;
Mecnunlara Leylî gerek, bana seni gerek, seni

diyebiliyorsan, çaldın düdüğü.

* * *

Bir içim suyun, yedi adım yolun hakkı var

Susuza su vermek, yol bilmeyene yol göstermek, yahut gözü görmeyenin elinden tutup yolunu doğrultmak, İslâmî olduğu kadar insani vazifedir de. Vahdet yoluna giren, kendi için yaşamaz, halk için yaşar; bu bakımdan bu gibi vazifeleri benimser, zevkle yapar, karşılığı da gönül huzuru ve vicdani zevktir.

* * *

Birliğe ikilik sığmaz

Birlikten maksat, inançta, dilekte, sevgide, törende, neşede ve elemde birliktir ki, bu da, bilhassa uyulan kişinin kudretiyle gerçekleşir. İnançta gevşeyiş, ikiliği meydana getirir. Fakat bu ikilik, gittikçe özülmeye, bölük bölük olmaya varır; onun için erenler, bilhassa birliğe ehemmiyet verirler. Pîr Sultan, bir nefesinde,

Pîr Sultan'ım aydur, Bağdad'dır vatan,
İkilikten geçip birliğe yeten;

Erenler yoluna ikilik katan,
Yolun tikenidir, hârdan sayılır(*)

der.

* * *

Birlik makamı

Gönül birliğinin tahakkuk ettiği manevî "durak, menzil" kastedilmektedir. Gene Pîr Sultan, bir nefesinde,

Birlik makamında bir güzel gördüm;
Leblerinin sükkeri var, kandi var.

Âşıkı çok imiş, aradım, sordum,
Nice bencileyin derdimendi var.

Gâh bahçeye girer, gülden görünür;
Gâh mânâ söyleşir, dilden görünür;

Gâh gönül evinde sultan görünür,
Âşığına türlü türlü fendi var

dörtlükleriyle vahdeti (birliği) dile getirmekte ve her şeyde, Hakk'ın tecellisinin varlığını bildirmektedir.

* * *

Bir lokma, bir hırka

Bu söz, çok defa **"Dervişe bir lokma, bir hırka yeter"** yahut **"Geçim için bir lokma, bir hırka kâfi"** tarzında kullanılır ve yeter bulmayı öğütler; "kanaat, bitmeyen maldır; tükenmeyen haznedir" anlamında hadis olarak nakledilen sözün mealidir. Bektaşî'ye, "Kanaat, tükenmez haznedir" sözünün Arapçasını söylemişler; "El-kanâatukükenzün lâ yüfnâ" demişler. O da, "Evet" demiş, ama "Ba'de'l-lokmati ve'l-hırkati ve's-süknâ", yani "yeyimden, giyimden ve oturulup barınılacak evden sonra."

(*) Hâr, Farsça, tiken demektir.

Bu sözle, fazla çalışmamak, yiyeceği, giyeceği olunca bunu yeter bulup oturmak öğütlenmiyor gerçekte; çünkü İslâmî şartların biri, zekattır; Zekat maldan verilir; İslâm'ın temellerinden biri olan yardımlaşma, dayanışma, gene varlıkla olur. Hazret-i Peygamber'in gözbebeği İmam Hasan, "Dünya için, ebedi yaşayacakmışsın gibi çalış; ahiret için yarın ölecekmişsin gibi" buyurur. Bu atasözü, çalışmayı değil, hırsı, bencilliği sınırlamak için söylenen bir sözdür.

* * *

Bir suçla adam asılmaz
Bir sürçen atın başı kesilmez

Bu atasözleri, bilmeden yapılan, yanılarak işlenen kusurun bağışlanması gerektiğini, tekerrürü halinde yapanın, edenin cezalandırılmasını öğütler; ancak o kusurun da bağışlanabilecek bir kusur olması gerektir. Hatâyî (Şah İsmâîl-i Safavî), bir nefesinde,

Şahın bahçesinde bir garip bülbül,
Efkârım artmakta, hâlim pek müşkül;

Koparmadım aslâ, kokladım bir gül,
Kâfir oldum ise îmâna geldim

der ve aman diler ki, bu yalvarış, yazılan atasözüne uyar.

* * *

Bir şem'a ki Allah yaka, halk üflese sönmez

"Mef'ulü mefâîlü mafâîlü feûlün" veznine uyan bu atasözü, bir şiirden alınmış olsa gerektir. IX. surenin (Tövbe) 32., LXI. surenin (Saf) 8. ayet-i kerimelerinde, Allah nurunu nefesleriyle söndürmek isteyenlerin rahmine, o nurun parladıkça parlayacağı, her yanı ışıtacağı bildirilmektedir ki, atasözü, bu âyetlerin mealidir, Pîr Sultan, bir nefesinde,

Didâr ile mahabbete doyulmaz,
Mahabbetten kaçan insan sayılmaz;

Münkir üflemekle çerağ süyünmez,
Tutuşunca yanar aşkın çırası

dörtlüğünde, bu atasözünü dile getirir.

Söner mi söndü emeklikle nûr ı nâmütenâhî
Nefesle kaabil-i itfâ mıdır çerâğ-ı İlâhî[*]

beyti de aynı mazmundadır.

* * *

Bir tahtta iki padişah olmaz

Bu atasözündeki "taht", gönül tahtıdır; padişah da gönle hükmeden kudret sahibidir (Bkz. "Bir gönülde iki sevda olamaz").

* * *

Bî ser-ü pâ

Elsiz, ayaksız anlamına Farsçadır. Bayramî Melâmîleri, Hacı Bayram'dan pek az sonra, hükümet tarafından hoş görülmemiş, devleti yıkmak istediklerine inanılmış, haklarında pek sıkı bir yok etme siyaseti güdülmeye başlamış, bilhassa Hamza Bâlî'nin (969 H. 1561) şehit edilmesinden sonra Hamzevîler de denen bu taife, bu suretle birçok şehit vermiş olduğundan, mezar taşlarını, başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yaptırmaya başlamışlardır ki, bu çeşit taşlara, **"Melâmî Taşı"**, yahut **"Bî Ser-ü pâ"** derler. Aynı zamanda bu taşlar, Hamzevîlerin başsız, elsiz, ayaksız olduklarını, yani canlarından geçtiklerini, tümden kendilerini Hakk'a teslim ettiklerini bildirir.

* * *

Bismillah

"Allah adıyla" demektir. Allah'ın adıyla başlanmayan, yani, "Rahman ve Rahim Allah adıyla" denmeden yapmaya girişilen işin sonu gelmeyeceği hakkında hadis vardır (Câmi'; II, s. 77; Sefinet'ül-Bıhâr, I, s. 663).

Yalnızca, "Bismillah", yani "Allah adıyla" sözü, "haydi, buyur, söyle, gel, yürü, hazırım" gibi anlamlara gelir. Bir yere girileceği vakit, hürmet için birine, "siz buyurun, girin" yerine "Bismillah" dendiği gibi, bir şey söyleyecek,

---

[*]Sonsuz ışık, söndü denmekle söner mi? İlahi ışık, solukla söndürülebilir mi?

bir şey yapacak kişiye de söyle, yap yerine aynı söz söylenir. Kendisine bir şey buyurulacak adam, emre hazır olduğunu gene aynı sözle ifade eder.

* * *

Boş gelen boş döner
Boş gelen boş gider

Dergâha, mürşide, misafir olarak gidilen yere mutlaka bir şey götürülür. Ancak çiy et, balık, baklava götürülmez. Çiy et, çiy olduğundan, yahut pişirilmesi güç olacağı düşüncesiyle, yahut hayvanın nasıl kesildiği bilinmediğinden, balık, pişirilirken kokusunun yayılması, İmamiyye mezhebine göre de yumurtadan olmayanla pulsuz bulunanların haram olması dolayısıyla götürülmez. Baklavaysa, inanca göre, Ümeyyeoğullarının sevdikleri tatlıdır. Bunlardan başka, giden kişi, kudretince bir şey götürür. Hiçbir şey götüremeyecek haldeyse bir kır çiçeği, yeşil bir yaprak götürerek bu geleneği yerine getirmiş olur.

Boş giden kişinin, sohbetten, nazardan bir feyze elde edemeyeceği inancı, bu atasözlerini meydana getirmiştir (Bkz. Berk-i Seb).

* * *

Boş kap ses verir

"Laf ebesi" deyimiyle tavsif edilen kişilere tasavvuf yolunda da rastlanır. Bunlar, şeyhlikten, müritlikten, vahdetten, kesretten, kerametten, velâyetten, tasarruftan, her şeyden bahseder dururlar.

"Boş kap ses verir" atasözünü olgun tasavvuf ehli, bu çeşit kişilere hakkında söylerler (Bkz. "Bilen söylemez, söyleyen bilmez").

* * *

Böyle şaha kul olan ister mi azat olmayı

Atalarsözü olarak söylenen bu söz, "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezninde bir mısradır. Geçici aşkta da söylenebilirse de tasavvufî yönden şah, ya "Şâh-ı Velâyet Alî'dir, yahut gerçek mürşittir. Ona kul olan, gerçek hürriyete erer; benliğine, bencilliğine kul olmaktan kurtulur (Bkz. Kul).

* * *

Bu, bir kervansaraydır, konan göçer

Kervansaray, daha doğru deyimiyle "Kârban-saray", Farsça bir sözdür; kervanların konakladıkları büyük hanlara denir. Geniş bir avluya bakan ve develerin, atların, katırların barınağı ve birbirinden direklerle, yahut bölmelerle ayrılmış ahırları, ahırların üstünde yolcuların istirahat edecekleri, yatacakları odaları ihtiva eder. Avlunun ortasında, yahut yanında, akarsuyu bulunan bir, yahut birkaç çeşmesi, namaz kılınacak bir yeri de bulunur. Yolcular buralarda konaklar; sonra gene yollarına devam ederler.

Bu atasözünde dünya, bir kervansaraya benzetilmekte, konanın, mutlaka göçeceği belirtilmektedir. "Dünyada bir garip gibi, yahut yolcu gibi ol" hadisini de hatırlatır (Cami'; II, s. 81).

* * *

Bu da geçer Yâ Hû

İyi kötü, hayır şer, her şeyin geçip gideceğini, yapanın kendisinde ve toplumunda bir anışı kalacağını, ya rahmetle, yahut lanetle anılacağını bildiren pek güzel, anlatılmaya kalkışılsa kitaplar meydana getirecek bir atasözüdür. Dergâhlarda celî sülüsle, yahut ta'lıykle bu yazı, bir levha halinde, mutlaka bulunurdu. Farsçası "İn nîz beguzered"dir; bu yazı da üstat hattatlar tarafından bilhassa ta'lıykle yazılmıştır. Atasözündeki **"Yâ Hû,"** "Ya Allah" anlamındadır ve geçenle kalanı bir arada andırıp bir tezat sanatı yapar (Bkz. Hû).

* * *

Bugün dünya, yarın ahiret

Söz arasında, söyleyen kişi sözünün gerçekliğini belirtmek, sorumluluğunu hatırladığını bildirmek ve hatırlatmak için söyler; bir deyimdir. **"İki elim yanıma gelecek"** deyimi de aynı anlamdadır.

* * *

Bu meydanda nice başlar kesilir, hiç soran olmaz

Meydandan maksat, dünyadır, erenler meydanıdır. Seyyid Nizâmeddin'in oğlu olup "Seyyid Seyfullah, Seyfullâh, Seyfî, Nizâmoğlu" mahlaslarını kullanan Seyyid Seyfullâh'ın (1010 H. 1601),

Bu aşk bir bahr-i ummandır, buna hadd-ü kenâr olmaz;
Delilim sırr ı Kur'ân'dır, bunu bilende âr olmaz

matlaıyla başlayan ve bu ilk beyti, aruzun "mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün" veznine uymakla beraber heceyle yazılmış bulunan bir şiirindeki

Kıyamazsan baş-ı câna, ırak dur girme meydana,
Bu meydanda nice başlar kesilür, hiç soran olmaz

beytinin ikinci mısraıdır. Erenler yolunuda, bazı kere cahil yobazların, söylenen sözlerin, yapılan hareketlerin şeriata uymadığı hakkındaki hükümleriyle, çok defa Ehlibeyt sevgisi dolayısıyla verdikleri fetvalar yüzünden birçok kişilerin candan, baştan olduklarını, bu bakımdan, erenler meydanında, nice başların kesildiğini bildiren bir sözdür ve bilhassa Melâmet erleri ve onların yollarını tutanlar tarafından söylenegelmiştir; yalnız ikinci mısradaki "sorar" sözü "soran" tarzında değiştirilmiştir.

Din ve devlet uğrunda savaşan yeniçeriler de bu sözü, orta gülbanglerine almışlardır.

* * *

Burak

Arapçadır. Hazret-i Peygamber'in, Mi'rac'da bindikleri hayvan, katırdan küçük, merkebten büyük, cennet hayvanlarından biridir. Bark, yani şimşek gibi hızlı gidişinden, yahut parıl parıl parıldayışından dolayı bu ad verilmiştir.

Sûfîlerden, Burak, Hazret-i Peygamber'in rûhâniyetidir diyenler de vardır. Yunus Emre,

Kullar senin, sen kulların; günahları çok bunların;
Uçmağına koy bunları binsünler Burak Çalabım

beytinde "Burak" anılır. Mi'râçiyelerde, yani Hazret-i Peygamber'in (S.M) Mi'râcını anlatan şiirlerde "Burak" mutlaka geçmektedir (Bak: Mi'râc).

* * *

Buyruk

Emir anlamına Türkçe bir sözdür. İçinde Şah Tahmasb (984 H. 1576) övüldüğüne göre miladi XVI. yüzyılda Bisâtî tarafından yazılan, Alevî inançlarıyla erkânını ihtiva eden "Manâkib'ül-Esrâr Behcet'ül-ahrar" adlı kitaba Alevîler, "Manâkıb" ve "Büyük Buyruk", Safevîlerin ceddi, Safıyyüddîn Ishaak-ı rdebîli'ye (735 H. 1334) oğlu Sadreddin Mûsâ (794 H. 1391-2) tarafından sorulan soruları, Safıyyüddîn, bu sorulara cevaplarını, Alevîlik geleneklerini bildiren ve içindeki bir gülbangte Şah Tahmasb'ın oğlu İsmâîl-i Sânî'nin (995 H. 1587), sondaki manilerden birinde de torunu Şah Abbâs'ın (1037 H. 1627), yahut Şah Abbâs'ın torunu İkinci Şah Abbâs'ın (1077 H. 1666) adları geçtiğine göre miladi XVII. yüzyılda yazılmış olan kitaba da "Küçük Buyruk" adını verirler.

* * *

Büyüklük Allah'a mahsus

Bu atasözü, büyüklük taslayanlardan bahsedilirken söylenir. Yahut birisi, yaptığı bir işi anlatırken kendisini küçültmek için söyler.

— o —

— C —

Can

Dünyada her şeyden aziz olan, **"Can cümleden aziz"** atasözüyle ifadesini bulan bu söz, ihvan tarafından birbirine söylenen sözdür; herkesin adının sonuna bu **"Can"** sözü katılır; "Ali can, Veli can..." gibi. İhvandan, yani kardeşlerden bahsedilirken de **"Canlar"** denir. Yunus Emre,

Gelün soralım canlara sûretinden noldı gider;
Dün-gün senünem der iken sebep neyi buldı gider.

Cânım erenler yolı inceden inceyimış,
Süleymân'a yol kesen şol bir karıncayımış

beyitlerinde "Canlar" ve "Canım" sözleriyle vahdet yolunun yolcularını kasdetmektedir. Hatâyî de, bir nefesinde,

Kırklar meydanına vardım,
Gel berü hey can dediler.
İzzet ile selâm verdim,
Gel, işte meydan dediler

dörtlüğüyle başlar (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 133).

* * *

Can cömertliği kolay olmaz

Anlamından da anlaşıldığı gibi candan cömertliğin, hele can vererek, inancına, gerekirse, canını feda ederek cömertlik yolunu tutmanın kolay olmadığını belirten bir atasözüdür.

Can elden gitmedikçe cânan ele girmez

Bu atasözü de, gerçek sevgiliye kavuşmak için candan geçmeyi göze almak gerektiğini bildirmektedir. Yunus Emre,

Sen canından geçmedin, cânan arzu kılursun;
Bilden zünnar kesmedin îman arzu kılursun

beytiyle bu atasözünü şiirle dile getirir.(*)

* * *

Can cömertliği lakırdıyla olmaz

"Can cömertliği kolay olmaz" atasözünün bir başka deyişidir.

* * *

Cem - Âyîn-i Cem (Ayn'ül-Cem')

Alevîlerde, görgü sorgu başlamadan, Bektaşîlerde tarikata giriş, yahut niyaz töreni bittikten sonra "Mahabbet" ve "Mahabbet Meclisi" denen toplantı meclisinde rakı içildiğinden, içki (şarap) de, İran mitolojisine göre Cem zamanında içilmeye başlandığından bu sözün "Âyîn-î Cem"den bozma olduğu düşünülebilir. Bektaşîlerin "Ayn-ı Cem", Alevîlerin kısaca "Cem" dedikleri bu deyimin, toplanmak, topluluk anlamlarına "Cem", ve "Cemm" sözünden geldiği kabul edilirse "Âyîn-i Cem'", toplantı meclisi anlamına gelir. Aynı zamanda tasavvuf ehlince, yaratılmışları, Tanrı'dan ayrı varlıklar görmek ve onları böyle bilmek, ayrılık, ayırmak anlamına **"Tefrika"**dır; bütün varlıkları, var olanları, Tanrı'nın mazharları bilmek, onları Tanrı sıfatlarının zuhuru kabul edip varlıklarının izafi olduğuna inanmaksa **"Cem"**dir; bu iki makamdan sonra bir de, Tanrı'dan başka bir var kabul etmemek, her şeyi böyle görmek makamı vardır ki, bu makam, salikin, kendinden geçmesiyle gerçekleşir; bu

(*) Yunus'un bu şiiri, Sa'dî-i Şîrâzi'nin (691 H. 1292),

Ez con beron neyâmede cânânet ârzûst
Zünnâr nâborîde vo îmânet ârzûst

matla'lı şiirinin nazmen Türkçeye tercümesidir (Abdülbâki Gölpınarlı: *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İst. Remzi Kitabevi, 1961, s. 96-98).
Yunus'un beytindeki "geçmedin, kesmedin" sözleri, bugünkü konuşmada "geçmeden, kesmeden"dir. "Bil" bugünkü deyimle "bel"dir.

makamaysa **"Cem'ül-Cem"** denir (*Risalet'ül-Kuşeyriyyer* Mısır-1284; s. 46-47; Ta'rîfât; İst., Es'ad Efendi Matbaası - 1283, s. 52-53). Cem' ve Âyîn-i Cem', Ayn-i Cem sözlerini "Ayn-ül-Cem'", yahut "Ayn-i Cem'"den bozma sayarsak o vakit, birlik, biriğin özü, ta kendisi anlamını vermemiz iktiza eder.

Ayn-i Cem, Mevlevîlerde de vardır. Canlar, bir evde, yahut dergâhta toplanırlar; gece, yahut gündüz, vakit namazı kılındıktan sonra herkes yerini alır. Neyzen ve kudümzenlerle ayinhanlar, ney ve kudüm çalmaya, ayin okumaya başlarlar. İsteyen kalkıp kol açmadan, yahut bir kolunu, iki kolunu açarak sema eder. Ayn-i Cem'de herkes sokak hırkasını giymiştir; tennûre giyilmez. Bir müddet sonra ayin biter; sohbet başlar ve sohbet, ayin okumak, böylece sürer gider. Meyveler, yahut yemek yenir; Ayn-i Cem gülbangi çekilir ve Ayn-i Cem' biter *(Mevlevî Adâb ve Erkânı;* İst. İnkılâp ve Aka Kitabevi - 1963, s. 9, 101-102).

Kul Mazlûm, bir nefesindeki,

Hak nefesin inkâr eyleyen talib,
İblis'tir bu Cem'den sürülsün gitsin.

Hakk'ın dîvânında yüzü karadır,
Esfeldir ol yerden ayrılsın gitsin

dörtlüğünde "Cem" (*Manâkıb'ül - Esrâr Behcet'ül-Ahrâr*; 48.a), Pîr Sultan da bir nefesinin son dörtlüğünde,

Pîr Sultan'ım beni mihmân götürsen,
Götürsen de Ayn-i Cem'e yetürsen;

Dizini dizime vursan otursan,
Doyunca yüzüne baksam yâ Ali

tarzında "Ayn-i Cem" olarak dile getirir *(Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 113).

* * *

Celâl Cemâl - Celâlî - Cemâlî

Celâli de hak, cemâli de hak
Celâlinden cemâline sığınmak
Cemâlin hakkıyçin

Arapçada ululuk anlamına gelen "Celâl", Tanrı'nın kahır sıfatlarının tümüne denir. Çabuk kızan, öfkeleniveren tarikat ululara da **"Celâlî, Celâli cemâline gaalıb"** denir.

Güzellik, güzel olmak anlamına gelen "Cemâl"se, Tanrı'nın lütuf sıfatlarının tümüne verilen addır. Lütfü, bağışlaması üstün olana da **"Cemâlî, celâline gaalıb"** denir. Ayrıca cemâl, yüz, yüz güzelliği anlamına da gelir. **"Cemâli pek güzel"** gibi övüşte kullanılır. **"Cemâl seyri"**, güzel yüzlere bakmaktır. **"Dâr-ı Cemâl - Güzellik ve lütuf yurdu"** da cennete verilen addır. **"Cemâlin hakkıyçin"** yemin olarak kullanılan bir deyimdir. **"Celâlinden cemâline sığınmak"**, kahrından lütfuna sığınmak anlamına gelir. **"Celâli de hak, cemâli de hak"** atasözüyse mazharına ve zuhuruna göre kahrın da, lütfün da yerli yerinde olduğunu bildirir.

* * *

Cemaathane

Arapça ve Farsça iki sözden meyedana gelen terkip. Topluluk, toplantı yeri. "Manâkib'ül-Ârifîn"de geçen bu söz, Mevlevîlerin "Mesnevî" okudukları, dinledikleri yer anlamına geliyor. Ankaravî, "Minhâc'ül - Fukarâ"sında, "Cemaathane"nin, camilerdeki "Tâbh-Hâne" karşılığı olduğunu söylüyor. Tâbh-Hâne, yahut "Tâb-Hâne", Farsça yemek pişirilen yer ve sıcaklık yurdu, istirahat yeri anlamlarına gelir. Talebe, bilgin, buraya iner; üç gün kalabilir; üçüncü günü yolluğu, ihtiyacı karşılanıp yollanır; yahut kalacaksa bir hizmete koşulur. Ankaravî, yolcu dervişin, dergâhın "Cemaathane"sinde konuklandığını bildiriyor. Herhalde sonradan bu iş de "Cemaathane"ye verilmiş olacak (İst. 1286 basımı; s. 53-60).

* * *

Cezbe, Cezbelenmek, Meczup

Cezbe, Arapça çekiş anlamına gelir. Terim olarak, Tanrı'nın, kulu çekişi, kula lütfudur. Sûfîlerin mühim bir kısmı, sülûk denen manevî yolculuğun, ancak cezbeyle alınabileceğine inanır. Onlara göre gerçek yolcularının bir kısmı, önce cezbeye kapılır, sonra mürşide kavuşur; cezbeyle aldığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir. Bunlara **"Meczûb-ı Sâlik"**, yani cezbeye düştük-

ten sonra sülûk gören denir. Bir kısmı mürşide ulaşır, sonra cezbeye mazhar olur. Bunlara da **"Sâlik-i Meczub"**, yani cezbeye ulaştıktan sonra mürşide kavuşan derler. Bu iki bölükten olanlar, başkalarını irşad edebilirler; bu vazife, bunlara verilir. Cezbeye tutulup mürşide ulaşmayan (**Meczûb-ı gayr-i sâlik**), kendisi ulaşmıştır, fakat kimseyi irşad edemez. Mürşide intisab ettiği halde cezbeye mazhar olmayan (Sâlik-i gayr-i meczûb), ne kendisi bir feyze nail olur, ne kimseyi irşad edebilir.

Cezbe, aklı fikri alan bir haldir; bu halde cezbe sahibi, hareketlerinde mazurdur; çünkü şerî teklifin esas dayanağı olan akli dengeye sahip değildir.

Bir de zikir, yahut sohbet esnasında yerinden sıçrayan. "Hay" diye bağıran, delice hareketlerde bulunan kişinin bu haline **"cezbelenmek, cezbeye gelmek, cezbeye düşmek"** denir ki bu halleri gösterenlerin çoğu, bir alışkanlık olarak sıçrarlar, bağırırlar; olgun erler, gerçekten cezbeye tutulan kişinin bu halini izhâr etmesini hoş görmezlerken bu çeşit kişilerin hallerini hiç hoş görmezler; bunlara **"Murâî - Gösterişçi"** derler.

Gerçekten cezbeye tutulup o halde kalanlaraysa **"Meczub"** denir. Ulular, bu çeşit kişilerle düşüp kalkmanın doğru olmadığını, onların gönüllerine dokunmamak, ihtiyaçlarını, kabul ederlerse, gidermek gerektiğini, fakat onlarla düşüp kalkanlara, hallerini giydireceklerini, bu yüzden onlardan uzak olmanın en doğru bir hareket olduğunu söylerler.

Cezbe inancı, dilimize, arz ettiğimiz deyimleri ve bu çeşit olmayacak, yapılmayacak hareketlerde bulunanlara söylenen **"deli derviş gibi, Cezbeli derviş gibi"** sözlerini de vermiştir. Ayrıca "Cezbe" sözü, **"Cezve"** şekline sokularak latifeler de yapılagelmiştir.

* * *

Cilve

Görünmek, belirmek anlamına gelen bu sözle Tanrı'nın hüküm ve iradesinin tecellisi kastedilir ve her olaya, iyi yahut kötü, **"Cilve", "Cilve- i İlâhiyye"** denir; **"Hakk'ı cilvesi"** dendiği de vardır, üstadım rahmetli Ferit Kam (1363 H. 1944), bir beytinde, bu inanca şöyle dokunmuştur:

Varsa akranın İlâhî, var onanla cilveleş;
Yoksa affeyle beni, bu cilveden ma'zûr tut.

* * *

Cihaz-ı Tarikat - Tarikat çeyizleri

Çeyizlemek, çeyizlenmek

* * *

Cihaz, Türkçeye çeyiz olarak geçmiş Arapça bir sözdür; gereken şeyler anlamına gelir. Cihaz tarzında da söylenir. Geline gereken ve baba evinden koca evine götürülen şeylere, ölünün sarıldığı kefene vesaireye denir.

Cihaz-ı Tarikat, başta tac, yani başa giyilen külah, külaha sarılan sarık ve sırta giydirilen hırka olmak üzere Kemer, Alem, Teslim Taşı, Pâlheng, Kanberiyye, Makas, Habbe gibi şeylere denir.

"Çeyizlemek, çeyizlenmek" tarikat cihazını vermek, bu cihaz ile bezenmek anlamına gelen deyimlerdir.

* * *

Cins

Cinsi bozuk
Cinsi şüpheli

* * *

Cins cinsiyle kopuşur
Ördek ördekle, kaz kazla; kör tavuk kel horozla

Şapa emek versen olur mu şeker
Cinsini s....m cinsine çeker

Aynı yaratılışta, aynı huyda olan insan, yahut hayvan toplumuna, bu toplumun özelliğine "cins", bir cinsten ayrılan ve aynı özelliğe sahip olan toplumlara "nevi"' denir. İnsanları da, hayvanları da, birbirleriyle uzlaştırıp kaynaştıran, aynı cinsten geliştir. Bu bakımdan bu söz, Farsçada, "Her cins, kendi cinsiyle uçar; güvercin güvercinle, doğan doğanla" mealinde,

Koned her cins bâ hem cins pervâz
Kebûter bâ kebûter bâz bâ bâz

beytini, atasözü haline getirmiştir. Bu söz, aynı vezin ve kafiyede, şu suretle Türkçeye çevrilmiştir:

Eder her cins, hem-cinsiyle pervâz
Kebûterle kebûter, bâz ile bâz.

Yunus Emre, bir şiirinde,

Karga ile bülbülü bir kafese koysalar,
Birbiri sohbetinden dâim melûl değil mi?

Öyle kim karga diler bülbülden ayrılmağa,
Bülbülün de maksuda billâi ol değil mi?

beyitleriyle bu gerçeği pek güzel canlandırır.

Cins oluş inancı, Türkçemize, "Cinsi bozuk, Cinsi şüpheli" deyimlerini, "Cins cinsiyle kopuşur", "Ördek ördekle, kaz kazla, kör tavuk kel horozla" ve,

"Şapa emek versem olur mu şeker?
Cinsini s....m cinsine çeker"

atasözlerini kazandırmıştır.

Tasavvuf ehlince aynı cinsten oluş, aynı istidada sahip olmakla, aynı meşrepte bulunmakla mümkündür.

* * *

Cünbüşlenmek

İçmek anlamına, bilhassa tasavvuf ehli arasında kullanılır. **"Çay cünbüşlendik"** gibi.

* * *

Cümle Kapısı

Tekkeye girilen dışkapıya bu ad verilir.

* * *

Cur'a-dan

Farsça yudumluk anlamına gelir; esrar çekilen kabağa denir. XIV- XVI. yüzyıllarda Abdalların, Bektaşîlerin, hatta Mevlevîlerin bir kısmının esrara

düşkün olduklarını, birisinin sunduğu esrar kabağından herkesin bir nefes çektiğini biliyoruz, (*Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik;* s. 106). Hatta Bektaşîlerde, **"Nargilemizi çeken veli, çekmeyen deli, pîrimiz Hacı Bektâş-ı Velî, yuf münkire, lânet Yezîd'e, dem olmasın zem, gerçeğe hû, mü'mine yâ Ali"** tarzında bir de esrar çekme gülbangi vardır (Erkân-Nâme).

Kaygusuz Abdal, bir nefesine,

Allah Tanrı yaradan,
Gel içegör cür'adan;

Yâr ile yâr olagör,
Ağyar kalksın aradan

dörtlüğüyle başlar. Kaygusuz'un, esrara dair birçok şiiri vardır.

— o —

— Ç —

Çhâr Alâmet

Farsça ve Arapça iki sözden meydana gelen terkip. Dört belirti, dört nişane anlamına gelir. Bektaşîlerde hilafet verilen kişiye deriden dikilmiş, iç tarafında bir şeyler konmak için düğmeyle iliklenen gözleri bulunan ve bele sarılan ince uzun bir sofra, çerağ, yani mum, alem, yani bayrak ve seccade verilir. Sofraya, uzunluğu dolayısıyla Arap alfabesindeki ilk harf olan "elif"e benzetilerek **"Elifi sofra"** denir. Bu dört şey, dört alamet anlamına "Çehar Alâmet" diye anılır. Bu söz, bir deyimdir; konuşmaya girmemişse de kitaplarda bulunduğunda ihmal etmedik, yazdık.

* * *

Çhâr-Darp (Cascavlak)

Farsça ve Arapça iki sözden meydana gelmiş terkibtir; dört vuruş anlamınadır. Kalenderlerle Abdallar, saçlarını, sakallarını, bıyıklarını, kaşlarını usturayla dipten tıraş ederlerdi ki, buna "Çhâr-Darp" denir. İlk Bektaşîlerde ve Mevlevîlerin bazılarında da vardı. Abdallardan olan ve sonradan Bektaşîler tarafından benimsenen XV. yüzyıl şairlerinden Kaygusuz Abdal, bir şiirinde,

Sakalımla başımı,
Bıyığımla kaşımı,

Hak onara işimi,
Bu sakalı kırkarım

dediği gibi *(Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 175-176) XVI. yüzyılda yaşayan Şîrî de bir şiirinde,

Çhâr-darb ile bakaa mülküne sultan geçinür;
Gene i tecrîde miyân-bend ile pâlheng kilîd(*)

beytiyle Çhâr-Darb'ı dile getirir (Aynı; s. 171; 11. sayfada Bkz. Hacı Bektâş) Hayderîler ve Câmîler de Kalenderîler gibi saç ve sakallarını tıraş ettirirler, fakat bıyıklarını bırakırlardı. Kaygusuz Abdal'a ait bir minyatürde Kaygusuz'un saçları omuzlarına dökülmektedir; bıyıklarınaysa hiç dokunulmamıştır; fakat sakalı tıraşlıdır. Levnî'nin (1145 H. 1732) yaptığı bir minyatürdeyse Kaygusuz, Çhâr-Darb tıraşlıdır; herhalde bu minyatür, eski bir minyatürden kopya edilmiştir (Kalendirîlik hakkında fazla bilgi için bkz. "Türk Ansiklopedisine yazdığımız "Kalenderiyye" maddesine; c. XXI, Fasikül: 163, Ankara Millî Eğitim Basımevi - 1973; s. 157-161 ve "Mesnevî Şerhi").

Mevlevîlerde, XVI. yüzyıl Mevlevî ulularından Dîvâne Mehmed Çelebi ve onun müritleri, aynı asırda yaşayan Yusuf Sîne-çâk da Çhâr-Darb tıraşı kabul etmişlerdir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*; s. 104-122 ve 124- 127).

Çhâr-Darb, dilimize bir deyim ve atasözü getirmemiştir; fakat çulhadan yapılma ve kepenek giydikleri ve çulhaya "cuvâlık" dendiği için Kalenderlere de **"Cuvâlıka"** adı verilmiş, Kalenderîlere **"Cavlakıy"** denmiştir ki, bu münasebetle yalın başlı, dipten tıraşlı adamlara, dilimizde **"Cascavlak"** denmesi bu sözlerden gelmiştir.

* * *

Çark

Farsça "çerh" sözünün Türkçeleşmişidir. Çarh göğe ve dönen şeye denir. Mevlevîler, sağ ayağa derler; sol ayağa da "Direk" denir. Sema'da sola doğru bir kere dönüşe "Çark" denir ve bu hareketle sema edenin yüzü, çarka nerden başladıysa o yana gelmiş olur. Bu harekete "Tam Çark" adı verilir, "Yarım Çark" bu hareketin yarısıdır (Bkz. Bektaşînin çapası, Mevlevî'nin çivisi).

(*) Çhar-darp ile ebedilik saltanatına sultan olur; saltanatla dem sürer; her şeyden ayrılmak, hiçbir kayıtla kayıtlanmamak haznesine kitlit de bel bağıyla palhengdir (Bkz. Pâlheng).

Bir yerde boydan boya gidip gelmeye, dönüp durmaya **"Çark atmak"**, dümdüz gidip gelmeyeyse **"Volta vurmak"** derler ki, bu deyimler umumidir.

* * *

Çelebi

Çelebi adam

* * *

Çalab Moğolcada Tanrı anlamına gelir. Çelebi sözünün Farsça nispet adı olup Tanrı'ya mensup, Tanrı adamı anlamına geldiği, yahut Türkçede "balı, arı, koru, geri" gibi "ı, i, u, ü" ekleriyle yapılan ve nispet bildiren ad bulunduğu muhakkaktır.

Zarif, söz sohbet bilir, kibar ve nazik kişilere **"Çelebi adam"** denir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar, hatta XVII. yüzyılda dahi bilgin, soylu kişilere "Çelebi" bir vasıf olarak verilmiş, adından sonra bu söz, adına eklenmiştir.

Ayrıca Mevlevîlerde, Mevlânâ soyundan gelenlere **"Çelebi"** denegelmiştir. Ana tarafından da bu soya mensup olanlara bu sıfat verilmiş, ancak izah iktiza ederse kadın tarafından olduğu, **"İnâs Çelebilerinden"** diye kayıtlanmıştır.

Bektaşîlerde, Hacı Bektâş'ın evlenmediği, İdris Hoca ile Kadıncık Ana'nın soyundan gelenlerin, Hacı Bektâş'ın nefes evladı olduğu söylenir; buna karşılık Alevîler, Kadıncık Ana'nın, İdris Hoca'nın kızı olduğunu, Hacı Bektâş'la evlendiğini iddia ederler. Hacı Bektâş'ın nefes evladına, yahut belinden gelen kişilere de "Çelebi" denir; yalnız Mevlevî çelebilerinden ayırmak icap ederse **"Bektaşî Çelebilerinden"** diye kayıtlanır.

Mevlânâ'nın halifesi olan ve "Mesnevî"nin yazılmasını sağlayan "Husâmeddin"e de "Çelebi" lakabı verilmiş, yalnız, soydan gelenlerden ayırt edilmesi için bu sıfat, adından önce söylenerek "Çelebi Husâmeddin" denegelmiştir.

* * *

Çelik

Kol uzunluğunda, şehadet parmağı kalınlığında düz bir sopadır. Dedelerin hücrelerinde bulunduğu gibi sabahları, Mevlevîlerin toplantı yeri olan Meydan'da da bir tane vardır. Dede, terbiyesine memur olduğu canın bir kusurunu görürse, onu niyaz vaziyetinde durdurur ve arkasına o sopayla, acıtmamak şartıyla birkaç kere vurur. Sonra dede ve can, çelikle görüşüp (Bkz.

Görüşmek) çeliği yerine kor; birbirleriyle de görüşerek o hatayı unutmuş olurlar. Suç biraz büyücek olursa dergâhın umumi mürebbisi Aşçı Dede'ye (Bkz. Ser. Ser-Tabbâh) söyler; bu ceza aşçı dede tarafından meydanda, yahut semahanede birkaç canın huzurunda verilir. Çelik, Bektaşîlerde de vardır. Bir nefesteki,

Sende nedir bu semelik?
Satma bize, gel, dedelik;

Sırtına yüz elli çelik
Vurmalı mutlak dediler

dörtlüğünde bu terim geçmektedir.

* * *

Çengi

Çeng, harpa çok benzeyen ve kavisli bir ağaca takılmış olan, bağırsaktan yapılmış, yirmi üç telden meydana gelen müzik aletine denir. Çeng, doğu müzik aletidir. Çeng çalana **"Çengi"** denir. **1080** hicrîde **(1669)** vefat eden Mevlevî bestekârlarından Yusuf Dede, çeng çaldığından "Çengi" diye anılmıştır (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 143, 174). Çeng, son zamanlarda şark musikisinde kaybolmuştur.

"Çengi", çalgıyla oynayan kızlara, kadınlara verilen addır; herhalde bunların oyunlarında çeng çalındığı için kendilerine bu ad verilmiştir. **"Çengi-çağanak"** deyimi, dilimize bu sözden geçmiştir. Oynak kızlara da **"Çengi gibi"** denir. Pek oynak kişi de **"Bir kol çengi"** sözüyle anlatılır.

* * *

Çerağ, Çırak

Çerağı dinlendirmek
Çerağı sırlamak
Çerağı sırretmek
Çerağı uyandırmak
Çerağı uyarmak

* * *

Kişinin, yaktığı çerağa pervane olması gerek

* * *

Farsça kandil, mum, ışık anlamlarına gelir. Sûfîlerde, bilhassa Mevlevîlerle Bektaşîlerde, kandil, mum, hatta elektrik yerine **"Çerağ"**, söyleniş tarzına göre **"Çırak"** sözü kullanılır. Söndürmek ve yakmak sözlerinin anlamlarında çeşitli kasıtlar da olabileceğinden mumu, yahut elektriği, kandili söndürmek yerine **"Çerağı dinlendirmek, sırlamak, sırretmek"**, yakmak yerine de **"Uyandırmak, Uyarmak"** sözleri kullanılır.

* * *

Halk arasında, **"Çerağın yansın"** sözü hayır duadır; **"Sönsün"** sözü de ilenmektir.

"Kişinin, yaktığı çerağa pervane olması gerek" atasözü, yetiştirilen kişinin üstüne titremek lüzumunu bildirir. Fuzûlî,

Merhem koyup onarma sînemde kanlu dağı,
Söndürme öz elinle yandırdığın çerağı(*)

beytinde bu atasözünü hatırlatır.

Alevî ve Bektaşîlerle Mevlevîlerde Ayn-i Cemlere çerağ uyarmanın âdâbı ve tercemanları, gülbangleri vardır (Bu maddelere bkz.).

* * *

Çifte Vav çevirmek

Celî Sülüsle ve Arap alfabesiyle Çifte Vav, yani Müssenâ denen birbirine karşı iki Vav, şu şekildedir:

Dergâhlarda aş, yani Muharrem'in onuncu günü, yahut onundan sonra bir mukabele günü aşure pişirilirken ihvan kazanın başına toplanır. Aşureyi kepçeyle karıştıran, kepçeyi öperek bir başkasına verir; o da öperek alır;

(*) Göğsümdeki kanlı dağı, merhem koyup da iyileştirme; öz elinle yandırdığın ışığı söndürme.

kazandaki aşı, yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi sağdan sola, soldan sağa karıştırır; aynı tarzda bir başkasına sunar; böylece kazanın dibinin tutmaması sağlanır. Bektaşîlerde kepçe "Yâ İmam" diye alınır; veren "Ya Huseyn" der ve hep birden "Selâmullâhı Al'el - Huseyn, Lâ'netullahi Alâ kaatili'l-Huseyn" denir. Aşureyi bu tarzda karıştırmaya **"Çifte Vav Çevirmek"** derler. Ebced hesabında "Vav" altıdır; iki "Vav" iki altı eder ki yan yana yazılınca, "Allah" lafza-i Celâlesinin ebced hesabında tutarı olan "66" sayısı belirir. **"Çifte Vav Çevirmek"**, aynı zamanda zikir sayılır. Cami ve tekke duvarlarına resmedilen **"Çifte Vav"** da "Allah" ism-i Celâline işarettir (Bkz. Âşûrâ-Aşûre).

Çiğ adam, Çiğlik

Sözünün yerini bilmeyen, kaba, nezaketten habersiz, tok sözlü, bayağı adam yerine **"Çiğ adam"**, çok kere de **"Ham adam"** denir ve bu çeşit kişinin muamelesine, sözüne **"Çiğlik"** adı verilir. Tasavvuf ehline göre çiğlik, gerçekten haberdar olmayıştır.

* * *

Çile

Çileye girmek, Çileden çıkmak
Çileyi kırmak
Çileyi tamamlamak
Çilehane
Çile bülbülüm, çile
Çile-i Merdân - Çile-i Zenan

* * *

Asıl çile bundan sonra başlar
Dünya bir çilehanedir

* * *

"L" harfinin teşdidiyle "çile" tarzında söylenince, çulhaların eğirmelerinden artan ve eğirdikleri bezin eninden fazla geldiği için eğrilmeyip yuvarlanarak bir yana konan ipliğe ve yay kirişine denir. Dervişlerin, bir yere, bir

odaya çekilip yemelerini, içmelerini, uykularını gittikçe azaltarak kırk gün kendilerini ibadete vermelerine de **"Çile"** denir ki, buna Arapçada **"Erbaîn"** denir; Farsçada da "Çihle - Kırk günlük müddet" sözünün hafifletilmesinden meydana gelmiştir.

Esmâ ile, yani Tanrı adlarını anarak sülûk etmeyi esas tutan Sûfîler, çileye **"Erbâin"** derler ve bu terim, dilimize **"Erbaîn'e girmek, Erbaîn'den çıkmak"** gibi deyimler vermiştir. Erbaîn, tekkenin tenha bir bucağında, bu iş için ayrılmış odaya girmekle başlar. Şeyh, dervişi bu odaya sokar, Fâtiha çeker ve kapıyı kapayıp gider. Odada bir post, yahut seccade, bir Müttekâ (Bkz.) ve odanın rafında bir Kur'ân-ı Kerîm vardır. Derviş, bu odadan ancak icap edince ve abdest tazelemek için çıkar. Yiyeceğini, içeceğini, muayyen vakitlerde bir derviş getirip odaya bırakır ve selamdan başka bir söz söylemez. Asıl gelenek, Erbaîn'e girene ilk günü kırk zeytin verilmesi, her gün zeytinin biri eksiltilerek kırkıncı günü bir zeytin sunulmasıdır; fakat buna pek o kadar riayet edilmez; yalnız yiyeceği her gün biraz azaltılır. Kırkıncı gün ya şeyh gelip dervişi odadan çıkarır, yahut başka birisi çıkarıp şeyhe götürür. Erbaîn'den çıkan, kırk gün içindeki düşüncelerini, bilhassa rüyalarını şeyhe anlatır. Şeyh lüzum görürse dervişi, o gün, ikinci bir Erbaîn'e sokabilir. Birbiri üstüne üç Erbaîn çıkaranlar olur. Dervişin Erbaîn'den çıkarıldığı gün, bir koyun kesilir; kendisine kurbanın et suyuyla yapılmış tirit sunulur; dervişler, kendisini kutlarlar.

Bektaşîlerle Mevlevîlerde böyle bir gelenek yoktur; Esmâ'yı kabul etmeyen ve melâmeti esas tutan bu iki tarikatta sülûk, hizmetledir. Bektaşîlikte hizmet müddeti muayyen değildir. Mevlevîlikteyse, binbir gündür; böyle olmakla beraber Sultan Veled'in, Erbaîn'e girmek istediğini ve girdiğini "Menâkıb'ül-Ârifîn" bildiriyor (II, s. 793-795).

Mevlevîlikte soyunup dervişliğe ikrar veren, yani derviş elbisesine bürünüp çileye giren kişi, dergâhta on sekiz hizmeti sırasıyla görür *(Mevlevî Adâb ve Erkânı;* s. 45-46). Binbir gün hizmet bittikten sonra derviş, dede payesine erer, hücresine götürülür, orada on sekiz gün kalır, **"Hücre Çilesi"** denen bu on sekiz gün de bittikten sonra hücre sahibi olurdu. Çile müddetini bitirmeye **"Çileyi tamamlamak"**, bitirmeden bırakmaya **"Çileyi kırmak"** denir; çile bittikten sonra da, aralarında **"Asıl çile, bundan sonra başlar"** sözü, atalarsözü olarak söylenirdi. Çiledeki dervişe çile çeken anlamına **"Çile-keş"** derlerdi. Sûfî dervişlerinin, yani Esmâ ile sülûkü kabul edenlerin çile çıkardıkları oda, çile evi anlamına **"Çilehane"** diye anılırdı. **"Dünyâ bir çilehanedir"** atasözü de bu geleneğe dayanarak dile giren ve umumileşen bir atasözüdür.

Bektaşîlerde bir de **"Çile-i Merdân-Erlerin çilesi", "Çile-i Zenân-Kadınların çilesi"** deyimleri vardır. Hacı Bektâş menkıbelerini toplamış olan "Vilâyet-Nâme, Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî"ye göre Hacı Bektâş, çileye girip her gün bir öküz yemiş ve abdest bozmamış; bu çile, **"Çile-i Merdân"** diye anılmış. Kırk gün, anlattığımız çileyeyse **"Çile-i Zenân"** demiş Hacı Bektâş. Bu kerâmet, Hacı Bektâş'tan önce gelip geçen Ahmed Nâmıkıyi Câmî'ye ve Hacı Bektâş'tan sonra gelen İbrâhîm-i Gülşenî'ye de atfedilmiştir, (Tarafımızdan hazırlanan *"Vilâyetnâme, Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî" s.* 119'a bkz.).

Türkçeleşmiş olan çile, dilimizde **"Çileye girmek, Çileden çıkmak, Çileli, Çileden çıkarmak, Çile bülbülüm, çile"** gibi deyimler vermiştir. Sıkıntılı bir ömür devresine girmeye **"Çileye girmek"** denir. **"Çileden çıkmak",** sıkıntıdan kurtulmak anlamına geldiği gibi, sıkıntıdan çıldırmak anlamına da gelir. **"Şimdi çileden çıkacağım, Beni çileden çıkarma"** gibi. Sıkıntılı ömür süren kişiye **"Çileli, Çilesi buymuş"** derler. Bülbülün hafif ve birteviye aynı ses çıkararak ötüşüne **"Çilemek"** dendiği için bir zahmete uğrayan kişi, bundan yararlanarak, kendisine **"Çile bülbülüm, çile"** der; yahut bir başkası, ona bu sözü söyler.

* * *

Çivi

Çivi tutmak
Çivisi sağlam

* * *

Mevlevîlerde sema meşk edilen yerde, yahut tahtadaki çivi (Bkz. Bektaşînin çapası, Mevlevînin çivisi). Çivi tutmak, yürümeden, olduğu yerde sema etmeye denir. Semada, olduğu yerden ayrılmadan sema edebilen kişiye de **"Çivisi sağlam"** derler.

— o —

— D —

Dâr

Adamı asarak öldürmek için kurulan çeşitli şekildeki direğe, yahut direklere verilen addır; Farsçadır. Meşhuru üç direkten meydana gelir. Arapçada "dâr" ev, yer yurt anlamınadır.

309 hicrîde (922) yazdığı şiirler, söylediği sözler ve güttüğü inanç yüzünden Bağdad'da asılarak öldürülen, cesedi yakılıp külü Dicle'ye dökülen Huseyn b. Mansûr-ı Hallâc, sözleriyle, ölümüyle Sûfîlerce bir sembol olmuş, bu yüzden de "dâr" sözü, çok defa **"Dâr-ı Mansûr"** şeklinde söylenmiş, yahut Mansûr'la beraber anılagelmiştir. Hatta Bektâşilerin baş okutma tercemanlarında da (Bkz. Terceman) "Erenlerin dâr-ı Mansûr'unda" tarzında geçer (Bkz. Baş okutmak).

Alevî ve Bektaşî Ayn-i Cem'inin yapıldığı yerin ortasına **"Dâr"** denir. Tarikata giren, ordaki tercamandan sonra, Ayn-i Cem'de bulunanların razılığıyla kabul edilir. Bey'atini tazeleyen can da gene Dâr'da okuduğu tercemandan ve kardeşlerin razılığmdan sonra babaya gidip arakıyyesini, yahut tacını teslim eder ve tekbirletir. Alevîlerde de görgü ve sorgu aynîninde, dârdaki kabulden sonra dedenin huzuruna varılır.

"Dâr" sözüne, Alevî - Bektaşî erkânını dile getiren nefeslerde mutlaka rastlanır. Mesela Şâhî, kabul törenini anlatan nefesinin altıncı dörtlüğünde,

Özüm, darda, yüzüm yerde durmuşam,
Muhammed Alî'ye ikrar uermişem;

Sekaahüm hamrini anda görmüşem,
İçip kana-kana mestâne geldim

der (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 169). Pîr Sultan Abdal da bir nefesinde,

Girelim Alî nuruna,
Duralım Mansûr darına,

Küfrümüz îman yerine
Sayamazsın demedim mi

diyerek **"Dâr"ı, "Mansûr"la** beraber anar (Aynı, s. 188). Bazı kere de Yunus Emre'nin,

Circis oldum, basıldım, Mansûr oldum, asıldım;
Hallaç pamuğu gibi bundan atılıp geldim

beytinde olduğu gibi **"Asılmak, Mansûr, Hallâc"** sözleriyle beraber anılır (Aynı, s. 74).

* * *

Dava - Mana

Bir şeyin gerçek olduğu, yahut olmadığı hakkında iddia ediş, sözle, hareketle direniş, dilimizde "dava" diye anılır ki bunun, adli bir terim olan ve hâkim (yargıç) karşısında davacı ve davalının iddialarıyla bir hükme bağlanan dava ile ilgisi yoktur.

"Davacı" bir şey hakkında iddia edişi âdet edinmiş kişiye, **"Davalı"** da bilhassa kendinin ulu, eren olduğunu halleriyle, sözleriyle boyuna göstermeye çalışan, bilirlik taslayan adama denir. **"Davalaşmak"**, herhangi bir konuyu, benim dediğim, benim anlayışım doğrudur kanaatiyle iki, yahut daha fazla kişinin tartışmalarına denir. Böyle bir tartışmaya katılışa da **"Davaya girişmek"** adı verilir.

Bu deyimin tam karşılığı "Mana"dır. Mana ehli, davaya girişmez; davalı kişi de, davasına mana göstermek, davasını mana ile doğrulamak zorundadır. Manasız dava, bâtıldır. Yunus,

Bize dîdâr gerek, dünyâ gerekmez
Bize mânâ gerek, dâvâ gerekmez

Bu yolda da'vi sığmaz, ma'ni gerek,
Neyi kim sever isen anı gerek

beyitleriyle hemen daima beraber anılan her iki deyimi de kullanmıştır.

* * *

Dede

Dede himmet, oğul hizmet

Kendisi muhtaç-ı himmet bir dede * Kanda kaldı gayriye himmet ede (İmdat ede)

Çiğdem bitti, Dede yitti

P...luğun sonu dedelik, kahbeliğin sonu ebelik

* * *

Mevlevîlikte **"Muhib"**likten sonraki derecedir. Muhib, derviş olmaya ikrar verip çilesini tamamladıktan sonra hücre sahibi olur ve **"Dede"** diye anılır. Dede, yeni muhipleri, kendi liyakatine ve muhibbin heves ve istidadına göre, "Mesnevî" okutarak, ayin meşk ederek, ney üflemeyi öğreterek, usul tutmayı belletip kudümzen olarak yetiştirerek terbiyeye memurdur.

Alevîlerde Dede, soydan gelenlerdir. Alevîlerin inancına göre herhangi bir ocaktan (Bkz. Ocak) gelen ve Seyyid, yani Hazret-i Peygamber'in soyundan olan ve mürşitlik vazifesini gören kişilere **"Dede"** denir. Bektaşîler, Hacı Bektâş dergâhında şeyh olan babaya **"Dede Baba"** derlerdi. Hacı Bektâş ve Mevlânâ dergâhına bağlı olan bağlara da **"Dede Bağı"** denirdi ki, Konya'daki Dede Bağı, şimdi park ve fuar yeri olmuştur.

Halk dilinde **Dede,** babanın babasına, büyükbabaya denir; dedenin babasınaysa **"Ata"** ve ondan öncekilere **"Atalar"** adı verilir. Azeri lehçesinde **"Ata"** baba anlamına kullanılır. **"Atadan kalma, Dededen kalma, Atasına rahmet, Dedesine rahmet"** sözleri, halk dilinde örf mecazlarıdır.

* * *

Tarikatta feyz almanın, mürşide gönülden bağlanıp hizmetle olacağı, **"Dede himmet, oğul hizmet"** atasözüyle ifade edilir. Kimseye faydası dokunmayan, geçim için derviş kisvesine bürünmüş olan kişiler, **"Kendisi muhtaç-ı himmet bir dede * Kanda (yahut nerde) kaldı gayrıya himmet (yahut imdat) ede"** beytiyle kınanır ve bu beyit de bir atasözü olup kalmıştır. Alevîlerde görgü sorgu töreni kışın olur; dedeler, taliplerinin (Bkz. talip) bulunduğu köylere giderler; cuma geceleri görgü sorgu ayini yaparlar, taliplerden Musahip kavline girmeyenleri Musahip kavline alırlar; bahar gelince herkes tarlasıyla,

ekiniyle meşgul olacağından Dede de köyüne gider. Bu yüzden Alevîler arasında, **"Çiğdem bitti, Dede yitti"** atasözü söylenegelmiştir (Bkz. Musâhib).

Bazı derviş geçinenlerin ahlak bakımından düşkünlükleri de halk arasında, **"P...luğun sonu dedelik, kahbeliğin sonu ebelik"** atasözünü meydana getirmiştir.

* * *

Deli

Deli gönül

* * *

Al deliden uslu haber
Deliden veli, veliden deli olur
Delinin sözü kaleme alınmaz (gelmez); Deliye kalem yoktur.
Deli olmayınca veli olunmaz

* * *

Dilimizde, **"Delilikten gelmek, Kendini deli göstermek, Delirmek, Deli olmak, Çıldırmak, Çılgına dönmek, Deli alacası, Deli Vayko, Deli poyraz, Delinin zoruna bak, Deli esintisi, Delidolu, Deli misin"** gibi birçok terim, **"Bir delinin kuyuya attığı taşı kırk akıllı çıkaramamış; Deliye taş atma, saldırır; Deli arlanmaz, soyu arlanır; Delilik parayla pulla değil; Gördün deli, dön geri; Deli balkabağından olmaz; Delidir, ne yapsa yeridir; Deliye her gün bayram"** gibi birçok atasözü, "deli" sözünden meydana gelmiştir.

Tasavvuf tesiriyle "deli"den meydana gelen deyimlerden biri **"Deli gönül"** deyimidir. Umumi bir deyim sayılabilecek mahiyette olmakla beraber gerçek, yahut geçici aşkı ifade etmesi dolayısıyla bu deyimde tasavvuf tesiri inkâr edilemez.

"Al deliden uslu haber" atasözü, aklı az, mezcup tanınan kişilerin sözlerinde hikmet bulunabileceğini bildirir. **"Deliden veli, veliden deli olur"** atasözü de deli görünen, deli sanılan bazı kişilerin deli, bazı veli tanınanların da gerçekte deli olabileceğini hatırlatır. **"Delinin sözü kaleme alınmaz; Delinin sözü kaleme gelmez; Deliye kalem yoktur"** atasözleriyse Farsçadaki "Dîvânerâ kalem nîst" atasözünün aynıdır; meczup kişilerin, sözleri ve hareketleri yüzünden sorumlu olamayacaklarını bildirmekle beraber daha geniş anlamda, bazı Sûfîlerin, sözlerini, hareketlerini cezbeye yükleyerek çağlarındaki şer'î

cezalardan kurtulmaya savaştıklarını da dile getirmektedir. Nizamoğlu Seyyid Seyfullah, bir şiirini,

Seyfullah sözünde mesttir, pîrinden aldığı desttir;
Dâvanerâ kalem nisttir, ne söylerse kınar olmaı

beytiyle bitirir *(Divan;* İst. **1288;** s. **172).** **"Deli olmayınca veli olunmaz"** atasözüyse Sûfîlerin, cezbesiz menzil alınamayacağı inancını belirtir (Bkz. Cezbe).

* * *

Delil

Delilsiz cennete gidilmez
Kılavuzsuz kuş uçmaz

* * *

Yol gösteren, kılavuz anlamına Arapça bir söz olan delil, dilimize bu atasözünü vermiştir. **"Kılavuzsuz cennete gidilmez"** tarzında da söylenir. Sûfîlerin, gerçeğe ulaşmak için mutlaka bir mürşide intisab gerektiği inancından doğmadır. XV. yüzyıl şair ve nasirlerinden Kaygusuz Abdal, bir nefesinde,

Hacca vardım der isen,
Kanda vardın Hacca sen?

Kılavuzsuz kuş uçmaz,
Bunca dağ-u dereden

dörtlüğünde bu atasözünü anar.

Delil, aynı zamanda Cemlerdeki mumları yakmaya yarayan ve ince, içinde fitil bulunan ve yumak şeklinde sarılı olup bir ucu çıkarılan, evvelce yakılmış olan mumdan yakılarak, öbür mumları yakmak için kullanılan muma denir.

* * *

Dem

Dem çekmek, dem görmek
Demlenmek
Demlenmek, demini almak
Demine Hû

Demi yomu yerinde
Dem bu dem, saat bu saat
Demsiz derviş imansız softaya benzer
Geçmişe mazi, geleceğe kuzu derler

* * *

Farsça "dem" soluk ve zaman anlamına gelir; Arapçada "kan" demektir. Sûfîlerde zaman, iki olay arasındaki zihni kıyaslamadan doğan mücerred ve zihni bir mefhumdur; netekim mekân da kevne, yani varoluşa, var olan şeye tâbidir. Bir şey varolmadıkça onun mekânı da varolmaz. Zamanın gerçeği, bölünmez bir cüz'ü olan içinde bulunduğumuz "an"dan ibarettir ki, "an"ların sürüp gidişi zaman mefhumunu meydana getirir; bu bakımdan da bu akıp giden "an"a **"Ân-ı Dâim"** denmiştir. Bütün varlıklar, kâinat, her an, gaybden ayna, yani Tanrı bilgisindeki varoluştan izafi varlığa gelmekte, her an da ayndan gaybe gitmektedir; bu yüzden yaratılış ve yaratış daimidir ve bir an önceki âlem, bir an sonraki âlemin tıpkısı değildir. Sûfî, her an, ne âlemdeyse onca, o anda tahakkuk eden âlem de odur; suretler geçer, gerçekler bakidir. Bu inanç, Sûfîlerce **"Dem bu dem, saat bu saat"** atasözüyle belirtilir. Umumi bir tabir olan ve daha ziyade Azeriler tarafından kullanılan **"Demi yomu yerinde"** sözü de içinde bulunduğu an ve kutluluğu yerinde anlamına, herhangi bir kişi hakkında kullanılır.

Gülbanglerde, mesela Mevlevî gülbanginde, en sonda **"Dem-i Hazre-i Mevlânâ, sırr-ı Şems'i Tebrîzî, Kerem-i İmam Alî, Hû diyelim"** dendikten sonra şeyhle, yahut gülbangi çekenle beraber herkesin baş keserek **"Hû"** demelerindeki maksat, zamanın, gerçekte Mevlânâ'nın zamanı, zamana hâkim olan sırrın, Şems'in sırrı, kerem ve ihsanın, İmam Alî'nin keremi ve ihsanı olduğunu belirtmek, Tanrı adlarından **"Hû"** demekle de baki olan, değişmeyen gerçek varın ancak Tanrı olup şuûn değişse bile gerçeğin, aynı gerçekten ibaret bulunduğunu anlamak ve anlatmaktır (*Risâlet'ül-Kuşeyriyye*; s. 40-41; Mesnevî Şerhi; I, s. 89-90).

Bu inanç, Türkçemize, umumi bir atasözü olan **"Geçmişe mazi geleceğe kuzu"** atasözünü vermiştir.

* * *

"Dem" sözünün zaman anlamı, bir yemeğin tam pişip kıvamına gelmesi için hafif ateşte bırakılmasına **"Demlemek", "Demlenmek, Demini almak"** deyimlerini meydana getirmiştir. **"Pilav demini aldı; Çayı demledim; Çay daha demini almadı, demlenmedi"** gibi.

İçki, insanı, bir müddet için rahatlaştırdığı, adama nefes aldırdığı için Bektaşîler ve Bektaşî meşrepli Sûfîler, rakıya da **"Dem"** derler. Rakı içmeye **"Demlenmek, Dem görmek, Dem çekmek"** adını verirler. Gene bu telakki, **"Demsiz derviş imansız softaya benzer"** atasözünü uydurmuştur.

* * *

Derviş

Deli derviş gibi

Derviş, akçayla biter her iş
Dervişin fikri neyse zikri odur
On derviş bir posta sığar, iki padişah bir ülkeye sığmaz
Sabreden derviş, muradına ermiş
Gâvurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş olur
Derviş dervişi tekkede bulur, Hacı Hacı'yı Mekke'de
Deve Hacı olmaz gitmekle Mekke'ye; Eşek derviş olmaz su taşımakla tekkeye

* * *

Derviş, Farsça, yok-yoksul kişi anlamınadır; terim olarak bir tarikata intisab eden kişiye denir. Arapça kuralına göre, Farsçada **"Derâviş, Derâvişe"** tarzında cemi' olarak da söylenir ve dervişler anlamına gelir. Tasavvufun esası, ferdiyetten soyunmak, varlık iddiasından vazgeçmek, gerçek varlık sahibi olan ve daimi var bulunan Tanrı'ya karşı benlikten arınmak, onu, her mazharında takdis edip ferdiyetini topluma feda etmektir, netekim Yunus Emre, bu inancı,

Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan,
Şer'in evlîyâsıysa hakıykatte âsıdır

beytiyle ifade eder. Hakıykatte, Hakk'tan başka bir şeyi var görmek, şirk sayılır. Derviş de, bu gerçeği, bilişiyle, görüşüyle oluş haline getirmiş kişidir. Bu inanç, bu kanaat, dilimize terimler ve atasözleri kazandırmıştır. Bazı kimseler, varlıktan soyunmayı, her şeyi, çalışmayı, kazanmayı bırakmakla mümkün sanabilirler; oysa ki dünyayı, varlığı terk etmek, dünyaya, mala mülke kul olmayı terk etmektir. Mal mülk de Tanrı lutfudur ve çalışmak, kimseye muhtaç olmamak, bilhassa Melâmet erlerinin şiarıdır. Bu gerçek, **"Derviş, ak-**

çayla biter her iş" atasözüyle anlatılmış, tembellik yüzünden bir tekkeye sığınıp vakıf malıyla geçinenler suret doğrusu (bkz.) kişilerse **"Gâvurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş olur"** atasözüyle yerilmiştir. Derviş, her an mücâhedededir; bu mücâhede bir sabır işidir; bu da **"Sabreden derviş, muradına ermiş"** atasözüyle ifadesini bulmuştur. Derviş, lüzumsuz söz söylemez; onun sözü, hep gayesine aittir; onun için de **"Dervişin fikri neyse zikri odur."** Dervişler, tekkede buluşurlar; bu bakımdan, **"Derviş dervişi tekkede bulur, Hacı Hacı'yı Mekke'de."** (Bkz. Âstân) Derviş, her insanı, insanlığı bakımından kardeş görür; inananıysa din kardeşi bilir; bu yüzden **"On derviş, bir posta sığar, iki padişah bir ülkeye sığmaz";** çünkü padişah nefsine, ihtirasına kuldur, dervişse nefsinin, ihtirasının sultanıdır. Fakat dervişlik de, tekkeye gitmekle, orada oturmakla, derviş kılığına bürünmekle olmaz; bu gerçeği, **"Deve Hacı olmaz gitmekle Mekke'ye, eşek derviş olmaz su taşımakla tekkeye"** atasözü belirtir. Bazı dervişler, harman kaldırma zamanında köyleri dolaşıp "Hakk'ullah" (Bkz.) toplarlardı; bu bakımdan da **"Harman sonu dervişlerin"** atasözü söylenegelmiştir.

Dervişlerin bazıları, inançlarına altolup cezbe âlemine dalarlar, yahut vecde gelirler, coşarlar, bağırırlar; bu da dilimizde **"Deli derviş gibi"** örf mecazını yaratmıştır.

* * *

Deniz-Derya

Denizden katre, güneşten zerre
Derya-dil
Derya gibi adam

* * *

Denize dalmadıkça inci elde edilmez
Deniz pislik tutmaz

* * *

Tanrı'nın kudreti, bilgisi, bütün sıfatları, dibi, kıyısı bulunmayan bir denize benzetilir; kulun kudreti, bilgisi, sıfatlarıysa ne kadar sınırsız, ne kadar derin olursa olsun, o denizden ancak bir katre, güneşe nispetle de bir zerredir.

Bilhassa Hazret-i Muhammed'in ve ondan sonra gerçek erenlerin vasıfları da, gene bu benzetişle bezetilir.

Her şeyi hoş gören, bulanmayan kişiye de deniz gönüllü anlamına **"Derya-dil"**, yahut **"Derya gibi adam"** denir. Bu ikinci terim, bilgi hususunda da kullanılır.

Herhangi bir şeye ulaşmak, hele vahdet sırrına ermek, çalışmakla olabileceğinden, bu hususta **"Denize dalmadıkça inci elde edilemez"** atasözü söylenir. Gerçek bir aleyhinde bulunanların sözlerini, yerişlerinin faydasızlığı, **"Deniz pislik tutmaz"** atasözüyle ifade edilir.

* * *

Destâr

Pâyeli
Hüseynî
Örfî
Cüneydî
Hüseynî Şeker-âvîz
Hüseynî Kafesî
Dolama

* * *

Sarık demektir. Tarikatlarda fahrin üstüne sarılan düz ve gitikçe genişleyen sarığa **"Pâyeli"**, yani basamaklı sarık denir. Şeyhler, çok defa **"Hüseynî destâr"** sararlar ki bu, aşağıdan yukarıya doğrudur ve yarısına, yukarıdan aşağıya doğru iner; ortası kalınca, alt ve üst tarafları fahirle aynı hizadadır. **"Örfî destâr"**, dikilmiş ve içine pamuk doldurulmuş, en az, üç parmak kalınlığında tülbentle aşağıdan yukarıya, yarısından sonra onun tersi olarak yukardan aşağıya doğru sarılır; her sarımın arasında birazcık açıklık bırakılır; alt taraftaysa bir dönümü dümdüz sarılmış olur; tac, sikke, yahut kavuğun tepesi, kavun şeklinde uzunca sarılmış olan destârın üstünden görünür. **"Cüneydî destâr"**, bunun yarısı kadardır. **"Kafesî Hüseyni destâr"la "Kafesî Şekerâvîz destâr"**, tülbent dört kat edilip dikilerek iki parmak enliliğinde ve çok defa dokuz arşın uzunluğunda tülbentle sarılır. Alt tarafı kalın olur, üste doğru incelir ve tacın, sikkenin kalınlığına eşit bir halde bulunur; sağdan sola, soldan sağa sarılırken her sarılan, öbürünü tersine karşılar. **"Dolama destâr"sa** dümdüz sarılan destârdır (Bkz. Taylasan).

* * *

Deste-gül

Tennûrenin (Bkz.) üstüne giyilen yakasız, göğsü açık, kolları dar ve bileklere kadar, bele ancak gelebilen ve vücuda yapışan gömleğe denir.

Bele gelen sağ eteğinin ucunda bir parmak uzunluğunda şerit, sema esnasında açılmaması için "Elifî nemed"in (Bkz.) bağına geçirilir.

* * *

Destur

Destur almak
Destur vermek
Destur
Desturun

* * *

Destursuz bağa girilmez

* * *

Farsça bir sözdür; vezir, resmi yazıları yazan, izin, ruhsat ve ahde vefa anlamlarına gelir. Düstursa her türlü hükmü ihtiva eden, bütün nizam ve kanunları toplayan kitap demektir.

Tasavvuf ehlinde "Destur", izin ve ruhsat anlamında kullanılır ve herhangi bir işe başlanırken söylenir. "Destur almak", bir işe başlarken izin almak, "Destur vermek", bir iş için birisine izin vermek demektir. "Destursuz bağa girilmez" atasözü, hem bağa izinsiz girip üzüm yenmeyeceğini, hem de herhangi birisinin haremine izinsiz varılamayacağını, herhangi bir gerçeğe, olgun mürşidin ruhsatı olmadan erilemeyeceğini bildirir; aynı zamanda bu, umumi bir atasözüdür de.

Halkın, bilhassa ihtiyar kadınların inançlarına göre gün battıktan sonra, iyi saatte olsunlar, bizden iyiler, yani cinler ortalığa çıkarlar; toplandıkları yerler de çeşme başları, su kıyıları ve süprüntülük olan yerlerdir. Böyle yerlerden geçerken, atlarken, böyle yerlere su dökerken, çarpılmamak için **"Destur"**

denmesi gerektir. Gene eski kadınlar, ayıp sayılabilecek bir şey söylerken "bağışlayın" yerine de **"Desturun"** derlerdi.

Mevlevîlerde, kapısı örtük, hatta açık bir eve, bir odaya girilirken de, kapı açıksa içeriye bakmamak üzere kapı dibinde, ikinci heceyi kalınca çekip uzatarak **"Destur"** denmesi, içeriden **"Hû"** denirse eşiğe niyaz edip sağ ayakla girilmesi lazımdır. **"Destur"** diyen kişiye **"Hû"** sesi gelmezse bunu iki kere daha tekrarlar ve dinler; üçüncüsünde de ses gelmezse, bir mazereti olduğuna hükmederek dönüp gider. İçeriye ancak, bir hastalık, ölüm gibi şüpheye düşülürse girilebilir.

* * *

Devir, devriye

Devir, dönmek, dönüp dolaşmak; devriye, dönüp dolaşan anlamına Arapça sözlerdir. Tasavvufta **"Devir"** şudur:

İnsan, maddesi itibariyle ata belinde ve ana rahminde bulunan "meni" ve "emşâc" denen erlik ve kadınlık suyundan meydana gelmiştir. Ata ve ana, bunu yedikleri, içtikleri şeylerden meydana getirirler. Yenen, içilen şeylerse bitki, canlılar ve cansızlardır. Bitkiler, canlılar ve cansızlar, dört unsur denen hava, su, ateş ve yerle göklerin birleşmesinden meydana gelir. Gökler ve onların cirimleri olan yıldızlar "Vücûd-ı Mutlak - Her şeyden münezzeh ve salt Varlık" olan Tanrı'nın zâtı iktizâsından, zatından ilim olarak tecelli eder; bu tecelliyse zata aittir ancak. Şu halde Tanrı zatındaki bilgi ve zâtî iktizâ, gökleri ve yıldızları meydana getirmiştir; bunların dönmesi, dört unsuru var eder; göklerle dört unsurun birleşmesi de cansızları, canlıları, bitkileri izhâr eyler. Bunlar, baba ve anadaki meni ve emşâcı yoğurur.

Başka bir anlatışla insan, meni ve emşâç haline gelmeden önce bitki, canlılar ve cansızlar âleminde müfredat, yani zerre zerre, ayrı bir halde vardır. Onlardan önce dört unsurdadır; daha önce de göklerdedir. Göklerden önce, Tanrı'nın bilgisinde varolmuştur. Tanrı bilgisinden insan haline gelinceye dek kuvvetler ve madde âleminde bir devir yapar ki bu devrin, ortalama zamanı, elli bin yıl olarak kabul edilir. Sûfîler, "İnsan haline gelmeden göklerdeydim, yerlerdeydim, yel olup estim, su olup aktım..." gibi sözlerle bunu anlatırlar ki, bu çeşit sözlere ve şiirlere de **"Devriye"** denir.

Yunus Emre,

Tehî görmen siz beni, dost yüzün görüp geldim,
Bâkıy devr-i rüzigâr dost ile sürüp geldim

beytiyle başlayan şiirinde bunu anlatır. Şîrî,

Şu fena mülküne çok gelip gittim,
Yağmur olup yağdım, ot olup bittim;

Urup diyarını ben irşâd ettim,
Horasan'dan gelen Bektâş idim ben

dörtlüğü bulunan uzun "Devriye"sinde bunu anlatır (*Alevî-Bektaşî Nefesleri; s.* 75-77).

Bir de sülûk sırasında geçirilen haletleri bildiren "Devriye"ler vardır.

Devir, tenâsuh değildir. Tenâsuh, ölümden sonra ruhun, başka birinin bedenine, doğacak bir çocuğa girmesi, yahut hayvan, nebat, cansızlar âlemine reddedilmesidir. Devirde, Tanrı bilgisinden, Tanrı iradesinden itibaren insana dek gelen, maddedir. Bu madde, cansızlarda, varlığını korumak, bitkilerde, boy atmak, üremek, canlılarda duymak, seslenmek, hareket etmek suretiyle can kazanır; fakat cansızlara, bitkilere, hayvanlara ait olan bu canlılık (Rûh-ı Cemâdî, Rûh-ı Nebatî, Rûh-ı Hayvanî), fanidir. Ana rahminde insana verilen ruhsa (Rûh-ı İnsânî) bakidir ve ölümden sonra ahiret âlemine dek berzah âlemindedir; ondan sonra da ahirette, dünyadaki yaptıklarının sonucu olarak azap, yahut lütuf görür.

Ancak şunu da söyleyelim ki Alevîler ve Bektaşîler, tenâsuha inanırlar; birisi ölünce, hayatında, kendisinde hangi hayvanın huyu üstünse, o hayvanın donuna (şekline, cesedine) gireceğine, hatta daha aşağılıksa nebat ve cansız âlemine reddedileceğine, insani sıfatlara sahip olanın, daha olgun bir insan olarak dünyaya geleceğine inandıklarından, birisi ölünce **"Hak erenler devrini âsân etsin"** diye dua ederler; **"Devri âsân olsun"** derler. Devriyeleri de bu inanca göre değerlendirirler.

Deyiş

Hemen hepsi heceyle söylenmiş olan Alevî-Bektaşî edebiyatı şiirlerine Bektaşîler, **"Nefes"**, Alevîlerse **"Deyiş"** derler; Bâtını inanç tesiriyle **"Ayet"** diyenleri de vardır (Bkz. Nefes).

* * *

Dış için aynasıdır

İnsanın yüzü, içinin iyiliğini, kötülüğünü gösterir; Arapçada da aynı mealde bir söz vardır.

* * *

Dil

Dile düşmek
Dile gelmek, dile getirmek, dile vermek
Dile kolay
Dili varmamak
Dillenmek
Dilini bağlamak
Dilli düdük
Dil uzanmak
Dil olmak
Dil uzatmak
Dil yaması

* * *

Diline, eline, beline
Dilin pek, elin tek, belin berk tut
Dil uzatanın dili kesilir
Dilsiz de olsa kâmil belli olur
Kılıç yarası onulur, dil yarası onulmaz

* * *

Dilden maksat, konuşmaktır, sözdür (Bkz. Söz). Söz dolayısıyla dil, Türkçeye birçok deyim vermiştir. **"Dile düşmek"** terimi iki anlama gelir:

1)Bir şeyi söylenmeyecek yerde, yahut sırası değilken söylemek; **"Dilime düştü de söylüyorum"**, yahut **"Dilime geldi de..."** gibi.

2)Birisi, kötülükle dillere düşmek, kötülüğü halk tarafından söylenmeye

başlanmak. **"Allah kimseyi dile düşürmesin, dile düştü"** gibi.

"Dile gelmek, Dile getirmek", söyleyivermek anlamını verir. **"Dile vermek"**, birisinin ayıbını söyleyip onu dile düşürmektir. Anlatılması güç olan şeyleri söylerken **"Dile kolay"** denir. **"Öyle elemler çekti ki söylenmesi dile kolay"** gibi. **"Dili varmamak"**, kötü bir şey söyleyememektir; Azeriler, böyle bir yerde, **"Dilim lâl olsun"**, yani dilsiz olayım derler. **"Dillenmek"** iki anlama gelir.

1) Çocuğun konuşmaya başlaması;

2) Susan kişinin birden söze başlaması.

Hiç susmadan, boyuna söyleyen kişiye de **"Dilli düdük"** derler. **"Dilini bağlamak"**, birisini sükûta mecbur etmek, yahut birisine bağlılığı dolayısıyla her şeyi hoş görüp susmak anlamlarınadır. **"Ben bir söz söylersem, senin dilini bağlarım şimdi"**, **"Adamın ağzını, dilini bağlamış; ağzını açıp da bir söz söylemiyor"** gibi. **"Dil yarası"**, kötü sözün insana tesirini anlatır. Bu terim **"Kılıç yarası onulur, dil yarası onulmaz"** atasözünü meydana getirmiştir. Bütün bu terimler ve son atasözü umumidir.

"Dil uzatmak", umumi olmakla beraber daha ziyade tasavvuf erbabı tarafından kullanılır **"Erenler yoluna dil uzattı"** gibi, **"Dil uzatanın dili kesilir"** atasözü, bu terimden doğmuştur. **"Dil olmak"**, söz söylemek anlamınadır. Mesela, söylesene yerine **"Dil olsanıza erenler"** denir.

"Diline, eline, beline" sözleri, **"Dilin pek, elin tek, belin berk tut"** atasözünün kısaltılmasıdır. Erenler yoluna girenin dilini pek tutmasını, yani gördüğünü, duyduğunu söylememesini, eliyle koymadığı şeyi, ehemmiyetsiz bile olsa almamasını, ırzına da mukayyed olmasını öğütler. **"Dilsiz de olsa kâmil belli olur"** atasözü de, olgun kişinin, söz söylemese bile halinden belli olacağını anlatır.

* * *

Dirlik-birlik

Nerde birlik, orda dirlik
Hak erenler dirlikten-birlikten ayırmaya

* * *

Dirlik sözü, çok defa "düzenlik" sözüyle beraber **"Dirlik düzenlik"** tarzında söylenir. Dirlik, huzur, esenlik anlamına gelir. "Birlik" de bir toplumun,

inançta, düşüncede, yaşayışta, istekte bir olmasıdır. Nerde bu çeşit birlik varsa, orda esenlik olacağı, **"Nerde birlik, orda dirlik"** atasözüyle anlatılır. Bektaşî gülbanginde, **"Hak erenler, dirlikten birlikten ayırmaya"** sözü de geçer.

* * *

Direk tutmak

Mevlevî semaında, sol ayağı yerinden oynatmamak üzere olduğu yerde sema etmeye denir. Mukabele de (Bkz.), dördüncü selamda, herkes olduğu yerde, direk tutarak sema eder.

* * *

Dinlendirmek, dinlenmek

Söndürmek, sönmek sözlerinin anlamları, kötüye de çekilebileceği için tasavvuf ehli, mumu, lambayı, elektriği söndürmek yerine **"Dinlendirmek"** derler; sönmek yerine de **"Dinlenmek"** denir. Mesela **"Elektriği dinlendir", "Elektrik dinlenmiş"** gibi. Yakmak yerine de **"Uyandırmak, Uyarmak"** sözü kullanılır (Bkz. Çerağ).

* * *

Dışarı vermek

Kusmak, gasyan etmek sözü yerine kullanılır. **"Filan biraz rahatsız; dün dışarı vermişti"** gibi.

* * *

Diz çökmek

Çalışmak, çabalamak anlamına gelir. Çok defa **"Üstat önünde diz çökmek"** tarzında kullanılır, Pîr Sultan, bir nefesinde,

Derviş oldum, ben okudum heceden
Diz çöküp dersimi aldım hocadan

der (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 190).

* * *

Dolu, Dolu sunmak

İçilecek bir şeyi kadehle, sağrakla sunmaya **"Dolu sunmak"**, sunulan şeye **"Dolu"** denir. Bektaşîler, deme de (Bkz. Dem) bu adı verirler. Manevî feyiz ve himmet de bu sözle ifade edilir. Vîrânî, bir şiirinde,

Ali'mdir kadehim, Ali'mdir şişe,
Ali'm sahralarda morlu menekşe;

Ali'm dolu yedi iklim, dört köşe,
Ali'm Sakı-y Kevser, dolumdur Ali

dörtlüğüyle bu sözü dile getirir *(Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 55). Hatâyî de çok güzel ve çok içli bir şiirine,

İçmişim bir dolu, olmuşum ayık,
Düşmüşüm dağlara, olmuşum geyik;

Sana derim, sana sürmeli geyik,
Kaçma benden, kaçma, avcı değilem

dörtlüğüyle başlar (Aynı; s. 255).

* * *

Domuz

Bu hayvanın, İslâm'da haram oluşu, hatta bazı mezheplerde tümden pis olup derisinin tabaklansa dahi pis sayılması, "domuz" sözünü bir sövgü haline getirmiş, bu sözden deyimler ve atasözleri meydana gelmiştir. Tarikat erbabı arasında söylenegelen, hatta halka da yayılan şöyle bir fıkra vardır:

Domuzun biri, nasılsa bir camiye girmiş. Kayyım, süpürge sopasını kapıp domuzu çıkarmaya uğraşırmış; domuz da bir türlü kapıyı bulup çıkamazmış. Cami avlusundan geçen Bektaşî, hali görüp Allah Allah demiş, şimdiye kadar softanın domuzunu çok görmüştüm; domuzun softasını ilk görüyorum.

Domuzun softası, yahut softanın domuzu, eski tabirce "Zuhd-i huşk-Kuru Zâhitlik" taslayan, herkesi cehenneme yollayan ve gene halk deyimiyle "Ç... fitilli" olan yobazlara denegelmiştir. Burda bir fıkra daha aklımıza geldi:

Birgili Hoca'ya (Muhammed bin Pîr Ali. 981 H. 1573), zamanının minyatürcülerinden biri, yaptığı minyatürü götürüp sunmuş. Minyatür, güzel bir bahçede yapayalnız oturan bir hocayı tasvir ediyormuş. Birgili, tasvir yapmak haram demiş. Bunu ne diye yaptın; bu kim? Minyatürcü, suçumu bağışlayın demiş; burası cennet, gördüğünüz zât-ı şerif de sizsiniz. Peki demiş Birgili, burdan benden başka kimse yok mu? Minyatürcü, efendim demiş, yazdığınız kitaptan (Tarîkat-ı Muhammediyye) sonra cennette sizden başka kim kaldı ki?

* * *

Don

.....donuna girmek
Her dondan baş göstermek
Yas donu

Don, elbise, kıyafet, şekil anlamına Türkçe bir sözdür. Şekle bürünmek anlamına donmak, donanmak, şekle bürünüş, büründürüş anlamına donatmak, donanma gibi sözlerin kökü budur.

Tasavvufçulara göre erenin bir başka şekilde, mesela güvercin gibi görünmesi, **"Güvercin donuna girdi; güvercin donunda göründü"** diye ifade edilir. Kul Himmet, Alevîleri överken:

Al giymişler, yas donundan çıkmışlar
Gece kadir, gündüz bayram günleri

der (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 32). Derviş Ali, nerkisi överken,

Sarıdır çiğdemin donu, arzulamış ireyhanı
Bülbül sever gülistanı, diler ki açıla nerkis

beytini söyler (aynı, s. 261).

"Yas donu" kara renkli bir elbisedir. **"Her dondan baş göstermek"** her şekilde görünmeye denir.

* * *

Dost

Güvenme dostuna; saman doldurur postuna
Dost Allah

Dost, sevilen, insanın iyiliğini isteyen, kötülüğe düşmesine engel olan, seven kişi anlamına Farsça bir sözdür. Çok defa "düşman" sözüyle beraber kullanılır; **"Dost düşman önünde"** gibi. Kötü bir şey söylenirken **"Dostlardan ırak"** denir. İyi bir şeyden bahsedilirken **"Dostlar başına"** sözü söylenir; bu sözün, mecaz olarak kötü şey için kullanıldığı da vardır.

Sûfîlere göre dost, aynı yolda olan kişidir; gerçek dostsa Tanrı'dır. Yunus Emre,

Kime kim dost gerek ise aydayın ne kılasını;
Terk eyleye kendözünü hiç anmaya nolasını(*)

beytiyle başlayan şiirinde yol dostunu pek güzel anlatır. Yalancı dost içinde,

Gördün yârin eğridir, nen varısa ver, kurtul,
Uslulardan haberdür, işittiğin varısa.

Yârin sana mukabil, tapusunda secde kıl;
Çıkar ciğerin, yedir eğer çâren varışa

der.

* * *

Andanberû günildüm dost ile bile geldüm(**)
Pes bu âleme çıktum bir acep hâle geldüm.

Ol dost açtı gözümü, gösterdi kendözümi;
Gönüldeki râzumı söyledüm dile geldüm

beytiyle başlayan şiirindeyse gerçek dostu, Tanrı'yı över.

* * *

Dört kapı, kırk makam

Bu tabirlere, yahut "Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet" sözlerine, bilhassa "Şeriat, Tarikat" ve "Hakikat"e, hemen her tasavvufî şiirde, her dini-tasavvufî kitapta rastlarız. Dört kapı,

(*) "Aydayın", söyleyeyim demektir.
(**) Günilmek, yönelmek anlamınadır.

1) Şeriat,
2) Tarikat,
3) Hakikat,
4) Marifettir.

Şeriat, İslâm dininin inanç, ibadet ve muamelat esaslarının ve hükümlerinin tümüdür. Şeriata uymak, dinin esaslarına inanmak, gerek ibadet, gerek muamelat hususunda da hükümlerini yerine getirmektir; bu da bilmekle mümkündür. Fakat bu inancın, bu uymanın bir de duygu, oluş, hatta kendini onlarda buluş, onlar için yaşayış ve onlar için ölüş hali vardır ki, bu "Hakikat"tir. İnsanı bilişten oluş haline getiren manevî bir yol vardır ki, buna "Tarikat" denir; tarikat sözünün anlamı da zati budur. Başka bir anlatışa göre "Şeriat", Tanrı'nın kullarına buyruklarının tümüdür.

"Hakikat"se bu buyrukların hem yapılışında, hem buyrukların tümünde, daha doğrusu varlık âleminin, bir birlik manzumesi olan kâinatın her an, her zerresinde Tanrı'nın kudretini, hikmetini, sanatını, yaratışını, tek sözle sıfatlarının zuhurunu görmek, sıfatlarının, zatının zuhuru olduğunu anlamak, bu izafi varlıkları, bu arada kendi varlığını yok bilmek, bu bilişi de görüş ve oluş haline getirmektir ki, bu takdirde insan, izafi varlıktan tümüyle sıyrılmış, gerçek varlıkta yok olmuştur; katreyken denize kavuşmuştur artık. Zâhiri bilişten, zâhiri görüşten, gerçek oluş haline giden, götüren yol "Tarikat", bu gerçek yoklukta, bu izafi varlıkta, gerçek varlığı buluşsa "Hakikat"tir (*Mesnevî Şerhi;* V. cilt, İst. Millî Eğitim Basımevi- 1974; Dibâce, s. 3-9).

Görülüyor ki Şeriat, bir ayrılıktır. Hakikatse birlik. Şeriat biliş ve görüştür, Hakikatse oluş. Hakikate ulaşan, varlığından soyunmuş, benliğinden arınmıştır. Ancak bu hal de, bu durak da, tam olgunluk hali, tam olgunluk durağı değildir; çünkü bu hal, cezbeyle kendinden geçiştir. Tam olgunluğa ulaşmak için bu duraktan hemen geriye dönmek, gerçek varlığın sıfatlarının tezahürü olan her varlığı, kendi durağında görmek, hepsiyle gereken muamelede bulunmak gerektir. İşte bu olgunluk durağı, son durak olan "Marifet-tanıyış" durağıdır. Marifete eren, cezbe halinden akıl ve kendine geliş durağına dönmüştür. Marifete eren, Şeriat hükümlerine uymaktan baş çekmez.

"Şeriat, Tarikat, Hakikat" ve "Marifet"e **"Dört Kapı"** denir. Şeriatın, "İlim, namaz, oruç, zekat, cihat, helal yemek...", Tarikatın, "tövbe, inâbe, tıraş olup hırka giymek, mücâhede..." gibi onar makamı olduğu, bu suretle dört kapının kırk makamı bulunduğu, Hacı Bektâş'ın "Makaalât" adlı ki-

tabının Türkçe çevirisinde bildirilmektedir (İst. Vezirhanı, Tatyos Matbaası - 1288; s. 13-23).

Bektaşîliğe girecek kişi, giriş töreninde, Ayn-i Cem'in icra edildiği yerin tam ortasında (Bkz. Dâr) rehberin diliyle mürşidden izin alıp babaya, yani mürşide dört adımla götürülür. Her adımda bir durularak rehber tarafından bu dört kapıya şu suretle selam verilir:

Esselâmu aleyküm Şeriat erenleri
Esselâmu aleyküm Tarikat Pîrleri
Esselâmu aleyküm Hakikat şahları
Esselâmu aleyküm Marifet kâmilleri

Bu dört kapı selamının, "Esselâmu aleyküm Şeriat erenleri, Esselâmü aleyküm Tarikat erenleri..." tarzında ve aynı şekilde verildiği de vardır. XVI. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Şâhî, Ayn-i Cem'i anlatan bir nefesinde,

Dört kapıya selâm verip aldılar,
Pîrim huzuruna çekip yettiler;
El ele, el Hakk'a olsun dediler,
Henüz mâsûm olup cihana geldim

dörtlüğüyle **"Dört kapı"**yı dile getirir *(Alevî - Bektaşî Nefesleri; s.* 168- 169).

* * *

Dua-Duagû

Dua, Arapça çağırmak anlamına gelir. Örfte, Allahu Taâlâ'ya din ve dünya için el açıp yalvarmak, dileklerinin olmasını, Hazret-i Muhammed'i ve Ehlibeytini şefaatçı gösterip onlara salavat vererek Hakk'tan niyaz etmektir. Duanın kabul şartı, salavat getirmek, öz temizliğiyle dilemektir. Seher çağlarında, mübarek günlerde ve gecelerde, oruçluyken iftar edileceği zaman, ananın babanın kabrinde... edilen dualarla, mümin kardeşinin, o yokken mümin kardeşine ettiği duaların makbul olacağı hakkında hadisler vardır.

Dua eden kişiye **"Duagû"**, yani dua okuyan, dua söyleyen denir. Dini toplantılarda tesirli ve güzel, yerinde sözlerle dua eden meşhur Duagûlar vardır. Mevlevîlerde, mukabeleden sonra ayakta ve şeyhin huzurunda Farsça dua okuyan dervişe de **"Duagû"** denir.

* * *

Dünya

Yakın âlem, içinde bulunduğumuz yer yuvarlağı, Sûfîlerce dünya, sınanma yurdudur; ahiretin tarlasıdır (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 67). Hadis-i şerifte buyurulduğu gibi, ahireti için dünyayı terk eden de hayırlı bir kişi değildir; dünyası için ahireti terk eden de; insanın, insanlara yük olmaması, çalışıp yaşaması gerektir (Câmi'; II, s. 112). Dünya, dünya olduğu için değil, malıyla mülküyle insanları kendisine kul ettiği için yerilmiştir; gerçekte yerilen dünya değil, ona kul olandır. Bilhassa Melâmet yolunda ve Melâmet inancını, esnafı, sanatkârları teşkilatlandırarak iktisadi bir düzen kuran Fütüvvet erbabında çalışmak, elinin emeğiyle, alnının teriyle kazanmak, gerçekliğin birinci ve en mühim şartıdır. Yunus Emre,

Duruş, kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir;
Yüz Kâbe'den yeğrektir(*) *bir gönül ziyareti*

der. Bu bakımdan **"Yalan dünya, Yalancı dünya, Dünya malı dünyada kalır"** gibi atasözleri, Sûfîlerce, dünyaya kul olanlara ait sözlerdir.

* * *

Dünya kelamı

Aşka, zevke, tasavvufa ait olmayan ve ancak dünya işlerine, geçime, yeyime, giyime dair olan sözlere denir. Bu çeşit şeylerden bahsetmeyip tarikattan; erenlerden bahseden kimselerden **"Yarım saat söz söyledi; ağzından bir tek dünya kelamı çıkmadı"** diye bahsedilir; yahut hiç konuşmayan biri **"Bir saat oturdu, ağzından bir tek dünya kelamı çıkmadı"** diye anlatılır.

* * *

Düş

Türkçe rüya demektir. Esmâ yoluyla sülûkü kabul eden Sûfîlerce "düş", gerçek yolcunun iç âlemini göstermesi bakımından, bulunduğu durağı bildirir ve sâlik, mürşidine söylediği rüyalar sonucu, mürşit tarafından zikrettiği ad, değiştirilmek, yahut sayısı çoğaltılmak suretiyle manevî derecede yüceltilir. Esmâ'yı kabul etmeyen ve zikrin, hayali çoğalttığını, insanı hayale düşürdüğü-

(*) Daha yeğdir, daha iyidir.

nü söyleyen Melâmet erbabına göreyse düş, çok defa düşüncenin, hayalin bir sonucudur. Gaybî, bir şiirinde,

Düşe düşüp aldanma,
Kendin hayrete salma;

Senden gayrı ne vardır
Tâbire muhtaç ola

der (*Melâmîlik ve Melâmîler.* s. 121). Son devirlerin Melâmet mümessillerinden Fâtih Türbedarı Ahmet Amiş de (1338 H. 1920), bir sohbet esnasında, **"Rüyâyı bırak, rü'yete bak"** demiştir.

* * *

Düşünce

Düşüncesiz Sûfîye sohbet haram

Yolunu, halini, ihvanını, zamanını, hasılı her şeyi düşünüp ona göre sohbet gerektiğini bildiren bir atasözüdür.

* * *

Düşmek, düşkün olmak

Düşenin üstüne basılmaz

* * *

Halk dilinde düşmek ve düşkün, halsiz, güçsüz kuvvetsiz olmak, yahut mecaz anlamıyla varlıktan yokluğa düşmek, dar geçimli bir hale gelmektir. **"Evvelce güçlü kuvvetliydi; son zamanlarda düştü"**, yahut **"Kimseye bildirmiyor ama düşkün zavallı"** gibi. Bu anlamda, **"Düşmez kalkmaz bir Allah"**, **"Düşenin dostu olmaz; hele bir yol düş de gör"** gibi atasözleri de vardır. **"Allah kimseyi düşürmesin"** deyimi de bu anlamdadır. **"Düşkünün elinden tut; Rab da senin elinden tutsun"** atasözü de düşküne yardımı öğütleyen bir atasözüdür.

Tasavvufta, Şeriata, Tarikata uymayan herhangi bir şeyi yapan kişi, **"Düşkün"** olur, mürşidi tarafından, yoldan düşkün olmuş sayılır. Düşküne **"Yolsuz"**, düşmeye **"Yolsuzluk etmek, Yolsuz olmak"** da denir. Düşkün olanla ihvan, görüşmez. Alevî ve Bektaşîlerde, Ayn-i Cem'de kusurunu söyleyip cezasını çektikten sonra **"Kaldırılır"**, yani gene tarikattan sayılır; ihvan toplu-

luğuna, Ayn-i Cemlere katılmak hakkını kazanır. Hatâyî, bir nefesinde,

Sırr ı Hakk'a, gerçeklere baş koştuk,
Çiğ yerimiz yoktur, kürede piştik;

Ne yoldan, ne farzdan, sünnetten düştük,
Erenler cemidir yerimiz bizim

(*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 26) dörtlüğünde bunu dile getirdiği gibi, bir başka nefesinde de,

Yolda nefes öldürmezler;
Yezid düşer; kaldırmazlar;

Mürvet diyene vurmazlar,
Mürvet hey erenler, mürvet

dörtlüğüyle bunu bildirir. (Aynı, s. 28).

* * *

"Düşenin üstüne basılmaz" atasözü, hem halce düşkün olanın, hem yoldan düşenin hatırına dokunmamayı tembihlemektir.

* * *

Duvâzdeh

Farsça on iki anlamına gelir. Alevîlerle Bektaşîlerde, Oniki İmam'ı öven nefeslere **"Düvazdeh İmam"**, yahut kısaca **"Düvazde"** denir. Alevîlerin, bu sözü söyleyiş tarzları, çok defa **"Düvazmam"**dır. Alevî Ayn-i Cem'i, **"Âşık"** denen saz şairlerinin söyledikleri üç **"Düvazde"**yle başlar. Bu şiirler, saz çalınıp okunurken erkekler dizüstü otururlar; onların arkasında bulunan kadınlarsa ayağa kalkarlar, ayakta dinlerler. Kul Himmet, bir nefesinde,

Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz,
Dergâhına gider bu yollarımız.

Şol güzel Alî'yi sevenlerdeniz,
Duvazd - İmam okur bu dillerimiz

dörtlüğünde bu deyimi dile getirir (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 34).

— o —

— E —

Edeb-Erkân

Tasavvuf yolunun yolcusu, her an, uyurken, uyanıkken, kendisine kendisinden daha yakın olan Rabbinin huzurunda bulunduğunu hatırlayacak, bütün hareketlerini, sözlerini edebe uygun olarak yapacak, söyleyecektir. Direkler anlamına gelen **"Erkân"** sözü de yol törelerini bildirmektedir; bu bakımdan her hususta, tarikat erkânına da riayet etmesi gerektir. Bu çeşit harekette bulunmayanlar hakkında **"Edeb-erkân bilmez"** sözü kullanılır.

* * *

Edeb erenlere

Bu deyim, biraz ayıp bir şey söyleneceği, toplulukta bahsedilmemesi gereken utanılacak bir söz edileceği zaman, **"Hâşâ huzurdan, hâşâ huzurunuzdan, sözüm meclisten dışarı"** deyimleri yerine kullanılır.

* * *

Edeb Yâ Hû

Edeb Yâ Hû
Edebi edebsizden öğren

* * *

Tasavvufun en mühim unsurlarından biri, belki de birincisi "**Edeb**"tir. Tasavvufta edeb, her şeye ve her hususa teşmil edilmiştir.

Ehl-i irfan arasında aradım, kıldım taleb,
Her hüner makbul imiş, illâ edeb, illâ edeb

sözü, Sûfîlerin hareketlerinde en mühim şiardır. Canlıya, cansıza –ki zaten onlarca her şeyin canı vardır– insana, hayvana karşı Sûfî, daima edebi koruyacaktır. Mesela kapı hızlı örtülemez; mümkün olduğu kadar sessiz örtülecektir. "Kapıyı kapat, kapattım" denemez; Allah kimsenin kapısını kapamasın, kapatmasın; **"Kapıyı ört"**, yahut **"sırla"** denecektir. Lambayı, mumu, elektriği söndürmek sözü, edebe aykırıdır; kimsenin ışığı sönmesin; **"Lambayı, elektriği dinlendirmek", "Sırlamak"** sözleri kullanılacaktır. Elektriği yakmak gibi bir sözde de anlam bakımından iltibas vardır; bu sözler yerine **"Uyarmak, Uyandırmak"** sözü söylenir. Hızlı konuşmak, birisi konuşurken sözünü kesmek, yahut bir başkasıyla konuşmaya kalkışmak, gizli konuşmak, kulağa bir şey söylemek, işaret etmek, bütün bunlar, edep haricidir. Gezerken yere, ayak sesi duyurmadan basılacaktır; çünkü yerin de canı vardır ve bizi başının üstünde taşımaktadır. Kapıdan içeriye girilirken, hele dışarıya çıkılırken arka dönülemez. Bunun için de ayakkabılar, dışarıya değil, içeriye doğru çevrilir; dışarıya çevirmek, git, bir daha gelme demektir. Odadan çıkılırken de arka çevrilemez. Uyuyan kişinin uyandırılması gerekirse, hafifçe yastığına, parmaklarla vurularak ve hafif sesle **"Agâh ol erenler"** denir, bu suretle uyandırılır. Yatan, yastığını öpüp yorganıyla da görüşerek, yani üste gelen ucunu öperek sağ yanına yatar; kalkarken de böyle kalkar. Bir şey alınır, verilirken mutlaka onunla görüşülür, yani hafifçe bir yanından öpülür, yahut öpülür gibi dudağa götürülür. Yemek yenirken ağız şapırdatılmaz; çay, kahve içilirken ses çıkarılmaz. Fincan, kadeh, tabağa konurken görüşülerek ve ses çıkarmadan konur; alınırken de görüşülerek alınmıştır zaten. Gülünürken kahkaha, edebe aykırıdır. Bir yere gidilip makam sahibiyle görüşüldükten sonra yerine diz çöküp oturana makam sahibi **"Aşk olsun"** deyince gelen kişi, yere şükür secdesi eder ve **"Eyvallah"** der. Kalkarken de öyle kalkar. Hasılı tasavvuf ehli, her halini daima gören, bilen sahibinin, Rabbinin murakabası altındadır; bu yüzden de her hususta edebe riayet etmesi şarttır.

İktizâ ederse Sûfî, mürşit, yahut tarikatta ulu tanınan birisi tarafından **"Edeb Yâ Hû"** diye uyandırılır. Hemen her dergâhta da ta'lıyk, yahut Celî sülüsle yazılmış bir **"Edeb Yâ Hû"** levhası bulunur.

Gaybî Sun'ullah, bir şiirini,

Edebdir tac-ı Rabbânî, komazlar her başa ânı,
Olagör Gaybî ruhânî, edeb gözle, edeb gözle

beytiyle bitirir (Bizdeki yazma; 67. b.).

"Edebi edebsizden öğren" atasözü de edebe riayet etmeyenlerin sözlerinden, hareketlerinden ibret alınmasını öğütleyen bir atasözüdür.

* * *

Eden bulur; inleyen ölür.

Herkesin, yaptığının karşılığını bulacağı inancını dile getiren bir ataözüdür.

* * *

Efendiler efendisi. Efendimiz Allah.

Efendi, Rumca sahip, malik anlamına gelen bir sözdür. Mevlânâ'nın şiirlerinde geçtiğine göre miladi XIII. yüzyıldan önce Anadolu'da kullanılmaya başlamış bir sözdür. Konuşma dilimizde bu söz, birçok deyimler meydana getirmiştir. Terbiyeli anlamına **"Efendi adam", "Efendi efendi konuştu, dinledi", "Efendice muamelede bulundu", "Efendilik etti"** gibi. Son iki örnek, aynı zamanda iyilik etti, bir şeyler verdi anlamına da gelir. **"Efendiye gel"** deyimiyse kendisinden umulmadık hareket görülen, umulmadık söz duyulan kişi hakkında kullanılır. Söz arasında, lakırdının arkasını getiremeyen, diyeceğini bulabilmek için **"Efendime söyleyeyim"** der.

Efendi, şehzadelere, bilginlere, yaşlılara, saygı değer kişilere denirdi. Gençlere, efendi derecesinde saygı gösterilmeyecek kişilere **"Bey"**, mülkiye hizmetlerinde bulunmakla beraber yaşı biraz ilerlemiş bilgin kişilereyse **"Beyefendi"** derlerdi.

"Efendim" sözü, çağrılan kişinin, çağırana cevabıydı. **"Efendim"** diye cevap verdiği halde gelmeyene, **"Efendini bırak da gel"** denirdi. Söz anlamayanaysa **"Efendim nerde, ben nerde"** denerek anlamadığı anlatılırdı.

Tarikat mensubu, çağırılınca, **"Efendim"** yerine **"Eyvallah"** derdi. Yanılıp da **"Efendim"** derse, çağıran, **"Efendimiz Allah"** sözüyle onu uyarırdı. **"Efendiler efendisi"** sözü de sahiplerin sahibi, her şeyin Rabbi ve yaratıcısı olan Allahu Teâlâ hakkında kullanılırdı.

* * *

Eğilen baş kesilmez. Eğilen boyun vurulmaz

Yaptığı kusuru anlayıp özür dileyen kişinin bağışlanacağını bildiren iki atasözüdür (Bkz. Aman diyene kılıç çekilmez).

* * *

Eğilmeyen başın ayağı öpülür

Şeriata, Tarikata uymayan şeye boyun eğmeyen kişi hakkında kullanılır (Bkz. Bâtıla Eyvallah Demen).

Eğri otur, doğru söyle

Öz ve söz doğruluğunu öğütleyen bir atasözüdür; umumi mahiyettedir. **"Eğri oturalım, doğru söyleyelim"** tarzında da dile getirilir.

* * *

Ektiğini biçersin

İnsanın, yaptığı şeyin sonucunu göreceğini bildirir; aynı zamanda "Dünya, ahiretin tarlasıdır" hadis-i şerifinin de mealidir (*Kunûz'ül - Hakaaık*. II, s. 67).

* * *

Ehl-i Dil

Arapça ve Farsça iki sözden meydana gelmiş bir terkip. Dil, Farsça gönül anlamına gelir; gönül ehli demektir. Neşeli, zevkli, hal ehli, aşk ve şevk sahibi kimseye denir. Nef'î,

Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana,
Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil(*)

beytiyle bu deyimi kullanmıştır. **"Ehl-i dil"** yerine, **"Gönül ehli"** dendiği de vardır.

* * *

(*) Gönlü temiz olmayana gönül ehli diyemem; Gönül ehli olanların birbirlerini bilmemeleri insafa uymaz.

Ehl-i Hak

"Hak" Allah adlarından olduğu gibi, gerçek anlamına da gelir. Farsça kaidesince Hak ehli anlamına gelen bu söz, Allah adamı, gerçek ehli anlamına da gelir. Aynı zamanda Azerbaycan ve İran'da, Hazret-i Alî hakkında aşırı inanç besleyenler, kendilerine **"Ehl-i Hak"** derler, "Hak" sözü, Ebced hesabında yüz sekizdir; "k" harfinin iki noktası da katılırsa yüz on olur; "Alî" de yüz ondur; bu münasebetle kendilerine **"Ehl-i Hak"** demişlerdir.

* * *

El

"El" sözü, Türkçemize birçok deyim vermiştir. Bunların çoğu umumi olduğundan yazmıyoruz. Ancak birisi, hareketinin, sözünün doğru olduğunu anlatmak için, **"İki elim yanıma gelecek"**, yani bir gün öleceğim, soru, hesap yurdu ahirete gideceğim; orda hareketim, sözüm sorulacak der ki bunda, inancın tesiri vardır; bu deyimi yazmayı yeter buluyoruz ve "El"den türeyen tasavvufî deyimlere ve atasözlerine geçiyoruz.

* * *

El almak - El vermek

Herhangi bir mürşide intisab etmeye **"El almak"** denir. Birisini kabul edip tarikata almaya da **"El vermek"** derler. Aynı zamanda, tarikata ait bir şeyi, bir töreyi yapmak, yahut bir hastalığa okumak için izin almayı, izin vermeyi de bu tabirlerle söylerler. **"Okumaya el almış, eli var"** gibi.

* * *

El, benim elim değil

El veren kişi, kendisinin de bir mürşitten el aldığını, mürşitten mürşide, bu zincirin, Hazret-i Muhammed'e ulaştığını, ona bey'at edenlerinse, Allah'a bey'at etmiş olduklarını anlatmak için bu sözü söyler (Bkz. Bey'at).

* * *

El benim, etek senin

Yalvarışta söylenen bir sözdür; derviş mürşidin eteğini tuttuğunu, ondan ayrılmayacağını bu sözle ifade eder. Farsçada da aynı mealde bir söz vardır.

* * *

El ele, el Hakk'a

Tarikat zincirini ifade eder (Bkz. Bey'at).

* * *

El elden üstündür, Arşa varınca

Bu atasözü, her bilginin üstünde bir bilgin, her güç kuvvet sahibinin üstünde bir güç kuvvet sahibinin olduğunu, bu yüzden büyüklük taslamanın, kendini büyük görmenin abes olduğunu anlatmaktadır.

* * *

Elest

Bkz. "Kaalû belâ".

* * *

Elifte bir şey yok

Elif, Arapçada ilk harftir ve yukarıdan aşağıya, mütenasip bir çizgi şeklindedir; kıvrıntısı, çanağı, noktası yoktur. Eskiden mekteplerde, harflerin şekilleri, çocukların akıllarında kalsın diye, hep bir ağızdan, basit, fakat güzel bir besteyle, "Elifte bir şey yok, be altında bir nokta, te ona benzer, se ona benzer. Cim karnında bir nokta, ha ona benzer, hı ona benzer. Dal beli bükük, zel ona benzer, Rı orak gibi, ze ona benzer. Sin üç dişli, şın ona benzer..." tekerlemesi söyletilirdi. Farsçada da **"Elifte bir şey yok"** anlamına "Elif çîzî nedâred" deyimi olduğuna göre, bu geleneğin İran'da da olduğuna hükmetmek gerekir.

Olgun ve gerçek er, varlığından geçmiş olduğundan, onun da hiçbir şeyle kayıtlı olmadığı, **"Elif gibi bir şeyi yok"** sözüyle anlatılır. Esrar Dede,

Çün elif çîzî nedâred'dir semâ'ın ârifi,
Sâye-i Hatt-istivâ-yı Şems'in oldur vâkıfı(*)

beytinde bunu belirtmiştir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 315).

* * *

(*) Semayı bilen, anlayan, "elif gibi bir şeyi yoktur" sırrına sahiptir; Şems'in İstivâ çizgisinin gölgesini anlayan da odur.

El-etek tutmak

Tarikata girmek anlamına gelir.

* * *

Elifî Nemed

Elif şeklinde yün kemer anlamına gelir. Elif, Arap elifbasındaki ilk harftir. Yukarıdan aşağıya, dört nokta uzunluğunda çekilen bir çizgiyle şekillendirilir. Mevlevîlerde, tennûrenin (Bkz.) üstüne kuşanılan dört parmak enindeki kuşağa denir. Üstüne kumaş kaplanmış olan ve bir kere bele kuşatıldıktan sonra ucu, bir karış, yahut biraz daha fazla olarak kuşağın üstüne gelen, sağdan sola doğru kuşanılan bu yün kuşağın ucu sivridir ve bu sivri uçta, bele tam dolandıktan sonra dolanan kısma ucu sarılıp bağlanan bir şerid vardır. Bu kuşak, tennûrenin üst ve dar kısmını bele bağlar, aşağı ve geniş kısmının sema esnasında açılmasını sağlar; şekli dolayısıyla **"Elifî Nemed"** adıyla anılan bu kuşağa konuşma dilinde **"Eliflâmet"** denir.

* * *

Elifî Somat

"Elifî Sımat" sözünden bozmadır. Meşinden yapılan ve Elifî Nemed'in, yahut kemerin üstüne, bele sarılan bir sofradır, üstünde, düğmelerle kapanan gözleri vardır ve buralara yiyecek şeyler konur. Bunu, yola çıkan dervişler kullanırlar.

* * *

Elifî Tac

Üstü sivri olan bu tac, elife benzetilerek bu adla anılmıştır; Bektaşîlerde vardır. **Horosânî Elifî Tac,** lengeri, yani başa gelen alt kısmı dört, üst kısmı iki dilimli bir tac olup, yeşil çuhadan yapılır; dilimlerinde, birbirine karşı yetmiş iki dikiş vardır. İstanbul mezarlıklarından Üsküdar'da, Karacaahmet Mezarlığı'nda, İnâdiyye Celvetî Tekkesi (Hâşim Baba Tekkesi) karşısında ve Ağa Hamamı'na karşı yokuşun cephesinde iki mezar taşında bu tac mevcuttur; bilmem hâlâ duruyor mu?

Sonradan, beyaz keçeden, lengeri dört, kubbesi iki dilimli sivri taca da **"Elifî Tac"** denmiştir ki bu, asıl Horasânî taçtan bozmadır; Merdivenköyü Bektâşi Tekkesi mezarlığında bu tacı taşıyan mezar taşları vardır. Pîr Mehmed,

Pîr elinden Elifî Tac urundum,
Kubbesi duvazdeh İmam Ali'dir;

Nasîbîm ol verdi, anan yarındım,
Her iki cihanda varım Ali'dir

dörtlüğünde Elifî Tac'ı anar (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 176).

* * *

El işte, gönül oynaşta gerek

Ümumi bir atasözü olmakla beraber Sûfîler, bu sözü, görünüşte dünya işleriyle uğraşırken bile gerçek yolcusunun gönlünün, Allah'tan, onun kudret ve hikmet tecellilerinden ayrılmadığını, ayrılmaması gerektiğini, erenlerin, "Dâimiyy'ül-huzûr - Boyuna Tanrı huzurunda" olduklarını anlatmak için söylerler. Halvetiyyenin Şa'bâniyye kolundan olan ve bu kolu Melâmetle birleştiren Kuşadalı İbrahim'in (1264 H. 1848) mektuplarının çoğunda, sâlikin, **"El işde, gönül oynaşta"** olması gerektiği anlatılmaktadır.

* * *

Elsiz ayaksız - Elsiz, dilsiz, belsiz

"Elsiz ayaksız" deyimi, gerçeklerin, ihtiyarını, iradesini Tanrı'ya verdiğine delalet eder. **"Elsiz, dilsiz, belsiz"** deyimiyse, gerçek yolcusunun eline, diline, beline sahip olduğunu, yani kendinin olmayan bir şeyi, rızasız almayacağını, gerek tarikat sırrının, gerek kendisine söylenen bir şeyin, onun tarafından söylenmeyeceğini, aynı zamanda kimsenin aleyhinde de bulunmayacağını ve kimsenin ırzına göz dikmeyeceğini bildirir. Mevlânâ Celâleddin (672 H. 1273); bazı mektuplarında, **"Eline, diline"** sözüyle bu üç esas unsurun ikisini dile getirir (*Mektuplar*, A. Gölpınarlı tercemesi; İst. İnkilâp Kitabevi)

Miladi XIX. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Mir'âtî, bir nefesinde,

Mır'âtî, sözlerin canlı muamma,
Ârif olanlara, olur hüveydâ;

Elsiziz, belsiziz, dilsiziz amma,
Gezeriz âlemde erkekçesine

dörtlüğüyle bu deyimi söyler (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 40).

Bektaşî olan kişiye, babanın telkininde de, **"Elin tek, dilin pek, belin berk tut"** öğüdü yer alır.

* * *

Ene tahtına oturanı irşad mümkün değildir

"Ene" Arapça ben demektir. Benlik, kendine varlık vermektir ki yokluk yolunda buna imkân yoktur. Bu bakımdan, "ben" diyen, ferdiyetçi, kendi faydasını düşünür bir kişidir ve tasavvufta, hayvandan da aşağıdır; bu huyunu bırakıp yokluğa yönelmedikçe irşad edilmesine imkân yoktur (Bkz. "Ben diyeni irşad mümkün değildir" ve "Fakıyr").

* * *

Erbaîn

Arapça kırk demektir. Esmâ yoluyla sülûkü kabul eden tasavvuf yollarında şeyh, dervişi; kırk gün, az yemek, az içmek, az uyumak, kendini ibadete vermek üzere riyâzata sokar. Buna **"Erbaîn'e sokmak", "Erbaîn'e girmek"** derler. Bu riyâzattan çıkmaya da **"Erbaîn'den çıkmak, çıkarmak"** denir (Bkz. Çile).

* * *

Er doğruya, Hak doğruya

Konuşulurken, sözünün doğru olduğunu belirtmek, yahut doğruluğu öğütlemek için söylenen bir deyimdir. Dervişin birine, birisi hakkındaki kanaatini sormuşlar; **Er doğruya, Hak doğruya** demiş, namaz kıldığını bilmem, ama oruç yerken gördüm.

* * *

Er ere kıymaz

Erenler arasında, meşrep bakımından bir ayrılık, bir kırgınlık olsa bile bunun hoş görüleceğini bildiren bir atasözüdür.

* * *

Er-Erenler

Erenlerin attığı ok geri dönmez
Erenlerin çerağı nefesle sönmez
Erenlerin önü ardı yoktur
Erenlerin sağı solu belli olmaz
Erenler her şeye dayanırlar, gözyaşına dayanamazlar
Erlik ...la olsaydı eşek en büyük er olurdu
Er meydanı derler buna
İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin kârı

* * *

Kur'ân-ı Mecîd'de "Velî-Evliyâ'- Dost, Dostlar", yani Allah dostları, Allah'ı sevenler ve Allah'ın sevdikleri anlamlarına geçen söz, tasavvuf ehli tarafından **"Er, Eren, Erenler"** tarzında Türkçeleştirilmiştir ve bu sözle, Allah'a manen yakın olanlar, Allah katında şefaatleri kabul edilenler kastedilir. **"Er, Eren, Erenler"** sözleriyle hem geçmiş erenler, hem de yaşayan mürşitler, ulular tavsif olunur. Geçmişlerden olup türbesi, mezarı bulunanlara halk, daha ziyade **"Yatır"** der.

Tasavvuf ehli, bilhassa Mevlevîler ve Bektaşîler, şeyhlere ve dervişlere, yaşına, bilgisine, olgunluğuna saygı duyulan tarikat ehline hitap ederken "sen, siz" yerine **"Nazarım, Nazarlarım"** (Bkz. Nazar), yahut **"Erenler, Erenlerim"** derler; nitekim "ben" yerine de **"Fakıyr, Fakıyriniz"** denir.

Bu söz, Türkçeye birçok deyimler ve atasözleri vermiştir. Erenlerin gönülleri kırılır da ilenirlerse, bunun sonucu, başa gelen musibetten kurtulmaya imkân olmadığı inancı, **"Erenlerin attığı ok geri gelmez"** atasözüyle bildirilir. **"Erenlerin çerağı nefesle sönmez"** atasözü LXI. surenin (Saf) 8. ayet-i kerimesinin mealidir. **"Erenlerin önü ardı olmaz"** ve **"Erenlerin sağı solu belli olmaz"** atasözleri, erenlerin tahammüllerine, bağışlamalarına son olmadığı gibi, bazı kere de en küçük bir şeye kırıldıklarını, bir kusurda bulunanların perişan olacaklarını, aynı zamanda erenlerin hareketlerinin, sözlerinin, akılla ölçülemeyeceğini, fakat her sözlerinde, her hareketlerinde bir hikmet bulunduğunu hatırlatır. **"Erenler her şeye dayanırlar, gözyaşına dayanamazlar"** sözüyse onların merhametlerini, esirgeyişlerini dile getirir. **"Erlik ...la, olsaydı eşek en büyük er olurdu"** atasözü erliğin, erenliğin, kılıkla, kıyafetle, taçla, hırkayla olmadığını açıklar. **"Er meydanı derler buna"** sözüyse, vahdet erlerinin, tasavvuf ehlinin manevî hüküm sürdüğü alandır ki **"Erenler meydanı"** da denir. **"İyiliğe iyilik her kişinin kârı,**

kemliğe iyilik er kişinin kârı" atasözü, **"Sana taşla vurana sen ekmekle vur"** atasözünü hatırlatır, tasavvufçuların hoşgörülerini, bu hoşgörüyle gönülleri fethedişlerini ifadelendirir.

* * *

Erenler hazıra etmiş duayı

Vezinli olan ve atasözü haline gelen bu mısra, halkın, "Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer" atasözü yerine kullanılır; mihmana, yani misafire söylenir.

* * *

Erkek arslan arslan da, dişi arslan, arslan değil mi?

Kur'ân-ı Kerîm'in IV. suresinin 34. ayet-i kerimesinde erkeklerin kadınlardan üstün olduğu bildirilir. Sûfîlere göreyse kadınların içinde "Ricâl-erkekler" mertebesinde olanlar bulunduğu gibi, erkekler içinde de, kadın mertebesinde bulunanlar vardır. Bu bakımdan, dişi arslan da arslandır. Hazret-i Fâtıma, Hazret-i Muhammed ve Alî müstesna, bütün insanlardan üstündür ve Ondört Ma'sûmdan (Bkz.) biridir.

Bu atasözü, bu münasebetle ve yeri gelince söylenir.

* * *

Er erin aynası

Bu atasözü, "Mümin, müminin aynasıdır" hadis-i şerifinin mealidir (Câmi'; I, s. 170). İnanan kişi, er, kendi kemalini de; kendi ayıbını da başkasında görür; şükreder, yahut ibret alır demektir.

* * *

Er ikrarından, hayvan yularından

Bu deyim, erin, insanın ikrarıyla yola gideceğini, hayvanın da yularıyla yedileceğini bildirir ve ikrara verilen ehemmiyeti belirtir.

* * *

Er-zâde

Bilhassa Bektaşîlerde kullanılır; bir mürşidin babası da mürşit olursa ona **"Er-zâde"** derler. Burada şu hikâyeyi anlatmayı uygun bulduk:

Bektaşîlik, Yeniçerilikle beraber II. Mahmud tarafından kaldırılmış, 1241'de (1825), sonradan yapıldığı kabul edilen Bektaşî tekkeleri kapatılmış, eskilerine, Hacı Bektâş'ın Ahmed Yesevî müridi olduğu kanaatine dayanılarak birer Nakşî şeyhi tayin edilmişti. Sonradan Bektaşîler, gene kendilerini toplamışlar, Mütareke devri sıralarında, Anadolu'daki Alevîlerin, Bektaşî Çelebisi'nin ve Bektaşîlerin Atatürk tarafını tutmaları üzerine İstanbul'da Rumelihisar, Şehitlik Bektaşî Tekkesi'nde bir gece, oranın şeyhi ve İstanbul Darülfünûnu Edebiyat medresesi Reîs'ül-Müderrisîni, İngiliz Edebiyatı müderrisi Mahmud Beybaba'yla Çamlıca Bektaşî dergâhı şeyhi Ali Nutkıy Baba bir araya gelmişler, Bektaşîliğin asrî bir reforma muhtaç olduğunu görüşmeye koyulmuşlardı. 1919'da İstanbul'da vefat eden şair ve rind Hacı İbrahim Mihrâbî Baba da bu mecliste mevcuttu. Mahmud Bey baba, ikide birde, Erenler demekteydi Ali Nutkıy Baba'ya, bu iş bize düşer, biz Er-zâdeyiz. Mahmud Baha'nın babası Abdünnâfi' Baba kendisinden önce Şehitlik Dergâhı şeyhiydi ve Bektaşî halifesiydi. Ali Nutkıy Baba da Nuri Baba'nın oğluydu. Bu, biz Er-zâdeyiz sözü, arada bir tekrarlanıp dururken Mihrâbî Baba, dayanamadı, birden, ee canım dedi; siz Er-zâdeyseniz fakıyr de Peygamberzâdeyim.

Her ikisi de şaşırdı, Mahmud Baba, erenler dedi; siyadetiniz olduğunu bilmiyorduk, bağışlayın. Mihrâbî Baba, nasıl bilmezsiniz dedi; fakıyr, Âdem Aleyhisselâm'ın soyundanım.

* * *

Esmâ-musemmâ

Esmâsı başına sıçramak
Esmâ, üstüne sıçramak, Esmâyı üstüne sıçratmak
Esmâ yangını
Esmâya uğramak

* * *

Esmâ ile, yani Tanrı adlarını zikrederek manevî yolculuğu kabul eden tasavvuf ehli, şeyhin verdiği muayyen adı, muayyen zamanda, çekilmesi gereken sayıda çeker; gördüğü rüyaları şeyhe söyler; şeyh tarafından derecesi yükseltilir; çektiği adın sayısı çoğaltılır; yahut salike, bir üst derecede çekilecek ad verilir. Sabahleyin, namazdan sonra seccade üstünde ve kimsenin görmediği bir yerde, yahut gece yarısından sonra sabaha karşı, gene kimsenin rahatsız etmeyeceği bir yerde zikredilir. Zikir esnasında kalp, mürşide bağlanacak, mürşidin yüzü, göz önüne getirilecektir. "Lâilâhe illâllah", yahut "Allah" adı, bu suretle, mesela yetmiş bin kere çekilecektir. Zikredilirken ölümünü, kabre konduğunu, kabrin kapandığını, mezarda dirildiğini, soru meleklerinin geldiklerini... düşünmeyi tembih eden şeyhler de vardır. Her gece, sabaha karşı yapayalnız, bu tarzda zikir, şüphe yok ki zikredenin akli dengesini bozar; derviş, aptallaşır, bön bön bakmaya başlar; işten güçten kalır. Bu hale gelenlere, yahut çılgınca hareketlerde bulunanlara, **"Esmâsı başına sıçramış, Esmâsı üstüne sıçramış"** yahut **"Esmâyı üstüne sıçratmış"** derler. Bu hale düşen kişi, **"Esmâya uğramış"** diye anlatılır. Zikirle uğraşma sonucunda cezbeye düşen (Bkz.), kendini kaybeden, yahut akli dengesini yitiren kişinin hali de, **"Esmâ yangını"** diye adlandırılır.

Halk arasında, **"Şimdi esmam başıma sıçrayacak"** sözü de "şimdi çıldıracağım" anlamında kızgınlığı ifade için kullanılır. Herhangi bir şeyin yitmesinden çekilecek üzüntü de **"İşte o vakit esmam yanar"** diye anlatılır.

* * *

Eşik

Beşikten eşiğe kadar
Eşiğe baş koymak
Eşiğe basılmaz
Eşik gibi ayaklar altında

* * *

Eski tarzda yapılmış evlerde sofadan odaya bir kapıyla geçilir. Kapının dışardan muhafazası, soğuğun odaya girmemesi, kapı önüne yapılan eşikle sağlanır. Sokak kapısının önüne de eşik denir. Eve eşik aşılarak, odaya eşikten geçilerek girildiği, dışarıdan içeriye girmekle zâhirden bâtına, dıştan içe ulaşıldığı, dergâhtaki, evdeki olgun erlere, mürşide erişildiği, bu ulaşmaya,

bu erişmeye de eşiğin sebep olduğu düşünülmüş, tarikat ehli tarafından eşik, bu yüzden mukaddes sayılmıştır. Aynı zamanda eşik, bir dervişlik, bir yokluk, gönül alçaklığı timsalidir; ayaklar altına döşenmiştir. **"Eşik gibi ayaklar altında"** deyimi, bu inancın bir ifadesidir. Bu inanç halka da yayılmıştır. Halk da eşiğe basılmayacağı, eşiğe oturulmayacağı inancını benimsemiştir; hatta eşiğe basanın, oturanın iftiraya uğrayacağı inancı da vardır.

Dergâha, mürşidin bulunduğu odaya, bir yatırın türbesine, eşik öpülerek girilir. Buna, **"Eşiğe baş koymak"** denir.

Eşiğine koymuşam ben cân-ü ser,
Tâ vücûdum ola sâfî hemçü zer.

Eşiğinde hâcetim hem budurur:
Tâ fakıyre eyle bir hüsn i nazar(*)

tercemanı, Bektaşîler tarafından, baba huzurunda ve bir türbeye girilirken okunur (Bkz. Terceman).

"Beşikten eşiğe kadar" deyimindeki "eşik"se ölüm çağıdır; ecel, bu deyimle ahiretin eşiği sayılmakta ve deyim doğumdan ölüme dek anlamını vermektedir.

* * *

Etme bulma dünyası

Herkesin, yaptığının karşılığını bulacağı inancı, bu deyimi meydana getirmiştir.

* * *

Ez de suyunu iç

Muskaların bir kısmı suya konur, üç gün, içinde muska bulunan bardaktaki su içilir; üçüncü günü muskanın yazılmış olduğu kâğıt yuvarlanıp suyla yutulur.

"Ez de suyunu iç", bu geleneği dile getiriyor; ancak bu atasözünde bir de kinaye vardır. Edilen tavsiyenin, söylenen tedbirin hiçbir işe yaramadığı da belirtilmektedir. Şair bunu,

---

(*) Varlığım, altın gibi arı bir hale gelsin diye canımı, başımı, eşiğine koymuşum. Eşiğinde dileğim de budur: Ben yoksula güzel bir tarzda bak.

Nüshan maraz-ı aşka ilâç eylemedi hîç,
Ey şeyh-i kerâmât-fürûş, ez de suyun iç[*]

beytiyle ifade eder.

* * *

Eyvallah

Dervişin bir Eyvallah'ı var
Hak'tan gelene Eyvallah
Al külahını, Eyvallah'ı içinde
Eyvallah, Eyvallah, ama bunun bir de İllâllâhı var

* * *

"Eyvallah", yahut Türkçe **"İyi vallah"** olan bu söz, tasavvuf ehlince cevap, tastik, soru, kabul, teşekkür, yemin yerlerinde kullanılır. Birisi çağrılınca, efendim yerine **"Eyvallah"** der. Filan işi yaptın mı gibi bir soruya, evet, yaptım yerine **"Eyvallah"** denir. Bir işin yapılması buyrulunca, yapılmaması emredilince gene, yaparım, yapmam yerine o buyruk, **"Eyvallah"**la cevaplanır. Kendisine bir şey söylendiği vakit o söz, tam olarak anlaşılamadıysa soru edasıyla **"Eyvallah"** denir ve tekrarlanması rica edilmiş olur. Kendisine bir şey söylenen, yahut iltifat edilen, kendisine bir şey verilen kişi, tastik, yahut teşekkür makamında gene **"Eyvallah"** der; yemin eden, sözünü yeminle perçinleştirmek isteyen de **"Eyvallah"**, yahut te'kid için **"Allah Eyvallah"** deyip gene bu sözü söyler. Hasılı, **"Dervişin bir Eyvallah'ı var"** atasözü, herhalde bu yüzden söylenmiş olsa gerektir. **"Hak'tan gelene Eyvallah"** atasözü de razılık anlamını ifade eder. **"Al külahını, Eyvallah'ı içinde"** tahammülsüzlüğü bildirmektedir ki, bunu ayrı bir madde olarak arz etmiştik. Yola erkâna sığmayan şeyin kabul edilemeyeceğini de **"Eyvallah, Eyvallah ama bunun bir de İlâllâh'ı var"** atasözü belirtmektedir.

* * *

[*] Muskan, aşk hastalığına ilâç olmadı. Hiçbir tesiri görülmedi; ey kerâmetler satan şeyh, o muskayı suda ez de suyunu sen iç.

Eyyub sabrı

Peygamberlerden Eyyub (A.M.), birçok musibetlere, dertlere uğramış, hepsine sabretmiştir. Bu yüzden sabır, daima Eyyüb Peygamber'le beraber anılır. Bu deyim de sabrı Eyyub'a izafe etmektedir.

— o —

— F —

Fahr (Fahir)

Bir gün gelecek, fahrimi tikenler giyecek

* * *

Övünmek, övünç anlamlarına Arapça bir sözdür. "Yokluk benim övüncümdür" mealindeki hadise dayanarak tasavvuf erbabı, yokluk yolunun, yolcuları olduklarını gösteren serpuşlarına, tac ve sikkelerine bu adı verirler. Bektaşî fahrinin kubbesi, yani üst kısmı Oniki İmam'a, lengeri, yani başa geçen kısmı Dört Kapı'ya işaret olmak üzere on iki ve dört dilimlidir; Mevlevî sikkesiyse terksizdir, yani dilimsizdir ve yekparedir. Bahariye Mevlevîhanesi şeyhi Fahreddin Huseyn Dede (1329 H. 1911), Hazret-i Peygamber'in (S.M.) uzun ve yekpare keçeden külah giydiğine dair rivayet edilen hadise dayanarak (Câmi'; II, s. 100) sikke hakkında,

Burnusla, kalensiveyle kılmış ta'rîf,
Eshâb-ı hadîs eylemiştir tavsîf;

Fahrî, bana yadgâr-ı Mevlânâ'dır,
Serpûş-ı Muhammedî olan fahr-i şerif(*)

rubaisini söylemişlerdir.

(*) Hadis bilginleri "burnus, kalensive" sözleriyle anlatmışlar, tarif etmişler. Fahrî, Muhammed'e mensub olan bu şerefli fahir, bana Mevlânâ'nın armağanıdır.

Mevlevî ve Bektaşîler, Mevlânâ'nın, Hacı Bektâş'ın, **"Bir gün gelecek, fahrimi tikenler giyecek"** dediğini ve böylece tarikatın ve tarikata girenlerin bozulacağını bildirdiklerini söylerler ve bu söz, atasözü olarak aralarında söylenir.

* * *

Fakıyr

Arapça, yok, yoksul anlamına gelir. Tasavvuf yolunu tutanlar, "ben" yerine **"Biz"**, yahut çok defa, hatta hemen hemen umumiyetle **"Fakıyr"**, **"Fakıyriniz"** derler. Yanılarak "ben" derlerse, hemen sözlerine **"Benliğime lanet"** deyimini eklerler (Bkz. Er-Erenler).

* * *

Fâtiha vermek

Fâtiha istemek
Fâtiha vermek

* * *

Fâtihasını çekmek

* * *

Fâtiha, başlangıç, açış anlamına gelir ve Kur'ân-ı Mecîd'in ilk suresinin adlarından biri ve en meşhurudur. Tasavvuf yolunda, herhangi bir işe başlanırken, yahut bir işin olması için şeyhten, yahut tarikat ulularından, hakkında iyi zan beslenen, duasının geçtiğine inanılan birisinden Fâtiha istemek, bir gelenektir. Fâtiha verecek zat, kısa bir gülbang çekip **"Fâtiha"** der. Salavat verildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi okunur. İmamiyye mezhebinden olanlar, bu sureden sonra CXII. sure olan "İhlâs, Tevhîd" suresini de okurlar ve tekrar salavat verirler. Bu geleneğe **"Fâtiha istemek"**, tarikat büyüğünün "Fâtiha" demesine, **"Fâtiha vermek"** denir.

"Bu işin Fâtihası çekildi; Fâtihasını çektik" atasözü bir işe başlandığını bildirir.

* * *

Fetâ

Genç, yiğit, er anlamlarına Arapça bir sözdür. Melâmet inancını yaşayışa tatbik ederek esnafı teşkilatlandıran, loncalar kuran Fütüvvet erbabı, Fütüvvet yoluna girmiş kişilere "Fetâ" derlerdi. Bu deyim, **"Zülfekâr'dan başka kılıç yok, Alî'den başka er yok"** mealindeki **"Lâ seyfe illâ Zü'l-Fekaar ve lâ Fetâ illâ Alî"** sözünden alınmadır ("İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynaklan" adlı makalemize bakınız; İst. üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası; c. 11. No: 1-4; Ekim 1949-Temmuz-1950).

Fukara keşkülü

Dervişlerden, nefsini alçaltmak için halktan bir şeyler toplamaya çıkanlar (Bkz. Selman), keşküllerini (Bkz.) uzatırlar, içine ne konursa dergâha getirip şeyhe teslim ederlerdi. Keşkülün içinde para, ekmek, daha da başka şeyler bulunurdu. Bu münasebetle karmakarışık şeyler, halk arasında **"Fukara keşkülü gibi"** deyimiyle tavsif edilirdi. Gene bu münasebetle süt, pirinç unu ve bademyağıyla yapılan, üstüne dövülmüş ceviz, badem, nar taneleri konan, yani birçok şeyden yapılmış olan sütlü tatlıya da "keşkül", "Keşkül-i fukara" adı verilmiştir.

* * *

Fütûhât

Beklenmeden gelen yardıma denir. **"Bugün bir yerden fütûhât oldu", "Erenler, bugün fütûhâtta bulundular"** gibi. Manevî feyze, gönül açıklığına da **"Fütûhât"** denir. **"Erenlerin fütûhâtıyla sorularına cevap verdim"** gibi.

* * *

Fütüvvet

Fütüvvet erlere yaraşır

* * *

Gençlik, erlik, yiğitlik anlamına gelir. Ahîlik teşkilatına verilen addır.

Horasânîler (Bkz. Horasan Erleri), yani Melâmetîler, esnafı, sanat ve za-

naat erbabını teşkilatlandırarak esnafa loncalar kurmuşlar, esnafı, sanat ve zanaat erbabıyla işçileri bu loncalara bağlamışlardır. İran ve Irak'tan Suriye, Mısır ve Türkiye'ye, hatta bütün İslâm illerine yayılan bu müessese, Türkiye'de 1908 yılına dek sürmüştür (Bkz. Fetâ, Pabuç, Peştemal, Pîr, Selman ve Şalvar).

"Fütüvvet erlere yaraşır" atasözü, dilimize bu teşkilattan geçmiştir.

— o —

— G —

Gafle

Gaflet basmak
Gaflet perdesi

* * *

Gaflet olmasa insan evlîyâ olur

* * *

Dalgınlık, habersizlik, yanılmak, boş bulunmak, dalmak anlamlarına Arapça bir sözdür. Türkçemizde **"Gaflet basmak",** oṭuruṛken uyuyuvermektir. **"Gaflet perdesi",** bir şeyden habersiz kalmak anlamına gelir.

Tasavvufta gaflet, Hakk'tan habersizliktir. Gafil de, bilmeyen, kendini tanımayan, âlemi, Tanrı'nın tecelli aynası görmeyen kişidir. Yunus, bir şiirinde,

Ko gülen gülsün, Hak bizim olsun;
Gafil ne bilsün, Hakk'ı sever var

beytiyle gafleti ve gafili anlatır.

"Gaflet olmasa insan evlîyâ olur" atasözü de bu gafleti bildirir.

* * *

Ganî

Zengin anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvufta zenginlik, gönül zenginliğidir. Gönül bakımından ganî olan kişiye, **"Ganî gönüllü, Gönlü ganî"** denir.

* * *

Garib

Garibin duası kabul olur
Garibin yardımcısı Allah
Garib kuşun yuvasını Allah yapar

* * *

Garib, yurdundan ayrılmış anlamına Arapça bir sözdür. Asıl anlamı, "eşsiz, tek"tir. "Gurbet" de yurttan ayrılmak anlamınadır. Türkçemizde **"Garibin duası kabul olur", "Garibin yardımcısı Allah", "Garip kuşun yuvasını Allah yapar"** atasözleri, garibe karşı duyulan esirgeyişi, acıyışı dile getirir. Şair,

Gâh olur gurbet vatan, gâhî vatan gurbetlenir

mısraıyla, eşlerinden, dostlarından ayrılmanın, tarihinden, geleneklerinden, törelerinden kopmanın, vatanda gurbete düşmenin acısını pek içli bir deyişle dile getirmiştir.

Tasavvufta garib, birlik âleminden ayrı düşen, izafi varlıkla kayıtlara bağlanmış olan kişidir. Yunus,

Oldur söylenen dilde, varlık dostundur kulda,
Varlığım hep ol ilde, ben bunda garib geldim

beytiyle bu gurbeti bildirdiği gibi,

Bu ile garib geldim ben bu ilden bezerim;
Bu tutsaklık tuzağın, demi geldi üzerim

beytiyle de gene dost iline, vatanına gitmeyi tasarlar.

* * *

Garipler Semâ'ı

Mevlevîlerde, İhyâ geceleri yapılan mukabeleden sonra (Bkz. İhyâ Geceleri, Mukabele) vecde doymamış olanlar, herkes, semahaneden çıktıktan ve kandil-

ler dinlendirildikten sonra semahanede, hırkalarıyla on sekiz çark atarak sema ederler (Bkz. Çark). Bu sema, yalnız türbenin ışıklarının aydınlığı altında, yarı loş bir dekor içinde yapıldığından **"Garibler Semâ'ı"** diye anılır. Bu on sekiz çarktan sonra semahaneden niyaz edilerek çıkılır.

* * *

Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez

Gayb, görünmeyen, bilinmeyen, henüz olmamış bulunan şeylerin tümüne denir. Kur'ân-ı Mecîd'de birçok ayetlerde gaybı, ancak Allah'ın bildiği beyan olunur. Bu atasözü, bu inançtan gelmedir.

* * *

Gayret

Gayrete dokunmak
Gayret kuşağı
Gayret'ullâha dokunmak

* * *

Erenler gayretli olur

Gayret, ırz ve namus, sevgi, şeref ve haysiyet, yücelik gibi değerli ve korunması gereken şeylerde titizlik ve kıskançlığa dendiği gibi, bir işin üzerine gereği gibi düşüp çalışmaya da denir. **"Gayrete dokunmak"**, izzeti nefse, insanlığa dokunmak anlamına gelir; mesela, **"Filanın yaptığı iş gayretime dokundu; ona şunları hatırlattım..."** gibi. Sûfîler arasında, benlik, varlık güden, ululanan bir kişinin herhangi bir suretle alçalması anlatılırken, **"Hareketi Gayret'ullah'a dokundu"** denir. **"Gayret kuşağı"**, erenlere canla, gönülle hizmet anlamına gelir; **"Gayret kuşağını kuşandı"** gibi. Bele dolanan "Tıyg-bend"e (Bkz.), kemere de **"Gayret kuşağı"** dendiği vardır.

"Erenler gayretli olur" atasözü, erenlere ikrar verenin, bir başka erene ikrar vermemesi lüzumunu bildirir ve erenlerin kıskançlığı hatırlatır. Bu hususta birçok menkıbeler de vardır.

* * *

*Geçme namerd köprüsünden, ko aparsın su seni * Yatma tilki gölgesine, ko yesin arslan seni*

Vahdet erenlerinin, icap ederse, canları pahasına da olsa, bâtıla baş eğmeyeceklerini ifade eder.(*)

* * *

Gel demek var, git demek yok

Erenler yoluna davet edilebileceğini, fakat bu yoldan kimsenin mahrum edilemeyeceğini bildirmekle beraber, bir yere davetin, yol töresine uygun olduğunu, fakat gelene de git denemeyeceğini ifade etmektedir. Melâmet erenlerinden Ahmed Sârbân'a (953 H. 1546) atfedilen şu beyit de aynı mealdedir:

Tâ ezelden meşrebimiz bî bedel,
Gelene git demeyiz, gidene gel.(**)

* * *

Gelmek irâdet, gitmek icâzet

Dergâha, bir mürşide, tarikat ulularından birini ziyarete giden kişinin, kendi dileğiyle gideceğini, fakat giden kişinin, oradan, ancak makam sahibinin izniyle ayrılabileceğini bildirmektedir. Makam sahibi de gelenlerin işlerini, özürlerini düşünerek, zamanında "Haydi, erenler, Eyvallah, hayırlara karşı" der; canlar niyaz edip ayrılırlar.

* * *

Gelmek var, dönmek yok; gelenin malı, dönenin canı

Bektaşîliğe girmek isteyene, giriş töreni yapılacağı gece, babanın, yahut rehberin, önüne diz çöktürüp verdiği öğütler arasında bu sözler de söylenir.

* * *

Gerçek. Gerçek erler, gerçek erenler - Gerçekler

Gerçek, özü sözü bir olan, haliyle, hareketiyle de bunu gerçekleyen kişidir. **"Gerçek erler, Gerçek erenler"** ve **"Gerçekler"** de manasız davaya girişmeyen,

---

(*) "Bükemediğin eli öp de başına koy", "Etek öpmekle ağız kirlenmez" ve "Arap'ın elini öpmekle ağız kararmaz" atasözleriyle bu atasözünün arasında ne kadar büyük bir fark var, zamanla meydana gelen çöküntü mü bu atasözlerini belirtti; yoksa zümreler arasındaki görüş farklarını mı anlatıyor bu atasözleri? İncelenecek bir mesele.

(**) Ezelden beri meşrebimiz, eşsiz, eşitsizdir; gelene git demeyiz, gidene de gel demeyiz.

gerçekten de yolunun ehli olan mürşitler ve canlardır. Hatâyı bir nefesinde,

Üç gün imiş bu dünyânın safâsı,
Safâsından artık imiş cefâsı;

Gerçek erenlerin nutuk, nefesi,
Biri kırktır, kırkı birden sayılır.

Eğer âşık menzilinde durursa,
Çerağı uyanıp yağı erirse;

Eksikliğin bilip kendi gelirse
O da gerçek erdir, erden sayılır

dörtlükleriyle bunu bildirir. Bektaşî ve Alevî gülbangleri, **"Gerçek erenler demine Hû"** yahut **"Gerçeğe Hû"** diye biter.

* * *

Gevher

Mücevher, değerli taş anlamına Farsça bir sözdür. Bektaşîler, İmam Huseyn'in kabrinden, kabrinin civarından alınıp Fırat suyuyla karıştırılarak kalıplara dökülüp kurutulan toprağa **"Gevher"** derler. Nevruz'da içilen ve lohusa şekeriyle pembeleştirilen süte, Muharrem'in onuncu günü, ikindi vakti meydanda herkese sunulan suya bu topraktan biraz karıştırılır.

İmamiyyede, buna **"Türtep"** derler ve namazda secde yerine, ibadet için değil, teberrük için bu toprağı korlar ve secdenin toprağa, yahut topraktan meydana gelen, yenmesi, içilmesi, giyilmesi âdet olmayan bir şeye olması şarttır. Taşa, hasıra, cilalı ve boyalı olmayan tahtaya secde edilebilir; fakat kilime, halıya baş koymak caiz değildir. İmamiyyede, şifa için de türbetten bir parça, suda ezilip içilir.

* * *

Göçmek - Göçünmek

Ölmek sözünün anlamında yok olmak da bulunduğundan, İslâmî inançtaysa ölümün, geçici, yalan dünyadan gerçek dünyaya göçmek dolayısıyla, ölmek yeri-

ne **"Göçmek, Göçünmek"**, yahut **"Yürümek"** sözü kullanılır. **"Filan göçtü"**, yahut **"Göçündü"**, yahut da **"Yürüdü"** denir.

* * *

Gönül

Farsça "dil", Arapça "kalb" karşılığı bir sözdür. İnsanın manevî varlığına, manevî gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır.

* * *

Can-ı gönülden dua, niyaz
Can-ı gönülden sevmek, sevilmek
Gönül altında kalmak
Gönülden çağırmak, çağrılmak
Gönülden çıkarmak, çıkarmamak, çıkarılmak, çıkarılmamak
Gönülden geçirmek, geçmek
Gönül gözetmek
Gönül kalmak
Gönül kırmak
Gönül koymak
Gönüllenmek
Gönüllü
Gönül pazarı
Gönül vermek
Gönül yarası
Gönül yapmak
Gönül yıkmak

* * *

Gönül beklemek
Gönül ehli
Gönül haline varmak

* * *

Gönül bir sırça kadehtir, kırılırsa yapılmaz

Gönülden gönüle yol var
Gönül hoşluğuyla olur ibadet
Gönül Hak binasıdır (Gönül Kaidesi)
Gönül kalsın, yol kalmasın
Gönül sultan, aşk ıradet
Gönül yapmak, arş yapmaktır.
Gönlüne danış
Her gönülde bir arslan yatar
Herkesin gönlünce yaz olmaz
Gözden ırağ olan, gönülden de ırağ olur
El işte, gönül oynaşta gerek

* * *

Gönül, Türkçemize en fazla deyim ve atasözü veren, Divan ve Halk Edebiyatı'nı ören bir unsurdur. **"Canı gönülden dua, niyaz"**, bütün manevî güçle, kendini vererek Allah'a edilen duadır, yalvarış ve yakarıştır. **"Canı gönülden sevmek, sevilmek"** bütün varlığıyla insanın sevmesini, sevgili tarafından sevilmesini bildiren bir deyimdir. **"Gönül altında kalmak"**, birisinin hatırını kırmak, onun manevî seyyiesi altında kalmak yerine kullanılır, **"Gönül altında kaldı; iflah olmaz"** denir. **"Gönülden çağırmak, çağrılmak"**, birisini tam özlemle çağırmak, gelmesini istemek, yahut biri tarafından o çeşit özlenmek yerine kullanılır; **"Gönülden çağırdınız, geldik"** yahut **"Gönülden çağrılmışız, geldik"** denir. **"Gönülden çıkarmak, çıkarmamak, çıkarılmak, çıkarılmamak"**, unutmak, sevmemek, unutmamak, unutulmak, unutulmamak yerine kullanılır. Mesela mürit, şeyhine, bir yere giderken **"Fakıyri gönülden çıkarmayın"** der; şeyh de onu, **"Gönüldesiniz, gönülden çıkarmayız"** diye tatmin eder. **"Gönülden geçirmek, geçmek"**, birisini hatırlamak anlamınadır; birisi hatırlanır, bir müddet sonra hatırlanıldığı gün, yahut gece, gelirse, **"Bugün, bu gece gönlümüzden geçirmiştik; gönlümüzden geçmiştiniz"** denir. **"Gönül gözetmek"** herkesin gönlüne riayet etmek, hatır gönül kırmamaya gayret etmektir. **"Gönül kalmak"**, kırılmak demektir; aynı zamanda birinin bir şey umması, elde edememesi de bu sözle ifade edilir. **"Onun, bunda gönlü kaldı"** gibi. **"Gönül koymak"**, birine gücenmek anlamına geldiği gibi bir şey elde etmeye niyetlenmek yerine de söylenir. **"Gönüllenmek"**, gücenmek, gönlü kırılmak yerine kullanıldığı gibi birisine âşık olmak anlamına da gelir. **"Gönüllü"**, bir şeyi vazifesi olmadığı halde uhdesine alıp başarmaya çalışan kişiye

denir, **"Gönüllü asker"** gibi. Aynı zamanda, âşığa da denir. **"Gönül vermek"**, hem âşık olmak, hem de birisine canla başla sarılmak, bir işe bütün varlığıyla koyulmak demektir. **"Gönül pazarı"** gönül hoşluğu, razılık anlamınadır. **"Gönül yarası"**, onulmasına imkân bulunmayan bir dert, bir elem anlatılırken söylenir. **"Gönül yapmak"**, birinin gönlünü elde etmek, birini sevindirmek, **"Gönül yıkmak"** da gönül kırmak yerinde kullanılır, **"Gönüle dokunmak, Gönüle değmek"** de denir;

Fukara kalbine her kim dokuna,
Dokuna sinesi Allah okuna(*)

beyti, bu deyimi pek güzel dile getirir.

"Gönül beklemek", bilhassa Melâmet erlerinde, gönülden, Hakk'ı çıkarmamaya denir. Her an, her yerde Tanrı'nın hikmet ve kudretini, sanat ve kuvvetini, sıfatlarının tecellisini görmek, sıfatlarının da, zatının aynası, mazharları olduğunu düşünmek, bu görüşü oluş haline getirmeye çalışmaktır. **"Gönül ehli"**, tasavvufçulara göre gerçeğe ulaşanlar, gönüllerinde daima birlik ve dirlik zevkini bulanlardır; bunlara Farsça **"Ehl-i dil"** denir. Halk arasında **"Ehl-i dil"** her şeyi hoş gören, taassubtan kurtulmuş olan kişidir. **"Gönül etmek"**, himmet etmek, duada bulunmak yerine söylenen bir deyimdir; **"Erenlerim, gönül edin de şu işimiz olsun"** gibi. **"Gönül haline varmak"** "rabıta" (Bkz.) etmek, huzura varmak anlamınadır, sözgelişi, **"Biz konuşurken o, gönül haline varmıştı"** gibi.

"Gönül bir sırça kadehtir, kırılırsa yapılmaz" atasözü, gönlün inceliğini, ehemmiyetsiz sanılan bir şeyden de kırılabileceğini, kırılırsa da bir daha yapılamayacağını bildirir. Yunus Emre, bir şiirinde,

Sakıngıl yârin gönlün sırçadır, sımayasın;
Sırça sındıktan gerü bütün olası değil(**)

beytiyle bu atasözünü dile getirir.

"Gönülden gönüle yol var" atasözü, hal ehlinin, birbirlerinin hallerinin, gönül yoluyla bileceklerini belirtir. Bu atasözü, Arapçada, **"Kalbten kalbe yol var"** mealinde bir atasözüyle dile getirilmiştir.

(*) Yoksulların (dervişlerin) gönüllerine kim dokunursa onun göğsü (gönlü) Allah okuna dokunur.
(**) Dostun gönlü sırçadır, pek sakın, kırmayasın; çünkü sırça kırıldıktan sonra artık bütün olmaz.

"Gönül Hak binasıdır" atasözüyle **"Gönül Kâ'besi"** deyimi, bilhassa tasavvufî edebiyatta sonsuz örneklerle canlandırılmıştır. Mesela Yunus Emremiz,

Gönül mü yeğ, Kâ'be mi yeğ ayıt bana aklı eren;
Gönül yeğdürür zîrâ kim gönüldedür dost durağı(*)

der; bir başka şiirinde de,

Duruş, kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir;
Yüz Kâ'beden yeğrekdür bir gönül ziyareti(**)

diye buyurur. **"Gönül yapmak, Arş yapmaktır"** atasözü de aynı mealdedir. **"Gönül hoşluğuyla olur ibadet"** atasözü, ibadette huzurun şart olduğunu anlatır.

"Gönül kalsın, yol kalmasın" atasözü, birisinin gönlünün kalması, kırılması hesabına da olsa yol törelerinden birinin bırakılmaması gerektiğini bildirir. Bu atasözü, **"Hatır kalsın, yol kalmasın"** tarzında da söylenir. Birisini, bir şeyi, sevmek, yahut sevmemek hususunda, **"Gönül sultan, aşk irâdet"** denir. **"Gönlüne danış"** sözüyse, inanan kişinin anlayışını belirtir. **"Her gönülde bir arslan yatar"** atasözü, herkesin bir dileği, bir isteği olduğunu ifade eder. Bir iş istenildiği gibi sonuçlanmazsa, **"Herkesin gönlünce yaz olmaz"** atasözüyle teselli bulunmaya çalışılır. **"Gözden ırâğ olan, gönülden de ırâğ olur"** atasözü, aranmayan, sorulmayan kişinin, aramayanına, sormayanına bir sitemidir. **"El işte, gönül oynaşta gerek"**, geçim işleriyle uğraşanın da birlikten, zevk ve şevkten ayrılmaması gerektiğini öğütler. Gönül maddesini, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin şu beytiyle bitirelim:

Belâ dildendir, ol dildâr elinden dâdımız yoktur,
Gönüldendir şikâyet, kimseden feryâdımız yoktur.(***)

* * *

(*) A aklı eren, söyle bana; Gönül mü yeğ, Kâbe mi yeğ? Gönül yeğdir mutlaka. Çünkü dostun (Hakk'ın) durağı, gönüldedir.

(**) Çalış, çabala, kazan, ye, yedir de bir gönül elde et, bir gönül yap; bir gönül ziyareti, yüz kere Kâbe'yi tavaftan, yüz kere hacdan daha yeğdir. (Yunus'a kızmasınlar; farz olan haccı değil, onu edadan sonraki hacları kastetmekte, "Amellerin en üstünü, bir Müslüman'ı sevindirmektir" hadis-i şerifine işaret eylemektedir.

(***) Bela gönüldendir, gönlümüzü alan o sevgiliden şikâyetimiz yok; şikâyet gönüldendir, kimseden feryadımız yok.

Gören gözün hakkı var

Birisinin, yiyecek, içecek bir şeyi görünce imrenmesi, özenmesi mülahazasiyle mutlaka ona da biraz verilmesi lüzumunu bildirmektedir. Tasavvuf ehlince bu, ihmal edilmemesi gereken şartlardandır.

* * *

Gör, geç demişler, sür, git dememişler

Yapılagelen bir iş, gençlik, yahut bilgisizlik dolayısıyla hoşa gitmeyen, erenlerce hoş görülmeyen bir işse, yapana, bu atasözüyle öğüt verilir.

* * *

Görgü sorgu – Görmek – Görülmek

Alevîlerde, kış mevsimi gelip herkes bağının, tarlasının işlerinden kurtulunca dedeler, taliplerinin (Bkz. Talip) bulundukları köylere giderler. Cuma geceleri, bir evde toplanılır. Müsâhib kavline girmiş olanlar (Bkz. Müsâhib), bir yıl içinde, yaptıkları suçları, toplantı yerinin ortasına, "Dâr"a gelerek söylerler. "Dâr"da durandan incinmiş varsa, o da onun yanma gelip şikâyetini söyler. Böylece herkes, yaptığı suçun cezasını çeker, birbiriyle haklaşır. Buna **"Görülmek"** denir; dede de bunları **"Görmüş"** olur. Bu törene **"Görgü Sorgu"** denir.

* * *

Görüşmek

Bilinen anlamda değildir. Bilhassa Mevlevîlerde Musâfaha (Bkz.), iki kişi, sağ elleriyle, başparmaklar yukarı dikilmiş olarak tutuşup birbirlerinin aynı zamanda ellerini öpmekle yapılır. Şeyhin eli de böyle öpülür, yedi yaşındaki çocukla yetmiş yaşındaki kişi de böyle Musâfahada bulunur. Buna **"Görüşmek"** derler.

Ayrıca bir yerden alınan, bir yere konan, birine sunulan şey de **"Görüşülerek"**, yani öpülerek alınır, konulur, sunulur. Hatta öpülemeyecek bir şey olsa bile öper gibi ağza götürülür. Buna da **"Görüşmek"** denir. Unutan kişiye Tarikatça ulu olan, **"Derviş kardeş, görüşmeyi unutma"** diye ihtarda bulunur.

* * *

Göz

Göz boyamak
Göz boyacıyı
Gözden çıkarmak
Gözden düşmek
Göze gelmek
Gözü açık

* * *

Gözlüye gizli olmaz
Gözünle gördüğünü ört, görmediğini söyleme

Göz, insanın uzuvlarından en aziz bir uzuvdur ve dilimize birçok deyimler ve atasözleri vermiştir. Şatafatla, kılık kıyafetle şunu bunu aldatmaya **"Göz boyamak"**, bu çeşit işe girişene **"Göz boyayıcı"** denir. Aynı zamanda olan şeyi başka türlü göstermek, hokkabazlık etmek de **"Göz boyamak"**tır. Birisini, yahut bir malı benimsememek, ondan vazgeçmek, **"Gözden çıkarmak"** sözüyle deyimlenir. **"Gözden düşmek"**, ehemmiyet verilmemek, sevilmemek, aranmamak anlamınadır., **"Göze gelmek"**, nazara uğramak suretiyle kötü bir hale düşmeye derler. **"Gözü açık"** da ileriyi gören, işin içyüzünü sezen, yahut da akıllı ve kurnaz demektir.

"Gözlüye gizli olmaz" atasözü, erenlerin gizli şeyleri de bildikleri, insanın içini okudukları anlamını verir. **"Gözünle gördüğünü ört, görmediğini söyleme"** sözüyse, dervişe verilen öğütlerdendir.

* * *

Gül

İki karış uzunluğunda, ucu yassı avuç içi büyüklüğünde demir bir çubuktur. Ateşle oynayan Rıfâî şeyhleri ve dervişleri, bunları, içi ateş dolu bir mangala sokarlar. Yassı uç, ateşte kıpkırmızı olunca çıkarıp zikrederlerken yalaya yalaya soğuturlar; **"Gül"**ü yalarlarken, yahut ateşte kızmış pirinç tas giyerlerken Allahû Taâlâ'nın **"Selam"**, yani esenlik veren adını **"Ya Selam"** tarzında zikrederler. Rıfâî güllerinin çeşitlileri, müzelerimizde teşhirdedir.

Ayrıca tarikat taçlarının tam üstüne (kubbesine) dikilen ve bir çuha üstüne işlenen şekillere de **"Gül"** denir.

* * *

Gün bugün, saat, dem bu dem

"Dem" maddesine bakınız.

* * *

Gürûh-ı Nâcî

Kurtulmuşlar topluluğu, kurtulanlar. Nâcî, kurtulan anlamına Arapça, gürûh, topluluk anlamına Farsça bir söz olup ikisinden terkip yapılmıştır. Hazret-i Peygamber'in (S.M.), "Ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecek; hepsi de cehennemdedir, ancak bir bölüğü kurtulmuştur" buyurduğu rivayet edilmiştir. Alevî-Bektaşîler, o kurtulmuş bölüğün kendileri olduğunu iddia etmişler, kendilerine **"Gürûh-ı Nâcî - Kurtulmuş bölük"** adını takmışlardır. Ancak Türkçede **"Gürûh"** sözü, daha fazla kötü kişiler hakkında kullanılır. "Gürûh-ı lâ yüflihûn - Felâh bulmayanlar, Gürûh-ı Eşkiya - Kötü kişiler" gibi; böyle olmakla beraber "Fırka-i Nâciyye" yerine bu tabir, onlarca umumi bir tabir olmuştur. Mesela Kul Himmet, bir nefesine,

Mürşit isen müşkülümü halleyle,
Neden hâsıl oldu Gürûh-ı Nâcî?

Beni yasta, gamda bırakma, söyle,
Evvel tatlı nedir, sonucu acı

diye başlar *(Alevî-Bektaşî Nefesleri, s. 140).*

* * *

Gülbang

Gül sesi, yani bülbül şakıması anlamına Farsça bir terkibtir; terim olarak, yüce ve bir ağızdan bağrışa denir. Askerin davul çalınırken, Kalenderlerin, kudümlerini çalıp bir yere gidecekleri vakit, içlerinden birinin pek yüce sesle okuduğu kısa cümleli dualara denir; dinleyenler, hep bir ağızdan ve gene yüce sesle, "Amin" yerine "Allah Allah..." diye bağırışırlar. Mesela Yeniçeriler, alûfe aldıkları gün, içlerinden biri şu gülbangi çekerdi:

"Allah Allah, İllallâh; baş uryan, sîne biryan, kılıç al kan; bu meydanda nice başlar kesilür hiç soran olmaz. Eyvallah, Eyvallah; kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha iyân; üçler yediler, kırklar, gülbâng-i Muhammed, nûr-i Nebî, kerem-i Alî, pîrimiz, sultânımız Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, demine, devrânına Hû diyelim, Hû" (Ahmet Rasim: Târîh-i Osmânî; c. II, birinci tabı', İst. 1326-1328; Kıraat-i Târîhiyye; Gülbang maddesi; s. 636-637).

Gülbang, **"Hû diyelim"** sözüyle biter ve dinleyenler, hep bir ağızdan yüksek sesle **"Hû"** derler. Mevlevîler, Gülbang çekilirken dinlerler; Bektaşîler ve Alevîlerse **"Allah Allah"** diye zikrederler.

XVI. yüzyılda yaşadığını sandığımız Şâhî, bir nefesine,

Kurbanlar tığlanıp gül-bâng çekildi,
Gaflet uykusundan uyana geldim;

Dört kapı sancağı anda dikildi,
Uryan, büryân olup meydana geldim

diye başlar (*Alevî-Bektaşî Nefesleri; s.* 168.) Mevlevîlerin Mukabele, İsm-i Celâl, Şeb-i Arûs, Meydan, Somât, Sefer, Bayram ve Defin gülbangleri için *Mevlevî Adâb ve Erkânı* adlı eserimize bakınız (İnkılâp ve Aka Kitabevi - 1963; s. 102, 104, 123, 125, 127, 127 ve 131).

— o —

— H —

Habbe

Habbeyi kubbe yapmak

* * *

Habbe, tane anlamına Arapça bir sözdür. Habâb, su kabarcıkları demektir. **"Habbeyi kubbe yapmak"**, ehemmiyetsiz bir şeyi büyütmeye denir.

Dervişlerde, fındık büyüklüğünde, yahut daha küçük, akikten, necef taşından yapılan yuvarlak, yahut kesme tanelere denir ki bu, ince ve gümüş bir zincire geçirilir, düşmemesi için aşağı ucunda gümüş telden bir yuvarlak bulunur; üst kısmı da iğnelidir ve bu suretle iki habbe, gömleğin, yahut Haydariyenin sağ ve sol tarafına takılır. Bunlar, "Cihâz-ı tarîkat"tan, yani tarikat çeyizlerindendir (Bkz.).

Bektaşîlerde, Ondört Ma'sûm'u, yani Hazret-i Peygamber'i (S.M.), Cenab-ı Fâtma'yı (A.M.) ve Oniki İmam'ı (A.M.) ziyaret edenler, sağ taraflarına yedi, sol taraflarına da yedi habbe takarlardı. Mevlevîlerde habbe olmamakla beraber, 1035'te (1887) vefat eden Fahreddin Çelebi'nin fotoğrafında, göğsünün iki yanında birer habbe görünmektedir ki bu, herhalde Bektaşîlikten geçmiş olsa gerektir.

* * *

Hacı Hacı'yı Mekke'de, derviş dervişi tekkede bulur

Derviş maddesine bak.

* * *

Had

Haddini bilmek, bildirmek

* * *

Haddini bilmeyene haddini bildirmek, öksüze kaftan giydirmekten yeğdir İslâm'ın şartı beştir, altıncısı haddini bilmek

* * *

Had, sınır, derece, rütbe, yapılan suç karşılığı verilen, çekilen ceza anlamlarına Arapça bir sözdür; cem'i "Hudûd"dur.

"Haddini bilmek, haddini bildirmek" derecesini, mertebesini, yolunu yordamını bilmek, bildirmek anlamına gelen bir deyimdir. **"Herkes haddini bilmeli"** sözü, herkesin, ne derecede olduğunu bilmesi lüzumunu öğütler.

"Haddini bilmeyene haddini bildirmek, öksüze kaftan giydirmekten yeğdir" atasözü, derecesini aşan, her şeye karışmaya kalkışan kişiler hakkında söylenen pek güzel ve doğru bir atasözüdür. **"İslâm'ın şartı beştir, altıncısı haddini bilmek"** atasözü de aynı mealdedir.

* * *

Hâdim

Hâdim'ül-Fukarâ

* * *

Hizmet eden anlamına Arapça **"Hâdim'ül-Fukarâ"**, yoksullara hizmetçi demektir. Şeyhlerin mühürlerinde bu terkip yer alırdı.

* * *

Hak

Hak (Çelebi hakkı, Dede hakkı, Karakazan hakkı, Pîr hakkı)

Hak Erenler
Hak etmek
Hak ile Hak olmak
Hakk'a giden Hak uğurum hakkıyçün
Hakk'a kavuşmak - Hakk'a yürümek
Hakk'ullah
Hakkından gelmek
Haklamak (Nefes haklamak, Nutuk haklamak)
Haklı hayırlı
Hakk'ta, Hak olmak, Hak vere, Hak vere olmak
Uğurun Hakk'a

* * *

Hak deyince akar sular durur
Hak diyen mahrum kalmaz
Hak doğrudadır
Hak doğrunun yardımcısıdır
Hak geldi mi bâtıl gider
Hakk'ı tanıyan bâtıla baş eğmez
Hakk'tan gelen haktır, inanmayan ahmaktır
Hak söz acıdır
Hak söz ağıdan da acıdır
Hak veli olduğunda şüphe yok ama lafı ters anlıyorsun
Hak yerini buldu
Hak yolda yuvarlanan merdane olur

* * *

Gerçek anlamına Arapça bir sözdür. Esmâ-yi Husnâ'dan, yani Allah'ın güzel adlarındandır. Bu kelime, Türkçemize birçok da deyimler ve atasözleri vermiştir.

"Hak erenler," gerçek erenler, Tanrı'ya ulaşmış gerçekler anlamını verir. **"Hak erenler korusun, Hak erenler nasip ederse"** gibi, söz arasında söylenir. **"Hak etmek"**, bir şeye layık olmak demektir. **"Bu dayağı Hak etmişti"** gibi.

Aynı zamanda, tarikat ehli arasında, bir yemeği tamamıyle bitirmek anlamına da kullanılır. **"Erenler, şu lokmayı Hak et"** gibi. **"Hak ile Hak olmak"**, varlığından, benliğinden tamamiyle soyunup iradesini Tanrı iradesine vermek demektir. **"Hakkından gelmek"**, bir işi gereği gibi başarmaktır. **"Bu işin hakkından geldi"** gibi. Baş eğmeyen biri hakkında da kullanılır; böyle kişiden söz edilirken, **"Onun hakkından Allah gelsin"** deriz. **"Hakk'a kavuşmak, hakk'a yürümek"**, ölmek demektir. Birisi ölünce, **"Filan Hakk'a kavuştu, Hakk'a yürüdü"** denir; öldü, vefat etti denmez. **"Haklamak"**, bir şeyi tümden yapmak demektir. **"Nutuk Haklamak, Nefes Haklama"**, sözü, öğüdü tutmak, yerine getirmek anlamınadır. **"Erenler, Nutuk Hakla"** gibi. **"Lokmayı Haklamak"**sa yemeği temamiyle bitirmek, kapta bir şey bırakmamaktır. **"Haklı hayırlı"**, mürşidin duası, gülbangidir. **"Haklı-hayırlı dilemek"**, yapılan hizmet karşılığı himmet niyaz etmektir. Mesela mumları **"uyandıran"** derviş, "Dâr"da durarak **"Hizmetimin haklı - hayırlısını dilerim Allah Eyvallah"** der ve baba, ona **"Haklı-hayırlı"** bir "gülbang" çeker, **"Gerçeğe Hû"** der ve herkes yerine niyaz eder; böylece derviş de himmetini almış olur. **"Hakta, Hak olmak, Hak vere olmak, Hak vere"** sözleri, bir şeyin bittiğini, bulunmadığını bildirmek için kullanılır. **"Ekmek Hakta, ekmek Hak vere, Hak vere olmuş"**, bitmiş, yok demektir. Derviş, yanılır da "yok" derse mürşit, yahut tarikat ulusu, **"Şeytan yok olsun"** karşılığını vererek onu uyarır, edebe davet eder.

Yeni derviş olmuş birine şeyhi, "yok" demenin edebe aykırı olduğunu, bunun yerine **"Hak vere"** demesini tembih etmiş. Aradan bir zaman geçmiş. Bir gece, sokakta bir gürültüdür, kopmuş, **"Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını"** derler hani; o sıralarda İstanbul'da yangın da pek fazla oluyormuş. Gene böyle bir şey olabileceğini düşünen şeyh, dervişe, "Derviş kardeş, sokağa bir çık da bak, yangın filan olmasın" demiş. Derviş sokağa çıkmış, yangın olmadığını anlayıp dönmüş, **"Erenlerim"** demiş, **"Yangın hak vere."** Bu sözü işiten şeyh, gülerek "Aman derviş kardeş" demiş, "her şeyi Hak vere ama yangını Hak vermeye!"

Dervişler, harman zamanı köylere çıkarak dergâha ekin toplarlar. Buna **"Hakk'ullaha çıkmak"** denir; verilen buğdaya, arpaya, yulafa, daha başka gerekli şeylere de **"Hakk'ullah"**, yani Allah hakkı, Hak razılığı için verilen şey denir. Tekkelerin açık olduğu sıralarda Hacı Bektâş'taki babalardan gelen dervişler, Alevî köylerinden **"Pîr hakkı, Karakazan hakkı"** derip devşirirler, Çelebi tarafından gelen vekiller de **"Çelebi hakkı"** alırlar, dedelerse **"Dede hakkı"**nı toplarlardı. Hikâye ederler, Alevî'nin biri, vere vere usanmış da kendilerinden olmayan birine, **"Dede hakkın yok, Pîr hakkın, Karakazan hakkın yok; bir ye de Yezidliğine bin şükret"** demiş.

"Uğurun Hakk'a olsun" sözü, **"Uğurlar olsun"** diyene söylenir. **"Hakk'a giden Hak uğurum hakkiçin"** sözüyse yemindir.

"Hak'tan gelen haktır, inanmayan ahmaktır" atasözü, yapılan işin manevî mükâfat veya cezası gelip çatınca söylenir. **"Hak deyince akar sular durur"** atasözü, gerçeğe karşı durulamayacağını bildirir. **"Hak diyen mahrum kalmaz"** atasözü, Tanrı'ya dayanıp işe girişenin, o işi başaracağını, Tanrı'ya dayananın mahrum olmayacağını belirtir. İdrîs-i Muhtefî'nin (1024 H. 1615) "kalbe bakıcı"larından (Bkz.) Muhyî (Bezcizade Muhyiddin; 1020 H. 1611), bir şiirinde,

Tevhîd eden deli olmaz,
Allah diyen mahrum kalmaz;

Her seher açılır, solmaz,
Bahara erer gülümüz

dörtlüğünde bu atasözünü anmıştır (*Melâmîlik ve Melâmîler;* s. 130).

* * *

"Hak doğrudadır" atasözü, gerçeğin gerçek kişide, gerçek işte olduğunu, **"Hak doğrunun yardımcısıdır"** atasözü, Tanrı'nın, doğruya yardımcı olduğunu belirtir. **"Hak geldi mi, bâtıl gider"** atasözü, XVII. surenin İsrâ' 81. ayet-i kerimesinin mealidir. **"Hakk'ı tanıyan, bâtıla baş eğmez"** atasözüyse gerçek inancın verdiği güvenci, direnişi, gücü kuvveti dile getirmesi bakımından pek değerlidir. Atasözü olarak söylenegelen,

Hak kulundan intikamın gene kul ile alır,
Bilmeyen ilim-i ledünnî, ânı kul etti sanır

beytiyse yapılan kötülüğün cezasının, bir başka vakitte, bir başka suretle tecelli edeceğini tespit eder. **"Hak söz acıdır", "Hak söz, ağıdan da",** yani zehirden de **"acıdır"** atasözleri, "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar" atasözünü andırır ve gerçeği kabul etmeyen kişiye, gerçeği belirten sözün acı geldiğini anlatır ki, bu sözün tam Arapça karşılığı da Arapçada atasözüdür.(*) **"Hak veli olduğundan şüphe yok, ama lafı ters anlıyorsun"** alaylı bir atasözüdür; velilik taslayan kişilere söylenir. **"Hak yerini bulur", "Hak yerini buldu"**

(*) "El-hakku murrun velev kâne durrun" yani, hak, inci bile olsa acıdır.

atasözleri, gerçeğin meydana çıkışında söylenen atasözlerindendir. **"Hak yolunda yuvarlanan merdane olur"** atasözündeyse iki anlam vardır. "Merdane" er gibi, ercesine anlamına gelir; aynı zamanda loğtaşı denen uzunca, yuvarlak taşa ve tahta, yahut taştan çekilen şeyleri yapan aletteki yuvarlak mermere de "Merdane" derler. Loğtaşıyla, binaların toprak damları, yağmurdan sonra düzlenir; aletteki merdane de, yapılacak şeyleri meydana çıkarır, yapar. Hak yolunda da yuvarlanan, yani o yolda çalışıp çabalayan kişi, hem ercesine yürür, er olur, hem de iş başarır demektir.

* * *

Hâk

Hâk ol ki pâk olasın.

* * *

Hâk, Farsça toprak demektir. Toprak temizdir ve temizleyicidir; bütün pislikleri temizler, arıtır. Toprak gibi ayaklar altına, fakat gerçeklerin ayakları altına serilen, alçakgönüllülükte bulunan, benliğini yok eden kişi, arınır anlamını verir. Rûhî de,

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âlî,
Tac-ı ser-i âlemdir o kim hâk-ı kademdir(*)

der.

* * *

Hal

Hal-makam
Hal-kaal, Hal Ehli-kaal Ehli
Hale gelmek, hallenmek
Hal giydirmek

* * *

Erenler kaalimizi hale tebdil eyleye

* * *

(*) Toprak ol ki Tanrı, mertebeni yüceltsin; ayak toprağı olan, âlemin başına tac olur.

İnsanın bulunduğu, fakat zamandan zamana da değişen, duruma "hal" denir. Tasavvufta varılan manevî duruma **"Hal"** derler; bu duruma ulaşan manevî yolcu, o durumu kendisine mal edinirse o vakit o hale **"Makam-Durak"** adını verirler.

Kaal, Arapça dedi anlamına gelir; söz yerine kullanılır ve çok defa "Kıyl-ü kaal" tarzında, dedikodu anlamında söylenir. **"Kaal Ehli",** manevî hallere sahip olmayıp gerçeğe ait sözle yetinen, sözle geçinen kişilerdir; **"hal Ehli"** olanlarsa, "vahdet-birlik" neşesine sahip olanlardır.

"Hale gelmek", sohbet, yahut zikir esnasında, yahut bir ulunun huzurunda kendinden geçmek, cezbelenmektir; buna **"Hallenmek"** de derler. **"Hal giydirmek"**se, bir erenin, birisine hal bağışlamasıdır. Bu, çok defa meczupların, kendi hallerini, kendileriyle hemdem olanlara giydirmeleri, daha doğrusu, meczupla düşüp kalkanın, meczubun tesiri altında kalarak onun haline bürünmesidir ki, bu yüzden, "Meczupların gönüllerine dokunmayın; ama onlarla da düşüp kalkmayın; hallerini size giydirirler" tarzında öğüt veren mürşitler bulunurdu.

"Erenler, kaalimizi hale tebdil eyle" atasözüyse, yolun yordamın sözüyle kalmayıp, haliyle hallenmeyi dilemek hususunda kullanılan bir atasözüdür.

* * *

Halife

Birinin yerine geçen, vekil olan kişi anlamına Arapça bir sözdür. Kur'ân-ı Kerîm'in II. suresinin (Bakara) 30. ayet-i kerimesinde Allah'ın, Âdem Peygamber'i (A.M.) yaratmayı irade buyurduğu zaman meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" buyurduğu, XXXVIII. suresinin (Sâd) 26. ayet-i kerimesinde de Davud Peygamber'e, "Biz seni yeryüzünde halife ettik, artık halk içinde gerçek üzere hükmet" emrini verdiği bildirilir ki, bu ayetlere nazaran Allah'ın buyruklarını yerine getiren, halk arasında gerçek üzere hükmeden peygamberler, Tanrı halifeleridir.

Tarikatlarda halifelik, son makamdır. Tarikata intisab eden "Muhib"tir; yani tarikatı sevendir. Sûfî tarikatlarında, bir müddet sonra muhibbe "bey'at" töreniyle dervişlik payesi verilir. Bektaşîlikte tac giydirilir; Mevlevîlikteyse çilesini bitirip hücre sahibi olup derviş payesini kazanır; "Dede" olur. Dervişlerden birine şeyhlik verilirse bu zat, bir dergâhta, yahut kendi evinde, muhib yapmak, derviş yetiştirmek salahiyetini kazanmış olur; fakat birisine şeyhlik veremez; birini şeyh yapamaz. Bir halife tarafından kendisine hilafet verilirse,

o vakit, muhib yetiştirmek, derviş yapmak ve birine şeyhlik vermek haklarını da elde eder.

Bektaşîlerde halifeye, "Çhâr Alâmet" (Bkz.) verilir. Mevlevîlerde, yere serilmiş seccadeye halifeyle, hilafet verilecek zat kıbleye karşı otururlar; halife, hilafet vereceği zatın iki kaşı ortasından, yahut kaşlarından ve bıyıklarından, yanındaki makasla birkaç kıl keser, hilafet destan sarılmış sikkesini tekbir eder. XLVIII. surenin (Feth) 10, 18-19. ayetlerini okur, tefsir eder; elini, bey'at eli tarzında (Bkz. Yed'i Bey'at) tutar, XVII. surenin (Muhammed S.M.) 19. ayetinin baş tarafını okur, üç kere de İsm-i Celâli zikreder, hırkasını tekbir edip giydirir, her sabah namazından sonra bu ayetin, "Artık bil ki şüphe yok, Allah'tan başka yoktur tapacak" mealindeki kısmını okuyup, nefes miktarınca çekerek "Lâ ilâhe illâllâh" demesini tembih eder, hilafetini tebrik eder ve görüşürler, tören de biter (Bkz. *Mevlevî Adâb ve Erkânı,* s. 137-141).

Bektaşî halifeleri, tacın üstüne siyah destâr sararlar; Mevlevî halifeleri duhani, yani bakılınca siyah denecek kadar koyu mor renkli destâr sarınırlar.

* * *

Halil-Bereket

Dost anlamına Arapça bir sözdür, IV. surenin (Nisâ') 125. ayet-i kerimesinde, İbrahim Peygamber'in, Tanrı tarafından "dost" diye anılması, Tanrı tarafından sevilmesi dolayısıyla İbrahim'e "Halîl'ullâh - Allah Halili" denmiştir. XV. surenin (Hıcr) 51., LI. surenin (Zâriyât) 24. ayetlerinde İbrahim Peygamber, konukla anılmaktadır; kendisine Lût kavmine azap vermeye memur melekler konuk olmuşlar, onlara yemek çıkarmış, fakat melek oldukları için yememişlerdir. İbrahim'in cömertliği ve konukseverliği hakkında da birçok hikâyeler vardır. Bu sebeplerle İbrahim, hemen daima konukla, cömertlikle anılır. Tasavvuf ehli, sofra gülbanglerinde İbrahim Peygamber'i bu münasebetle ve bereketle anarlar. Mevlevîlerin Somat (Bkz.) gülbangi, **"Nân-ı merdân",** yahut **"hân-ı merdân, ni'met-i Yezdân, berekât-ı Halil'ür-Rahmân"** diye başlar. Bektaşîlerin sofra gülbanginde **"nûr ola, sırrola, gittiği yer gam görmeye, yiyenlere nûr-u îmân ola, Hak erenler Halil İbrahim bereketi vere"** sözleri vardır.

* * *

Halile

Avuçtan büyük, iç tarafı biraz çukur olan ve bu çukur yerdeki kayışla ele geçirilerek bir el, hafifçe aşağıya çekilmek suretiyle iki el birbirine çarpılıp tempo tutulan büyük zillere denir. Halileyle tempo tutana **"Halilezen"** derler.

* * *

Halk

Halka menfur olmadan Hakk'a makbul olunmaz
Halka verir talkını, kendi yutar salkımı

* * *

Halk, insanlar anlamına Arapçadan Türkçeye girmiş bir sözdür. **"Halka menfur olmadan"**, yani halkın nefretini kazanmadan, **"Hakk'a makbul olunmaz"** atasözü, tarikata girenin, halktan kesilmesi, kendini kulluğa vermesi gerektiğini, inancı, kılığı kıyafeti bakımından halkın nefretini kazanacağını, yahut onunla alay edileceğini, fakat bu hale düşmeden de Hak katında makbul olamayacağını bildirir. **"Halka verir talkını, kendi yutar salkımı"** atasözüyse dediğini tutmayan öğütçüler hakkında söylenir.

* * *

Ham, Hamlık, Ham - Ervâh

Çiy, çiğlik; ruhu, manevîyeti ham anlamlarına Farsça sözlerdir.. Tarikattan haberi olmayan, incelik nedir bilmeyen kişiler hakkında kullanılır.

* * *

Hamûşân - Hâmuş - Hâne

Susanlar, susanların yeri yurdu anlamına gelen bu Farsça sözler, Mevlevîlerce ölmüşlere ve mezarlığa denir.

* * *

Hangi bağın gülüsün, hangi gülün bülbülü?

Bu soru, tarikat ehlinden olduğu anlaşılan kişiye, hangi tarikattan ve hangi şeyhin müridi olduğu anlaşılmak üzere sorulur.

* * *

Hankâh - Hangeh

Astân maddesine bak.

* * *

Harabat

Yıkıntılar anlamına Arapça bir sözdür; meyhaneye de, insan, maddî varlığından yıkıldığından "Harabat" denmiştir. Şiirlerde bu sözün iki anlamı da düşünülmelidir. Ragıp Paşa (1177 H. 1763),

Harabatı görenler her biri bir hâletin söyler;
Safâsın zikreder rindân, zâhid sıkletin söyler[*]

demiştir. Aynı zamanda yıkık yer, kimseye mal olmayan, ne kadar onarılırsa onarılsın, bir türlü mamur hale gelmeyen, içindekilerin her biri, bir çeşit sarhoş olup sonunda yıkılıp giden şu dünyadır.

* * *

Hâşâ, Sümme hâşâ

Olmayacak bir şey söylenirken kullanılan bu Arapça söz, inkâr ve tenzih anlamınadır. **"Hâşâ, sümme hâşâ, kendini pîr makamında görüyor"** gibi.

* * *

Hata

Hata bizden, ata sizden; kem bizden, kerem sizden

* * *

Hata, yanlış anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehli, konuşurlarken, herhangi bir kusur dolayısıyle, yahut gönül alçaklığı göstermek için, **"Hata bizden, ata sizden; kem bizden, kerem sizden"** sözünü söylerler.

* * *

Havalet

Havale, bir şeyi birisine ısmarlamak anlamına Arapça bir sözdür. Bu sözden gelen "havalet", konuğun şeyhten, konuk olduğu ev sahibinden, gitmek için kendisine izin vermesini istemesine denir. Mesela, **"Havalet verirseniz kalkalım erenler"** der.

---

[*] Meyhaneyi görenlerin her biri, oranın bir halini, insana verdiği ruhi bir neşeyi, bir kederi anlatır. Rindler, zevk erbabı, kaba sofu olmayanlar safasını, arılığını duruluğunu anar, zahit ağırlığını, insana verdiği çöküntüyü söyler.

* * *

Havâs

İki anlama gelen Arapça bir sözdür ve haslar, hassalar anlamına gelir. Birinci anlamı, avamdan olmayanlar, yani tarikat ehlidir. Yunus Emre,

Sensiz iki cihan benim zindan görünür gözüme,
Senin aşkınla bilişen gerek hass'ül-hastan ola(*)

beytiyle bu birinci anlamı dile getirir. Tarikatçılara göre, tarikata girmemiş kişiler "Avam"dır. (Bkz.); girenler, havas; gerçeğe erişmiş bulunanlarsa "Ahass'ül-hâs, Hass'ül-has", yahut daha fazla söylendiği gibi "Hass'ül-havâss"dır; yani hasların haslarıdır.

İkinci manası da şudur:

İslâm'da olmamakla beraber, eski inançların izlerinden olarak Kur'ân ayetlerinin, yüzük taşlarının, günlerdeki saatlerin, bazı duaların, Tanrı adlarının hassaları olduğuna, bunları, muayyen şartlarla, muayyen miktarda okuyan, yahut herhangi bir tarzda, muayyen saatlerde yazan kişinin, dileğini elde edeceğine inananlar vardır. Bunlara "Havasçı" denir. Tarikat erbabının bilhassa melâmeti kabul edenleri bunlara, oyuncak, adam avlamak, hayal gözüyle bakarlar ve inanmazlar.

* * *

Hayal, hayale kapılmak

Melâmet yolunu tutanlar, rıyazatın, zikrin, saliki hayale düşüreceğini söylerler; rüyanın çoğunun da hayalden doğduğuna inanırlar; bu hale düşmeye **"hayale kapılmak"**, düşenlerin gördüklerine, duyduklarına da **"hayal"** derler (Bkz. Düş).

* * *

Haydan gelen huya gider

Rastgele gelen, bedavadan elde edilen şeyin değeri bilinmez, üstüne düşülmez; gene rastgele gider, bedavaca harcanır demekse de, tasavvuf ehlince,

(*) "İki dünya da sensiz olunca gözüme zindan görünür; senin aşkınla bilişen kişinin hasların da haslarından olması gerek.

apayrı bir anlamı da vardır. "Hay-daima diri", Allahu Taâlâ'nın adlarındandır; "Hû" da "O", yani Tanrı demektir. Buna nazaran bu atasözü **"Allah'tan gelen, Allah'a gider"**, yani gerçekten ihsan eden O'dur, alan da gene O anlamına gelir.

* * *

Haydâri, Haydariyye

Giyilince göğsü ancak kavuşabilecek olan dar, yakasız, kolsuz ve bele kadar gelen bir giyimdir ki, hırka altına giyilir; hizmet sırasında hırka çıkarılınca sırtta bu kalır. Omuz başlarına doğru sarkan ve birer kavis teşkil eden uçları vardır. Omuzbaşları, karşılıklı "ـــ" yaka "د", beden de "ر" harfine benzetilerek bu ad verilmiştir.

* * *

Hayre, Hayran

Tanrı'nın kudretine, sun'una, hikmetine karşı duyulan en son duygudur ki, Sûfîlerce ifadeye sığmaz. Galib Dede, "Hüsn-ü Aşk" hikâyesini,

Sad şükür ola Hayy-ü Lâyemûta,
Kim erdi söz âlem-i sükûta(*)

beytiyle bitirir.

* * *

Hayırlara karşı

Giden kişiye söylenen sözdür.

* * *

Heft Selam

Nevruz (Bkz.) günü, güneşin Koç Burcu'na girdiği anda içilecek süte, bir kâğıda yazılıp konan ve "Selâm-esenlik" sözüyle başlayan yedi ayet-i kerime. **"Heft Selam"**, yedi esenlik anlamına Farsça bir terkiptir. Bu yedi ayetin bulunduğu sureler ve ayet sayıları şunlardır:

1) XIII; Ra'd, 24,
2) XXXVI; Yâ Sîn, 58,

(*) O ölümsüz, daimi diriye yüzlerce şükrolsun ki söz, susmak âlemine erdi.

3) XXXVII; Sâffât, 79,
4) XXXVII; Sâffât, 109,
5) XXXVII; Sâffât, 120,
6) XXXVII; Sâffât, 130,
7) XCVII; Kadr, 5.

Heft Sîn

Yedi tane "S" harfiyle başlayan şey demektir. Nevruz sofrasında (Bkz. Nevruz) bulundurulan şu yedi şeydir:

1) Sünbül, 2) Sirke, 3) Sumak, 4) Senced (İğde), 5) Sîr (Sarımsak), 6) Sebze (Yeşillik), 7) Semnû Unla yapılan helva; unhelvası).

* * *

Hercayi Meşrep

Her yere uyar meşrepte anlamına Farsça terkip. Türkçede tam karşılığı, "Eyyam adamı" ve "Daldan dala konar" sözleridir. Tasavvuf ehli, bu çeşit kişileri sevmez.

* * *

Her celâlin bir cemâli, her cemâlin bir celâli var

Her sıkıntının, her elemin bir ferahlığı, bir sonu, her genişliğin de bir darlığı var, yerine ve teselli mahiyetinde söylenir bir sözdür. XCIV. surenin (İnşirâh) 5-6. ayet-i kerimelerinin mealidir.

* * *

Her Firavun'un bir Musa'sı, her Musa'nın bir Firavun'u var

Bu söz de, her kötü kişiyi kahredecek birinin bulunduğunu, fakat her iyi kişiye karşı duran bir kötünün de bulunabileceğini bildirir.

* * *

Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil

Kadir Gecesi Kur'ân'ın indiği gecedir ve bin aydan hayırlıdır (XCVII.

sure, 1-5). Hızır da, XVII. surede (Kehf) Musa Peygamber'in buluştuğu anlatılan kişidir (8-82). Hızır, erenlerden biridir, yahut bir peygamberdir. İnanca göre hâlâ sağdır; karada bir sıkıntıya düşenlere Hızır, denizde, bunda kalanlara İlyas yardım eder.

Her geceyi kadir bilmek, her gece, Kadir Gecesi'nde olduğu gibi kullukta bulunmak, feyze erişmeye çalışmaktır. Her gördüğünü Hızır bilmek de, herkese iyi bir gözle bakmak, herkesten bir feyiz ummak anlamını verir.

* * *

Her gördüğüne kapılma

Herkes, sözünün eri olmadığı gibi, kılığının kıyafetinin adamı da değildir. İrfan yolunda kılığa kıyafete ehemmiyet verilmeyeceği gibi, bellenmiş sözlere de aldanılmaz. Bu söz, saf kişilere bir uyarış olarak söylenir.

* * *

Herkese hakkını vermek

Herkese, layık olduğu muameleyi göstermek anlamına gelir.

* * *

Herkesin iç yüzünü Allah bilir

Kötü sanılan, aleyhinde bulunulan nice kişiler, Allah katında makbuldür. Mevkiine, zâhiri görünüşüne bakılarak iyi sanılan nice kişilerin iç yüzleri kötüdür; bu bakımdan irfan sahibi, hiç kimseyi kınamaz; bu hususta bu atasözü, onun hareketlerini, düşüncelerini düzenler.

* * *

Her şeyden elini eteğini çekmek

Kendini yalnız Allah yoluna vermek, onun için yaşamak anlamını verir. Yalnız bu söz, başka şeyler yapmamak, çalışmamak anlamına gelmez; başka şeyleri, gerektiği için yapar, fakat onları bile, yolunu yaymak, inancını yaymak için yapar; yolundan başka hiçbir şey, onca amaç değildir anlamını verir.

* * *

Her şeyi bilen, bir şey bilmez

İnsan, her şeyi değil, bir şeyin bir kısmını bile bütün künhüyle bilemez; bilgisi arttıkça bilgisizliğini anlar insan. Her şeyi biliyorum davasında bulunan, hiçbir şey bilmediğindendir ki, aşağılık duygusuyla böyle bir davaya girişir. Atasözü, bu gerçeği belirtmektedir.

* * *

Her yemeğin lezzeti tuzladır

Tasavvuf ehli, yemeğe, tuzluğa, yahut herkesin önüne konan bir tutam tuza parmak banıp ağzına götürerek başlar; yemek bittikten sonra gene aynı tarzda tuzdan bir parçacık alarak bitirir. İslâm'da, bilhassa tasavvuf ehlinde tuza büyük bir ehemmiyet verilir; tuzun şifa hassası, yemeğe tuzla başlanıp tuzla bitirilmesi hakkında birçok hadis vardır (Sefînet'ül- Bıhâr ve Medinet'ül-Hikemi ve'l-Âsâr; II, s. 545-546; Câmi'; II, s. 29).

Ey birâder, her taâmın hezzeti tuzdan çıkar,
Tuz-ekmek kadrin bilmeyen, âkıbet gözden çıkar

beyti, atasözü olarak söylenir.

* * *

Hırka

Hırka altında sultan
Hırka altından âlemi seyretmek
Hırka giymek, hırka giydirmek
Hırka-i fakr'u fenâ
Hırkaya bürünmek
Başını hırkaya çekmek
Resim hırkası, sokak hırkası
Teberrük hırkası

* * *

Hırka altında er yatar

* * *

Arapça bez parçası anlamına gelir; dervişlerin giydikleri üst libasıdır. Derviş hırkası, önü açık, yakasız, kollu, genişçe ve topuklara kadar uzundur. Çok eskiden dervişler, malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı ki buna, yamalı anlamına **"Murakka"'** derlerdi. Zengin, ünlü kişiler, böyle palas parçasına tenezzül etmeyecekleri cihetle gerçek dervişler, **"Hırka altında sultan",** benliğine kul olanlarsa, süslü elbiseler içinde köle durumundadırlar. Bu yüzden **"Hırka altında sultan",** görünüşte yoksul, gerçekteyse nefsine buyruk yürüten padişah anlamınadır.. Mevlânâ da, "Mesnevî" dîbâcesinde, Çelebi Husâmeddîn'i överken dervişleri **"Hırka altında sultan"** diye vasfeder *(Mesnevî Şerhi;* I, s. 5, satır. 7). **"Hırka altından âlemi seyretmek",** görünüşte hiçbir şeye karışmaz görünmekle beraber her şeyin, neden ve niçin olduğunu, sebeplerini, sonuçlarını, bu sonuçların da nelere sebep olacağını ibretle görmek anlamınadır.. **"Hırka giymek, Hırka giydirmek",** dervişliğe ikrar vermek, derviş yapmak anlamına geldiği gibi birine şeyhlik ve halifelik vermek anlamına da gelir. **"Hırka-i fakr-u fenâ** - yoksulluk, yokluk hırkası", dervişlik hırkasıdır ve dervişliktir. **"Hırkaya bürünmek"** derviş olmak, dünyaya, dünyanın gafletine bağlanmaktan kurtulmaktır; **"Başını hırkaya çekmek"** de aynı anlamı verir. **"Resim hırkası"** Mevlevîlerin, önü açık, ayaklara kadar uzun, kollar giyilmezse dizlerden aşağıya dek uzanır, giyilirse dizkapaklarını aşar, çok geniş kollu, yakasız hırkadır ki bu, Selçuk devrinde bilginlerin de tören libasıydı. **"Sokak hırkası"**ysa gene önü açık, genişçe, kolları yenden dört parmak kadar uzun, yakasız hırkadır.

* * *

Bir tarikata mensub olduğu halde sevgisi dolayısıyla başka bir tarikata de intisab edip hilafet alana giydirilen hırkaya **"Teberrük hırkası"** denir.

* * *

"Hırka altında er yatar" atasözü, hırka giyinmiş, yoksul görünen nice kişilerin, manevî güç, kuvvet, bilgi, hüner ve sanat alanında er olduklarını bildiren bir atasözüdür.

Yunus Emre bir şiirinde,

Hırkam, tacım gözlerim, fâsid işler işlerim,
Yola baktım, utandım, hep işim yanlış benim

beytiyle kendisini kınar; bir başka şiirinde,

Dervişlik dedikleri hırka ile tac değil;
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil

diyerek dervişliğin, yalnız hırkayla, taçla olmayacağını anlatır. Şu beytindeyse, hırkayla ve himmetle dervişleri anar, onların manevî yüceliğini dile getirir:

Yer gök aydur hırka hakkı, himmetleri olsun bâkıy,
Ol padişah oldu sâkıy, esrittiler dervişleri.

* * *

Hızır

Adın Hızır mı
Hızır mısın sen
Hızır'a uğramış
Hızır gibi yetişmek
Hızır yardımcın olsun
Kul bunalmayınca Hızır yetişmez

* * *

Aslı hızr olan bu kelime, Türkçemizde Hızır tarzında söylenir; yeşil anlamına gelen bu söz, Musa Peygamber'le çağdaş bir peygamberin yahut erenin adıdır. Üstüne oturduğu kuru otlar yeşerdiğinden bu adla anılmıştır. Ayağını bastığı yerlerdeki otlar da yeşerirmiş. "Âb-ı hayat-Bengi Su" denen ve içeni ebedi yaşayışa kavuşturan suyu, İlyas adlı başka bir peygamberle beraber bulup içmiş olduğundan, kıyamete dek ikisi de sağdır. Hızır, karada bunalanlara, İlyas, denizde yardıma muhtaç olanlara yardım eder.

Tasavvufta, erenlerin en ulusu olan "Kutb"a (Bkz.) "Hızır-ı Vakt-vak- tin Hızır'ı" denir.

* * *

Sıkıntı anında yetişen adama, **"Senin adın Hızır mı; Hızır mısın sen"** denir. Hızır'ın el sürdüğü şeyin, yahut dua ettiği nesnenin tükenmeyeceği inancı dolayısıyla uzun müddet bitmeyen şeye, tükenmeyen paraya **"Hızır'a uğramış"** derler. **"Hızır gibi yetişmek"**, tam zamanında ihtiyaç sahibine yardıma koşan kişi hakkında söylenir. **"Kul bunalmayınca Hızır yetişmez"** atasözü de aynı anlamdadır.

Alevîlerin gülbanglerinde, **"Hızır yardımcın ola"** sözü de geçer. (Bkz. Ledün Bilgisi).

* * *

Hikmetinden sual olunmaz

Tanrı'nın her işinde bir hikmet olduğu, hikmetinin de ne olduğunu kendisinden sorulamayacağı inancını belirten bir atasözüdür.

* * *

Himmet

Himmete endaze olmaz
Dede himmet; oğlu hizmet

* * *

Bir işin üstüne iyice düşmek, bir işe sarılmak ve lütuf, kerem ve ihsanda bulunmak anlamlarına Arapça bir sözdür. "Himmete endaze olmaz" atasözünde, çalışıp çabalamanın, aynı zamanda lütuf ve keremin ölçüsü, endazesi, sonu olmayacağı belirtilmektedir. "Dede himmet, oğul hizmet" atasözü de himmetin, hizmete karşılık olduğunu bildirir (Bkz. Dede).

* * *

Hizmet

Hizmet erenlere
Hizmetsiz yol alınmaz

* * *

İş, vazife, iş görmek anlamlarına Arapça "Hidmet" sözünün Türkçe söylenişi. "Hizmet erenlere" deyimi, tekkede yapılan hizmetin, yahut her türlü hizmetin, gerçekte erenlere yapılmış olacağı inancını dile getirir. "Hizmetsiz yol alınmaz" atasözü de, manevî yol almanın hizmetle mümkün olacağını bildirir.

* * *

Horasan Erleri, Erenleri, Horasâniler

Şâh-ı Horâsân, Sultân-ı Horâsân

* * *

Horasan, İran'ın doğusundaki bölgenin adıdır. Tasavvuf yayılıp Sûfîler, Suriye ve Irak'ta çoğunluğu sağlamışlar, buna karşılık Sûfîlerin, kendilerine mahsus elbise, zikir töreni, bilhassa vakfa dayanan tekkeler gibi şeylerle halktan ayrılmalarını hoş görmeyen Melâmet ehli, İran ve Horasan'da temerküz etmişlerdi. Bu ikinci kısma "Horasan Erleri, Horasan Erenleri Horasânîler" denmişti. Bu tabirle anılan erenin Horasanlı olduğunu değil, Melâmet erenlerinden olduğunu anlamak gerekir.

"Şâh-ı Horâsân" ve "Sultân-ı Horâsân"sa Oniki İmam'ın sekizincisi olup 203 hicrîde (818) Abbasoğullarından Me'mun tarafından zehirletilerek şehit edilen İmam Aliy'ür-Rızâ b. Mûsa'l-Kâzım'dır. Horasan'da, şimdi Meşhed diye anılan Tûs şehrinde yattığı için bu lakabla anılır.

* * *

Hora geçmek - Hora geçirmek

Farsça "yemek" anlamına "horden" mastarıyla yapılmış bir söz. "Hora geçmek, geçirmek" bir şeyin makbul olduğunu bildiren bir söz olduğu gibi, bir şeyi yedik yerine de "Hora geçirdik" tabiri kullanılır.

* * *

Hor bakmak, hor görmek

Farsça "Hwar" sözüyle yapılmış Türkçe mastar. Aşağı, bayağı görmek. "Hoş görmek" bunun tam zıttıdır. Derviş, her şeyin, herkesin iyi ve güzel tarafı-

nı görecektir. Anlatırlar; şeyhin biri, dervişleriyle giderken yolda bir fare ölüsüne rastlar. Dervişlerin kimisi kokusundan tiksinir; kimisi yüzünü çevirir; kimisi atana ilenir. Şeyh gerçekten bakıp, "Ne de güzel inci gibi dişleri var" der.

* * *

Hoş görmek

Her şeyin, herkesin kötülüğünü görmemek. Zaafını hoş görüp bu suretle onu kötülükten alıkoymak, tarikat edeblerindendir.

* * *

Hû

Hû, Yâ Hû, Yâ Hûcuğum
Demine Hû
Gerçeğe Hû demişler, bir fırın ekmek yemişler
Artık bu işe Yâ Hû dedik

* * *

Arapça "O" demektir. Allahu Taâlâ'nın adlarındandır; hatta bazı Sûfîlerce "İsm-i A'zâm - En büyük ad"dır. Sûfîlerce hitap ve cevap olarak kullanılır. Mevlevîlerde, dedenin hücresinin kapısı açık olsa bile ziyarete gelen, içeriyi görmeyecek tarzda durarak son heceyi çekmek üzere orta bir sesle "Destur" der; muhib, dede, yahut şeyh, içeriden, uzunca bir "Hû" derse, eşiğe niyaz edip sağ ayağıyla içeriye girer. Bu "Hû" deyiş, Allah'ı anmıştır; onun her yerde hazır-nazır olduğunu ikrardır ve anlatıştır. Mukabelenin bitişinde, çekilen gülbang, "Dem-i Hazret-i Mevlânâ, Sırr-ı Şems'i Tebrîzî, Kerem-i İmam Alî, Hû diyelim" diye son bulur, mukabelede bulunanların hepsi, yüksek sesle ve bir ağızdan, nefes miktarı çekerek "Hû" derler ve baş keserler. Bu da, Mevlânâ'nın huzurunda, Tebrizli Şems'in sırrına mazhar olmak için İmam Alî'nin keremiyle Allah adını anmak ve ondan niyazda bulunmaktır. Yemek yendikten, mukabele bittikten, Ayn-i Cem sona erdikten... sonra çekilen gülbang "Hû" ile bittiğinden "Yâ Hû" demek, bir şeyin sona erdiğine de işaret sayılır ve "Artık bu işe yahu dedik" denir. Şeyh Gâlib,

Süzülüp o çeşm-i âhû, dedi zevk ı vasla Yâ Hû,
Bu değildi neyleyim, bu; yolum intizâra düştü[*]

beytiyle "Yâ Hû"nun bu anlamını belirtir.

"Yâ Hû, Hû" birisi çağrılırken de söylenir. Kadınına, adıyla hitap, ayıp olduğundan şeyhler, dervişler, çok defa, kadının bulunduğu daireye "Yâ Hû", yahut "Hûcuğum", "Yâ Hûcuğum" diye seslenirler ve dileklerini söylerler.

Yemekte gülbang çekildikten sonra herkes bir lokma ekmek alır, yahut parmağını tuza banar; sofraya niyaz edip kalkar; yani gülbangten sonra bir lokma alınabilir, alınması da erkândandır. "Gerçeğe Hû demişler, bir fırın ekmek yemişler" atasözü, gülbangten sonra bir lokma yerine, yeniden yemek yercesine yemeğe girişen kişiler hakkında söylenir.

Bektaşîlerde gülbangler, "Gerçeğe Hû" sözüyle biter; yani gerçek olanın Hak katında makbul olacağı, onun, niyaza layık olduğu bildirilir (Bkz. Dem.)

* * *

Hücre - Hücre-Nişîn

Küçük ve dar oda anlamına Arapça bir sözdür; dolaba da denir. "Hucrenişîn" Arapça ve Farsça iki sözden, Farsça kaidesince yapılmış terkibtir; hücrede oturan demektir. Hücre, tekkelerde, semahane ve mukabele-haneyle tekkenin selamlık dairesinin bulunduğu alanda, birbirine bitişik küçük odalara denirdi ki, bu odacıkların bir tek penceresi bulunur, o da tekkenin alanına bakardı. Alanda şadırvan yoksa hücrelerin arka taraflarında musluklar ve suyun akıp gideceği kanal bulunurdu. Hücrelerde, kendini tekkeye hizmete vermiş, evlenmemiş dervişler otururlardı.

Mevlevî hücresinin ayrıca özellikleri vardı. Hücre kapısından, dar bir giriş yerine girilirdi ki burda, ayakkabıları koymaya yarayan ve duvara çakılmış raf da bulunurdu. Asıl hücreye bu giriş yerinden iki, yahut bir basamakla çıkılırdı. Hücreye girilince, sol tarafta ve kapı karşısında dedenin oturduğu yer, yanında kahve ocağı, arkasında, gerekli şeyleri koymaya yarayan dolap, odanın karşısında boylu boyunca bir kerevet bulunurdu. Kerevetin üstündeki mindere züvvâr, yani ziyaretçiler, misafirler otururlardı. Kerevetin üst tarafında, duvarda lamba konacak yer ve lamba, yahut mum şamdanı, karşı du-

(*) O ahu göz, süzülüp buluşma zevkine Yâ Hû dedi; buluşma çağının sona erdiğini söyledi. Umduğum bu değildi; ama neyliyeyim ki yolum, beklemeye düştü.

varda yatak konan bir büyük dolap, bir tarafta da Kur'ân-ı Kerîm'in ve bazı kitapların konmasına yarayan bir raf bulunur, bu raf yoksa, kenara konmuş bir rahle, bu işi görürdü. Hücreye kilim döşenirdi ve bütün müştemelat, anlattıklarımızdan ibaretti.

Binbir gün çilesini, on sekiz gün de hücre çilesini çıkarıp dervişlik payesine erişen ve "dede" unvanını alan Mevlevî dervişine "Hucrenişîn" denirdi.

* * *

Hulle

Arapça, vücudun belden aşağı ve belden yukarı kısımlarını örten iki libasa denir. Meşhur olarak cennet elbisesine verilen addır. Kul Himmet, bir nefesindeki,

Pazarında gül alırlar, satarlar;
Koklaşıban canı cana katarlar;

Gerçekleri bir kıl ile gederler,
Mü'minlere halle donu biçilir

dörtlüğünde hulle donunu anmıştır (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 33).

— o —

— I —

Işık

918 hicrîden (1501) önce Uzun Firdevsî tarafından toplanıp "Vilâyet-Nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî" adı altında, bir kitap haline konan Hacı Bektâş Vilâyet-Nâmesi'nde (Bkz. Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, Abdülbâki Gölpınarlı hazırlaması; İst. İnkılâp Kitabevi - 1958; Önsöz; s. XIX—XXV) Hacı Bektâş halifesi Hacım Sultan'a, Germiyan ili şeyhlerinin, **"Bre, ne kolayına söyler şol yabanı ışık"** dedikleri anlatılmaktadır (Bizdeki yazma; 149.a; bastırdığımız nüshada 76.a'dadır; "Velâyet-Nâme'de geçen terimler; s. 142—143)." Hacım Sultan Vilâyet-Nâmesi"nde de "Işık" deyimine rastlamaktayız (Aynı bölüm; s. 143). Başbakanlık arşivindeki bir fermandan, Seyyid Gazi ve Eskişehir Alevîlerine "Işık" dendiğini öğreniyoruz (Ahmet Refik: *Onaltıncı Asırda Râfızîlik ve Bektaşîlik;* s. 13) Sarı Saltuk tekkesindeki Bektaşîlerle Sarı Baba zâviyesindeki Bektaşîlere de "Işık" dendiği gibi (aynı; s. 16-18, 22) bayramlarda Işık taifesinin davul çalmaları da bir emirnameyle yasak edilmiş (s. 15). Varna'daki Akyazılı tekkesindeki Bektaşîler de bir fermanda "Işık" diye anılıyor (s. 19). Hurûfîlere de "Işık" dendiğini gene fermanlardan öğrenmekteyiz (s. 31—32, 36). Ebüssüûd'un, Işıklar hakkında birçok fetvası var; hatta Işık taifesine vakfın sahih olmadığına hükmetmiş (Mecmua; İst. üniversitesi. Türkçe yazmalar; 4922; 18.b-19.a). Peçevî tarihi de "İslâm'da Işık taifesi"nin "mezmum taife" olduğunu kaydediyor (İst. Matbaa- i Âmire — 1283, c. I, s—107). Oğlanlarşeyhi İbrâhim'in **"Ve dahı Işık**

ta'birin evvel Hacı Bektâş-ı Velî vaz'eylemiş; hakıykatten haberdâr olmayanlar zulmette ve özlerinden âğâh olanlar nûr-ı Hakk'la aydınlıkta ve ışıklıkta olmak münâsebetiyle" dediğini de "Sohbet-name" bildiriyor (31-a).

Yunus Emre,

Işık ile danışman savaşırlar her zaman,
Danışman aydur şer'an sözü ma'lûl değil mi[*]

beytinde "Işık"ı, "danışman - dânışmend"le, yani şeriat bilginiyle karşılaştırmaktadır. Bütün bunlardan anlıyoruz ki "Işık", Ehl-i Sünnet inancına uymayan, Bâtınî inançları benimsemiş bulunan, Şîa'ya temayül eden dervişlere, bilhassa Bektaşîlere, Alevîlere, Hurûfilere verilen bir addır.

— o —

[*] Işıkla şeriat bilgini, her zaman savaşırlar; şeriat bilgini, sözünü şeriata göre söyler; fakat söylediği söz, bir sebebe bağlı (İlletli, bu bakımdan da mutlak olarak doğru olmayan bir söz) değil mi?

— İ —

İbadet de mahfî, kabahat da mahfî

İbadetin gösterilmesinde, riya olabilir; bu bakımdan Melâmet erleri, hayırlarını gizlemeyi, kötü işlerini, yahut halka kötü görünen hareketlerini gizlememeyi, hatta açığa vurarak kınanmayı şiar edinmişlerdi. Atasözü, bir bakıma, bu şiarı bildirmektedir.

* * *

İcâzet

İcâzet-Nâme, Hilâfet-Nâme

İzin, ruhsat anlamına gelir; Arapça bir sözdür, tarikatta ulu sayılan birini ziyarete giden kişi, ondan izin almaksızın huzurundan ayrılamaz. Ya o zat **"Buyurun"** deyip niyaz ederek gitmelerine izin verir; yahut gidenler, **"İcâzetinizle erenlerim"** deyip ruhsat alırlar, niyaz edip görüşerek huzurundan ayrılırlar.

İcâzetin bir başka anlamı da şudur:

Bir şeyh, dervişlerden, yahut muhiblerden birini şeyh yapar, muhib ve derviş yetiştirmesine izin verir; aynı zamanda bu izni, yazılı ve mühürlü bir kâğıtla da tevsik eder. Bu yazılı kâğıda **"İcâzet-Nâme"** derler. Halife yapılan kişiye verilen yazılı kâğıdaysa **"Hilâfet-Nâme"** adı verilir *Mevlevî Adâb ve Erkânı;* s. 22, 136—146. En eski bir Mevlevî Hilâfet-Nâmesi için, aynı kitabın 167-186. sahifelerindeki fotoğrafyaya bakınız).

İdâre

Dünya üç şey üstünde durur: İdâre, dübârâ, müdârâ.

İdâre Arapça, döndürmek, bir işi düzenine sokup becermek; Dübârâ, Farsça hile, düzen, Müdârâ da Arapça iyi tarzda işi çevirmek, yüze gülmek anlamlarına gelir. Tasavvuf ehli tarafından söylenegelen bu atasözü, kendilerinden olmayan ve olmalarına da çevreleri, yetişme tarzları, görgüleri müsait bulunmayan kişilere karşı sır vermemek, onlarla hoş geçinmek gerektiğini ifade eder.

* * *

İhvan

Arapça kardeşler demektir. XLIX. suresinin (Hucurât) 10. ayet-i kerimesinde, inananların kardeş oldukları beyan buyurulur. Tarikattaysa din kardeşliğine bir de yol kardeşliği katılmıştır ve tarikat ehli, birbirini kardeş sayar; kardeş bilir. Fakat ayrıca bir de Melâmet yolunu tutanlar, şeyh mertebesinde olsalar bile kendilerine intisab edenlere, **"İhvan, İhvanımızdan"** derler. Birisinin, birisine intisabını söylerlerken de "filanın ihvânından" sözünü kullanırlar, "müridi, dervişi" demeyi, şeyhe bir varlık vermek sayarlar; yokluk yolunda, böyle bir tabiri dahi caiz görmezler.

* * *

İhyâ Geceleri

İhyâ, Arapça diriltmek demektir. İbadetle geçirilecek uyunmayacak kutlu gecelere **"İhyâ Geceleri"** denir. Recep ayının yirmi yedinci, Şâban'ın on beşinci geceleri ve Ramazan ayının on beşinden itibaren tek geceleri, bayram geceleri, kurban bayramının ilk on gününün geceleri .....gibi kutlu geceler, ibadetle geçirilir, uyunmaz.

* * *

İkilik

İhvanı ayırt ediş, bir görmeyiş. Aynı zamanda yaratanın kudretini, sun'unu, hikmetini, bütün sıfatlarını izhâr eden, ona en güçlü delil olan yaratılmışı, yaratandan ayrı görüş ve bilişte ikiliktir ve bu, hakikatte "Şik" demektir. Hatâyı, bir nefesinde,

İkilik perdesi yoktur gözümde,
Birliktir muradım, özüm, sözümde,

Gece gündüz dâim Hak niyâzımda,
Kıblegâhım Şâh-ı Merdân'a geldim

dörtlüğüyle bunu dile getirir *(Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 187).

* * *

İkinci doğum

Tasavvuf ehlince tarikata girmek, ikinci defa doğmaktır; rehber, yani yol gösteren, müridin anası, mürşidi de babası sayılır. Bilhassa Bektaşîlerde, meydana giriş, kıdem, yani eskilik sırasıyladır. Meydana girilirken, kimin önce gireceğinde tereddüt edilirse, "Kaç yaşındasınız" diye sorulur. Yaşlı başlı adamlar, mesela, "Dört" yahut "Altı yaşındayız" derler; ona göre, en kıdemli önce, öbürleri de sırasıyla girerler, Şâhî, bir nefesindeki,

Dört kapı selâmın verip aldılar,
Pîrim huzûruna çekip yettiler;

El ele, el Hakk'a olsun dediler,
Henüz mâsûm olup cihâna geldim

dörtlüğüyle bu doğumu anlattığı gibi (Aynı s. 169) Münire Bacı da, bir nefesinde,

Doğdum iki âneden,
Kimdir beni ta'neden

Mürşidim imdad eden,
Haydarî'yim, Haydarî

der.

* * *

İkrar

İkrar vermek
İkrarım hakkıyçin

* * *

İkrarında durana aşk olsun; inkâr edene yuf
İnsan ikrarıyle, hayvan yularıyla yedilir.

* * *

Arapçadır; inancını söylemek, inanmak anlamlarına gelir; inkârın zıddıdır. Erenler yoluna girmeye **"İkrar vermek"** denir. **"İkrarım hakkıyçin"**, hal ehlince en büyük yemindir. **"İkrarında durana aşk olsun; inkâr edene yuf"** ve **"İnsan ikrarıyle, hayvan yularıyla yedilir"** atasözleri, ikrarın ehemmiyetini gösterir. Şeyh Gâlib,

Ikrârımıza ser verirüz, ahde kavîyüz;
Biz Şâh-ı Velâyet kuluyuz, hem Alevîyüz(*)

beytiyle inancını ikrar eder.

* * *

İlim

İlim başka, irfan başka

* * *

İlim cehli giderir, eşekliği değil
Amelsiz âlim, elinde fenerle gezen köre benzer

* * *

İlim, bilmek anlamınadır; fakat bilmekle anlamak, kavramak arasında fark vardır. Birisi, bir şeyi, olduğu gibi bilir, fakat neden olduğunu, nasıl meydana geldiğini, iç yüzünü, doğuracağı sonuçları anlamayabilir. Bilmekle bera-

(*) İkrarımıza baş veririz, ahde kuvvetliyiz; biz Velâyet Şahı'nın kullarıyız. Alî'ye mensup olanlarız.

ber anlamak, kavramak da olursa ilimle irfan birleşmiş demektir (Bkz. Ârif). Yunus Emre,

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir;
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır

beytiyle başlayan şiirinde ilimle irfanı pek güzel ayırt eder, göz önüne serer.

"İlim cehli giderir, eşekliği değil" atasözü de, ilimle irfanı ayırt eden bir atasözüdür. Meşhur fıkradır; babası oğluna, sen adam olmazsın dermiş, çocuk okumuş, devlet kapısına yamanmış, paşa olmuş; babasının köyüne gitmiş, babasını ayağına çağırtmış. Babası gelince, baba demiş, adam olmazsın derdin, bak, paşa oldum ben. Babası, oğlum demiş, ben sana paşa olamazsın demedim, adam olmazsın dedim; adam olamadığını, babanı ayağına çağırmakla ispatladın.

"Amelsiz âlim, elinde fenerle gezen köre benzer" atasözüyse, bildiğini tutmayan bilgini, hem de pek güzel yermektedir.

* * *

İl yahşi, biz yaman; il buğday, biz saman

Şimdiki konuşmamızda "el" olarak söylediğimiz "il", yabancı, gayrı anlamına gelir. Ululanmayı yeren, gönülalçaklığını öğütleyen bu atasözünü, Seyyid Abdülkadir-i Belhî (1341 H. 1923) sık sık söylerler ve bu söze "Yâr ol, bâr olma; gül ol, hâr olma" sözünü de eklerlerdi(*) Yunus,

Miskinlikte buldular, kimde erlik varısa;
Merdivenden yittiler, yüksekten bakarısa(**)

beytiyle aynı öğüdü vermektedir.

* * *

İmam

Arapçadır; öne geçen, kendisine uyulan demektir, namazda kendisine uyulan kişiye dendiği gibi, din ve devlet işlerini düzene koyan, İslâm ülkesini

---

(*) "Yahşi", iyi güzel demektir; "yaman" da yaramaz, kötü anlamındadır. "Başkaları iyi; kötü olan biziz; başkaları buğday, bizse samanız" anlamını veriyor. "Yâr" dost demektir, "bâr" da yük; "hâr" dikendir. "Dost ol, kimseye yük olma; gül ol, diken olup kimseyi dolama" anlamınadır

(**) "Miskin", miskinlik, şimdiki anlamda değildir; yokluk, hiçbir şeye sahip olmayış, iradeyi Tanrıya veriş, benlikten kurtuluş anlamındadır. "Kimde erlik varsa, erliği, yoklukta bulmuştur; yüksekten bakanıysa merdivenden ittiler, yuvarlandı gitti" demektir.

ve Müslümanları idare eden kimseye de denir. Namaz kıldıran ve devleti idare eden şahsın temsil ettiği kudrete "İmamet" derler. Ehl-i Sünnet'e nazaran din ve devlet işlerini idare eden imam, Hazret-i Peygamber'in halifesidir ve ümmetin seçimiyle o makama gelir. Şîa'ya göreyse, Peygamber'in sünnetini ve dinin esaslarını korumakla mükellef olduğundan Peygamber gibi masum olması gerektir; bu bakımdan da Allah'ın emri ve Peygamber'in bildirmesiyle o makama gelir. İmamiyye'de Oniki İmam vardır ve Onikinci İmam, Mehdî'dir; sağdır ve zuhur edecektir.

Sûfîyyenin Ehl-i Sünnet inancına uyanları, İmam'ı, kutb olarak tanırlar; ancak kutb da seçimle değil, Allah tarafından o makama gelir. Şîa inancına uyanlarına göreyse kutb, Mehdî'dir; ona en yakın olan erense, onun naibidir. Sûfîlerin içinde, Yunus gibi,

Aşk imâmdır bize, gönül cemâat,
Kıblemiz dost yüzü, dâimdir salât

diyenler de vardır.

* * *

İnâbe

Arapçadır. Günahlardan tövbe ederek Allah'a yönelmek anlamına gelir. Tarikata giren, evvelce yapmış olduğu bütün günahlara tövbe eder, bu bakımdan bir şeyhe derviş olmaya, bir tarikata girmeye de "İnâbe" derler. Türkçemizde, **"Filan şeyhten inâbe aldı", "Filan tarikata inâbe etmiş"** tarzında kullanılır. Osmanlıcada terkiple geçerse **"İnâbet"** şeklini alır; "Filân şeyhin inâbet-kerdesi" gibi.

* * *

İnsan

İnsanın kadrini insan bilir, altının kadrini sarraf

* * *

Bu atasözü, İran Sûfîlerince atasözü olarak söylenegelen "Altının kadrini, kuyumcu, mücevherin değerini, mücevherci bilir; gülün kadrini bülbül tanır,

Kanber'in(*) kadrini de Alî" mealindeki şu beyti hatırlatmaktadır:

Kadr e zer zer-ger senâsed kadr-e gevher gevherî
Kadr-e gol bolbol şenâsed kadr-e Kanberrâ Alî

* * *

İsm-i Celâl, İsm-i A'zam

Ululuk adı anlamına iki Arapça sözden, Farsça kaidesince yapılmış terkip. Kur'ân-ı Mecîd'de Allah'ın zati sıfatları ve yaratıklarıyla ilgili, rızk veren, yaratan, öldüren, yücelten, alçaltan... gibi sıfatları, hep "Allah" adına râci'dir; bu bakımdan "Allah" ve "O" anlamına "Hû" adları, Allah adları içinde en ulu ad olarak kabul edilmiştir. "Allah" sözünü, "bütün sıfatları toplayan zat adı" diye de tarif edenler olmuştur. Allah adına, bu yüzden "İsm-i Celâl, Lafza-i Celâl" derler. "İsm-i A'zam" da, o ad anılarak dua edenin duasının mutlaka kabul edileceği addır, Allah'ın en büyük, en ulu adıdır.

Mevlevîler, Esmâ, yani Tanrı adlarını zikir yoluyla sülûkü kabul etmeyen Melâmet erbabından olmakla beraber, yalnız "Allah" adını zikrederler.

* * *

İsteyene vermezler, istediklerine verirler

Bu atasözü, gerçeğe ulaşmayı, ermişliği, feyzi, vahdet neşesini, Tanrı izniyle erenlerin, istediklerine verdiklerini, isteyenin, bu feyze, bu neşeye eremeyeceğini bildirmektedir. Kaderci bir görüşün ifadesi olan bu atasözü, "Dede himmet, oğul hizmet" atasözüne zıttır. Ulaşmakta istidadın şart olduğunu bildirse bile, istidadı veren de Tanrı olduğuna göre, gene de kaderci bir inanç taşımaktadır, Şeyh Gâlib,

Müstaid kıl yoğısa lûtfına isti'dâdım,
Sana güçlük mü var ey şâh ı kerem-mu'tâdım(**)

beytiyle adeta bu atasözüne cevap vermektedir.

(*) Kanber, Hz. Alî'ye candan bağlı olan kölesidir.
(**) Ey yolu yordamı kerem olan, ihsan etmeyi kendine âdet edinmiş bulunan padişahım, sana güçlük mü var; istidadım yoksa, lütfuna ermek için istidad sahibi kıl beni.

* * *

İstihâre

İstihârede bulunmak, istihâre etmek
İstihâreye yatmak

* * *

Arapça hayrı dilemek anlamınadır. Herhangi bir işi yapıp yapmamakta tereddüd eden kişi, Allah'a yönelir, Kur'ân'ı açar; ilk ayetin anlamından o işin hayır, yahut şer olduğunu, başlaması, yahut bırakması gerektiğini istidlâl eder; ona göre Allah'a dayanıp o işe girişir, yahut da o işten vazgeçer; buna "İstihâre" denir. Tespihle de istihâre yapılır. Salavât getirilip Allah'a sığınılarak tespihten bir tutam alınır ve çift çift çekilir. Son tane tek gelirse emirdir, çift gelirse o işten vazgeçilir. Üç parça kâğıda Arapça "yap", üç parçaya da "yapma" yazılıdır. Seccadenin altına konup karıştırılır; iki rekat nafile namazdan sonra kâğıtlar, bakılmadan birer birer alınır; üçü de "yap" gelirse hayırdır; "yapma" gelirse şer. İkisi, "yap", biri "yapma" gelirse hayra yakın sayılır; ona göre hareket edilir.

Ayrıca bir de şöyle istihâre vardır:

Abdest alınıp sağ yana yatılır; görülen rüyadan o işin hayır yahut şer olduğuna hükmedilerek ona göre hareket olunur, buna, "Rüya yoluyla istihâre" denir; Ehl-i Sünnet'te istihâre, ancak bu suretle olur. Öbür istihâreler, İmamiyye'de ve bazı tarikat ehlindedir. İstihâre, tereddüdü gidermek, Allah'a dayancı pekiştirmek için bir vasıtadır. "İstihâre eden mahrûm olmaz, danışan nedâmete düşmez; iktisada riayet eden de yoksullaşmaz" mealinde bir de hadis vardır (Câmi'; II, s. 124). Nâbî,

Umûr-ı maslahat-i din içindir ey gaafil,
Değil menâsıb için uaz'ı istihârelerin(*)

beytiyle istihâredeki maksadı da izah eder. **"İstihârede bulunmak, İstihâre etmek"** yukarıda söylenen istihârelerden birini yapmaktır. **"İstihâreye yatmak"** da son söylediğimiz tarzda istihâre etmek hakkında kullanılır.

(*) Ey gafil, istihârelerin konması, yapılması, din işlerinin düzülüp koşulması içindir; dünya mevkileri için değil.

* * *

İstivâ

Sivâ, Arapça iki şeyin hacim, ağırlık gibi hususlarda eşitliğine denir. Biçim, duruş, güzellik, alım gibi keyfiyetlerde de iki şeyin, iki kişinin arasındaki eşitliğe de derler. "Alâ- üzerine" ekiyle müteaddi olursa kavramak, kapsamak anlamını verir.

Hurûfîler, insan yüzünün ve vücudunun sağ ve sol uzuvlarının aynı olması dolayısıyla ortasından geçtiği farz edilen çizgiye "Hatt-ı İstivâ - eşitlik çizgisi" demişlerdir. Onlarca iki kaş, dört kirpik ve bir saç, yedi eder ve "Fâtiha"nın yedi ayetine karşılıktır. Saç, İstivâ ile iki olur; bu sûretle yedi hat, sekiz eder; her biri dört unsurdan meydana geldiğinden yedi hat Arapçadaki yirmi sekiz harfe karşılık yirmi sekizdir; bu Kur'ân harfleri, *İstivâ* ile anasıra (dört unsura; hava, ateş, su, toprak) vurulunca Falz-ullâh'ın "Câvidan" adlı kitabının yazıldığı harflere, yani Farsçadaki otuz iki harfe eşit olur.

Tasavvufta, bütün varlıkları, Tanrı'nın sıfatlarının zuhuru, sıfatları da, zatın mazharları bilmeye, bu bilgiyi görüş ve oluş haline getirmeye, her şeyin, izafi varlıkla var olduğunu bilip gerçek varlığın, ancak Mutlak Varlık olan Tanrı'ya ait bulunduğunu anlayıp başka varlıkları nefyetmeye **"Fenâ' - Yokluk"**, her şeyin gerçek varlıkla var olduğunu anlamaya ve bu kemâl mertebesine erişmeyeyse "Baka' - Hak'la var oluş" derler. Bu kemâl mertebesine ulaşan kişi, her şeyi, mertebesine, istidadına, yaratılışına göre doğru ve yerinde görür, ona, istidat ve mazhariyetine uygun muamelede bulunur; bu bakımdan, yeryüzünde, Tanrı halifesidir. Halk'la Hakk'ı, aynı zamanda müşahede eder; halk, Hakk'ın sıfatlarının zuhurudur; Hak'sa, halkın bütünüdür, özüdür; ama zat bakımından da Hak, hiçbir şeyle birleşmiş değildir; zatı, her şeyden münezzehtir. Bu makam, **"İstivâ'"** makamıdır.

Mevlevîlerde bu makama ulaşan kişiye Çelebi tarafından, **"İstivâlı sikke"** verilir. Yahut sikkesine **"İstivâ"** çekmesine me'zun olur. Sikkedeki İstivâ, destârın önden arkaya doğru, iki üç parmak enliliğinde, bir şeridinin sikkenin üstüne çekilmesidir. Bu şeridin ön kısmı, tam iki kaşın ortasına gelir, arka kısmı da sağa sola meyletmeden dümdüz arkaya gider. Mevlevî mezar taşlarında, destârsız sikkeye de İstivâ çekildiğini görüyoruz. İstivâlı

sikke, Bektaşîlerin Elifî Tac'ına da çok benzer. Biz, bunun, Hurûfîlik tesiriyle Mevlevîliğe girdiğini sanıyoruz. Çünkü eski kaynaklarda İstivâ'ya dair bir şeye rastlamamaktayız.

922'de (1516) ölen ve Bektaşîlerce "Pîr-i Sânî - ikinci pîr" tanınan Balı Sultan (Balım Sultan), bir nefesinde,

İstivâyı gözler gözüm,
Seb'elmesânîdir yüzüm;

"Enelhakk"ı söyler sözüm,
Mi'râcımız dardır bizim(*)

dörtlüğüyle "İstivâ"yı anar (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 24). Esrar Dede (1211 H. 1796 - 1797), **"İstivâ"'** redifli kasidesinde,

Ol nûr-ı sebze bî ser-ü bî pâ olan erer,
Bîhûde alma başına sevdây ı İstivâ.

Bir Mevlevî ki râsti Âl-i Rasûl ola,
Mevrûsudur alâmet-i hadrây-ı İstivâ.

Ser tâ be pây mazhar-ı nûr-ı siyâh olan,
Gerdûn-ı devr-i zâta olur cây-ı İstivâ(**)

beyitleriyle İstivâ'nın yeşil ve siyah olduğunu bildirmektedir ki, herhalde, destârda olduğu gibi seyyid olanlar yeşil, olmayanlar siyah İstivâ taşımaktadırlar (*Divan*; İst. Takvim-i Vakayi' Matbaası — 1257; s. 10).

§ Semahanenin, giriş kapısından şeyh postunun önüne dek gittiği farz edilen ve semahaneyi ikiye bölen hatta da **"Hatt-ı İstivâ"** denir ve Sultan Veled devrinde bu hatta basmamaya dikkat edilir.

§ Resim hırkalarında, yakadan başlayıp eteği dolaşarak yakaya varan yeşil şerit, yakanın arkasında, şu şekilde birleşir:

(*) Gözüm, İstivâyı gözler; yüzüm, Seb'ül-Mesânî'dir. (Fâtiha'dır, Fâtiha'nın yedi ayetidir). Sözüm, (Mansûr'un dediği) "Ben Hakk'ım" sözüdür; bizim Mi'râcımız, dardır (dardadır).

(**) O yeşil nura, elsiz, ayaksız olan (kendini tümden Tanrı'ya veren), erer; boş yere başına İstivâ sevdasını alma.
Gerçekten de Peygamber soyundan olan bir Mevlevî'nin yeşil İstivâ âlâmeti, kendisine miras kalan malıdır.
Baştan ayağa dek siyah nura mazhar olan (bütün varlıkları örten zat tecellisine eren) kişi, zatın devreden âleminde İstivâ'ya sahip olur.

Bu şekil, Arap harflerinden Lâmelif (ﻻ) harfinin dönmüş şeklidir! "Lâ", yok demektir; hırkayı giyen kişiyse elif harfine *(ا)* benzer; bu suretle "Lâ - yok", "İllâ - Ancak var" olur ki, bu da Lâilâhe İllâllâh - Allah'tan başka yoktur tapacak" tevhid kelimesine işarettir. Bu yeşil şeride de "İstivâ" denir.

§ Sokak hırkalarında da "İstivâ" vardır; yakaya aynı şekilde birleşen ve hırkanın renginde olan on sekiz dikiş, göğse kadar gelir.

§ "Deste - Gül"de ve "Tennûre"de de "İstivâ" vardır. Esrar, bunu bu beyitlerle tespit eder:

Yazmış kenârı hırkaya adâb-ı fakrı hep
Hatt-ı sebizle matla'-ı garrây-ı İstivâ

Tennûrelerde sûret-i "Lâ" da iyândır
Sîne-i gayrı nefy ede tâ Lâ-yı İstivâ

Fakr-û fenâda Mevlevî pervâz eylesin,
Var hırkasında şeh-per-i ankaa-yı İstivâ(*)

* * *

İşaret

Arapçadır, alamet, göstermek, yol belirtmek, yapılacak şeyi anlatış anlamlarına gelir. Tasavvuf ehlinin bazıları, herhangi bir işi yapmak, yahut yapmamak, yahut da bir işin sonucu hakkında gönüllerine gelen şeye, yahut birisinden duyulan, bir şeyde görülen söze, belirtiye "işaret" derler. Mesela bir işte başarı elde edip edemeyeceği hususunda şüphesi olan, mürşidine rabıta yaparak sokağa çıkar ve ilk rastlayacağı şeyle, yahut ilk tanıdığı adamın

(*) Parlak, güzel, alımlı ilk beyit, doğuş beyti, yeşil yazıyla hırkanın kenarına yokluk edeplerini tümden yazmış.
Tennûrelerde, İstivâ'nın "Yoktur" sözü, başkalarının, mevhum varlıkların gönüllerini, varlıklarını tümden gidermek için "Lâ-Yoktur" şeklinde görünmektedir.
Yokluğun da yokluğunda uçup dursun Mevlevî; çünkü hırkasında İstivâ Zümrüdüankasının iri kanadı var.

adıyla yorumlamayı kurar. Yolda, bir cenazeye rastlarsa bu işten vazgeçer; ilk tanıdığı adamın adı "Muvaffak"sa, bu işin olacağına hükmeder; işe girişir. Bu rastlantıya "İşaret" denir. İslâm, bu çeşit şeyleri kabul etmez. Melâmet yolunda da bunlara "hayal" denir ve itibar edilmez.

Bir de, herhangi bir şeyi sözle açıkça söylemeyip rumuzla, mesela bir hikâye arasında anlatmaya, yahut tavır ve hareketle belirtmeye "İşaret" denir ki irfan ehli, o rumuzlu sözden, hikâyeden, yahut tavır ve hareketten maksadı anlar. Yunus Emre'nin,

Nasîhat kandilinden bir işâret göründü,
Tenim içinde canım, andan yana süründü

beytindeki "işaret" budur.

* * *

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin kârı

Bu atasözü, gerçek ehlinin, kötülüğe karşı bile iyilikle muamele etmesi gerektiğini ifade eder. Hazret-i Alî, savaşta karşısındaki düşmana hücum edeceği sırada o kişi, "Yâ Alî" demiş, "kılıcını bana versene". Hazret-i Alî, derhal kılıcını uzatarak "Al" demiş. Kılıcı alan müşrik şaşırmış, "Yâ Alî, böyle bir anda, kılıcını nasıl verdin bana" demiş. Bu soruya, Hazret-i Alî'den "Biz, isteneni veririz; vermezsek kötü bir iş yapmış oluruz" cevabını alınca müşrikin hali değişmiş, kılıcı Alî'ye verirken şehadet getirip Müslüman olmuştu.

— o —

— K —

Kadem

Ayak, yarım arşınlık ölçü bölümü, uğur ve meymenet anlamlarına gelir, Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehli, mihmanı giderken, **"Hoş geldiniz, kademler getirdiniz, hayırlara karşı; Hak erenler gözcünüz, bekçiniz olsun"** diye uğurlarlar. Genel mihmanın da, kapıda, **"Kademlerinize kurban olayım, hoş geldiniz, kademler getirdiniz"** diye karşılandığı olur. Mihman, gösterilen yere oturduktan sonraysa makam sahibi, **"Aşk olsun"** der, gelen de şükür secdesine kapanır.

* * *

Kafdağı

Burnu Kafdağı'nda
Kaf'tan Kaf'a

* * *

Kur'ân-ı Kerîm'in L. suresi, "Kaf, and olsun büyük ve şerefli Kur'ân'a" ayet-i kerimesiyle başlar. Kaf, Allahu Taâlâ'nın adlarındandır, kudret sahibi anlamınadır diyenler olduğu gibi, dünyayı çepeçevre çeviren dağın adıdır; o dağın ardında cinler vardır; ejderhalar, insanlara zarar verince melekler, ateşten zincirlerle onları çekip o dağın ardına atarlar da denmiştir. Sûfîlere nazaran "Kaf", Kur'ân'a işarettir ki bu da, Allahu Taâlâ'nın bütün adlarına mazhar olan insan ve bu mazhariyetini bilen ve bildiren "İnsan-ı Kâmil", yani zamanın İmamı ve Kutbudur. Bayramî Melâmilerinden (Hamzevîlerden) İdrîs-i Muhtefî (1024 H. 1615), meşhur "Şathiyye"sinde (Bkz. Şathiyye),

Kaf dağını arkama *Yüklendim etme aceb,*
Bahr-ı Muhîti içtim, *Kanmadım amma neden*(*)

der (A. Gölpınarlı; *Melamîlik ve Melâmîler,* İst. Üniversitesi Türkiyât Enstitüsü yayımı - 1931, s. 125).

Halk arasında Kafdağı ve Kaf, ululuk, sınırsız alan anlamlarına kullanılır. Çok kibirli insana, **"Burnu Kafdağı'nda"** denir. Bir uçtan bir uca yerine de **"Kaf'tan Kaf'a"** ve "Tundan Tuna" deyimleri kullanılır; **"Süleyman Peygamber, Kaf'tan Kaf'a bütün âleme hükmetti"** gibi.

* * *

Kâf - Nûn - Kün

Arapçada kâf ve nûn harfleri bir araya gelirse "Kûn-Ol" sözünü meydana getirir. Kur'ân-ı Mecîd'de, II. surenin (Bakara) 117., III. surenin (Âlu İmran) 47., XIX. surenin (Meryem), 35. XXXVI. surenin (Yâ Sîn) 83., XL. surenin (Mü'min) 67. ayet-i kerimelerinde, Allah'ın, bir işin olmasını irade buyurması ve o işin hemen olması, bu sözle bildirilir. Tasavvuf edebiyatında Allah iradesi, "Kâf-Nûn", yahut "Kün" sözleriyle belirtilir.

XVI. yüzyıl Mevlevî şâirlerinden Yûsuf Sîne-çâk,

Orısekiz bin âlemi ma'dûm iken vâreyledi,
Kâf-ü Nun emri ile bir kerre îmâ etti aşk(**)

(*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*; s. 496.) beytiyle bunu dile getirdiği gibi XX. yüzyılda Bektaşî Harâbî de,

Kâf-ü Nun hıtâbı izhâr olmadan,
Biz bu kâinâtın ibtidâsıyız

der *(Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 233).

* * *

(*) "Amma neden", ummadan anlamına "ummâneden" de olabilir.
(**) Aşk, kâf ve nûn buyruğuyla bir kere işaret etti, on sekiz bin âlemi yokken var etti.

Kahriyye

Kahriyye okumak
Kahriyyeye uğramak

* * *

Aşağılatarak üst gelmek, mahvetmek anlamına gelen "kahır" kökünden, kahredici manasına Arapça bir sözdür; birisini kahretmek, öldürmek, yok etmek için, Allahu Taâlâ'nın adlarından "Kahhâr" adını, "Yâ Kahhâr" diye zikretmeye ve kahredici duaları okumaya **"Kahriyye okumak"**, Kahhâr adını da ihtiva eden bu dualara da **"Kahriyye"** derler. Rûznamçeci Süleyman Fâik (1253 H. 1837), "Mecmua"sında, Halvetiyye tarikatından "Cerrâliyye" kolunu kuran Nureddîn-i Cerrâhî'nin (1133 H. 1721), Koca Mustafa Paşa Şeyhini kahretmek için müritleriyle "Kahriyye" okuduğunu, fakat kendisinin ölüverdiğini kaydeder (İstanbul Üniversitesi K. Türkçe Yaz. 9577; 4. b - 5. a).

"Kahriyye" okurken, okuyanın ölümüne, **"Kahriyyeye uğramak"** denir.

* * *

Kahve Nakıybi

Bu deyim, Mevlevîlerle Bektaşîlerden başka, bütün tarikatlarda vardır. Kahve ocağına bakan, kahve pişiren, yamaklığını yapan zatla kahveyi mihmana sunan dervişe denir.

Bektaşî meydanında, Ebü'l-Hasan'üş-Şâzillî'yi temsil eden kahvecinin bir de postu vardır (Bkz. Meydan).

* * *

Kahve Ocağı

Mevlevîlerin Sofu (Sûfî) Tarikatları dedikleri Esmâcı tarikatların ve Bektaşîlerin tekkelerinde, "Cümle Kapısı" denen ve bahçeye açılan kapıdan sonra asıl tekke kapısından girilince, giriş kısmının bir köşesindeki oda, yahut bucak, "Kahve Ocağı" diye anılır. Odanın kapısına karşı, bir köşede Kahve Ocağı bulunur, odada oturmak için boydan boya, üstü kilimle, cecimle döşeli Kerevet vardır. Kahve Ocağı'nın yanındaki post kahveci dervişe aittir. Dergâha gelen mihman, önce buraya girer, buraya alınır. Kahveci yamaklığını yapan derviş, pişirilen kahveyi mihmana sunar. Mihman, şeyhi görecekse, şeyhe gidip haber verir ve misafiri alıp şeyhe götürür.

Kahvenin ve kahvecilerin pîri, Fütüvvet erkânında, Şâzilî tarikatının kurucusu Şeyh Ebü'l-Hasan'üş-Şâzillî'dir (656 H. 1258).

* * *

Kalb

Kalbe bakıcı

Kalb bir sırça kadehtir, çabuk kırılır
Kalb kalbe karşıdır
Kalbten kalbe yol var
Kalb şişeye benzer, kırılırsa yapılmaz

* * *

Kalb, Arapça, kanın vücudda dolaşmasını sağlayan ve sol memenin altında bulunan malum uzva denir; ancak gerek Arapçada, gerek Farsçada, gerek Türkçede kalb, insanın manevî varlığına, anlayış, duyuş ve seziş kabiliyetine verilen addır ki, bunu "Gönül" sözüyle de belirtiriz.

"Kalbe bakıcı" Bayramî Melâmîlerinde, zamanın kutbu olan, Melâmet yolundakilerce öyle tanınan kişi tarafından irşada mezun olan kişilere verilen addır.

Atasözleriyse, **"Gönül bir sırça kadehtir... Gönül gönüle karşıdır, Gönülden gönüle yol var..."** gibi gönül sözüyle de söylenir. (Bkz. Gönül).

* * *

Kaalde kalmak

Bilgisini, duygusunu hal haline getiremeyen, gerçeğin, birliğin, zevkin yalnız lafıyla geçinen kişiye **"Kaalde Kalmış"** denir; lafta kalmaya da **"Kaalde kalmak"** derler (Bkz. Hal).

* * *

Kalender

"Kalenderiyye" tarikatına mensup olan kişiye "Kalenderî" denir. Ayrıca Bektaşîlerde derviş olmaya ikrar veren, fakat henüz derviş oluş töreniyle kendisine tac giydirilmeyen ve tekkede arkıyye ile hizmet eden kişiye de **"Kalender"** denir.

Halk arasında **"Kalender"**, yoksul, kimsesiz kişiye dendiği gibi, her şeyi hoş görüyle karşılayan, geniş meşrebli, herkesle uyuşur, geçinir kişiye de **"Kalender Adam"** denir.

Mevlânâ'nın "Mesnevî"sinden, kalenderlerin baş açık gezdiklerini anlamaktayız; Bursa'da, Murâdiye Külliyesi'ndeki mezar taşları müzesinde 118 No.'da kayıtlı bulunan ve "Hacc Muhammed Kalender"in, hicrî IX. yüzyıla ait taşındaki tac, Mevlevî sikkesinden biraz kısa, üstüvânî, kubbesi on iki, kubbeden aşağıya dek kırk dilimlidir; lengeri, yani başa giyilecek yeri, dört parmak yukarıdan üç sıra, zırhla kubbeden ayrılmaktadır. İstanbul Belediye Müzesi'nde de başka biçimde bir Kalenderî tacı vardır.

Bektaşîler, beyaz keçeden yapılan lengeri dört, kubbesi on iki dilimli ve tepesinde "düğme" tabir edilen kenarları dikişli bir fındık büyüklüğünde, gene beyaz keçeden yapılıp dikilen bir parça bulunan taca "Hüseynî" ve **"Celâlî Tac"** derler; lengeri dört, kubbesi on iki parça keçenin iç taraftan birbirine dikilmesiyle meydana gelen bu tacın dıştan görünen dilimlerinin kenarları da küçük ve birbirine bitişik amûdî dikişlerle dikilerek dilimler iyice belirtilmiştir. Dilimleri dıştan dikişli olmayanına ve tepesinde düğme bulunmayanmaysa "Kalenderî Tac" denir (Bkz. Tac).

Kalenderîler, saç, sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile tıraş ettirirler, böylece kendilerini zâhirî zînetten arınmış sayarlardı ("Türk Ansiklopedisi"nde "Kalenderiyye" maddesine bakınız; cilt: XXI; fasikül: 163, Ankara, Millî Eğitim Basımevi — 1973, s. 157-161).

* * *

Kalıbı dinlendirmek

Ölmek yerine kullanılır. **"Göçtü, göçündü, yürüdü, Hakk'a yürüdü"** gibi sözler, saygıdeğer kişilerin vefatını bildirmek için söylenir; **"Kalıbı dinlendirdi"** sözüyse sevilmeyen kişiler ve hayvanlar hakkında söylenegelmiştir. **"Bizim kedi, kalıbı dinlendirdi"** gibi.

* * *

Kaalû-Belâ

Kur'ân-ı Kerîm'in VII. suresinin (A'râf) 172-173. ayetlerinde, Allah'ın, Âdemoğullarının arkalarından soylarını çıkarıp onlara, "Ben sizin Rabbiniz

değil miyim?" dediği, onların da, "Evet, Rabbimizsin" dedikleri, bunun üzerine onları, birbirlerine tanık tuttuğu, bunu da, kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu, atalarımız bizden önce şirk koşmuşlardı; biz onlardan sonra geldik" dememeleri için yaptığı bildirilmektedir.

Halk inancına göre, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna "Evet" diyenler, bu dünyada mümin olmuşlar, "Hayır" diyenlerse küfre, şirke düşmüşlerdir. "Değil miyim" sözünün Arapçası **"Elestü"ür. "Kaalû-Belâ"** sözüyse "Evet dediler" anlamındadır. Bu "soru cevap" **"Ezel Bezmi, Elest Meclisi"** anlamına **"Bezm-i Ezel, Bezm-i Elest"** diye de geçer.

Sûfîlere nazaran zaman olmadığından ve "Rab" terbiye eden, geliştiren, yetiştiren anlamına geldiğinden, herkes de istidadına göre iş işlediğinden, hal diliyle her an, "Sizi geliştiren, yetiştiren değil miyim" sorusu gelmekte, herkes de istidadına uymakla, gene halk diliyle "Evet" demektedir. Yunus,

Kalem çalınıcak görgil, haber böyledürür bilgil:
Kaalû-Belâ kelecisin bunda haber veren benem

beytiyle bunu dile getirdiği gibi Kul Himmet de,

Tâ Kaalû-Belâ'dan sevdik, seviştik,
Bizimle ezelî Yârdır mahabbet;

Üstad nazarında, ıkrar kopuştuk,
Mü 'mine kadîm ikrardır mahabbet

demiştir (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 192). **"Elest"** ve **"Kaalû-Belâ",** ezel, önüne ön olmayan zaman anlamına gelir. Bela sözü de, bazı kere, kafiye zoruyla Farsçalaştırılarak **"Belî"** tarzında söylenir.

* * *

Kanberiyye

Kanber, Hazret-i Alî'nin kölesidir; Hazret-i Alî'ye ve Ehlibeyt'e candan, gönülden bağlıydı. Geceleri Hazret-i Alî sokağa çıkınca o da, kendisine haber vermeden kılıcını alır, düşmanlardan korumak üzere peşine düşerdi. Bilâl-i Habeşî gibi zenci olan Cenâb-ı Kanber, Ehlibeyt'e düşmanlığı ve herkese zul-

müyle ün alan ve Zalim sıfatiyle sıfatlanan, Hicret'in 95. yılında (714) ölen Haccâc'a karşı Hazret-i Alî'yi, gayet fasih ve beliğ bir surette övmesi üzerine şehit edilmişti. Kanber, edebiyatta daima Alî ile beraber anılır.

Kanberiyye, Kanbere mensup anlamına gelir. Yünden örülmüş olan ve bir kere bele dolanacak uzunlukta bulunan kalınca bir kuşağa halka ile asılmış, yumruk şeklinde ve yumruktan küçük, Balımtaşı denen, Kırşehir'de çıkan balgami taştan, yahut necef taşından yapılmış bir şeydir. Tiyg-Bend, Teslim Taşı, Kemer, Pâlheng... gibi tarikat cihazından olan Kanberiyye, bele sarılan kemer üstüne takılır; kuşağın bir ucu halka biçimindedir, o halkaya sokulur ve belin sol yanına doğru mail olarak durur. Kanberiyye, hem Ehlibeyt'e nispeti, hem erenlere hizmeti bildirdiği gibi, takınan kişinin mücerred, yani evlenmemeye ikrar vermiş olduğuna da işarettir; fakat son zamanlarda mücerred olmayan babalar ve dervişler de Kanberiyye kuşanırlardı.

Kanberiyye, baba tarafından tekbirlenerek kuşatılır ve kuşatılırken Terceman (Bkz.) okunur (Türk Ansiklopedisi'ne yazdığımız "Kanberiyye" maddesine de bakınız; c; XXI; fasikül: 163, s. 157-161).

Kandil, dibine ışık vermez

"Mum, dibine ışık vermez" tarzında da söylenen bu atasözü, duası, başkalarına geçen, himmeti başkalarına dokunan bazı kişilerin perişan halde olmaları münasebetiyle söylenir.

* * *

Kan et, kanun etme

Erenlerin erkânına yeni bir şey katmamak gerektiğini ihtar yollu söylenir.

* * *

Kanını içine akıt

Melâmeti kabul edenler, cezbenin izhârını, bir çeşit gösteriş sayarlar. Bu yüzden, herhangi bir sohbette, cezbeye kapılan kişiye, tarikat ulusu, Mevlevîlerde, mürebbisi olan dedesi **"Kanını içine akıt"** diye ihtarda bulunur.

* * *

Kanun Çerağı

Bektaşîlerde pirinçten yapılma, kapağı Bektaşî tacı şeklinde olan ve fitil konacak üç lelesi bulunan, Taht'ın (Bkz.) ve Balımtaşı'nın (Bkz.) önünde duran, zeytinyağı ile yanan çerağa bu ad verilir. Kanun Çerağı iki yanındaki şamdanda duran ve Taht'ın üç basamağının her basamağında bulunan üçer şamdandaki mumlarla, bu çerağ bir sayılırsa on iki, lülelerindeki fitillerle sayılırsa Meydan'da, Taht üstünde ve önünde on dört çerağ olur ki, Oniki İmam'a ve Ondört Ma'sûm'a işarettir.

Çerağcı, Kanun Çerağı'nı uyarmadan, Taht'ın önünde şu tercemanı okur:

Kanûn-ı Evlîyâ, Nur'üs-semâvât,
Şeksiz bu menzildir Tûr-ı münâcat.

Kaçan rûşen olur, niyâz edip ver
Muhammed Alî'ye candan salavât.

Bu tercemandan anlaşılmaktadır ki "Kanun Çerağı"na, "Kanun-i Evlîyâ" da denmektedir.

Kapı Allah kapısıdır

Hizmet edilen, geçim sağlanan yerlerdeki hizmetin halka, dolayısıyla da Hakk'a hizmet olduğu, bu yüzden de; o kapının Allah Kapısı bulunduğu, bu atasözüyle belirtilmektedir.

* * *

Kapıdan geçmek

Mevlevîlikte, dervişliğe ikrar veren ve binbir gün, yani "Rıza" sözünün ebced hesabınca tutarı kadar hizmette bulunan kişi, hücre sahibi olur; Mevlevî erkânınca hücresine götürülür ve gülbangle hücresine girmiş olur. Buna kapıdan, yani "Rıza", Tanrı razılığı kasından geçmek denir (*Mevlevî Adâb ve Erkânı;* s. 135-136; *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik,* s. 391-398).

Karaboğaz

"Ağzı kara" maddesine bakınız.

* * *

Kara kazan. Kara kazan hakkı

Kırşehir'de, Hacıbektaş kazasında bugün müze olan ve Hacıbektaş-ı Velî'nin yattığı Hacı Bektâş tekkesinin "Aş Evi"ndeki büyük kazana verilen ad. Bu kazan, öbür kazanların ortasında bulunur. Bektaşî ve Alevîlerden, altında odun yanmadan kaynadığına inananlar vardır. Rivayete göre bu kazanı, dergâha bir Moğol kumandanı hediye etmiştir. **"Kara Kazan hakkıyçin"** sözü de Alevîler arasında bir and sözüdür.

Eskiden âşâr usulü, hükümetçe kabul edilmişti ve köylerin ekim hasılatının onda biri, müzayedeyle satılırdı. Köyün âşârını alan ve "Mültezim" denen kişi, ekinin onda birini aldıktan sonra, köy, Alevî köyüyse, Üçler, Yediler, Kırklar hakkı olarak üç, yedi, kırk şinik buğday da alır, köylü, sesini çıkarmazdı. "Harman kaldırma zamanı" denen bu zamanda, köye, Hacı Bektâş'tan, daha başka yerlerden gelen dervişlerle dedeler de üşüşür, Hacı Bektâş Çelebisi tarafından gönderilen "Vekil"ler de gelirler, kimisi "Hazret-i Pîr", kimisi "Kara Kazan", kimisi "gül yüzlü Efendim" (Çelebi) için "Hakkullah" derer, devşirir, köylünün harmanını, tam manasıyla savurur, giderdi.

* * *

Karınca-Süleyman

Süleyman Peygamber (A.M.), kuşların, bütün yaratıkların dillerini bilen, insanlara, cinlere buyruk yürüten, çağının padişahı olan bir peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'in XXVII. suresi olan "Nemi Suresi"nin 15-19. ayet-i kerimelerinde Süleyman'ın (A.M.), babası Davud Peygamber'e (A.M.) vâris olduğu, bütün âleme hükmettiği, bir gün ordusuyla karıncaların yayıldığı bir ovadan geçerken karıncalardan birinin, öbürlerine, "Yuvalarınıza girin de Süleyman ve ordusu sizi çiğnemesin" dediğini duyduğu bildirilir. Halk arasında, Süleyman Peygamber'in, "Ben böyle bir zulüm yapmam; peygamberden böyle bir şey umulmaz, bu sözü neden söyledin?" diye o karıncaya sorduğu, onun da, "Senin debdebeni görüp seyredalarlar da teşbihlerini unuturlar, ona engel olmak için bu sözü söyledim" cevabını verdiği söylenir.

Karınca, aczin, Süleyman da kudretin timsali sayılmış, bu ayetler dolayısıyla edebiyatta daima Süleyman'la karınca karşılaştırmıştır. Yunus Emre de bir şiirine,

Canım, erenler yolu inceden ince imiş,
Süleymân'a yol kesen şol bir karınca imiş

beytiyle başlar.

Bir karıncanın, Süleyman Peygamber'e armağan olarak bir karınca budu götürdüğü de halk arasında söylenir. Erenler yolunda, herkesin, kadrince çalışması gerektiğini belirten şu hikâye de pek güzeldir:

Topal bir karınca düşekalka gidermiş. Birisi, "Nereye gidiyorsun?" diye sormuş. "Hacca" demiş. Şaşıran adam "Bu halinle mi?" demiş. Karınca şu cevabı vermiş:

— Gidemesem de yolunda ölmek var ya.

* * *

Kasık Niyazı

Bektaşîlerle Mevlevîlerde niyaz vaziyeti aynıdır. Sağ el üste gelmek üzere sağ eli, parmaklar hafif aralık olarak sol, sol eli de sağ omuz hizasına koymak, dirsekleri vücuda yapıştırmak, sağ ayak parmağını sol ayak parmağının üstüne koymak suretiyle başı daha fazla eğerek belden itibaren vücudun üst kısmını öne eğmek, niyaz vaziyetidir. Yalnız Mevlevîlerde, mukabele esnasında, hırkalarını atan semazenler, niyaz vaziyetinde, ellerinin parmak uçlarını, omuzlarının ardını tutacak kadar yukarı kaldırırlar; bu fark da arzettiğimiz gibi yalnız mukabelededir.

Bektaşîlerin, Rumeli'nin Yunanistan tarafındakileri, kendilerini, Balım Sultan'dan ziyade Seyyid Ali Sultan'a mensup sayarlar ve bunlar, niyaz ederken, ellerini, parmaklar düz ve bitişik, parmak uçları aşağıya mail olarak iki böğürlerine korlar ve omuzlar vücuddan biraz ayrılır; ayak mühürlemek aynıdır. Bu çeşit niyazda eller, kasıkların biraz yukarısında bulunur ve bu niyaz vaziyetine "Kasık Niyazı" denir.

"Kasık niyazı" sözü anlam bakımından biraz müstehcen şakalara da konu olmuştur. Bu hususta bir fıkra da vardır; fakat yazamıyoruz.

* * *

Kavuk

Kavuğu büyük
Kavuklu

* * *

Başa giyilen ve üstüne sarık sarılan, bez, yahut yünlü kumaştan yapılmış serpuş.

"Kavuğu büyük", iri kavuklu anlamına gelir. Nefes (Bkz.) eden, yani hastaya okuyup üflemekle geçinen kişilere denir. Münasebetsiz harekette bulunanlara **"Git de kavuğu büyüğe okun"** denir. **"Kavuklu",** Ortaoyununda, yarı aydın ve eyyam adamı "pîşe-kâr-sanat ehli" denen oyuncunun karşısında olan, onunla alay eden ve halkı temsil eyleyen oyuncudur. Aynı zamanda, kendisini erenlerden göstermeye çalışan kişiye de denir.

* * *

Kaygusuz

"Kaygusuz Abdal" ve "Kaygusuz Sultan" diye anılan, Bektaşî edebiyatının en orijinal örneklerini veren, Türkçe nesrinse gerçekten eşsiz bir üstadı olan bu zatın, esrar içmeye düşkün olduğunu şiirlerinden anlıyoruz. Bir nefesine,

Esrarı gördüm bugün binmiş, gider bir ata;
Şöyle kim derviş olmuş, hergiz söylemez hatâ

diye başlar ve esrarı över (*Alevî-Bektâşi Nefesleri;* s. 214). Bir başka nefesi de,

Beng ile seyretmeye, ah bize bir bağ olsa,
Issı, soğuk olmasa, havası hûb sağ olsa

beytiyle başlar ve sonuna dek esrarı, esrar içenlerin sevdikleri şeyleri sıralar; şathiyye tarzındaki şiirlerinde, hatta nesirlerinde de bu esrar düşkünlüğünün verdiği neşe görünmektedir. Bektaşîler, herhalde bu yüzden ve Kaygusuz'un, esrara düşkünlüğü ağızdan ağıza söylenegeldiğinden, rakıya **"Ak Yazılı"** dedikleri gibi esrara da **"Kaygusuz"** adını takmışlardır. Bilhassa mahrem olmayanların yanında, esrardan **"Kaygusuz"** diye bahsederler; mesela, **"Geçen gün Kaygusuz haktaydı, filana rastladım; o bulmuş, beraberce gördük"** derler ki **"haktaydı"** bitmişti demektir, **"Beraberce gördük",** beraber çektik anlamına gelir.

* * *

Kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil (Baş sağ oldukça külah bulunur)

Dervişlerin arakıyeleri, taçları (külahları), şeyh tarafından tekbirlendiği için ona namahrem eli değdirmezler; yani başkalarını, hele tarikattan olmayanları ona dokundurmazlar. Eskir, yıpranır, giyilemeyecek hale gelirse, dergâhın mezarlığına götürüp gömerler. Külahı eskiyen bir derviş, külahını gömmüş, yenisini de edinememiş, başı açık gezermiş. Başı açık gezmesinin sebebini soran birine, "Baş sağ oldukça külah bulunur" demiş. Sonradan bu söz, vezne uydurularak, **"Kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil"** tarzına dökülmüş (Bkz. Al bunu da Cebrâil'ine giydir").

* * *

Keçkûl-Keşkûl

Fukara keşkülü gibi
Keşkûl be-dest

* * *

Farsça, fukara çanağı anlamına gelir ve daha ziyâde **"Keşkül"** tarzında söylenir. Büyük hindistancevizinin üstü kesilir ve içi oyulur; meydana gelen çanağın, iki ucuna iki halka geçirilerek bu halkalara bir zincir takılır. Derviş, bunu boynuna, yahut kemerine asar, yahut da elinde tutar. İlahi, naat, mersiye okuyup keşkülü halka uzatır; herkes, keşküle bir şey kor. Keşkül dolunca tekkesine döner ve keşkülünü, aşevinde boşaltır; toplanan yiyecek şeyler, aşevinde kalır; para varsa şeyhe teslim edilir. Bu münasebetle içinde, birbirine uymayan şeylerin bulunduğu kap hakkında, **"Fukara keşkülü gibi"** deyimi kullanılır. Dergâha bir şeyler derip devşirmeye çıkan keşküllü dervişe de, eli keşküllü anlamına **"Keşkül be-dest"** denir. Süt ve badem yağıyla yapılan, üstüne badem rendesi, fıstık, üzüm, nar gibi şeyler konan tatlıya da, birçok şeyden yapıldığından "Keşkül-i Fukarâ" denmiştir. Bunun bir de fıkrası vardır:

Adamın biri, bu tatlıyı pek severmiş; varını yoğunu verip her gün bu tatlıyı yaptırırmış. Sonunda yoksul bir hale düşmüş. Fakat bu tatlıyı yaptırabilmek için gene de eline keşkül alıp dolaşır, derip devşirdiğini satar, parasıyla bu tatlıyı yaptırırmış.

Şimdi bu sütlü tatlıya kısaca "keşkül" deniyor.

Bakırdan, diğer madenlerden, hatta gümüşten yapılmış, üstüne ayetler, hadisler hakkedilmiş, değerli birer sanat eseri olan keşküller, müzelerimizde mevcuttur (Bkz. Hak).

* * *

Kemer

Kemeri sıkmak
Gayret kemerini kuşanmak

* * *

Bele bir kere kuşanılan, beş parmak enliliğinde, yahut biraz daha enlice, yünden dokunmuş, deriyle kenarları çevrilmiş kalın kuşağa "kemer" denir ve bu, tarikat cihazlarındandır (Bkz. Cihâz-ı tarikat). Mürşit tarafından tekbirle kuşatılır; erenler hizmetine bel bağlayış sembolüdür. "Kemeri sıkmak", kendini canla başla tarikata vermek anlamına gelir. Kemere, "Gayret kuşağı, Gayret kemeri" de denir ve "Gayret kemerini kuşanmak" da hizmete bel bağlamak demektir (Bkz. Gayret.)

* * *

Kemer-Beste

Farsça bir terkibtir; kemer bağlamış anlamına gelir. Alevî ve Bektaşîlere göre Hazret-i Alî, İmam Hasan ve İmam Huseyn de dahil olduğu halde on yedi oğluna kemer ve silah kuşatmış, her birerine Tanrı adlarından bir adı telkin etmiştir; bunlar da savaşta o adı zikrederek savaşırlarmış. Bektaşî gülbanglerinde "Onyedi Kemer-Beste" sözü de geçer. Ancak şunu söyleyelim ki bu on yedi Kemer-Beste, bunların adları, kendilerine telkin edilen Tanrı isimleri, tamamiyle hayalidir *(Mir'ât'ül-Makasıd fi Def il-Mefâsid; s. 231-232).*

* * *

Kem nazarla bakmak

Birisine, bir şeye kötülükle bakmaya denir ki bu, tarikat edebine sığmaz. Yol eri, her şeye ve herkese iyilikle bakacak, bu suretle, kötüleri de iyiliğe sevk edecektir. Yol erinin kem nazarla bakması gereken bir şey varsa o da, nefsidir, nefsinin kötü dilekleridir.

Kendi âleminde olmak

Hiçbir şeyle oyalanmamak, kendi iç âlemine dalmak, kendi nefsiyle, kendi zevkiyle meşgul olmaktır. Sülûk esnasında, salike böyle bir hal de gelebilir; her şeyden elini eteğini çeker. Fakat bu, olgunluk hali değildir; gelip geçici bir haldir.

* * *

Kendinden geçmek, Kendini yitirmek, Kendine gelmek

Arapça olarak birinci hale **"Mahv-Yok oluş"**, kendine gelmeye de **Sahv-Ayılmak, Varlık âlemine geliş"** derler. Bunlar da sülûk esnasındaki hallerdir.

* * *

Kendini bilmek

Kendini bilene babasının kanı helal; kendini bilmeyene anasının sütü haram

Sen seni bil, sen seni; bilmez isen sen seni, patlatırlar enseni

Hadis olarak rivayet edildiği gibi, mealen de hadis sayılan ve Hazret-i Alî'nin sözü olarak nakledilen **"Nefsini bilen, Rabbini bilir"** sözüne dayanan **"Kendini bilmek"**, tasavvuf ehlince esas umdelerden biridir. Kendini âcizle, noksanla, yoksullukla, ihtiyaçla, yoklukla, bilgisizlikle, bütün noksan sıfatlarla bilen kişi, Rabbini, kudretle, olgunlukla, varlıkla, istiğnayla, hayatla, bilgiyle, bütün ebedî ve mutlak kemâl sıfatlarıyla bilir ve bu bilgi, adama benlik vermez, yokluk verir; gerçek varlıkta yok olansa, gerçek varlığa bürünür. Mevlânâ, "Erce, sarhoşça bir saldırıda bulunduk da ilmi verdik, maluma eriştik" mealinde,

Yek hemle-e merdâne-e mestâne bekerdîm
Tâ ilm bedâdîm - o be me'lûm resîdîm

buyurur; Yunus Emre de,

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsin, bu nice okumaktır

der. Hacı Bayrâm-Velî (833 H. 1429-1430),

Bilmek istersen seni, *Can içre ara canı;*
Geç canından bul anı, *Sen seni bil, sen seni.*

Kim bildi ef'âlini, *Ol bildi sıfâtını;*
Anda yördü zâtını, *Sen seni bil, sen seni*
....
Bayram özünü bildi, *Bileni anda buldu;*
Bulan ol kendi oldu; *Sen seni bil, sen seni*

diyerek aynı umdeyi şiire, söze döker.

Tasavvuf ehli, **"Kendini bilene babasının kanı helal, kendini bilmeyene anasının sütü haram"** atasözüyle kendini bilen kişinin, her şeyi yerinde ve gereği gibi yapacağını, kötü sanılan, kötü görünen işinin bile doğru olduğunu bildirmiştir. **"Sen seni bil, sen seni; bilmez isen sen seni, patlatırlar enseni"** sözüyse zevinli, anlamı gerçek bir tekerlemedir.

* * *

Kepenek

Kepenek altında er yatar.

* * *

Geniş, kolsuz ve yakasız, önü açık, dövme yünden yapılan abaya denir (Bkz. Aba). 811 hicrîden önce (1408- Halep'te derisi yüzülmek suretiyle idam edilen) Nesîmî'nin Farsça, XVI. yüzyıl şâirlerinden Melâmî Dokakin-Zâde Ahmed Bey'in Türkçe "Kepenek" redifli birer gazeli vardır. Bilhassa Hurûfîlerin kepenek giydiklerini biliyoruz.

Çobanlar da kepenek giyerlerdi. Hâlâ da Anadolu'da doğu illerinde çobanlar kepenek giyerler. Çoban libası olması dolayısıyla kepenek giyen kişinin hor görülmemesini belirten **"Kepenek altında er yatar"** atasözü, kepenekli dervişler için söylenmiş olsa gerektir.

* * *

Kerem

Keremin var olsun
Kereminiz var olsun

* * *

Yücelik, şeref, lütuf ve ihsan anlamlarına gelen Arapça bir sözdür. Derviş, maddî, manevî lütfa erince, lütuf, sahibine karşı bu sözlerle şükran borcunu bildirir.

* * *

Keramet

Kerameti kendinden menkul (Bizim şeyhin kerameti olur menkul kendinden)

Kerameti kendinden bilmek

Keramet-Kel Ahmet

* * *

Keramet hayz-ı ricâldir

Keskin zekâ, keramete kıç attırır

Keremi-kerameti var olsun

* * *

Yücelik, şeref anlamına gelen bu Arapça söz, erenlerden zuhur eden olağanüstü şeylere denir. Peygamberlerden zuhur edenlerine **"mucize"**, erenlerden zuhur edenlerine **"keramet"** derler. Dinden dondan haberi olmayan birinden, olağanüstü bir şey görülürse buna **"İstidraç"** derler. İstidraç, yavaş yavaş, adım adım ilerlemek demektir ki, bundan maksat da, o kötü kişiden, böyle olağanüstü şeyler zuhur ettikçe bunların, onu benliğe, bencilliğe adım adım yaklaştırması, yavaş yavaş da cehennem azabına çekmiş olmasıdır.

Mucize, peygamberin dileğiyle olur; keramet ve istidraç, insanın dileğiyle olduğu gibi, insan dilemeden de olur. İnsandan, olağanüstü bir halin zuhuru, gördüğü rüyanın aynen çıkması, dileğinin kabul olması, ne de olsa insana bir benlik vereceğinden, bu da varlığa düşmesine sebep olduğundan erenler, kerameti hoş görmemişler, **"Keramet Hayz-ı ricâldir"**, yani erlerin âdet görmesidir demişlerdir. Mevlânâ, birisinin bir günde Kâbe'ye gitmesini, samyelinin bir anda Mekke'ye gitmesiyle karşılaştırmakta, Hacı Bektâş'ın suyu kan yapışına karşılık, temizi pislemenin kolaylığını bildirmekte, mürşidin, gönüle tasarruf etmesi gerektiğini söylemektedir. (Mevlânâ Celâleddin; III. basım; s. 228-231). Hâce Abdullah-ı Ansârî (481 H. 1088), **Su üstünde gidersen saman çöpü olursun, havada uçarsan sinek kesilirsin; bir gönül elde et de adam ol"** der (Nasâyih ve Munâcât-ı Şeyh-i bozorgvâr Hâce Abdullâh-ı Ansârî; İst. 1301; s. 33). Esa-

sen mucize ve kerameti ikiye ayırırlar: **"Mu'cize-i bâkıyye; Kerâmet-i bâkıyye, Kerâmât-ı ilmiyye-Kerâmât-ı Kevniyye".** Hazret-i Peygamber'in (S.M.) baki olan mucizesi, Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm dinidir. Kerâmât-ı İlmiyye, ilme, ilahi bilgiye ait kerametler de erenlerin sözleri, eserleri, gönüllerdeki tasarrufları-dır; kevne ait olan kerametlerse bir anda olan biten, geçip yiten kerametlerdir.

Şa'bânî şeyhlerinden olan ve sâliklerini Melâmetle irşad ve teslik eden Fâtih Türbedarı Ahmed Amiş (1337 H. 1920), *"Ehl'ullah yanında kerâmâtın ecüllî ve a'zamı tââtla telezzüz eylemektir. Halvette ve kesrette ve dahı her nefeste hâzır olup Allâh'ı zikreylemek, kerâmâttandır ve dahı vâridât olup inşırâh hâsıl oldukça vekar ve sekînesi ziyâde olup edeb ve hayâ üzerine olmak kerâmâttandır ve cemi'-i ahvâlde Allah'tan râzı olmak kerâmâttandır; yoksa mücerred hark-ı âde zuhûr eylemek kerâmet değildir; zîrâ tasarruf ehli mahcûbdur"*(*) demişlerdir (Ahmed Avni Konuk'un; 1938; notlarından).

Bazı kimseler, kendi kerametlerini kendileri naklederek halk üzerinde nüfuzlarını arttırmak isterler; bu çeşit kişilere, **"Kerameti kendinden menkul",** yani nakledilir, söylenir derler. Şair bu sözü, "Bizim şeyhin kerâmâtı olur menkûl kendinden" tarzında vezne sokmuştur ve mısra da atasözü olarak okuryazarlarca söylenegelmiştir. Birisinin maddî, manevî yardımıyla bir mevkiye, bir lütfa eren kişi, bu lütfü kendine mal ederse, buna, **"Kerâmeti kendinden biliyor"** derler ve o adamı kınarlar. Zekâ sahibi kişi, olacak işi önceden kestirip söylediği cihetle de, **"Keskin zekâ, keramete kıç attırır"** atasözü meydana gelmiştir.

* * *

Kerbelâ

Kerbelâya dönmek
Her gün Âşûrâ, her yer Kerbelâ

* * *

(*) Allah ehline göre kerametlerin en değerlisi, en ulusu, ibadetlerden tat almaktır. Yalnızken, kalabalıkta, her solukta Tanrı'yla olduğunu bilip onu anmak kerametlerdendir. Gene gönüle gelen ilahi şeylerden genişledikçe oturamaklılığı, huzuru artıp edeb ve utançla sıfatlanmak kerametlerdendir. Bütün hallerde Allah'tan razı olmak, kerametlerdendir; yoksa yalnızca, kendisinden olağanüstü şeylerin zuhur etmesi keramet değildir; çünkü halkın ve âlemin işlerini düzüp koşan kişiler, perde ardındadır.

Kerbelâ, Irak'ta, Hazret-i Peygamber'in kızları Hazret-i Fâtıma ile damatları Hazret-i Alî'nin oğulları İmam Huseyn'in, Yezîd'in emriyle Küfe vâ- lisi Ziyâd oğlu Ubeydullâh'ın, ashâptan Sa'd b. Ebû-Vakkas oğlu Ömer'in kumandası altında gönderdiği ordu tarafından sarılıp, Hicret'in 61. yılı (680) Muharremi'nin onuncu günü, yanındakilerle şehit edildiği ve defnolunduğu, türbelerinin bulunduğu yerin adıdır. Yezid ordusu, Kerbelâ'da İmam Huseyn'i ve ona uyanları, Ehlibeytini 61. yılın ilk ayı olan Muharrem'in ikinci günü kuşatmış, yedinci günü Fırat Nehri'nin suyunu onlardan kesmiş, onuncu günü de, kendisine uyanları ve kendilerini şehit edip Ehlibeytini esir etmişti. Bu facia, İslâm âlemini elemlere boğmuş, bu münasebetle de herhangi bir yerde yiyecek içecek kalmazsa, **"Burası kerbelaya döndü"** deyimiyle bu facia hatırlanır olmuştur.

Ehlibeyt taraftarları, İmam Huseyn'i ziyaret etmeyi büyük bir sevap ve bir vicdan borcu bilirler. Kerbelâ'ya gidemeyenler de, oldukları yerde ziyaret ederler. "Âşûrâ", onuncu gün demektir. Oniki İmam'ın beşincisi ve İmam Huseyn'in torunu İmam Muhammed'ül-Bâkır, **"Her gün Âşûrâ, her yer Kerbelâ"** buyurarak İmam Huseyn'in her gün ve her yerde ziyaret edilebileceğini bildirmiştir.

* * *

Kesret-Vahdet

Çokluk, birlik anlamına iki Arapça sözdür. Tasavvufta kesret; varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Vahdetse, bütün varlıkların varlıklarını Tanrı varlığından var olmuş bilmek, hepsinde Tanrı'nın kudretini, yaratışını, tasarrufunu, lütfunu, kahrını görmektir. Bu takdirde her varlıkta, Tanrı varlığı tecelli etmektedir. Nakşibendi umdelerinden biri, **"Vahdet der Kesret"**, yani çoklukta birliği görmek, bilmektir; buna **"Halvet der Encümen-Toplulukta yalnızlık"** da denir ki, kimseyle ilgilenmeyip Tanrı'yla huzur halinde olmak, yahut herkeste onun tecellisini görmek demektir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik; s.* 319-322. Arifi: Raşahât Ayn'ül-Hayât tercemesi; İst. Matbaa-i Âmire — 1269; s. 26-35; 415-419).

* * *

Kılavuz

Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz
Kılavuzsuz Kâbe'ye bile varılmaz
Kılavuzsuz menzil alınmaz
Kuş bile kılavuzsuz uçmaz

* * *

Yol gösteren anlamına gelen bu söz, çeşitli münasebetlerle dilimize şu atasözlerini vermiştir:

"Kılavuzu karga olanın burnu boktan kurtulmaz." Bu atasözü, yol iz bilmeyen kişiye uyulmaması gerektiğini bildirir. **"Kılavuzsuz Kâbe'ye varılmaz."** Eskiden kervanla Hacc'a gidenlerin, yollarını bulmaları için yerlilerden kılavuz kullandıkları belirtir. **"Kılavuzsuz menzil alınmaz"** atasözü de konaktan konağa, kervanın kılavuzla gittiğini anlatır. **"Kuş bile kılavuzsuz uçmaz"** atasözü, göçküncü kuşların bölük bölük, öndeki öncüleriyle göçtüklerini dile getirir.

Tasavvuf ehlince kılavuz, rehberdir (Bkz.). Kaygusuz Abdal, bir nefesinde,

Hacc'a vardım der isen,
Kande vardın Hacc'a sen?

Kılavuzsuz kuş uçmaz
Bunca dağ-u dereden

dörtlüğüyle bu sözü kullanmıştır.

* * *

Kıldan ince

Tasavvuf ehlince erenler yolu, **"Kıldan ince, kılıçtan keskin"** olarak anlatılır. Bektaşîlerde, tarikata girecek kişi, önce rehber tarafından babaya götürülür. Baba, ona, **"Bu yol kıldan ince, kılıçtan keskindir; ateşten gömlek, demirden leblebidir; geçilmez, giyilmez, yenilmez. Gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canı demişler. Yol yakınken dönebilirsin, kurbanın da daha tığlanmadı"** diye öğüt verir. Tarikata girecek kişi, her şeye razı olduğunu söyledikten sonra rehber, onu meydandan çıkarır ve törene uygun olarak meydana sokar.

* * *

Kırdınsa yap, döktünse doldur

Alevîlerin görgü töreninde talip, meydanda, dâra durup razılık dileyince dede, ona, **"Kırdınsa yap, döktünse doldur"** öğüdünü verir. Bektaşîlerde de **"Baş okutmak"** töreninde, baba tarafından aynı sözlere muhatap olur. Canların razılığından sonra, Alevîlerde, **"Tarıyk"**den geçer (Bkz.); Bektaşîlerde babaya varır, baba, arakıyesini, yahut tacını tekbirler.

* * *

Kırk

Kırkayak
Kırk dükkân
Kırk güne kadar
Kırkını aşmak
Kırkına varmak
Kırk kere, Kırk yıl
Kırklamak, Kırklanmak
Kırklar
Kırklara karışmak
Kırk yıllık

* * *

Kırk derviş bir sofrada yemek yer, iki padişah bir iklime sığmaz
Kırk derviş bir postta yatar, iki padişah bir iklime sığmaz
Kırkından sonra azanı teneşir temizler
Kırk yıl günahkâr, bir yıl tövbekâr
Kırk yıllık Kâni, olur mu Yani

* * *

Kur'ân-ı Kerîm'in VII. suresinin (A'râf) 142. ayet-i kerimesinde, Musa Peygamber'e (A.M) Tûr Dağı'nda, otuz günlük vade verildiği ve bu vadenin on günle tamamlandığı bildirilerek "Kırk" sayısının tamamlayış sayısı olduğu beyan edildiğinden ve Hazret-i Peygamber'e (S.M.) kırk yaşlarında vahiy geldiğinden kırk sayısı adeta kutsal bir sayı olmuştur.

Aynı zamanda Sûfîlerce, yeryüzünde Tanrı halifesi olan **"Kutub"**dan sonra iki eren vardır ki, birine sağ yandaki, öbürüne sol yandaki **"İmam"**, ikisine birden **"İmameyn"** derler. Bu iki İmam ile Kutub'a **"Üçler"** denir. Bunlardan sonra dünyanın dört yanına hükmeden dört, onlardan sonra da yedi ve kırk eren vardır; bunlara da Kutub ile beraber **"Beşler"**, Kutub'dan sonraki yedi ve kırk ereneyse **"Kırklar, Yediler"** denir. Kırklar'dan sonra üçyüz eren gelir. Kutub'u vefat edince, kalb, sol yanda olduğu için onun sol yanında farz edilen eren, Tanrı tarafından Kutub tayin edilir, ondan açılan yere, bir derece aşağıdaki eren geçer; sayılır, aşağı derecedekilerden her birinin, bir derece yüceltilmesiyle dola ve üçyüzlere de temiz kişilerden biri alınır.

Bu inanç, dilimizde birçok deyimin ve atasözünün meydana gelmesine sebep olmuştur. Halk, sayısı fazla olan bir şeye kırk sayısını da katıvermiş ve sözgelimi çok ayaklı bir hayvana **"Kırkayak"** adını takmıştır. Muhayyel yaratıklar da çok defa yedi başlı, kırk başlı olmuştur. Yedi başlı ejderha, yedi başlı dev, kırk boynuzlu hayvan gibi masallara, halk hikâyelerine giren sayılarda bu inançların tesiri vardır. İstanbul'da, çocuklar, kırk dükkân süprüntüsünden birer parça alınıp çörotoyla ateşe atılarak tütsülenirler, böylece nazardan korunduklarına inanılırdı; alınan bu süpürüntüye, **"Kırk dükkân süpürüntüsü"** denirdi. Birisi korkarsa, **"Kırk güne kadar ölmezsem"**, yahut **"Ölürsem bundan bilirim, sebebi budur"** derdi. **"Kırkına gelmek, Kırkını aşmak, Kırkına varmak"**, birisinin olgunluk yaşına gelmesidir; **"Kırkına geldi, hâlâ adam olmadı; kırkını aştı, hâlâ uslanmadı"** deyimleri bu yaşı ifade eder. Bir sözün, bir işin üzerinde durulması da bu sayıyla bildirilir; **"Kırk kere söyledim, Kırk yıldır söylerim..."** gibi. **"Kırklamak"**, çocuğun doğumundan kırk gün sonra anasıyla hamamda, yahut evde yıkanması, tasın kırk kere suya daldırıldıktan sonra Besmeleyle başına dökülmesidir. Lohusanın, doğumun kırkıncı günü hamama, eşiyle dostuyla ve törenle gitmesine de **"Kırk hamamı"** denir. Kırklar, önce de arzettiğimiz gibi Yediler'den sonraki kırk erendir. Kutub'dan sonraki bu erenlere "Gayb erenleri" (Ricâl'ül-Gayb) denir; bunlar hakkındaki hadislerin uydurma, yahut zayıf olduğu söylenmiştir. Birisi, uzun bir zaman ortalıkta görünmezse, bu yüzden ona **"Kırklara karıştı"** denir. **"Kırk yıllık"** deyimi de bir şeyin eskiliğini bildirmede kullanılır.

* * *

"Kırk derviş bir sofrada yemek yer, iki padişah bir ülkeye (bir iklime) **sığmaz"** ve **"Kırk derviş bir postta yatar, iki padişah bir iklime sığmaz"** ata-

sözleri, dervişlerdeki birliği ve saltanattaki bencilliği bildirir. **"Kırkından sonra azanı teneşir temizler"** atasözü, olgunluk çağında akıllanmayanın artık akıllanmasına imkân ve ihtimal bulunmadığını anlatır. **"Kırk yıl günahkâr, bir gün (yahut sonda) tövbekâr"** atasözüyse, her insanın hakkındaki hükmün sonundaki haline göre verilmesi lüzumunu ihtar eder. **"Kırk yıllık Kâni, olur mu Yani"** atasözünü de, rivayete göre, meşhur Kânî'nin (1206 H. 1792), hakkındaki bazı dedikodu üzerine söylediği bir sözdür ki, atasözü olup kalmıştır.

* * *

Kırkbudak

Hacı Bektâş tekkesinde, kırk kollu şamdana verilen addır. Bu şamdana konan kırk mum, Nevruzlarda (Bkz.) ve Muharrem'in onuncu gününün akşamı olmak üzere yılda iki kere uyandırılırdı (yakılırdı). Bir aralık, Hacı Bektâş tekkesinde Dedebabalık mevkiinde bulunan Mehmed Ali Hilmî Dedebaba (1325 H. 1907) Merdivenköyü Bektâşi tekkesine de bir Kırkbudak yaptırmıştı.

* * *

Kızılbaş

Bektaşîlerin **"Sûfîyân, Sofu Sürekleri"** dedikleri Alevîlere Sünnîler tarafından takılan ad. Aynı zamanda ahlakı dürüst olmayan, dini emirlere uymayan kişiler de **"Kızılbaş"** diye yerilir. Bu çeşit kişiler, **"Kızılbaş gibi"** diye kınanır.

"Kızıl" sözünün kökü, pek eski devirlere dayanır. XIV. yüzyılın başlarında, Yemen'deki Bâtınî cereyanlarını yakından izleyen ve bu hususta bir kitap yazan Hasan'üd-Deylemî, Bâtınîlere **"Muhammere-Kızıllar"**, dendiğini bildiriyor (Kavâidu Akaaidi Âli Muhammed; R. Strothmann basımı; İst. 1938; s. 5). Bunların Mezdek'e ve Bâbek-i Hurremî'ye mensup sayıldıklarını, bu yüzden de **Mezdekiyye** ve **Bâbekiyye** diye anıldıklarını söylüyor (s. 24); **Bâbek'e** uyanların, kırmızı elbise giydiklerinden **Muhammere** diye anıldıklarını da sözlerine ekliyor (s. 25). XI. yüzyılın ilk yarısında ölen Ebû-Mansûr Abdülkaahir-i Bağdâdî de "El-Farku beyn'el-Fırak"ında **Hurremiyye** ile İslâm zamanında zuhur eden **Hurrem-dîniyye'ye "Bâbekiyân"** ve **"Mezdekiyye"** dendiğini, her iki bölüğe de **"Muhammere"** adının verildiğini söylüyor (Mısır - 1910; s. 251 ve devamı). Başka kitaplarda da aynı bilgiler var. Hasılı Sâsânîler devrinde Zertüşt dininin aşırı inanç besleyenleriyle İslâm devrindeki Bâtınîlerin **"Kızıllar"** diye anıldıklarını anlamaktayız. Sonradan, **"Erdebîliyye-**

Safaviyye" tarikatının kurucusu Şeyh **Safiyeddîn-i Erdebilî** soyundan **"Şeyh-i Şâh"** ve **"Siyah-Pûş"** diye anılan İbrâhîm'in (851 H. 1447) oğlu Şeyh Cüneyd (864 H. 1460), Şîî boylarını elde etmiş, hatta bir aralık Karaman'a da gelmiş, takibata uğradığından Anadolu'da kalamamış (Âşıkpaşazade Târihi; İst. 1332; s. 264-267), onun oğlu Şeyh Haydar, on iki terkli (dilimli) Kızıl tacı kabul etmiş, sonradan bu tacı giyen Safavî hükümdarlarıyla onlara uyanlara ve bu arada Safavî şahlarını dini reis tanıyan Anadolu Alevîlerine **"Surh-Ser, Surh-Seran"** (**Kızılbaş, Kızılbaşlar**) denmiştir. Erdebil Ocağı mümessilleriyle araları açılan Osmanoğulları ülkesinde, Bayramî tarikatını yürüten ve Erdebil Sûfîlerine mensup olan Hacı Bayrâm-ı Velî bile (833 H. 1428-1429) bu yüzden tacının rengini beyaza döndürmek, dilimini altıya indirmek zorunda kalmıştır (Sa'deddin Süleyman Müstakıymzâde: Risâle-i Tâciyye).

Şeriat emirlerine uymayan, "Namaz yerine bize niyaz verildi" diyen, her hususta Bâtınî inançları benimseyen Alevîlerin, onlara isnat edilen mum söndürme vesaire gibi kötü işlerle hiçbir ilgileri olmadığını, bu söylentilerin tümünün uydurma olduğunu da burada söylemek zorundayız. Nâdir Şah zamanında; onun maiyetinde Efganistan fethine iştirak eden ve sonra Hindistan'da yerleşen, Bâtınî inançlarla ilgileri olmayan, İmamiyye mezhebine mensup bulunan bir boya da **"Kızılbaş"** denmektedir (Şeyh Muhammed Sultân'ül-Vâizîn-ı Şîrâzî: Şebhây-ı Pişâver; Tehrân-Dâr'ül-kütüb'il-İslâmiyye, 1383 H; VII. basım; s. 97; Not: 1. "İslâm Ansiklopedisi"nde "Kızılbaş" maddesine; c. VI, s. 789-795 ve *Alevî-Bektaşî Nefesleri*'nde "İran'a bağlılık" bölümüne de bakınız; s. 83-88).

Alevîler, aleyhlerinde söylenen sözlere hiç aldırış etmezler. Onlarca Alî de kızıl renkli elbise giymiş, şeker renginde sarık sarınmıştır. (Fazîlet-Nâme; s. 265-266). Onlar, bu **"Kızılbaş"** sözünü övünerek benimserler. Sözgelimi Zikrî şöyle övünür:

Bu zümre-i gül Şâh Kızılbaşı desinler;
Ol Sâkı-i Kevser, bular ayyâşı desinler;
Hoş fırka-i münkir bize kallâşı desinler;

Ben fahrederim kim bana Bektaşî desinler;
Dergâh-ı Alî'nin bu da bir taşı desinler.(*)

(Alevî - Bektaşî Nefesleri; s. 38).

(*) Bu gül toplumu, şahın (Vilayet Şahı Ali'nin) Kızılbaşları; O, Kevser'i sunan, bunlar da boyuna içenler desinler; inkâr edenler, bize kalleş desinler; hoş görürüz biz. Bana Bektaşî desinler; Alî dergâhının bu da bir taşı desinler; övünürüm bununla.

* * *

Kızıldeli

Bektaşîlerce Balım Sultan'ın mürşidi sayılan ve XV. yüzyılda yaşayan "Seyyid Ali Sultan"a "Kızıl Deli" de denir. Bektaşîler, şaraba "Kızıl deli" derler (Bkz. Akyazılı).

* * *

Kibrin hasmı Allah'tır

Ululanan, kendini büyük gören, büyük göstermek isteyenlere söylenir. Tasavvufta kendini beğenmek, büyük saymak, en büyük suçtur ve en bağışlanmaz günahtır; şirkle birdir (Bkz. Büyüklük Allah'a mahsus).

* * *

Kimde ne var, bilinmez

Hiç kimseyi küçük görmemek için öğüt tarzında söylenegelmiştir. Yunus Emre'nin meşhur Şathiyye'sindeki,

Bir sinek bir kartalı salladı, vurdu yere,
Yalan değil, gerçektir, ben de gördüm tozunu

beyti bu öğüdü, pek güzel bir temsille dile getirmektedir.

* * *

Kimseye Eyvallah etmez

Kimseyi dinlemeyen kişiler hakkında kullanılır.

* * *

Kol

Tarikat şubelerine Türkçede "Kol" denir. Zikre bir başka ad ekleyen, yahut tarikat cihazında bir yenilik, bir eklenti yapan şeyhe **"El-Müctehid fi't-Tarîka-Tarikatta içtihad sahibi"** denmesi ve bu silsileden gelenlerin, o tarikatın bir şubesi, bir kolu sayılması, o zatın da **"Pîr-î Sânî-İkinci Pîr"** tanınması, Esmâ yolunu güdenlerce bir gelenek olmuştur. Bu kollar içinde, ayrı bir tarikat sayılanları da vardır. Halvetîlik'ten ayrılan "Celvetîlik" gibi.

* * *

Kork Allah'tan korkmayandan

Allah'tan korkmayanın vicdani mürakabası olamaz; bu yüzden de dilediğini yapar. Bu atasözü, bunu hatırlatmaktadır.

* * *

Kör kandil, Bardaklı tekke müridi

Gece - gündüz içen kişiye denir.

* * *

Köçek

Kûçek sözünün Türkçeleşmiş tarzı. Ergin olmayan kız ve erkek çocuklara, büyük olmayan şeylere denir. Aynı zamanda, düğünlerde, toplantılarda oyun oynayan delikanlılara da **"köçek"** adı verilir. Bu münasebetle oynak, civelek, güzel gençlere de **"Köçek gibi"** denir.

Mevlevîlerle Bektaşîlerde sema eden gençlere, gene bu yüzden **"Köçek"** dendiğini Şâhidî'nin (957 H. 1550),

Mevlevîler köçeği ol sanemâ giy külehi;
Def-ü nây ile semâ' eyle, salın gâh gehi(*)

beytiyle *(Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 500), Hasan Dede'nin (XV. yüzyıl) bir nefesindeki,

Dervişlerin gökçeğiyüz,
Tekkelerin çiçeğiyüz;

Hacı Bektâş köçeğiyüz,
Edeb, erkân, yol bizdedir

dörtlüğünden anlamaktayız (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 30).

Ayrıca Mevlevîler, şeyhin hizmetindeki dervişe de **"Köçek"** derler ve o derviş anlatılırken "filan şeyhin köçeği" denir. XV. yüzyıl bestekârlarından

(*)A güzel, Mevlevîler köçeği ol, külahı giy, defle, neyle sema et; zaman zaman salın.

"Köçek Mustafa Dede"nin adındaki "Köçek" lakabının bu yüzden verildiğini sanıyoruz.

* * *

Kulak

Kulağı delik
Kulağı dik
Kulağı çınlasın
Kulağına kurşun
Kulağının üstüne yatmış
Kulak misafiri
Kulaklı Baba

* * *

Duymaya, işitmeye yarayan uzuv. **"Kulağı delik"** her şeyi duyan, gizli şeyleri bilen anlamına gelir. **"Kulağı dik, Kulağını dikmiş",** her şeyi duymak, öğrenmek isteyene denir. **"Kulağı çınlasın",** mecliste kendisi yokken adı geçen kişi hakkında söylenir. **"Kulağına kurşun",** bir şeyi, bir sözü duymaması istenen kişiden söz edilirken söylenir. **"Kulağının üstüne yatmış",** hiçbir şey duymaz, aleyhinde söylenenleri işitmez kişiyi anlatır. **"Kulak misafiri",** söylenenleri dinleyen, fakat söze karışmayan kişiye denir. **"Kulaklı Baba",** kimliği bilinmeyen yatırlara, yahut kendini erenlerden göstermeye çalışanlara verilen addır. Bu deyimin fıkrası da şudur:

Şeyhin biri, edebe uymayan dervişini seyyah etmiş (Bkz. Seyahat). Derviş, Hakkullah (Bkz.) toplaya toplaya köyden köye giderken bir de merkep almış. Fakat yolda, sizler baki, merkep, nalları dikmiş. Derviş, köylülerin şehre giderken geçtikleri yoldaki bir tepeye merkebi sırlamış (Bkz. Sır). Mezarı biraz yüceltmiş, baş ve ayakucuna birer sopa dikmiş; eline tespihini alıp başucuna oturmuş. Köylüler, pazara giderlerken mezarı ve dervişi görmüşler; merak edip yanına giderek işi sormuşlar. Derviş, mana (Bkz.) âleminde, bize emredildi, gel, bizim makamımızı uyandır buyruldu; bu aziz, her derde derman olan Kulaklı Baba Hazretleri'dir der. Köylüler dua ederler, çevrelerinden kopardıkları parçaları, muratları olsun diye sopalara bağlarlar; dervişe gönüllerinden kopanı verirler. Kulaklı Baba duyulur; nezir, niyaz derken yatırın yanına bir kulübe kurulur; iş, zamanla büyür; oraya bir büyük türbe, yatırın

üstüne mükellef bir sanduka yapılır; haremlikli, selamlıklı, mukabelehaneli, derviş hücrelerini de ihtiva eden bir âstâne meydana çıkar.

Dem geçer, devran geçer, eski dervişin şeyhinin yolu oraya düşer. Dergâha inen şeyh, dergâhın şeyhi tarafından karşılanır; doğru türbeye giderler; eşiğe niyaz ederek içeriye girerler. Kulaklı Baba'ya baş kesip Fâtiha verirler; şeyh dairesine giderler. Dervişler, misafir şeyhe kahve getirirler, çubuk sunarlar. Sohbet başlar. Misafir şeyh, erenler der, fakıyr sizi tanıyacak gibi oluyorum; acaba bir yerde görüştük mü?

Kulaklı Baba dergâhı şeyhi, sultanım der, fakıyr, filan vakit seyahat verdiğiniz derviş feşmenım.

Şeyh, peki, ama bu Kulaklı Baba erenler kim?

Şeyh, sizden gizli olmaz der; işi anlatır. Misafir şeyh, Kulaklı Baba şeyhinin kulağına doğru şu sözü söyler:

— Kimse duymasın, sırrola, nur ola; bizim dergâhta da onun büyük babası yatar.

* * *

Kûfe

Kûfe'ye döndü, burası Kûfe

* * *

Kûfe, Irak'ta bir şehirdir. Hazret-i Alî'ye karşı Kûfelilerin vefasızlıkları, İmam Huseyn'i davet ettikleri halde Yezîd'e uyup Huseyn'e karşı duruşları, onun gönderdiği elçiyi öldürüşleri, Kerbelâ faciasında Yezîd tarafını tutuşları dolayısıyla Ehlibeyt tarafını güdenler, bir yerin taassubunu anlatırlarken **"Kûfe'ye döndü"**, yahut **"Burası Küfe"** derler.

* * *

Kudüm-Kudümzen. Ser Kudümzen

Gövdesi bakır ve pirinçten dökülen, dökümünde bakır daha fazla olan, bazı kere halitasına altın zerreleri de katılan, birinin üstüne deve, öbürünün üstüne merkep derisi gerilmiş olan, birbirine eklenmiş iki yuvarlak ve bez sarılı, simit denen şeyin üstüne konmuş bulunan üstü düz, iki yuvarlak alettir. Şark müziğinde, **"Zahme"** denen ve kemikten yapılmış, uçları yuvarlak iki sopayla bu alete vurularak usul tutulur. Kudüm, daha fazla dini müzikte ve

bilhassa Mevlevîler arasında kullanılır. Önceleri kudümün çanağı, dut ağacından yapılırmış.

Kudümle usul vuran kişiye, kudüm vuran anlamına **"Kudümzen"** denir. Bahariye Mevlevîhanesi şeyhi Huseyn Fahreddin Dede (Fahrî - 1329 H. 1911), bir gazelinde,

Gel dergeh-i Munlâ'ya da bak gör ne safâ var,
Her bir elem-i mühlike bin derd-i devâ var.

Efsâne-i zühhâd gibi zerk-u riyâ yok
Âvâz-ı kudûm-u ney-ü tanbûr-u nevâ var(*)

beyitleriyle "Kudüm"ü zahmelemiştir.

Halk arasında "kudüm"e **"Çifte Nara"** dendiği de vardır. Şöyle bir fıkra da söylenir:

Bir Hıdrellez günü, Kıbtîler, eğlenmek üzere kıra çıkarlar. Zurnaları varmış, fakat çifte naraları yokmuş. Yakındaki Mevlevîhaneye giderek çifte nara, yani kudüm isterler; eğlenceden sonra getirip vereceklerini söylerler. Bu isteğe muhatap olan Mevlevî dervişi, "kudüm"e çifte nara dendiğini duyunca kızar; söylenmeye başlar. Bu sırada Şeyh Efendi, bunu duyup gelir; dervişe der ki:

— Erenler, ver; onların elinde çifte nara olur; zevklerine yardım eder. Getirdikleri zaman gene **"Kudüm-ı Şerîf"** olup dergâha girer.

* * *

Külah

Külah-ı Mevlevî
Minare külahı

* * *

Al külahını, Eyvallah'ı içinde
Gündüz külahlı, gece silahlı
Külahıma anlat, dinlet, söyle
Kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil

(*) Mevlânâ'nın dergâhına gel de ne sefa var, gör. Helak eden her bir eleme binlerce dert devası var. Zahitlerin masalı gibi aldatış, riya yok; kudüm, ney, tanbur sesi, müzik sesi var.

* * *

Külah Farsça, başa giyilen şeye derler. Çok defa üstü sivri olduğu için, sivri şeylere **"külah gibi"** denir; gene bu yüzden minarelerin üst kısmında, kurşun kaplı sivri uca da **"minare külahı"** denmiştir. Mevlevîlerin giydikleri sikkeye de (Bkz.) **"Külah-ı Mevlevî"**, yani Mevlevî külahı denir.

"Al külahını, Eyvallah'ı içinde" deyimi, zor bir işi başaramayan, yahut bir işten usanıp bırakan kişi tarafından söylenir (Bkz.). İçi dışına uymayan, gösterişi doğru, hareketi uygunsuz kişilere **"Gündüz külahlı, gece silahlı"** denir. Boş söz söyleyen, boş davaya girişen kişiye, **"Külahıma anlat, dinlet"** sözü söylenir. Bu sözün, **"Kavuğuma anlat, dinlet"** tarzında söylendiği de vardır. **"Kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil"** mısraı, bir işten mahrum olanın, elinden bir şeyini yitirenin söylediği mısradır (Bkz.).

* * *

Kûre

Kuyumcu ve madenocağı anlamına gelir; Türkçede kısaltılarak "Kürre" tarzında söylenir, Bektaşî meydanında, ocağın yanında duran, ocak yoksa, ocağı temsil eden yerde bulunan, iki metre uzunluğunda, üstü düz, ustuvanî taşa da "küre" denir. Bektaşî meydanındaki makamlardan biridir (Bkz. Meydan).

* * *

Kul

Kul-Kurban olmak
Kulluk kemerini bağlamak, bağlanmak, kuşanmak
Bende olmak

* * *

Bilmek istersen eğer meslek-i dervîşânı:
Sevenin bendesiyüz, sevmeyenin sultânı.

* * *

Allah'la kul arasına girilmez
Kulun nesi varsa sahibinindir
Kul kusursuz olmaz; arpa samanıyla, kömür dumanıyla

Hak kulundan intikamın yine kul ile alır
Bilmeyen ilm-i ledünnî anı kul etti sanır

* * *

Ne buldularsa kullukta buldular
Kul olmayan sultan olamaz
Kul sıkılmayınca Hızır yetişmez
Kula kulluk etmem

* * *

Kula kul oldum aman kurtarınız

* * *

Kul, Türkçemizde çeşitli anlamlara gelir. Tanrı'ya karşı, her yaratılmış kuldur; insansa kulluğunu anlayan, anlaması gereken yaratıktır. **"Kul-kurban olmak"**, Tanrı'ya karşı kullanıldığı gibi yalvarış ve sevgi bildirisi olarak da kullanılır. **"Kulun, kurbanın olayım, kuşça canımı bağışla"**, yahut, **"Kulu-kurbanı olduğum, ne olur, biraz vefa göster"** gibi. **"Kulluk kemerini bağlamak, bağlanmak, kuşanmak"**, bir işe, bir hizmete canla başla girişmek anlamını verir; aynı zamanda bir tarikata intisab etmek anlamına da gelir. Erenlere kul olanlar, kendilerini kul belleyenler, bunu, Farsça **"Bende"** sözüyle de ifade ederler. Mesela adlarının önüne, Mevlânâ kulu, Mevlânâ kullarının kulu anlamına, **"Bende-i Mevlânâ, Bende-i bendegân-ı Mevlânâ"** sözlerini eklerler ve bu, bilhassa mühürlerde, imzalarda bulunur. İstanbul, Kulekapısı Mevlevîhanesi'nin son şeyhi kâmil insan Ahmed Celâleddin Dede'nin mühründe, kendisinin şu beyti hâkkedilmişti:

Bende-i dirine müştaak-ı cemâl
El-fakıyr'ül - Mevlevî Ahmed Celâl.

Tasavvuf ehlinin, kendilerine intisab edenlere, kendilerini sevenlere kul olduklarını, sevmeyenlere karşıysa, eğilmediklerini belirten ve Bayramî Melâmîlerinden Ahmed Sârban'a atfedilen şu beyit de pek güzeldir:

Bilmek istersen eğer meslek-i dervîşânı:
Sevenin bendesiyüz, sevmeyenin sultânı.

* * *

"Allah'la kul arasına girilmez" atasözü, Farsça ve "Cenneti parayla vermezler, bahaneyle verirler" mealindeki şu atasözünü pek andırır: "Behiştrâ be behâ nemîdehend, be bahane mîdehend." **Kulun nesi varsa sabinindir"** atasözüyse, tasavvuf ehlinin kendilerine varlık vermediklerini anlatır. **"Kul kusursuz olmaz; arpa samanıyla, kömür dumanıyla"** atasözü, insanın zaafını, kusurdan kurtulamayacağını bildirir ve kusur bağışlamayı öğütler. Kimin olduğunu bilmediğimiz,

Hak kulundan intikaamın gene kul ile alır,
Bilmeyen ilm-i Ledünnî bunu kul etti sanır

beyti de, atasözü olarak söylenir durur ve **"Hak"**la **"Kul"**u karşılaştıran bu beyitle zulümde bulunanın, er geç, kendi zulmüne uğrayacağını ihtar eder. **"Ne buldularsa kullukta buldular"** ve **"Kul olmayan, sultan olamaz"** atasözleri, varlığın yoklukta, gerçek saltanatın kullukta olduğunu belirtmektedir. Tasavvuf, bazılarının sandığı gibi her şeye, haksızlık bile olsa, boyun eğmek değildir (Bkz. Sümüklü tasavvuf). Gerçek Sûfî, âlemin gerçek sultanına kuldur, ama gerçekten haberi olmayan benlik ehline, kulluğu bilmeyenlere karşı da sultanlığını şu atasözüyle ilan eder:

"Kula kulluk etmem."

Mecazi aşka düşen âşıksa, bestelenmiş olan şu mısrayla insanlardan, insanlıktan yardım diler:

"Kula kul oldum, aman kurtarınız."(*)

* * *

Yunus Emre ise,

Kul padişahsız olmaz, padişah kulsuz değil
Padişahı kim bileydi kul etmese yort-savul?

(*) Hacı Arif Bey'in muhayyer makamında bestelediği bir şarkının nakaratıdır *(Muharrem Taşçı: Şarkı güfteleri;* İst. Marmara Basımevi - 1963, s. 520).

Tanrı kadim, kul kadim, ırılmadım bir adım;
Gör kul kim, Tanrı kimdir; anla ey sahip-kabûl

beyitleriyle Hukemâ felsefesinin en müşkil bir bahsini dile getirmiştir.(*)

Tanrı'nın sıfatları, zatından ayrı değildir; zatının zuhurudur. Bu bakımdan yaratıcılığının da önü sonu yoktur; yaratış ve yaratılmış, yaratanla daimidir; önsüz ve sonsuzdur. Kul, Tanrı'dan bir adım bile ayrılmaz. Varlık âlemi de bu şekliyle olmasa bile, Tanrı varlığıyla beraber ve daima zuhurdadır.

* * *

Kutb

Mil, uç anlamlarına gelen Arapça bir sözdür; Türkçede **"Kutup"** tarzında söylenir. Tasavvufta, âlemde Tanrı iradesini temsil eden ve erenlerin en ulusu olan; Tanrı adına kâinatta tasarruf sahibi bulunan zattır, **"Kutb'ül-Aktâb"** derler. İmamiyye'ye göre Kutup, on ikinci imam **Mehdî**'dir. Bu mezhepte olmayanlara göreyse Kutup vefat edince, ona en yakın olan iki imamdan biri, Tanrı tarafından Kutupluğa tayin edilir ve erenlerin sayıları, birer derece aşağıdakilerden biri, bir derece yükseltilerek tamamlanır (Bkz. Mürşid ve Yedi).

* * *

Kürsî

Değil kürsîye vâiz, Arş'a çıksan âdem olmazsın

* * *

Arapça "Kirş" kökünden gelir, toplu anlamınadır. Kitabın yaprakları forma haline getirilip bir araya toplanınca bu toplu kâğıtlara **"kürrâse"** denir. Kirs, bir şeyin asıl anlamını da verir.

Örfte, üstüne çıkılıp oturulan yüksek yerdir. Kürsîye, seyyar, yahut sabit merdivenle çıkılır. Vaaz verenler; kürsîye çıkıp vaaz verirler. Mevlevî semahanelerinde sağ tarafta ve türbeye karşı bulunan kürsîde Mesnevî şehredildiği için bu kürsîye **"Mesnevî Kürsîsi"** denir.

(*) Kul padişahsız olmaz, padişah da kulsuz değildir; kul, "yortsavul" diye padişahın geldiğini bildirmese, padişahı kim bilebilirdi? Tanrı'nın varlığına bir ön, bir başlangıç olmadığı için yaratılışın, yaratışın da önü, başlangıcı yoktur, yaratılan, bir adım bile yaratandan ayrılmamıştır; artık ey sözü duyup kabul eden; gör de anla; Tanrı kimdir, kul kim?

Kur'ân-ı Mecîd'in II. suresinin (Bakara) 255. ayet-i kerimesinde, Allah'ın kürsîsinin, gökleri ve yeryüzünü kapladığı bildirilmektedir. **"Ayet'ül-kürsî-Kürsî âyeti"** diye anılan bu ayetteki kürsî, Allah'ın bilgisi, tedbir ve tasarrufu olarak tefsir edilmiştir.

Zahide çatan bir şâir,

Değil kürsîye vâiz, Arş'a çıksan âdem olmazsın(*)

mısraını söylemiş ve bu mısra, tasavvuf ehli arasında, atasözü gibi söylenir olmuştur.

— o —

(*) Ey vaaz veren, kürsîye değil, Arş'a çıksan adam olmazsın.

— L —

Lâ-illâ

"Lâ" nefil, "illâ" da isbât sözüdür; yoktur, ancak vardır, yani ancak O vardır anlamını verir. İslâm dininin tevhid kelimesi, **"Lâ ilâhe illallah - Allah'tan başka yoktur tapacak"** sözüdür ve bu söz, **"Muhammed'dir Allah'ın elçisi"** sözüyle tamamlanır. **"Lâ"**, yani nefiy, tasavvufun "Vahdet-i Vücud - Varlık birliği" inancına göre varlığın ancak Allah varlığı olduğunu bilmek, bu bilgiyi görüş, görüşü de oluş haline getirmektir. Varlıkların var oluşları, ancak Tanrı varlığıyladır ve Tanrı varlığından başka bütün varlıklar, İzafîdir. Bu İzafî varlıklar, gerçek varlığa karşı yoktur. Sûfîler, bu nefiy ve isbâtı, birçok surette sembolize ederler. Mesela Mevlevî semasında kollar açılınca, Arap alfabesinde "yoktur" sözünü gösteren **"Lâ"** harfi belirir; ayaklar da aynı harfi belirtir. Vücutla beraber bu **"Lâ"**, isbatı belirten **"İllâ"yı** meydana getirir. Mevlevî hırkasının kenar şeridi, tennûrenin, destegülün yan şeritleri, yakada gene "Lâ" şeklini alır; vücudla "İllâ" olur (Bkz. İstivâ).

Melâmî-Hamzevî mezar taşlarındaki "لا" ile "الله" remizleri de "Fenâ" ve "Baka"yı, yani yokluğu ve varlığı gösterir.

* * *

Lâ fetâ illâ Alî Lâ seyfe illâ Zü'l-fekaar

"Alî'den başka er yok, Zü'l-fekar'dan başka kılıç yok" anlamına gelen ve "fâilâtün fâilâtün fâülün" vezninde olan bu Arapça sözün aslının, **"Lâ seyfe**

illâ Zü'l-fekaar ve lâ fetâ illâ Alî" olduğu ve "Uhud" Savaşı'ndaki yararlığı dolayısıyla Cebrâil tarafından, Hazret-i Alî hakkında söylendiği rivayet edilir. Farsça, Türkçe birçok şiirlerde geçer; tekrarlanan mısrası bu olan murabba, muhammes vs vardır. Heceyle yazılmış nefeslere de bölümleri alınmıştır. Bu münasebetle Hazret-i Alî'ye "Şâh-ı Lâ Fefâ-Lâ Fetâ padişahı" da denir.

Bahariyye şeyhi Huseyn Fahreddin Dede'nin babası (1277 H. 1860), bir mütekerrir müseddesine,

Zâhidâ, hakkıyçin ol şahın ki cûd-ı ekmeli
Ahmed-i Muhtâr'a vahyetti kitâb-ı münzeli;
Mevlevîyem, Ahmedîyem, Hayderîyem men belî;
Bana besdır bir Huda vu bir Nebiyy-ü bir Velî;

Lâ ilâh illâ huvellâh'ül-Aliyy'ül-müncelî
Lâ Nebî illâ Muhammed lâ Fetâ illâ Alî[*]

bendiyle başlar (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 230). Bektaşîlerin çelik tercemanının sonunda da **"Lâ Fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fekar"** tarzında geçer.

Zü'l-fekaar, yivli kılıç anlamına gelir. Hazret-i Alî, Yemen'e gittiği zaman, bir demir kaide üstünde duran ve taştan yontulmuş olan putu kırmış, demirini Medine'ye getirmişti. Ömer'üs-Saykal adlı bir demirci, o demirden iki kılıç dökmüştü. Biri, yedi karış boyunda, bir karış enindeydi, ortasında da kanın akması için yivler vardı. Bu yüzden o kılıca "Zü'l-fekaar" denmişti. Hazret-i Peygamber'e (S.M.) ait olan bu kılıcı Hazret, Uhud Savaşı günü, Hazret-i Alî'ye vermişti. Mühaddislerden Muhammed b. Şehrâşûb, LVII. surenin (Hadîd), "And olsun ki biz Peygamberimizi, apaçık delillerle gönderdik ve onlarla beraber de kitap ve terazi verdik, insanlar adaletle dosdoğru muamelede bulunsunlar diye, demiri de indirdik ki onda çetin bir azap var ve insanlara faydalar..." mealindeki 25. ayetindeki demirden, Zü'l-fekaar'ın kastedildiğini rivayet eder (Sefînet'ül-Bıhâr; II s. 280).

---

[*] Ey zâhid, seçilmiş Ahmed'e (Hazret-i Peygamber'e) en olgun cömertliği, indirilen kitabı (Kur'ân'ı) vahyeden padişahın (Allah'ın) hakkıyçin Mevlevîyim, Ahmed'in dinindenim, evet, Haydar'a (Hazret-i Alî'ye) mensubum. Bana bir Allah, bir Peygamber ve bir Velî (dost ve sahip, İmam) yeter. Her şeyde kudreti görünen yüceler yücesi Allah'tan başka yoktur tapacak; (Her peygamber, onu müjdelediği için, her peygamber de bir sıfatı tecelli ettiğinden dolayı) Muhammed'den başka peygamber, (ahir zaman peygamberi) yoktur; Alî'den başka da er yok.

* * *

Lale

Kırmızı renkli malum çiçek. Türklerde eskiden beri meşhur ve adeta millî bir çiçek olan "Lale", Arap alfabesiyle "L, A, L, H" harfleriyle yazıldığından "Allah" adında da bir elif, iki lâm ve bir h bulunduğundan tasavvuf ehli, bu çiçeğe kutsal bir mahiyet de vermişlerdir. Miladi XIX. yüzyıl şairlerinden Refî'-i Kâlâyî, "Lale" redifli bir kasidesine,

Subh- dem dönse nolâ mihr-i cemâle lâle,
Oldu mazhar aded-i İsm-i Celâl'e lâle(*)

diye başlar ve "İsm-i Celâl"in, yani "Allah" lafzının harflerinin "Lale" sözünde bulunduğu gibi, her iki sözün de ebced hesabında tutarının aynı oluğunu belirtir (Bkz. İsm-i Celâl ve Altmış altı'ya bağlamak). Refî'-i Kâlâyî, bu kasidesinde yirmi dokuz lale adı anar. Bunlardan başka daha bu kadar, hatta daha da fazla lale adı vardır ve bütün bunlar, bilhassa şimdi "Lâle Devri" diye andığımız XVIII. yüzyılda yetiştirilen ve ad takılan lalelerdendir.

İran mitolojisinde "Lale" yeşil bir yaprak üstündeki çiy tanesine şimşeğin isabeti üzerine yaprağın alevlenip donmasından meydana gelmiştir; içindeki siyah nokta da gönüldeki dağı, yanığı temsil eder (Ferid Kam: Asâr-ı edebiyye tetkikatı. Ders notları).

* * *

Lâ mekân, Bî mekân, Lâ mekân Âlemi

"Lâ Mekân, Bî Mekân", Arapça ve Farsça yok anlamına gelen "lâ" ve "bî" ekinin, Arapça "mekân" sözüne eklenmesinden meydana gelen ve "Yersiz yurtsuz" demek olan bir sözdür. **"Lâ Mekân Âlemi"** de yersizlik âlemi anlamına gelir.

Felsefeden de müteessir olan tasavvufta mekân, kevne, yani var olan şeye tabidir; bir şey olmazsa, boşlukta onun mekânı, yani yeri de olmaz; nitekim zaman da olayların zihinde mukayesesinden doğar; bu mukayese olmazsa zaman da olmaz. Buna nazaran "Mekân" ve "Zaman", gerçekte olmayan iki zihni mefhumdan ibarettir. Aynı zamanda, gerçek varlık olan Allah'ın zatı, mekân ve zamandan münezzehtir; her yerde, her şeyde sıfatlarıyla, hüküm,

(*) Sabah çağı lale, güzellik ve alım güneşine dönse ne var ki? Lale, İsm-i Celâl'in (Allah adının) sayısına mazhar oldu.

tedbir, tasarruf ve kudretiyle görünen yaratıcının zatı, her yerden, her şeyden yücedir. Bu bakımdan da insanın gerçek yurdu da, **"Mekânsızlık Âlemi"**dir. Netekim Yunus Emre, bir şiirine,

Bîmekânam bu cihanda, menzilim, durağım anda
Sultanım ki taht-u tacım, hülle vü burağım anda(*)

diye başlar.

XVII. yüzyıl başlarında vefat eden Melâmî Huseyn'i Lâmekânî, "Lâmekâna-mekânsızlığa mensup" mahlasını kullanmıştır.

* * *

Lanet

Lanete siper olmak

* * *

"Lanet", rahmetten, yargılanmaktan mahrum olmak anlamına Arapça bir sözdür. Ancak din ve dünya işlerinde en kötü olan kişiler hakkında kullanılır. Ehlibeyt taraftarları su içtikçe, Ehlibeyt'in çektiklerini hatırlayıp "Huseyn'e Allah esenliği, Huseyn'in kaatili'ne Allah lâ'neti" anlamına **"Selâm'ullahi ala'l-Huseyn, Lâ'net'ullahi alâ Kaatil'il-Huseyn"** derler. Bektaşîlerde ve Mevlevîlerin **"Şems Kolu"** denen, Şî'a'ya mütemayil bulunanlarında bu töreye riayet edilir.

"Lanete siper olmak", lanete müstahak olacak bir işi işlemektir. Ulular, tarikat ehline **"Lanete siper olmayın"** diye öğütte bulunurlar.

* * *

Ledün Bilgisi

"Ledün", yan, kat anlamına Arapça bir sözdür. Kur'ân-ı Kerîm'in XVIII. suresinin (Kehf) 65. ayetinde, Musa Peygamber'in, (A.M.), kendisine Tanrı katından bilgi verilen birisiyle buluştuğu anlatılır (Bkz. Hızır). Bu münasebetle okunmadan, bellenmeden elde edilen ilahi bilgiye de "İlm-i Ledün, Ledün

(*) Bu âlemde yersiz yurtsuzum; konağım, durağım ordadır; öyle bir padişahım ki tahtım, tacım da ordadır, ağır libaslarım, burakım da ordadır (Bkz. Burak).

bilgisi" denmiştir (Hak maddesinde "hak kulundan intikamın..." beytine bakınız). Gene bu yüzden bir işin gizli sebebleri, **"Ledünniyyât"** diye anılmıştır. **"Bu işin ledünniyyâtını bilmek gerek"** denir.

* * *

Levlâk

"Sen olmasaydın" anlamına Arapça bir sözdür. Allah'ın, Hazret-i Peygamber'e (S.M.), "Sen olmasaydın, sen olmasaydın gökleri yaratmazdım" buyurduğu meşhurdur; ancak hadis bilginleri, bu sözün, lafız itibariyle Kudsî Hadis (Kur'ân'dan olmayan ve Hazret-i Peygamber'e ilham yoluyla bildirilen Allah sözü) olmadığını, fakat "Sen olmasaydın cenneti, cehennemi yaratmazdım; Sen olmasaydın iki âlemi yaratmazdım" Hadîs-i Kudsîlerine uyduğu cihetle meal bakımından Kudsî Hadîs sayıldığını söylemişlerdir (*Aliyy'ül-Kaarî: Mavzuâtu Kebir;* İst. Matbaa-ı Âmire — 1289; s. 67-68).

Hazret-i Peygamber'i övüş olarak yazılan naatların çoğunda geçer. Mesela Şeyh Gâlib, "Hüsn-ü Aşk"ının "Naat" bölümünde,

Levlâk ile zât-ı pâki mevsûf,
Kur'ân'a sıfâtı zarf-ı mazrûf(*)

der (Altın Kitaplar, İst. 1968, s. 48; beyit. 23). Mir'âtî, bir nefesine,

Ol Şâh-ı Risâlet sultan-ı keyneyn,
Buyruldu hakkında Levlâke levlâk.

Ey nûr-ı nübüvvet Cedd'ül-Haseneyn,
Seninçin var oldu zemîn-ü eflâk(**)

dörtlüğüyle başlar.

* * *

(*) Tertemiz zatı, "Sen olmasaydın" sözüyle övülmüştür; sıfatları Kur'ân'a, zarf ve mazruf olmuştur (Kur'ân'da onun sıfatları vardır; sıfatlarındaysa Kur'ân mevcuttur).

(**) O peygamberlik padişahı, iki âlemin sultanı hakkında "Sen olmasaydın, sen olmasaydın" buyuruldu. Ey peygamberlik nuru, ey Hasan'la Huseyn'in atası, yeryüzü de, gökler de senin için var oldu.

Lokma

Lokma etmek. Lokmaya salâ
Bir lokma bir hırka

* * *

Lokması boğazımızdan geçen yabanda kalmaz

* * *

Bir yudumluk ekmek ve yemek anlamına gelen Arapça **"Lokma"** sözü, tasavvuf ehli arasında "yemek" anlamına kullanılır. Mesela, **"Lokma ettiniz mi"** demek, yemek yediniz mi demektir; **"Lokmaya buyurun"**, yemeğe buyurun anlamını verir. Mevlevîlerde yemek vakti, birbirine bitişik olan, Mevlevî hücrelerinin bulunduğu yerde, Matbah canlarından (Bkz. Matbah), sıra kimdeyse, birinin, niyaz edip niyaz vaziyetinde, yüce sesle **"Hû... lokmaya salâ"** sesiyle duyurulur. Bu çağrıdaki **"Hû"** ve sondaki **"salâ"** sözünün son hecesi, soluk miktarı çekilerek söylenir (Bkz. Salâ).

"Bir lokma bir hırka" deyimi, geçimi dar olanlar, aynı zamanda her şeyi yeter bulanlar hakkında kullanılır.

"Lokması boğazımızdan geçen yabanda kalmaz" sözü, Ahmed Sârbân'ın sözü olarak nakledilir (*İrşâd-Nâme;* bizdeki yazma).

Bu sözün atasözü olduğunu, Ahmed Sârbân'ın da bu münasebetle söylediğini sanıyoruz. Bu sözle, bize intisabı olanı, dünyada, ahirette mahrum bırakmayız anlamı kastedilir.

— o —

— M —

Maârif

Bilmek, tanımak anlamına gelen Arapça "Marifet" sözünün çoğuludur. Eskiden beri Sûfîler arasında kullanılan bu deyim, sohbet esnasında, olgun bir Sûfî'nin söylediği tasavvufî sözlere verilen addır. Bunların bazıları, ya o Sûfî konuşurken, yahut sonradan, zihinde kalabildiği kadar, yazılarak bir kitap haline getirilir; o kitaba da, o Sûfî'nin **"Maârifi"**, yahut **"Makaalatı"** denir (Bkz. *Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin "Maârif Tercemesi;* Türkiye İş Bankası Yayın. Edebiyat Dizisi; 32; Ankara — Tisa Mat. 1972; Sunuş; s. 7-8).

* * *

Mahabbet

Mahabbet meclisi

* * *

Mahabbetten kaçan insan sayılmaz

* * *

Mahabbetten Muhammed oldu hasıl
Mahabbetsiz Muhammed'den ne hasıl

* * *

Mahabbet şirketi kabul etmez
Bu yolun sermayesi kuru mahabbet

* * *

Mahabbet, sevişmek anlamına Arapça bir sözdür. Sûfîlerde, bir araya gelip sohbet etmeye denir. Sohbet meclisine de **"Mahabbet Meclisi"** derler. Tasavvuf ehli, sohbete büyük bir ehemmiyet verir; sohbetle aşkın artacağını, insanın irfanının genişleyeceğini söyler. Bu yüzden de **"Mahabbetten kaçan insan sayılmaz"** sözü, aralarında atasözü olarak söylenir. Pîr Sultan Abdal, bir nefesinde,

Dîdâr ile mahabbete doyulmaz,
Mahabbetterı kaçan insan sayılmaz.

Münkir üflemekle çerağ söyünmez,
Tutuşunca yanar aşkın çırası

dörtlüğünde bu atasözünü anar. Gene aralarında söylenegelen ve kimin olduğu bilinmeyen,

Mahabbetten Muhammed oldu hasıl
Mahabbetsiz Muhammed'den ne hasıl

beyti de Tanrı'nın en olgun ve bütün sıfatları nefsinde toplamış bulunan Hazret-i Muhammed'in (S.M.), Tanrı sevgisine mazhar olduğunu, yaratılışa sebep bulunduğunu bildirerek **"Sen olmasaydın iki âlemi de yaratmazdım"** kudsî hadisi hatırlattığı gibi, Tanrı sevgisine de ona uymakla mazhar olunacağını beyan eden III. surenin (Âlu İmrân) 31. ayetini dile getirir.

"Mahabbet şirketi kabul eylemez" atasözü de gerçek sevginin Tanrı sevgisi olduğunu anlatır. **"Kuru muhabbet"**, karşılıksız sevgi anlamına gelir. Fatih türbedarı Hacı Ahmed Amiş (1337 H. 1920), **"Bu yolun sermayesi kuru mahabbet"** atasözünü söyledikten sonra "Mahabbetin yaşı da olur mu? Olur ya. Görmüyor musun babam ölse de yerine geçsem diyen şeyh oğullarını" sözüyle bunu açıklarlarmış.

* * *

Makaalât

Bahisler, sözler anlamına Arapça. Maârif maddesine bakınız.

* * *

Mal Mülk

Mal sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi
O da yalan, bu da yalan; var, sen de biraz oyalan

* * *

Dünyanın, dünya malının geçici olduğunu, ömrün su gibi akıp gittiğini, nesillerin geçtiğini dile getiren pek güzel bir sözdür.

* * *

Mana

Tasavvuf ehli, rüyaya "Mana" ve "Seyr" de derler; rüyayı anlatırken, "Manamda şöyle gördüm" derler (Bkz. Düş ve Seyr.)

* * *

Makam

Makamı cennet olsun

* * *

Arapça, kalkılan, ayakta durulan yer demektir ki, Türkçede "durak", bunun karşılığı olabilir. Aynı zamanda, dince kutsal olan, bir büyüğün hatırasını taşıyan yerlere de bu ad verilir; **"Makaam-ı İbrahim"** gibi.

Birisi, başka bir yerde ölürse, memleketinde, yahut hatırasını taşıyan bir yerde, ona Fâtiha verilmek, onu andırmak için yapılan merkade de **"Makam"** denir.

"Makamı cennet olsun" duası, Sûfîler arasında, vefat eden biri hakkında söylenen bir sözdür.

Bektaşî meydanında "Eşik, Horasan Postu, Dâr, babanın oturduğu Baba Postu, Taht, Gayb Erenleri Postu, Ocak", niyaz makamlarıdır (Bkz. Meydan.)

* * *

Mâ-sivâ

Ondan, Tanrı'dan başka her şey anlamına Arapça bir sözdür. Sûfîlerce, gönülde, Tanrı'dan başka, kimin ve neyin olursa olsun, sevgisi, dileği varsa, o kişi, "Ma-sivâ"ya gönül vermiştir. Aynı zamanda, varlık âlemini, Tanrı'dan ayrı bilen, onları, Tanrı sıfatlarının, Tanrı hükümlerinin tecellisi olarak görmeyen kişi de "Mâ-sivâ ehli"dir. Yusûf-i Sîne-çâk,

Da'vet etmek dîlesen dil hânesine dilberi,
Ma-sivâ'dan ışk cârubiyle evvel sil-süpür(*)

beytiyle "Mâ-sivâ"nın gönülden süpürülmesini öğütler *(Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 498).

* * *

Maatbah-Matbah canı

Mutbah Arapça bir sözdür; yemek pişirilen yer anlamınadır. Pişirilen yer anlamından, bir de insanı pişiren, olgunlaştıran yer anlaşıldığı cihetle **Matbah,** insanı doyuran, pişiren, olgunlaştıran yer olarak kabul edilmiş, bilhassa Mevlevîlerde kutsal sayılmıştır. Mevlevîlikte sülûk, yani manevî yolculuk, hizmetledir. Bu hizmet müddetine **"Çile"** denir; binbir günlük çile müddetince, dervişliğe ikrar veren kişi, matbahta, kendisi gibi çileye soyunmuş olan canlara mahsus olarak ayrılan yerde yatar. Kendisine **"Matbah Canı"** denir. Matbah canlarının terbiye ve irşadından, dergâhın **"Aşçıbaşı"**sı sorumludur. Yalnız **"Huzûr-i Pîr"** de denen Konya'daki Mevlânâ dergâhında bu hizmeti, **"Ser-Tarıyk-Tarîkatçı Dede",** yani tarikat işlerine bakan en ulu dede görür. Esrar Dede'nin (1211 H. 1796-1797),

Muallâ dudmân-ı evlîyâdır Matbah-ı Munlâ
Dil-ü câna ocâğ-ı kîmyâdir Matbah-ı Munlâ(**)

matlaıyla başlayan bir şiiri olduğu gibi, Mevlevî şairlerinin çoğunda, Mat-

(*) Gönül alan, gönül çalan sevgiliyi, gönül evine çağırmak istersen önce o evi, O'nun gayrısından sil; aşk süpürgesiyle süpür, arıt da sonra çağır.
(**) Mevlânâ'nın matbahı, pek yüce erlerin durağıdır: Mevlânâ'nın matbahı, gönüle de, cana da kimya ocağıdır; o ocağa giren altın olur.

bahtan, ateşbazdan bahseden şiirler vardır. Alevî-Bektaşî edebiyatında da olgunlaşmak, pişmek dolayısıyla bunu okşayan şiirler mevcuttur. Mesela Muhyiddin Abdal, bir nefesinde,

Aşk harmanında savruldum,
Hem elendim, hem yoğruldum;

Kazana girdim, kavruldum,
Meydana yenmeğe geldim

der (Matbah ve Matbah hizmetleri için *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*'e, s. 291-298; ve *"Mevlevî Adâb ve Erkânı*'na bakınız; s. 135-136).

* * *

Matem ayı

Ay'ın, Dünya'nın çevresinde dönüşünü esas tutan ve Hazret-i Peygamber'in (S.M.) Mekke-i Mükerreme'den, Medîne-i Münevvere'ye hicretlerini yılbaşı kabul eden hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem'de, torunları, İmam Huseyn ve ona uyanlar, Kerbelâ'da (Bkz.) şehit edildiği, Ehlibeyt tutsak olarak Şam'a götürüldüğü için, Ehlibeyt taraftarları bu aya "Matem Ayı" demişlerdir; kısaca "Matem" dendiği de vardır; "Yaş ayı" da denir.

Hicrî yılın, Muharrem, Safer, Rabî'ulevvel, Rabî'ulâhır, Cümaz'el-evvel, Cümâz'el-âhır, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zi'l-ka'de ve Zi'l-hıcce aylarına Türkçe adlar verilmişti; İstanbul'da tarikat ehli arasında bu adlar anılırdı.

Hicrî yılın aylarına şu adlar verilmiştir:

Yas (yahut matem) Ayı, (İmam Huseyn'in şehadetinin kırkıncı günü bu aya rastladığı için) İmam Kırkı, Büyük Mevlud, Küçük Mevlud, Büyük Tövbe, Küçük Tövbe, Birinci Kandil, İkinci Kandil, Oruç Ayı (bu ve bundan önce iki aya, "Üç Aylar" da denir), Bayram, Aralık, Kurban.

Dini gecelerde minare şerefelerinde kandil yakmak, İstanbul'da başladığı cihetle, bu ay adlarındaki "Birinci Kandil", "İkinci Kandil"den anladığımıza göre, sanırız ki bu adlar, İstanbul halkınca konmuştur.

Muharrem ayına "Şehr'ül-Bükâ-Ağlayış Ayı" adı verildiğini de, okur yazarların yazılarından anlamaktayız.

Sezâî (1152 H. 1239), bestesi de bulunan ve tekkelerde okunan mersiyesine,

Ey Şehîd-i Kerbelâ'ya ağlayan,
Ağla, mâtemdir, Muharremdir bugün.

Nâr-ı hasretle ciğerler dağlıyan,
Ağla, mâtemdir, Muharremdir bugün

diye başlar (Bizdeki İlâhî mecmuası; s. 3).

* * *

Mangır

Mangır Hakk'ta
Mangır Hak vere

* * *

Mangır; geldiği gibi gidiyor tıngır tıngır

* * *

Tasavvuf ehlince paraya verilen addır. Çok eski zamandan kalma bir ad olmakla beraber, mangırın tedavülden kalkmasına rağmen, ne çeşit olursa olsun, paraya bu ad verilegelmiştir. **"Mangır Hakk'ta"** deyimi, paranın pulun bittiğini bildirir. **"Mangır Hak vere, Mangır Hak vere oldu"** deyimleri de aynı anlama gelir. **"Mangır; geldiği gibi gidiyor tıngır tıngır"** sözüyse paranın, geldiği gibi bitiverdiğini ifade eder.

* * *

Meczup

Âkıl-ı Meczub-nümâ

* * *

Arapça bir sözdür; kendini aldırmış, kaptırmış, aklı başında olmayan anlamına gelir (Bkz. Cezbe). Tasavvuf ehlinden bazı kimseler, halkın teveccühünden kurtulmak için kendilerini meczup gösterirler; bunlara, kendisini meczup gösteren akıllı anlamına **"Akıl-i Meczub-nümâ"** denir.

* * *

Medrese kaçkını, meyhane düşkünü

Az buçuk bilgisiyle, Yunus Emre'nin,

Aşkına düşen âşıklar, içer, ağuyu nûş eder;
Topuğa çıkmayan sular, deniz ile savaş eder

dediği gibi, olgun kişilere karşı kendini bilgin göstermeye çalışan, ahlak bakımındansa kötülüklerde bulunan kişiler hakkında söylenir bir sözdür.

* * *

Melâmet-Melâmetî, Melâmî

Mal melâmeti örter.

* * *

Melâmet, Arapça, kınamak, azarlamak anlamına gelen bir sözdür. **"Melâmetî, Melâmî"** kınanmaya amaç olan demektir. Çeşitli tesirlerle Hicret'in ikinci yüzyılında (VIII. M.) meydana gelen tasavvuf, bünyeleşip tarikatlar meydana geldikten sonra Sûfîler, kendilerine mahsus serpuşlarıyla, giyimleriyle halktan ayrılmışlar, zikir meclislerinin yapıldığı tekkeler kurulmuş, bir kuvvet haline gelen tasavvufa dayanan iktidar ve zengin zümre, tekkelere vakıflar sağlamak suretiyle tasavvuf ehlini kendilerine bir destek haline getirmişlerdi. Buna karşı, gene tasavvufun içinden ve tasavvuf ehlinden bir zümre, zikir törenleriyle, hususi giyim kuşamla, toplantı yeri olan tekkelerle, hele vakıfla geçime dayanmayla halktan ayrılmayı boş görmemiş, bütün bunları, hem İslâm'a aykırı, hem de tasavvufun gayesine zıt bulmuştu. Bu yüzden tasavvuf ehlinin kınamasına uğramışlar, daha da ileri giden bu zümre mensupları, yaptıkları hayrı gizlemek, kötülüklerini gizlememek, hatta kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmak esasını kabul etmişler ve **"Melâmetiyye-Kınananlar"** adını almışlardı. Tasavvufçular, Irak'ta temerküz ettikleri için **"Irâkıyler"** diye anıldıkları gibi, Melâmet ehli de Horasan'da temerküz ettiğinden **"Horasânîler, Horasan Erleri, Horasan Erenleri"** diye anılmışlardı. Sonradan Melâmetten, Kalenderîlik, Haydarîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar de meydana gelmişti.

945 Hicrîde (1539), İstanbul'da, Atmeydanı'nda (Sultanahmet Meydanı) on iki dervişiyle şehit edilen İsmâil-i Ma'şûkıy, bir şiirinde,

Terk edip nâm-u nişagnı giy Melâmet hırkasın,
Bu Melâmet hırkasında nîce sultan gizlidir(*)

beytiyle Melâmeti övdüğü gibi, meşhur Hurûfî Nesîmî'den başka bir Nesîmî de, bir şiirine,

Ben Melâmet hırkasını kendim giydim eğnime,
Âr-u nâmus şişesini taşa çaldım kime ne

beytiyle başlar.

Dilimize, **"Melâmet Erbabı, Melâmet Erleri-Erenleri, Melâmiyye, Melameti, Melâmetîler, Melâmî-Melâmiyye, Melâmîler"** deyimlerini veren Melâmet, **"Mal, melâmeti örter"** atasözüyle de mal mülk sahibi olan kişinin kusuru görünmeyeceğini, kınanmayacağını belirtir (Bkz. Horasan Erleri, Erenleri - Horasânîler).

* * *

Mengûş

Farsça küpe demektir. Bektaşîlikte mücerredliğe, yani evlenmemeye ikrar veren dervişin mücerredlik ayininde sağ kulağı delinir ve bu kulağa bir küpe takılır. Ağırca ve madeni olan bu küpeye "Mengûş" denir (Bkz. Mücerred). Mengûş, demirden, pirinçten, necef taşından, gümüşten, çeşitli şekillerde olurdu.

Selâmî, bir şiirinde,

Mest olup bezm-i Elestten taze kıldık hûşumuz
Hûşumuzdan cümle âlem halkına mengûşumuz;
Dîdemiz Hakk'ı görüp Hakk'ı işitir gûşûmuz;
Bir gürûh sultân-ı dehriz zümre-i Bektâşiyüz,
Lâmekân ıklimine azmedenin yoldaşıyuz(**)

bendiyle "Mengûş"u dile getirmiştir.

* * *

Mersiye

Ölen birinin güzel huylarını sayıp dökerek ağlamak, ağlatmak anlamına

(*) Adı sanı bırakıp Melâmet hırkasını giy; bu Melâmet hırkasında nice sultan gizlidir.

(**) Elest meclisinden sarhoş olarak aklımızı fikrimizi yeniledik. Bütün âlem halkına mengûşumuzda aklımızdan fikirimizden haber verir. Gözümüz Hakk'ı görmekte, kulağımız Hakk'ı işitmekte, zamanın sultanı olan bir topluluğuz, Bektaşîyiz, mekânsızlık iklimine gitmek isteyenin yol arkadaşıyız biz.

Arapça bir sözdür. Bu hususta yazılan şiirlere de **"mersiye"** denir. Türkçesi ağıt, ağıt yakmaktır. Mersiye, bilhassa İmam Huseyn'in şehadeti hakkında yazılmış olan şiirlere denir.

Nakş-bendîlerle bu tarikattan ayrılan kollardan (Bkz. kol) başka bütün tarikatlarda Muharrem ayında mersiye okunması ve o gün aşure (Bkz. Aşûrâ-Aşure ve Çifte vav) pişirilmesi bir gelenek olmuştu. Bir şehirde bulunan ve muayyen günlerde mukaabele yapan (Bkz. Mukaabele) tekke mensuplarının hepsinin de bulunabilmesi için şeyhler, önceden mersiye okunacak günleri tespit ederlerdi. Bektaşîlerde, Muharrem'in onuncu gününden sonra herhangi bir gün, hava müsaitse, seher çağında bahçede mersiye okunurdu; çünkü Bektaşîlerde mukabele ve muayyen günü yoktu.

Mersiyeler içinde, Hacı Bayram'ın halifelerinden, "Muhammediyye" sahibi Mehmed-i Bîcân'ın (Yazıcıoğlu, Yazıcızâde), Sezâî ve Sâfî'nin mersiyelerinin pek güzel ve yanık besteleri de vardı ki, bunların tespiti de müzik ustalarına düşer.

* * *

Meşe Seli

Meşe, Farsça orman anlamına gelen "bîşe" sözünün Türkçeleşmiş şeklidir; meşelik, ormanlık demektir. Ova, günlük güneşlikten, gökte bir tek bulut bile yokken birden bir sel gelir, ovayı kaplar, hayvanlan sürer götürür, ağaçları söker; ta yukarlarda, ormanlığa sağnak halinde yağmur yağmıştır; bu gelen sel, o yağmurun selidir; buna "Meşe Seli" denir. Pîr Sultan, bir nefesinde,

Dost elinden bade içmiş deliyim,
Üstü kan köpüklü Meşe Seliyim;

Ben bir yol oğluyum, yol sefiliyim;
Ben de bu yayladan Şâh'a giderim

dörtlüğüyle **"Meşe Seli"**ni pek güzel, pek canlı bir halde anlatmıştır (*Âlevî-Bektaşî Nefesleri*; s. 98).

* * *

Mevâlî

Arapça kullar, köleler anlamına gelir. Cûmeyyeoğulları, Arap olmayanlara, Müslüman olsalar bile **"Mevâlî"** derlerdi. Ehlibeyt taraftarlarıysa, "Ben kimin mevlâsı", yani sahibi "isem", kimin üzerinde tasarruf ve vilayetim varsa, "Alî de onun mevlâsıdır", yani onun sahibidir, velisidir hadisine dayanarak bu sözün anlamını, Alî bendeleri tarzında benimsemişlerdi. Hatâyî, bir nefesine,

Dinleyin nefesim Mevâli canlar,
Anınçin okurum lânet Yezîd'e;

Hasan'a, Huseyn'e kasdetti anlar,
Anınçin okurum lânet Yezîd'e

diye başlar (*Âlevî-Bektâşi Nefesleri*; s. 48).

* * *

Meydan, Meydancı

Geniş, açık saha, alan anlamına Arapça bir sözdür. Türkçeye çeşitli anlamlarla girmiştir. "Koşu meydanı, cirit meydanı, ok meydanı, at meydanı" gibi. Güreş yapılan alana **"er meydanı"**, savaş alanına **"harp"**, **"savaş meydanı"** derler. **"Meydan vermek"**, bir şeyin oluşuna göz yummak anlamına gelir. **"Meydana gelmek"**, belirmek demektir. **"Meydan okumak"**, bir davada tek olduğunu söylemek, herkesi, aynı davada kendisiyle boy ölçüşmeye çağırmaktır. **"Meydana çıkarmak, meydana getirmek"**, bir şeyi belirtmek, düzüp koşarak ortaya koymaktır. **"Meydana çıkmak"** belirmek, görünmek anlamına gelir. **"Meydan istemek"**, müsaade istemektir. **"Meydanda"**, apâşikâr demektir. **"At bulunur, meydan bulunmaz"** atasözü, ele fırsat geçmeyişin ifadesidir. **"At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır"** atasözü de erliği dile getirir, ölümsüzlüğü belirtir.

Tasavvufta **"Meydan"**, mahabbet alanı, zikir ve vecid alanıdır. Esmâ ile sülûk görenlerin zikirlerinde, ilahi okuyanlar, **"Yâ sâhib'el-Meydân - ey meydanın sahibi"** sözüyle o tarikatın pîrini kastederler.

Mevlevîlerde **"Meydan"**, dedelerin sabah namazından sonra kıdem, yani eskilik sırasıyla girdikleri, en sonunda, Konya'da, tarikatçının, başka yerlerde

dergâhın manevî amiri, pîr nümessili, dervişlerin mürebbisi olan aşçıbaşının (Ser-Tabbâh) girip baş keserek selam verdiği ve yerine oturduğu, onunla beraber bulunanların da baş keserek oturdukları, mürakabada bulundukları müstatil odaya denir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*; s. 409-411).

Dergâhtaki meydan hizmetlerine bakan, mukabele yapılacağı vakit şeyh postunu semahaneye götürüp seren, şeyhi semahaneye getiren, mukabeleden sonra postu düren, kaldıran, yemek zamanını, mukabele vaktini usulüyle bildirecek dervişe salâ vermesini buyuran dedeye **"meydancı dede"**, onun hizmetinde bulunan dervişe de **"meydancı yamağı"** derler.

Bektaşîlerde meydan, tarikata giriş, baş okutuş, yahut ölmüş birinin ruhunu ta'zîz ediş törenlerinin yapıldığı müstatil odaya denir. Meydanın, içeriye girilince, cephede, sol tarafta baba postu vardır. Postun solunda ve meydanın tam karşısında **"Kürsî-i Gadîru Hamm"**, yahut **"Çerağlık"** ve **"Taht"** denen üç kademeli bir kürsü, kürsünün yanında ve baba postuna mukabil yerde **"Gaaib Erenler Postu"** vardır. Meydana girilen eşiğin sol yanında, yahut karşı tarafta "Horasan postu", yanıbaşmda delil çerağı, meydanın sağında, yahut solunda **ocak** ve **küre** bulunur. Meydanda, on iki hizmet sahibinin makamı olan on iki post vardır.

Hacı Bektâş tekkesindeki meydanaysa **"kırklar meydanı"** denir. Hatâyî, bir nefesine,

Kırklar meydanına vardım,
Gel berü hey can dediler.

İzzet ile selâm verdim,
Gir işte meydan dediler

dörtlüğüyle başlar (*Alevî-Bektaşî Nefesleri; s.* 133). Alevîler, "Kırklar"ı, Hazret-i Muhammed'in (S.M.) zamanına kadar götürürler; onlarca, o zaman da "Kırklar" mevcuttur ve kırkların toplandığı yere bu ad verilir. Şâhî'nin,

Kurbanlar tığlanıp gülbang çekildi,
Gaflet uykusundan uyana geldim.

Dört kapı sancağı anda dikildi,
Uryân biryân olup meydana geldim

dörtlüğünde bahsettiği "Meydan"sa, Bektaşî olacak kişinin alındığı "Meydan"dır (Aynı; s. 168).

* * *

Meyveli ağacı taşlarlar

Mecazi anlamına göre, bilgisi olan, güzel söz söyleyen, yüzünün, huyunun güzelliğiyle dikkati çeken, herkesten üstün bir hünere, bir sanata sahip olan kişinin, herkesin ve bilhassa ondaki meziyeti kendilerinde bulamayanların hasedini uyandıracağını, o hünere, o üstünlüğe sahip olamayanların, onu, türlü bahaneler bularak kınayacaklarını bildiren bir atasözüdür. Divan edebiyatında da,

Atarlar seng-i ta'rîzi dıraht-i meyve-dâr üzre(*)

diye yer almıştır.

* * *

Mezar taşı gibi

Manevî bir zevke sahip olmayan, ham, kuru, nükteden anlamaz, yobaz, katı kişiler, tasavvuf ehlince mezar taşına benzetilir. Bu çeşit adamlara **"Mezar taşı gibi adam"** derler.

* * *

Mezhep-Meşrep

Mezhepten bahsolunur, meşrepten bahsolunmaz

* * *

Mezhep, gidilen, gidilecek olan yol anlamınadır; dini hükümlerde ve dünya işlerinde, Allah'ın emrine, Hazret-i Peygamber'in (S.M.) sünnetine uygun hareket edebilmek için din bilginlerinden birinin yolunu tutmak, onun gittiği yola, onun mezhebine uymaktır. Meşrep, huy, zevk ve âdet anlamını verir. Mesela birisi hakkında, **"Meşrebi geniş"** denirse, her şeyi sindirir, hoş görür, darılmaz anlamı anlaşılır. **"Zâhidâne meşrepli"**, din hükümlerine riayet eder anlamınadır.

Mezhepten bahsolunur, meşrepten bahsolunmaz" atasözü, şunu anlat-

---

(*) Kinayeli söz taşını, meyveli ağaca atarlar.

maktadır: Mezhepten söz edilebilir; çünkü insan, bilgisiyle, anlayışıyla herhangi bir mezhebi seçer ve o mezhebin hükümlerinden de, intikad yollu olsa bile bahsedilir; fakat meşrep, insanın yaratışılındaki huyudur; o, ne kadar değişirse değişsin, izi kalır ve bir gün o huy, gene baş gösteriverir; bu bakımdan, meşrepten bahsolunmaz; o, nasılsa öyledir.

Hiçbir inancı benimsemeyen kişiye **"Mezhepsiz"** denir. Her çeşit inanç sahibine karşı, o inanca bürünen, o inançtan görünen kişiye, gidilecek hangi yol olursa olsun, hepsine gider anlamına **"Küllü mezhebin yezheb"** denir; bu söz, daha ziyade okur yazar ve eski kişiler tarafından söylenir.

Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhi Nazif Efendi (1277 H. 1860), meşhur müseddesinde,

Milletim ehl-l hakıykat hâlıkım, Rabbim Hudâ,
Mezhebim râh-ı mahabbet, şart-ı îmânım fena;

Kıblem ebrûy-ı Muhammed'dir, imâmım Murtazâ,
Dîn-i İslâm âşkârâdır, ne lâzım ihtifâ(*)

diyerek hakikat ehlinin mezhebinin, sevgi yolu olduğunu belirtmektedir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 231). Şâhî de, Bektaşiliğe giriş erkânını anlatan bir nefesinde,

Pîrim kulağıma eyledi telkıyn,
Şâh-ı Vilâyet'e olmuşum yakıyn.

Mezhebim Ca'fer'üs-Sâdık'ül-Metîn
Allah dost, Eyvallah peymâna yeldim(**)

der ve Caferî mezhebine girmiş olduğunu, İmamiyye mezhebine girdiğini bildirir.

* * *

Mihman

Misafir, konuk anlamına Farsça bir sözdür. Tasavvuf ehli, konuk ve misafir sözlerinden ziyade **"Mihman"** sözünü kullanır ve mihmanı konuklamak,

(*) Milletim (uyduğum şeriat), hakikat ehlinin milletidir; yaradanım, besleyip maddî-manevî geliştirenim Allah'tır; gittiğim yol, sevgi yoludur; imanımın şartıysa yokluk, Kıblem, Muhammed'in kaşı, İmamım da Murtazâ'dır (Alî'dir); İslâm dini apaçıktır, gizlenmeye, gizlemeye ne hacet var?
(**) Mezhebim, sağlam, Cafer'üs-Sâdık'ın mezhebidir.

ağırlamak, yedirip doyurmak, onlarca en büyük ibadetlerden sayılır. Mihman ağırlamaya, mihmanm gönlünü elde etmeye dair birçok hikâyeler vardır. Bir Türk şiarı olan konuk ağırlamak, tasavvuf erbabı tarafından daha da fazla benimsenmiştir. Onlarca konuksuz evde bet bereket yoktur; konuk, Hızır'dır ve eve bet bereket getirir. Hatâyî, mihmana dair söylediği bir nefese,

Yine mihman geldi, gönlüm şâd oldu,
Mihmanlar, siz bize safâ geldiniz.

Kar, kış yağar iken bahar-yaz oldu,
Mihmanlar, siz bize safâ geldiniz

dörtlüğüyle başlar ve misafirin, **"Hızır"** sayıldığını,

Himmet eyle mirim, müsafır gele;
Yavan-yaşık yeyip yüzümüz güle;

Küçük-büyük anı hep Hızır bile,
Mihmanlar, siz bize safa geldiniz.

dörtlüğünde dile getirir *(Alevî-Bektaşî Nefesleri; s.* 256). Bkz. Kadem.

* * *

Mihrap

Mihrabı yerinde
Cami yıkılsa da mihrabı yerinde durur

* * *

Cami ve mescitlerde, içeriye girilen ve kıbleye açılan kapının tam karşısında, kıbleye doğru, içeriye oyuk yere denir ki imam, burada namaz kılar; cemaat de, arkasında, aralarda secde edilecek mesafe bırakarak saf düzer ve imama uyar.

Cami ve mescitlerde, esas durak olan mihrap, çok sağlam yapıldığı için çok defa cami ve mescit yıkılsa bile mihrabı yerinde durur. Bu yüzden **"Mihrabı yerinde"** deyimi, ihtiyarladığı halde güzelliği geçmemiş yaşlılar hakkında kullanılır ve **"Cami yıkılsa bile mihrabı yerinde durur"** atasözüyle övülürler.

Sûfîlerin, insanı kutsal sayışta ileri gidenleri, Alevî ve Bektaşîler, yüze ve bilhassa iki kaş arasına da **"Mihrab"** derler.

Pîr Sultan Abdal, bir nefesindeki

Benim uzun boylu serv-ü çınarım,
Yüreğime bir od düştü yanarım;

Kıblem sensin yüzüm sana dönerim,
Mihrâbımdır kaşlarımın arası

dörtlüğünde bu kanaati dile getirmiştir (*Alevî ve Bektaşî Nefesleri,* s. 188).

* * *

Mi'râc-Mi'râciyye

Arapça, yukarıya çıkılacak alet, merdiven anlamınadır. Hz. Peygamber'in (S.M), peygamberliklerinin on ikinci yılında, Ramazan ayının on yedinci, yahut Receb'in yirmi yedinci gecesi, bir an içinde Mekke'den Kudüs'e gitmelerine, oradan Melekût âlemine ağmalarına, geçmiş peygamberlerin ruhaniyetleriyle görüşmelerine, cenneti, cehennemi, melekleri görmelerine ve gene bir an içinde Mekke'ye dönmelerine denir. Kur'ân-ı Mecîd'in XVII. suresinin (İsrâ') 1. ayet-i kerimesiyle LIII. suresinin (Necm) 1-18. ayet-i kerimelerinde Mi'râc mucizesi anlatılır.

Divan edebiyatında, Mi'râc'ı anlatan şiirlere **"Mi'râciyye"** adı verilir. 1142'de (1729) vefat eden Kulekapısı şeyhi Mâyı Osman Dede'nin "Mi'râciyye"si, kendisi tarafından bestelenmiştir ki bu eser, Receb'in yirmi yedinci gecesi, bazı Mevlevîhanelerde okunurdu.

Bektaşîler, nasip alan kişinin gördüğü törene, bu törenle manevî âleme ağmak inancıyla "Mi'rac" derler ve nasip alan kişiyi, tören bitince, **"Mi'râcın kutlu olsun"**, yahut **"Mi'râcın mübarek olsun"** diye kutlarlar (Bkz. Masip). Alevîlerin, Musâhib kavline girişlerinde de **"Mi'raçlama"** dedikleri bir şiir okunur (Bkz. Musahib).

* * *

Miskin - Meskenet (Miskinlik)

Miskin, bir günden bir güne ihtiyacını giderecek bir şeye sahip olmayan,

tam manasıyla yok yoksul kişiye denir; meskenet de, bu derecede yokluk, yoksulluk anlamınadır. Halk, elini kolunu oynatamayacak kadar tembel olan kişiye "miskin" der. Aynı zamanda cüzam hastalığına da "miskin hastalığı" denmiş, bu hastalığa tutulanların, halkla buluşmamalarını sağlamak için, şehir dışında yapılmış yerlere, miskin evi anlamına "miskinhane" ve "miskinler tekkesi" adı verilmiştir. Miskin sözünün anlamındaki tembellik dolayısıyla, tembellikle ilgili fıkralar da söylenegelmiştir.

Tasavvufta **"Meskenet"**, manevî yokluğun en ileri derecesidir; bütün anlamıyla yok olan, kendine hiçbir varlık vermeyen kişi de miskindir. Yunus Emre,

Miskin Yunus ölicek, sini nurla dolıcak,
İmân yoldaş olıcak âhırete şîr gider(*)

beytinde olduğu gibi bazı şiirlerinin son beyitlerinde kendisine "Miskin" vasfını verir ki bu söz, temamıyle tasavvufî anlamdadır. Netekim bir şiirine de,

Miskinlikte buldular, kimde erlik varısa,
Nerdivandan yittiler yüksekten bakansa

diye başlar.

Bu beyitteyse **"miskinlik"** ve **"miskin"**in tasavvufî anlamını tam olarak verir:

Gel imdi Miskin Yunus tut erenler eteğin,
Cümlesi miskinlikte, yokluk imiş çâresi.

* * *

Miyan - Beste

Farsça vasf-i terkîbî. Beli bağlanmış demektir (Bkz. Kemer-Beste).

* * *

Muhib - Muhibbân

Muhib, Arapça seven anlamınadır; "Muhibbân" sevenler demektir ve muhib sözünün Farsça kuralınca cemi'dir. Tarikata intisab eden kişiye **"Muhib"** denir. Bu deyim, Mevlevî ve Bektaşîlere mahsustur; öbür tarikatlarda yoktur. Muhib, dervişliğe ikrar verip dergâha girdikten, eviyle ilgisini kestik-

(*) Yoklukla yok olmuş Yunus ölünce, sini (mezarı) nurla dolunca, iman da kendisine yoldaş olunca ahirete arslan gibi gider.

ten, Mevlevîlerde çileye soyunduktan, dal sikke (sarıksız sikke) ve tennûreyle hidmete başladıktan, Bektaşîlerde arakıyyeyle dergâhta, kendisine verilen hizmete koşulduktan sonra **"Derviş"** diye anılır ve bu, tarikatın ikinci derecesidir. Mevlevîlikte, binbir gün çile müddetini hizmetle doldurup on sekiz günlük hücre çilesini de çıkaran, hücre sahibi olur, hırka giymeye hak kazanır ve **"Dede"** diye anılır. Bektaşîlikteyse hizmet müddeti muayyen değildir; arakıyyeyle hizmet eden cana, şeyhin tensib ettiği vakit, dervişlik töreniyle tac giydirilir, Haydariyye ve hırka giymeye, tarikat cihazlarını takınmaya, kuşanmaya hak kazanır. "Derviş" diye anılmaya başlar. Diğer tarikatlarda, o tarikata intisab edene **"Derviş"** denir; bir müddet sonra "Bey'at" töreniyle derecesi **"Mürîd"** derecesine yücelir. Fakat **"Mürîd"** sözü, bütün tarikatlare, o tarikata intisab etmiş olanlara verilen umumi bir sıfat adıdır.

Yunus Emre, bir şiirinde,

Kırk kişi bir ağacı dağdan gücün indire,
Ye bunca mürid, muhib Sırat nice keçesi

demekle **"Muhib"** sözünün XIII-XIV. yüzyıllardan da önceye ait olduğunu belirtmiş olur (Bkz. Bektaşînin çapası, Mevlevînin çivisi, Dede ve Halife).

* * *

Mukabele

Karşılaşmak anlamına Arapça bir sözdür. Sûfîler zikir esnasında, halka halinde otururlar, ki buna "zikir halkası" anlamına **"ḥalḳa-i zikr"** derler. Bu halkada, birbirlerine karşı oturdukları ve bilhassa şeyhin karşısında bulundukları için zikir meclisine **"mukabele"** denmiştir.

Mevlevîlerde "Devr-i Veledî", yahut "Sultan Veled devri" denen ve sema başlamadan "semahane"nin çevresinde üç kere dönülen törende de, şeyh postunun önünde, birbirlerine niyaz ederler; bu münasebetle Mevlevîlerin semalarına da "Mukabele" denir (Bkz. Baş kesmek, Niyaz).

Dergâhlarda mukabele yapılan güne **"mukabele günü"** denirdi.

* * *

Murâkaba

Göz altında bulundurmak, gözetlemek, korumak anlamlarına Arapça bir sözdür. Dervişlerde, dizüstü oturup eller böğürlere, yahut dize konmak, göz-

ler kapanmak üzere gönülden, yani hatırdan her şeyi çıkarmaya çalışmak, gözünün önüne şeyhin yüzünü getirip ilahi feyiz beklemek, "Murâkabada bulunmak"tır. Melâmî-Hamzevîler, Murâkaba'ya "Gönül beklemek" demişlerdir (Bkz. Gönül).

* * *

Murakka

Arapça yamalı demektir. Eskiden Sûfîler, hırkalarının helal maldan olmasını sağlamak için gerçekliğine inandıkları kişilerden kumaş alırlar, bunları birbirine dikerek kendilerine hırka yaparlarmış. Bu yüzden hırkalarına, yamalı anlamına **"Murakka"** denmiş, sonradan bu söz derviş hırkasının adı olmuştur. Nectâtî,

Baş salar Sûfi gibi yaşıl murakka'lar geyip,
Şöyle benzer serv gülşende sabâdan aldı el(*)

beytinde hem **"murakka"yı,** hem de **"el alma"**yı dile getirmektedir.

Hattatların ayrı ayrı kâğıtlara yazdıkları yazılara da "murakkalar" anlamına **"Murakka'at"** denir. Bunlar mukavvaya yapıştırılıp tezhip edildikten sonra bir mecmua haline getirilerek saklanırdı (Bkz. El almak).

Musafaha

Parmaklar bitişik, eller düz ve açık olarak iki kişinin ellerini birbirlerine uzatıp sürtmelerine, avuçları birbirine sürtmek anlamına Arapça **"Musafaha"** denir. Musafaha, sünnettir ve çok defa salavat getirilerek yapılır; el öpmek, el sıkmak yerine iki elle yapılan bu görüşmek, İslâmî bir selamlaşmadır. Mevlevîlerdeyse her iki kişi, sağ ellerini aynı zamanda öpmek suretiyle musafaha yapılır (Bkz. Görüşmek).

* * *

Musahip

Arapçadır; sohbetleşen, sohbet arkadaşı anlamınadır. Alevîlerde, ergenlik çağına girmiş iki kişi, aynı zamanda Alevîliğe intisab ederler ve bu iki

(*) Selvi, Sûfî gibi yeşil murakkalar giyerek başını sallar; gül bahçesinde seher yelinden el almışa benziyor.

kişi, birbirinin **"sahip"** ve **"musahib"i** olurlar; kardeş sayılırlar. Hazret-i Peygamber'in (S.M.) ashâbı birbirine kardeş etmelerinden kalan bu kardeşlik, Alevîlerde, Alevîliğe ikrar töreninde şarttır; musahipsiz Alevîlik erkânına hiçbir kimse alınmaz. Musahip olanların canları, malları, ırzları birdir; her hususta birbirlerini korumaları gerektir. Pîr Sultan'a mensup olan Kul Himmet, bir nefesinde,

Miyan-beste olan üstadsız olmaz;
Rehber olmayınca bu yol bulunmaz;

Üçü bir kimsedir, ismi bilinmez,
Mürebbî farz, Musâhib sünnetidir

dörtlüğüyle musahipliğin önemini belirtir (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 139). Bektaşîlikte de beraber Bektaşî olan kişiler, birbirlerine **"Musahip"** sayılırlar; fakat Alevîlikte olduğu gibi Bektaşîlikte musahiplik, şart değildir.

* * *

Mutrıb

Zevk ve neşe veren, nağmeler düzen anlamına Arapçadır. Mevlevîhanelerde "Semahane"nin (Bkz.) giriş kapısının üstünde mihraba ve şeyh postuna karşı olan ve merdivenle çıkılan kısma **"mutrıbhane",** yani zevk ve neşe veren, nağmeler düzen kişilerin, ayin okuyanların, halîle, kudüm ve ney çalanların bulundukları yer, bunun kısaltılmışı olarak da **"Mutrıb"** denir. Mevlevîhanelerdeki **"Mutrıb",** adeta camilerdeki "Müezzin mahfeli"ne karşılıktır.

* * *

Mücerred

Mücerred pak, müteehhil hak

* * *

Tek, yalnız, salt anlamına gelen bu Arapça söz, tarikat ehli arasında evlenmemiş kişiye verilen ad ve sıfattır. Ayrıca Bektaşîlikte, bir de Mücerredlik ayini vardır. Mücerredliğe ikrar veren dervişin sağ kulağı delinir ve kulağına Mengûş (Bkz.) takılır. Aralarında **"Mücerred pak, müteehhil hak"** sözü, ata-

sözü olarak kullanılır ki bu söz, mücerred olanın, dünya kirinden tertemiz oluşunu, fakat evlenmenin de hak olduğunu bildirir.

* * *

Mümin - Müslim

"Mümin" inanan, inanmış kişi, **"Müslim"** de, uyan, teslim olan, Müslüman anlamlarına gelir; ikisi de Arapçadır ve Arap dilinde ikisi de erkeğe denir; inanmış ve Müslüman kadınaysa "Mü'mine, Müslime" denir. Alevîlerdeyse **"Mümin",** erkek Alevîye, **"Müslim"** de kadın Alevîye verilen addır. **"Mümin, Müslim"** dendi mi, "erkek, kadın" anlamı kastedilir. Alevî Ayn-i Cem'inde okunan ve Hatâyî'ye atfedilen, fakat her yönden bozukluğu dolayısıyla kesinlikle onun olmadığını söyleyebileceğimiz **"Mi'raçlama"** denen şiirde,

Ol şerbetten biri içti, cümlesi oldu hayran,
Mü'min, müslim, üryan - biyran hep girdiler semâ'a

beytinde, erkek kadın anlamınadır.

Halk arasında "Mümin", lügat anlamıyla kullanılagelmiş ve gene bu anlamda atasözleri belirmiştir. **"Mü'min yüzünden bellidir", "Müminin dargınlığı tülbent kuruyuncaya dektir", "Mümine eziyet haramdır"** atasözleri, halk arasında kullanıldığı gibi, tarikat erbabı arasında da söylenir.

* * *

Mürebbî

Terbiye eden anlamına Arapça bir sözdür. Mürşide dendiği gibi bazı yerlerde, mürşidin bulunmadığı zamanlar, taliplerin (Bkz. Talip) tarikata ait müşkillerini çözmek üzere dede tarafından atanan ve "Dikme" de denen dede vekiline "Mürebbî" denir. Kul Himmet, bir nefesinde,

Miyân-beste olan üstadsız olmaz
Rehber olmayınca bu yol bulunmaz;
Üçü bir kimsedir, ismi bilinmez,
Mürebbî farz, müsâhib sünnetidir

dörtlüğüyle mürrebbî'yi anmaktadır. Dörtlükteki "üstat", mürşiddir, "Mürebbî" sözüyle de mürşit kastedilmektir *(Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 139).

* * *

Mürit

Dileyen, isteyen anlamına Arapça bir sözdür. Bir mürşide intisab edip tarikata girmiş kişiye denir. Mürşide, bilhassa İran'da **"Murad"** da denir. Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah (1071 H. 1660), "Meslek'ül-üşşak" kasidesinde,

Mürîdi ol anın dilden murâdın terk edip cümle,
İrâdetsiz murâd olan nefes tutmak itâattir(*)

beytiyle "Mürit"i dile getirmiştir.

* * *

Mürşit

Arapça, irşad eden, doğru yol gösteren anlamınadır. Tasavvuf ehlince gerçek mürşit, her zaman, Hazret-i Muhammed'dir (S.M.) ve onun hakikatine vâris olan zamanın sahibidir; yani İmamiyye mezhebinden olan tasavvuf ehline göre, Onikinci İmam Hazret-i Mehdî'dir; Ehl-i Sünnet'e uyanlara göreyse zamanın kutbudur. Mürşit sayılan şeyhlerin irşadları, niyabet yoluyladır; Melâmet ehliyse, irşadın ancak zamanın sahibine ait olduğu, **"Kalbe Bakıcı"** denen kişilerin, onun emri ve izniyle irşad edebilecekleri inancındadır, Bektaşîlerin, Bektaşîliğe giriş töreninin sonunda okunan "ikrar tercemanı"nda (Bkz. Terceman),

Sıdk ile ikrar verip bel bağladım erenlere,
Mürşidim oldu Muhammed, rehberimdir Murtazâ

beyti, bu inancı gösterir (*Mır'ât'ül-Makaasıd fî Def'il-Mefâsid*, s. 285).

* * *

Mürüvvet

Arapça "Mürüvve"nin Farsçada ve Türkçede söyleniş tarzıdır; adamlık, mertlik, iyilikte, ihsanda bulunmak, lütfetmek anlamlarına gelir. Türkçede, bilhassa erkek evlat hakkında kullanılan **"Mürüvvetini görmek"**, ananın ba-

(*)Bütün dileğini terk ederek gönülden onun müridi ol; dilenen, iradeyi terk ederek nefes tutmak (söze uymak) ve itaat etmektir.

banın onu evlendirmesi, döl döş sahibi olduğunu görmesidir. Türkçede daha fazla **"Mürvet"** tarzında söylenir.

Tasavvuf ehlince Mürüvvet, gerçek erenlerin lütufları, ihsanlarıdır. Hatâyî,

Bu yolun ötesi hakdır;
Mürvet, hey erenler, mürvet.
Bu yoldan özge yol yoktur;
Mürvet, hey erenler, mürvet

dediği gibi (*Alevî-Bektaşî Nefesleri,* s. 27-28), bir nefesinde de,

Erenler kapısı, mürvet kapısı,
Sıdk ile gelenler mahrum dönülmez

der (aynı; s. 183).

* * *

Müttekâ - Muîn

Dayanılacak alet, yardımcı ve yardım eden manalarına Arapça kelimelerdir. Mevlevîlerin Sûfî dervişleri dedikleri Esmâ ile sülûk gören tarikat mensupları, "Erbaîn"e (Bkz.) girdikleri zaman uzanıp yatmamaları için başlarını dayadıkları alete verilen addır. **Müttekâ** ve **Muîn** denen bu alet, ucu sivri olan, yere dayanan ve toprağa batan, üç karış, yahut biraz daha uzunca demir ve çelikten, yahut dayanıklı sopadan ibarettir; üstünde, pirinçten, alın konacak bir yeri vardır. Derviş, sivri yerini dayar, başını, baş dayanacak yerine kor, bu suretle uyuklar.

* * *

Mum

Muma dönmek, muma döndürmek
Mum olmak
Mumla aramak
Mum gibi erimek
Mum yakıp derdine yanmak

Yalancının mumu yatsıya dek yanar
Mum yanmayınca pervane yanmaz
Mum dibine ışık vermez
Mum gibi doğru olmak gerek, demir gibi değil

* * *

Bu söz, Türkçemize birçok deyim ve atasözü vermiştir. **"Muma dönmek, muma döndürmek"**, mumun doğruluğundan, dümdüz oluşundan meydana gelmiştir ve birisinin terbiyeyle dümdüz olması, dümdüz, terbiyeli, edepli bir hale gelmesi demektir. **"Mum olmak"**, dümdüz, dosdoğru bir hale gelmektir. Aynı zamanda bir şeyi elde etmek için uğraşmak, bu yolda yanıp yakılmak da **"Mum olmak"** deyimiyle anlatılır. Mesela, **"Önce onu beğenmezdi ama şimdi mum oldu"** denir. **"Mumla aramak"**, bir şeyi elde etmek için onun üstüne düşmek, görünmeyen bir şeyi mum yakıp ışığıyla arar gibi aramak anlamına gelir. **"Mum gibi erimek"**, ses sada çıkarmadan, içten içe dertlenip bitmek, tenden, candan kalmak demektir. **"Mum yakıp derdine yanmak"**, düştüğü derde kimse aldırış etmediği için mum gibi kendi kendine yanıp erimek anlamınadır.

"Yalancının mumu yatsıya dek yanar" atasözü, yalan söyleyenin yalanının tükeneceğini, gerçeğin bir gün ortaya çıkacağını, kendinin de karanlıkta kalacağını belirtir. **"Mum yanmayınca pervane yanmaz"** atasözü, bir bilgin, bir olgun kişiye gönül verip meftun olanların, o kişide bir bilgi, bir olgunluk gördüklerinden dolayı ona gönül verdiklerini, meftun olduklarını anlatır ve bunu, ışık olmayan yere, yanmayan ışığa, pervanenin gelmemesiyle tarif eder. Şair,

Aşk odu ma'şûka evvel düşer, andan âşığa;
Şem'i gör kim yanmadan yandırmadı pervâneyi(*)

beytiyle bu atasözünü pek güzel tarif etmiştir. **"Mum dibine ışık vermez"** atasözü, olgun, bilgin olan ve tasarruf sahibi bulunan kişilerin herkese hayırları dokunduğu halde kendilerine, yahut ailelerine, soylarına soplarına hayırları dokunmadığını bildirir. **"Mum gibi doğru olmak gerek, demir gibi değil"** atasözüyse icabında eğilmeyi bilmenin, fakat kırılmamanın lüzumunu bildiren bir atasözüdür.

Muma ait atasözlerinin içinde, **"Mum yanmayınca pervane yanmaz"** ve **"Mum dibine ışık vermez"** atasözleri, tasavvufu ilgilendirmektedir.

(*) Aşk ateşi, önce sevilene, ondan sonra sevene düşer; mumu görsene; yanmadan pervaneyi yandırmadı.

— N —

Nakl-i küfür, küfür değildir

Şeriat ehlince, söylenen kişinin kâfir olduğuna hükmedilecek sözü, birisi şöyle dedi, yahut demiş diye söylemek, insanı kâfir etmez; bu bakımdan, küfrü icap eden sözü, birisinden nakletmek, küfür değildir. Oğlanlarşeyhi İbrâhim'in, "Vahdete müteallak söz söylemek lazım geldikte alâtarıyk'ınakl söyleyin; nakl-i küfr, küfr olmaz mes'elesine binaen; ta ki selamet olasız" dediği *"Sohbet-Nâme"* de bildirilmektedir.(*)

Atasözü olup kalan bu "Nakl-ı küfr..." sözü, tasavvuf ehli arasında yeri geldikçe söylenirdi (s. 7).

* * *

Nalla mıh arası

Sıkıntı, gönül darlığı anlatılırken söylenen bir deyimdir. Tasavvuf ehli, gönül darlığına, kavramak, tutup avucunun içinde sıkmak, dürmek anlamına **"Kabz"**, gönül ferahlığına da yaymak, gevşetmek anlamına **"Bast"** derler. "Kimdir O ki Allah'a", Allah razılığını elde etmek için ihtiyaç içinde olan kişiye "güzel bir surette borç versin de Allah onu, o kimseye fazlasiyle, kat kat ödemesin", dünyada da, ahirette de mislini, sevabını kat kat vermesin? "Allah

(*) Birliğe, (Vahdeti Vücuda, varlık birliğine) ait söz söylemek gerekirse, filan dedi ki tarzında söyleyin; küfre hüküm verdirecek sözü birisinden aktarış, küfür (kâfirlik) olmaz hükmüne dayanarak; böyle yapın da esen kalın.

daraltır da, ferahlatır da. Hepiniz de sonunda ona dönüp ulaşacaksınız" mealindeki ayet-i kerimedeki (II; Bakara, 245) "daraltır" ve "ferahlatır"dan "Daraltan-Kaabız", "Ferahlatan-Basit" adlarının Esmâyi Husnâ'dan (Allah'ın güzel adlarından) olduğunu kabul ederler. "Câmı'us-Sagıyr"deki Tanrı adlarını sıralıyan üç hadisin birincisinde ve ikincisinde de bu iki ad, Tanrı adlarındandır (I; s. 79).

Tasavvuf ehlince gönlün daralması, ferahlaması, korkmak ve ummak gibidir; ancak korku ve ummak, gelecek zamana aittir; gönlün daralması, genişlemesiyse Sûfî'nin, içinde bulunduğu halin bir sonucudur (Ta'rifât; İst. **1300;** s. **114**). Sûfîler, kabz halini **"Nalla mıh arasındayım, Nalla mıh arasında kalmıştım"** gibi sözlerle anlatırlar. Halk arasında da bu deyim kullanılır.

* * *

Nasıl yaşarsan öyle ölürsün

"Her kul, ne üzerine, ne halde ölürse, ona göre, o tarzda diriltilir" mealindeki hadisin Türkçesidir. Tasavvuf ehli, bu atasözüne büyük bir önem verir (*Bedî'üz-Zaman Furûzan-fer: Ahâdîs-i Mesnevî;* Tehran Cİniver. Yayım - 1334 ş; s. 17-18).

* * *

Namaz okumak

Farsçada "Nemaz honden, Namaz okumak" namaz kılmak demektir. Tasavvuf ehli, belki bu sözün tesiriyle, namaz kılmak yerine, **"Namaz okumak"** sözünü kullanılırlar.

* * *

Nasip

Pay, kısmet anlamına Arapça bir söz, Bektaşîler, Bektaşîliğe girmek isteyen ve **"Âşık"** denen kişinin, muayyen törenle tarikata girmesine **"Nasip almak",** nasip almış kişiye **"Nasipli",** nasip almamış kişiye **"Nasipsiz"** derler. Herhangi bir Bektaşî babasının birisini tarikata kabul etmesine de **"Nasip vermek"** denir. Bektaşî, diğer bir Bektaşî'ye, kime mensup olduğunu sorarken **"Nasibin kimden",** yahut **"Kimden nasiplisin"** der. Alevîlerdeyse tarikata intisaba **"Musâhib kavline girmek"** denir (Bkz. Musâhib).

* * *

Naşı

Türkçedir. Yol yordam bilmez, dinden mezhepten dışarı, değersiz anlamınadır. Hayretî, bu sözü,

Bezm-i gamda dûstum ben bende sanma naşıyam,
Mihnet-ü derd-ü belânın ben de bir yoldâşıyam[*]

beytinde dile getirir.

* * *

Na't - Na't-Han

Övmek anlamına Arapça bir sözdür. Örfte, bilhassa Hazret-i Peygamber (S.M.) hakkında yazılan şiirlere denir. Bu çeşit şiirleri, musiki makamlarıyla okuyan kişiye de **"Na't-Han"** derler. Bu söz, Farsça kuralına göre bir Arapça, bir Farsça sözden yapılmış terkiptir ve "Na't okuyan" demektir.

Mevlevîlerde, mukabelede "Mutrıb" da, önce "Na't-Han", na't okur; ondan sonra ney taksimi başlar; ondan sonra da mukabele yapılır (Bkz. Mutrıb).

Camilerde de, evvelce, cuma günleri, na't okunurmuş; "Na't-Han" bu hizmete karşılık da evkaftan bir vazife, yani maaş alırmış.

* * *

Nây, Ney. Nâyzen, Neyzen. Ser-Nâyî, Kutb-i Nâyî, Neyzen bakışı

"Nây" Farsça kamış anlamına gelir; "Ney", konuşmada, "Nây"ın hafiflemiş tarzıdır. Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan müzik aletine de bu ad verilmiştir. **"Nâyzen-Neyzen"**, ney çalan müzik mensubu kişiye denir. Mevlevîlikte, bilhassa "Mesnevî"nin, "Dinle, şu ney nasıl şikâyet etmede; ayrılıkları nasıl anlatmada" mealindeki beyitle başlaması yüzünden ney, adeta o tarikata mahsus bir müzik aleti olmuştur. "Mutrıb"daki (Bkz. Mutrıb) neyzenleri idare eden, onların başı sayılan ve bu yüzden de tekkenin Neyzenbaşısı olan neyzene, Türkçe **"Neyzenbaşı"** yahut Farsça **"Ser-Nâyî"** denir. Ayrıca

---

[*] Dostum, ben kulu, sanma ki gam meclisinde, yol yordam bilmez biriyim; ben de mihnetin, derdin, belanın bir yoldaşıyım.

devrinin en güzel ney çalanına "Ney çalanların kutbu" anlamına **"Kutub-ı Nâyî"** denir; devrimizde Kutb-ı Nâyî, Resim Müzesi Müdürü rahmetli Halil Dikmen'di (Ölm. 1964); ondan sonra bu kutubluğu mal edinmek isteyenler çıktıysa da, kendi kendilerine gelin güvey oldular. Şimdi bizce, bu makama yakışan, ömrü uzun olsun, Niyazi Sayın'dır.

Mevlevîlerde ayrıca bir de "Kutub-ı Nâyî Hamza Dede" vardır. Mevlânâ'nın çağında yaşayan bu zatın pek güzel ney çaldığını, bir menkıbeyle "Manâkıb'ül-Ârifîn" anlatıyor (Tahsin Yazıcı'nın hazırlaması, önsözü ve haşiyeleriyle; Türk Tarih Kurumu Yayım; Ankara; Türk Tarih Rumu Basımevi; c. I; 1959; s. 231).

Hamza Dede'nin, pek güzel yapılmış bir minyatürü de vardır. Neyzen, neyi iki eliyle tutup, sola doğru eğerek üflediği cihetle bakışı, yukarıdan aşağıya doğru ve göz ucuyla, hele öbür yanına bakarsa şaşıca olacağı cihetle bu çeşit şaşı bakışa, "Neyzen bakışı" denmiştir.

Nâyî gibi geç bakma gürûh-ı fukarâya,
O şekl ile Hak anları ihfâlara saldı(*)

beyti, neyzen bakışı hakkında söylenmiştir.

* * *

Nâz-Niyaz

Naz Ehli-Niyaz Ehli

Naz, bildiği halde aldırış etmemek, bilmezlikten gelmek, kendini çekmek, çekmiş görünmek, nazlanmak anlamına Farsça bir sözdür; niyaz da yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında bulunmak, dua etmek, selam ve hürmet anlamlarına gelir, aynı dildendir.

Tasavvuf ehlince erenlerin **"Naz Ehli"** olanları, Tanrı'ya nazları geçenleridir; bunların Şath (Bkz.) tarzında söyledikleri sözler, yazdıkları şiirler, bu bakımdan hoş görülür. **"Niyaz Ehli"** olanlarıysa edebe daima riayet ederler.

"Aşk-u niyâz etmek" ve **"Niyaz etmek"** selam karşılığı kullanılır.(Bkz. Aşk).

Nâbî,

Lezzet-i nâza gerçi söz yoktur,
Leyk zevk-ı niyâza aşk olsun(**)

(*) Ney üfleyen gibi yoksullar topluluğuna eğri bakma; Hak, o şekille onları gizlilik âlemlerine saldı, gizledi.

(**) Nazın tadına söz yoktur, ama niyazın zevkine aşk olsun, (niyazın tadına erenlere aferin).

beytinde "Naz" ve "Niyaz"ı karşılıklı olarak anmış ve niyazı, nazdan üstün tutmuştur (Bkz. Ayak mühürlemek ve Kasık Niyâzı).

* * *

Nazar

Nazardan düşmek
Nazara uğramak
Nazara gelmek
Nazar etmek
Safâ-Nazar-Kem-nazar
Sahip-Nazar

* * *

Nazar, Arapça bakmak, bakış anlamınadır. Tasavvufta bakışın büyük bir önemi vardır. Bilhassa Melâmet ehlinde, mürşidin bakışı, sâlikte cezbeyi uyandırır ve onu, menziline ulaştırır (Bkz. Kalb). Tasavvuf ehli "Ben" yerine **"Fakıyr"** dediği gibi "Sen" ve "Siz" yerine de **"Nazarım, Nazarlarım"** derler. **"Nazardan düşmek",** mürşidin teveccühünden mahrum olmak anlamına gelir. **"Nazara uğramak",** halk arasında göz değmek, nazarlanmak suretiyle hastalanmak anlamına kullanıldığı halde tasavvuf ehlince, erenlerden birinin teveccühüne mazhar olmak demektir; **"Nazara gelmek"**se göz değmektir. **"Nazar etmek",** birisine teveccüh, onu hal ehli etmektir. **"Safâ-Nazar",** temiz ve garezsiz bakıştır; **"Kem-Nazar"**sa kötü bakış anlamına gelir. **"Sâhib-Nazar",** bakışıyla insanı olgunluğa eriştirmek gücüne sahip olan kişiye derler. Şâir,

Nazarın pak ise aldın nazarı[*]

mısraıyla nazarın önemini belirtmiştir.

Mevlevîler, "Devr-i Veledî" de denen ve semaya başlamadan önce semahanenin çevresinde üç kere yürüyerek gidişlerinde, şeyh postunun önünde, birbirlerine karşı baş keserlerken (Bkz. Baş kesmek), gözlerine ve kaşlarının ortasına bakmak suretiyle nazardaki feyze ermeye çalışırlar.

---

[*] Bakışın, görüşün temizse nazarı aldın, teveccühe erdin, menzile ulaştın.

Yunus Emre,

Mevlânâ Hudavendgâr bize nazar kılalı,
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdur

beytiyle nazardaki feyzi bildirir. Pîr Sultan, bir nefesinde,

Bildim şahım, bildim, sahib-nazarsın;
İstekli âşıkı dilde yazarsın.

Alî Şahım deyü deyü gezersin,
Kardeş Mevâlîye benzer gözlerin

dörtlüğüyle **"Sahip-Nazar"** sözünü dile getirmiştir (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 190).

* * *

Nâzenin

Pek nazlı anlamına gelen bu söz, Bektaşî tarikatına verilen addır; Bektaşîliğe **"Tarıyk-ı Nâzenin"** denir. Bu söze eski kitaplarda ve mezar taşlarında rastlanmamasına bakılırsa II. Mahmud'un, Yeniçeriliği kaldırdıktan sonra Yeniçerilere "Taife-i Bektaşîyan", ocaklarına "Ocâğ-ı Bektaşîyan", Yeniçeri ağasına "Ağây-ı Bektaşîyan" denmesi, gülbanglerinde Hacı Bektâş'ı anmaları, Hacı Bektâş'ı kendilerine pır tanımaları dolayısıyla Yeniçerilikle ilgisi bulunan Bektaşîlik tarikatını de kaldırmasından sonra Bektaşîler tarafından, tanınmamak, fakat aralarında bilinmek için uydurulmuş bir söz olduğu kanaatine varıyoruz.

* * *

Nefes

Nefes etmek, nefes ettirmek
Nefes evladı
Nefes haklamak
Nefeslenmek
Nefes öldürmek
Nefesin canı var
Kanlı gelsin, katil gelsin; nefes öldüren gelmesin

* * *

Soluk anlamına Arapça bir sözdür. **"Nefes etmek"**, bir hastaya okuyup üfürmek, **"Nefes ettirmek"**, okutup üfürtmektir. Bu suretle hastanın iyileşeceğine inanılırdı. **"Nefes evladı"**, çocuğu olmayan kadına, erenlerden birinin himmet etmesiyle çocuğu olunca o çocuğun, himmet edenin manevî evladı olduğunu bildiren bir terim olarak kullanılır. Hacı Bektâş Çelebilerini Bektaşîler, Hacı Bektâş'ın nefes evladı olarak kabul ederler. **"Nefes haklamak"**, söz tutmak anlamına gelir. **"Nefes Öldürmek"**se, söylenen sözü, verilen öğüdü tutmamaktır. **"Nefeslenmek"**, yorulan kişinin oturup dinlenmesi, bunalan kişinin rüzgâra karşı oturması anlamına geldiği gibi, esrara da **"Nefes"** dendiği için esrar çekmeye de denmiştir.

Nefes, Bektaşîlerde, hemen hepsi de hece vezniyle yazılmış olan ilahilere denir. Nefesler, övüş, yeriş, mersiye, erkânı, yolu yordamı anlatış, yahut aşktan, zamandan bahsediş konularında olur. Alevîler, nefese **"Deyiş"**, hatta **"ayet"** de derler. Yunus Emre'nin,

Dedim işbu nefesi âşıklar hükmü ile,
Bahıllıksız er gerek bir karara durası

demesine bakılırsa, tasavvufî şiire, XIII - XIV. yüzyıllarda da **"Nefes"** dendiğine ve bu sözün, bundan da eski çağlara aidiyetine hükmetmek gerekir.

* * *

"Nefesin canı vardır" atasözü, erenlerin söylediği sözün, mutlaka çıkacağına işarettir. **"Kanlı gelsin, katil gelsin, nefes öldüren gelmesin"** atasözü de, erenlerin sözü olarak söylenir ve söz tutmayanın, öğüt dinlemeyenin erenlerce istenmediğini belirtir.

* * *

Nefis

Nefisle mücadele dünyayla muharebeden güçtür
Nefsini bilen Rabbini bilir

Nefis, Arapça bir sözdür; kendi, öz, can, ruh, kötü istek, kötülüğe meyil anlamlarına gelir. **"Nefisle mücadele, dünyayla muharebeden güçtür"** atasözü, okur yazar tasavvufçular arasında söylenegelmiştir. **"Nefsini bilen"**, yani,

kendisini âcizle, noksanla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, **"Rabbini bilir"**, yani, Rabbini, kudretiyle, yüceliği ve kemaliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir atasözüyse hadis olarak rivayet edilen, Hazret-i Alî'ye de atfedilen sözün Türkçesidir.

Hacı Bayrâm-ı Velî,

Bilmek istersen seni,
Can içre ara canı;

Geç canından bul anı,
Sen seni bil, sen seni

dörtlüğüyle başlayan ve beş dörtlükten meydana gelen şiirinde hep bunun üstünde durmaktadır (*Melâmîlik ve Melâmîler,* s. 36).

* * *

Nefîr

Farsça büyük boru anlamına gelir. Eskiden mehterlerin çaldıkları boruya, nöbet vurulduğu, yahut cenge başlanacağı zaman kulakları sağır edecek kadar sert ses çıkaran boruya denirdi. Bektaşîlerin, boynuzdan yaptıkları ve bellerine bir zincirle taktıkları boru da **"Nefîr"** adıyla anılır. Derviş, seyahate çıkacağı zaman, bir yere geldiği vakit bunu çalar. Nefîre **"Yuf borusu"** da denir. Şîrî, bir şiirinde,

Nazar-ı pîr-i tarîkatte kim olmaz uryan,
Çal ana Yuf borusun mürşididir dîv-i anîd(*)

beytiyle bunu tespit eder (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 178).

* * *

Nerde birlik, orda dirlik

Tarikat kardeşlerinin arasında ikilik olmamasını, birlik olunca, dirliğin de olacağını bildiren ve icap ettikçe söylenen bir atasözüdür. Said Emre, bir şiirini,

(*) Tarikat pîrinin nazarında (karşısında) üryan olmayan (varlığından soyunmayan) kişiye yuf borusunu çal, onun mürşidi, inatçı Şeytan'dır.

Said aydur ki dirlik, dost ile olsa birlik,
Ayrılmaksız bilelik bulmuş rûzigârında

beytinde bu atasözünden faydalanmıştır (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 67).

* * *

Neşe

Erişmek, yetişmek, gelişmek, bitip üremek anlamlarına Arapça bir sözdür. **"Neşve"** tarzında Farsça, zevk, keyf, sarhoşluk anlamlarına gelir. Tasavvuf ehlinde, Sûfî'nin zevki, gelişme, yetişme tarzı, huyu, meşrebi anlamına kullanılır, **"Erenlerin meşrebleri bir değildir; birisi zühd-ü takvâ ile yürür; öbürünün neşesinde rindlik üstündür"** gibi. Bu hususta şöyle bir hikâye de anlatılır:

Birisi, mürşit arıyormuş, onca, mürşidin, fevkalade sabırlı olması gerekmiş. Filan bakkal irşad sahibidir demişler; sınamaya gitmiş. Bir okka fasulye istemiş. Adam tartıp kesekâğıdını sunarken, yanıldım demiş, mercimek olacaktı. Bakkal fasulyeyi boşaltmış, mercimeği tartmış, verirken, dalgınlığıma geldi, börülce olacaktı, demiş. Bakkal, Eyvallah deyip bu sefer börülceyi tartmış, sunmuş. Bu, böylece devam etmiş ve adam, bakkalın sabrını görünce sonradan huzuruna varmış, intisab etmiş. Bir müddet sonra bakkal Hakk'a yürümüş. Onun makamına mahallenin sakası geçti demişler. Sakaya, bir dönüm su getirmesini söylemiş. Saka suyu getirip küpe boşaltınca, yanlış oldu demiş, o küpe değil, şu küpe boşaltacaksın. Saka, adamın yüzüne bakıp "Bana bak" demiş, "Ben bakkal değilim, adamın gözünü patlatırım."

Şeyh Gâlip, meşhur mütekerrir müseddesinde,

Meyhâneyi seyrettim, uşşaaka matâf olmuş,
Teklif-ü tekellüften sükkânı maâf olmuş;
Bir neş'e gelip meclis bî havf-u hilâf olmuş;
Gam sohbeti yâd olmaz, meşrebleri sâf olmuş.

Âşıkta keder neyler, gam halk-ı cihânındır,
Koyma kadehi elden, söz pîr-i Magaanındır(*)

bendinde **"Neşe"**yi, zevk, hal, vecd anlamlarına kullanmıştır.

(*) Meyhaneyi seyrettim; âşıkların, çevresinde dönüp dolaştıkları yer olmuş; orda oturanlar tekliften de atfedilmişler, tekellüften de. Bir neşe gelmiş de mecliste ne korku kalmış, ne aykırılık; gama dair sohbet edilmiyor. Böyle bir şey anılmıyor bile; meşrebleri de tertemiz bir hal almış. Âşıkta keder neyler? Gam, dünya halkındır, kadehi elden bırakma; söz pîr-i mugaanındır (Meyhanecinindir).

* * *

Nev-niyaz

Yeni niyaz anlamına gelen bu Farsça terkip, bilhassa Mevlevîlerde kullanılır ve yeni niyaza gelen kişi, tarikata yeni intisab eden anlamına gelir. Karaladığımız bir gazele,

Munlâ ki nev-niyâzına tekbîr-i aşk eder,
Uftâde-i mahabbetini pîr-i aşk eder(*)

beytiyle başlamış ve bu deyimi dile getirmiştik.

* * *

Nevrûz

Yeni gün anlamına Farsça bir söz. Martın yirmi birinci günü, güneşin Koç Burcu'na girdiği an, ilkbaharın ilk günü, **"Nevrûz"**, yani yeni gün sayılır. Zertüşt dininde, kâinatın yaratıldığı kabul edilen ve bayram sayılan gündür. İslâm'da Vidâ' Haccının Arefe günü, martın sekizine, bayram da dokuzuna rastlamış, hacdan dönüşte, Mekke ile Medine arasındaki Gadirihum'da, Hazret-i Peygamber'in, Alî'ye, "Ben kimin mevlâsı", yani velisi isem "Alî de onun mevlasıdır" buyurduğu gün de ayın on dokuzuncu gününe tesadüf etmişti. Bu münâsebetle "Nevrûz"a Ehlibeyt taraftarları ve tarikat ehli, İslâmî bir kudsiyyet vermişler, bayram saymışlardır. Alevî ve Bektaşîlerce "Nevrûz", Hazret-i Alî'nin doğduğu gün olarak kabul edilmiştir. Fevzî, yahut Fevrî adlı Bektaşî şairi, bir nefesinde,

Yine devreyleydi deverân-ı âlem,
Eyledi tecelli Nevrûz-ı Sultan.

Eyyâm-ı sürûrdur, hüzün değildir,
Mübârektir belî Nevrûz-ı Sultan

.....

(*) Mevlânâ, Nev-niyâzına aşk tekbiri eder de sevgisine düşeni aşk pîri yapar.

Bugünkü gün oldu ol Şah-ı Merdan,
Batn-ı Fâtıma'dan gün gibi ıyan;

Harem-i Kâ'be'den oldu nümayan,
Ziyâ verip Alî Nevruz-ı Sultan

dörtlükleriyle bu inancı bildirir.

Bektaşîler, Güneş'in Koç Burcu'na girdiği saatten önce meydanda toplanırlar. Baba, Oniki İmam'a salavatı ihtiva eden ve "Salavat-Name" denen salavatı, Nad-ı Alî'yi okur; sonra sakilik eden kişi, içinde lohusa şerbeti ezilmiş sütü, babadan itibaren kıdem sırasıyla herkese sunar; sürahiden kadehe koyup sunarken, "Yâ Muhavvil'el-hâli ve'l-ahvâl", yani "Ey yılı, zamanı ve halleri evirip çeviren Tanrı" der; kendisine süt sunulan kişi, sütü içtikten sonra o ve herkesle beraberce "Havvil hâlenâ ilâ ahsen'il-hâl", yani "Bizim halimizi en güzel hale çevir" der. Sonunda kendisi de içer ve baba gülbang çeker; bayramlaşılır.

Mevlevîlerin Şems kolu denen ve Ehlibeyt taraftarı olanlarında da Nevrûz, bayramdır, aynı ayin icra edilir. Yalnız, fazla olarak "Heft-Selam" (Bkz.), yani "Selam" sözüyle başlayan yedi ayet de İmam Huseyn'in toprağıyla bir kâğıda yazılmış ve süt kabına konmuştur.

İmamiyye'deyse Nevrûz, Gadirihum gününe rastlaması dolayısıyla bayramdır. Nevrûz sofrası yapılır; sofrada "Heft-Sîn", yani "Sîn" harfiyle başlayan yedi şey bulunur (Bkz. Heft-Sîn) ve yukarıdaki dua yılının günleri sayısınca, üç yüz altmış altı kere okunur. Bu duanın başına, "Ey geceyi, gündüzü tedbir ve tasarruf eden, ey kalpleri ve gözleri çeviren" sözleri de ilave edilir.

Nevrûz, kıştan çıkış, yeni bir hayata giriştir; bu bakımdan İran edebiyatının tesiriyle Divan şairleri de **"Nevrûziyye"** ve **"Bahâriyye"** denen, baharı kutlayan kasidelerle bu günü kutlamışlar, böylece Nevrûz, saraya dek girmiştir. Sarayda, **"Nevrûziyye"** denen ve baharlarla yapılan tatlı, cam ve sırça kâselere konup pembe gaz boyaması tülbende sarılarak büyüklere hediye edilirdi; bu Nevrûziyyeye, müneccimbaşı tarafından Güneş'in, hangi saatte Koç Burcu'na gireceğini bildiren hükmü yazılı bir kâğıt da, altın yaldızla yazılı olarak eklenirdi.

Fuzûlî, bir kasidesinde,

Her yerde tâ Nev-rûz ola, gül, bûstan efrûz ola,
Nev-rûz tek fîrûz ola eyyam- Şah-ı âvliya(*)

(*) Her yerde nevrûz oldukça, gül bahçeleri parladıkça, Velîler Şâhı'nın (Alî'nin) günleri de nevrûz gibi kutlu olsun.

beytiyle Nevrûz'un, Gadirihum'la münâsebetini belirttiği gibi, Nef'î de,

İrişti bahar oldu yine hemdem-i Nev-rûz
Şâd etse nola dilleri câm-ı Cem-i Nev-rûz(*)

beytiyle baharı kutlamıştır.

Karlı, soğuk geçen nevrûz hakkında, **"Böyle kışın böyle olur nevrûzu, böyle g.... böyle olur havruzu"** atasözü söylenir, aynı zamanda başlangıcı kötü olan bir işin sonu, sonucu kötü çıkınca da bu atasözü söylenegelmiştir.

* * *

Nezir

Arapça **"Nezr"** tarzında olan, Türkçede **"Nezir"** diye söylenen bu söz, adak ve vaat anlamlarına gelir (Bkz. Adak); tarikat ehlince bir yoksula, bir ulu kişiye, bir dergâha sunulan armağana da **"Nezir"** derler ve daha ziyade bu anlamda kullanılır. **"Nezir"**e, **"Niyaz"** dendiği de vardır.

"Mevlevî Nezri"nin sayısı dokuz, yahut dokuzun emsali olan on sekiz, yirmi yedi, otuz altı ... dır. Altıya da **"Şems Nezri"** denir, yani birisine verilen para, bu sayılarda, mesela altı lira, yahut dokuz, on sekiz ... lira olur. **"Bektaşî Nezri"**yse, Oniki İmam aşkına onikidir.

Şairler, tarih düşürürlerken mısra eksik, yahut fazla gelir, bu eksiklik ve fazlalık da bu sayıyı tutarsa, tarih mısrasından evvel **"Nezr-i Mevlânâ, Nezr-i Mevlevî"** ile, yahut çıkarılarak, yahut da **"Oniki"** sayısıyla bu eksikliği, fazlalığı belirtirler.

* * *

Nisan Suyu

Eskiler, marttan sonra giren ve otuz gün olan nisan ayındaki yağmura büyük bir önem vermişlerdir. Hatta nisan ayında yağmur tanesinin sedefin içine düşmesi yüzünden inci olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden nisan ayında yağan yağmur suyu toplanır, o suya Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresiyle (Fâtiha), Âyet'ül-Kürsî (II. sure olan Bakara suresinin 255. ayeti, bir rivayete göreyse 255-256. ayetleri), CXII. (Tevhîd, İhlâs), CXIII. ve CXIV. sureleri (Falak, Nâs) CIX.

(*) Bahar erişti; gene nevrûzla solukdaş oldu; Nevrûz'un Cem kadehi de gönülleri neşelendirse ne var ki?

suresi (Kafirûn), bir rivayette XCVII. suresi (Kadr) yetmişer defa okunur, yetmişer defa da "Allahu ekber - Allah uludur" ve "Lâ ilâhe İllâllah - Allah'tan başka yoktur tapacak" sözü okunarak üfürülürse o suyun, dertlere deva, hastalara şifa olduğuna inanılırdı. Bir başka rivayetteyse I. sureyle, Âyet'ül-Kürsî ve ondan sonraki ayet, CXII, CXIII ve CXIV. surelerle CIX ve LXXXVII. sure (A'lâ) yetmişer kere okunur, yetmişer kere "Allahu ekber", "Lâilâhe İllâllah" denir, yetmiş kere Salavat getirilir, yetmiş kere de "Subhan'Allâh vel'hamdulillâh ve lâilâhe illâllahu vallâhu ekber - Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim, hamd Allah'a, Allah'tan başka yoktur tapacak, Allah uludur" denerek suya üflenir (*Mefâtîh'ül Cinân*, s. 300-301).

Mevlânâ dergâhında İlhanlılar hükümdarı Ebû-Saîd Bahâdır Han (1305-1335 M.) tarafından Musul'da yaptırılan ve 1333 yılında Emir Sungur Ağa ile gönderilen şaheser bir Nisan Tası vardır. Bu tasa, yukarıda söylediğimiz sureler ve zikirler okunup üflenir, Mevlânâ'nın sarığının ucu da batırılıp çıkarılır, ziyaretçilere bu sudan verilirdi (Mehmet Önder: *Mevlânâ Müzesi Rehberi*; Ankara - Ajans - Türk Basımı; s. 34).

* * *

Niyaz

Niyaz ayini

* * *

Dervişlerin, şeyhlerin, birbirlerini ağırlamaları, selamlamaları (Bkz. Baş kesmek).

Mevlevî mukabelesi bitmek üzereyken şeyh, yahut canlardan, yahut da züvvâr denen ve mukabeleyi seyir için gelmiş bulunan, fakat Mevlevîliği, Mevlevîlik erkânını bilen biri, Nezr-i Mevlânâ sayısınca bir para, bir mendil, yahut zarf içinde, birisiyle Mutrıb'a gönderir. Bu bir cemiledir; mukabelenin biraz daha sürmesi için bir vesiledir. Gönderilen mangır, sayısına göre, sonradan ya bölüşülür, dervişlere verilir, ya dergâha sarf edilir; yahut da tatlı bir şey yapılarak o akşam, yahut gelecek mukabele günü somata çıkarılır. Gönderilen niyaz, kudümzenbaşının kudümünün üstüne görüşülerek bırakılır. Bunun üzerine son peşrev çalınmaz, neyzenbaşı, segâhtan kısa bir taksim yapar ve **"Niyaz ayini"** başlar. Hüseynî ayini okununca da şeyh, Mutrıb'a niyaz yollar, gene niyaz ayini yapılır. **"Niyaz ayini"**nin güftesi IV. Murad Devri'nde yaşayan Derviş Ömer'in olduğundan bu âdetin, miladi XVII. yüzyılda mukabeleye eklendiği anlaşılmaktadır *(Meulevî Adâb ve Erkânı;* s. 95-97).

* * *

Niyazın Hakk'a, Niyazım Hakk'a

Niyaz, yalvarmak, rica etmek anlamınadır. Tasavvuf ehlince şeyhe baş kesmek, onunla görüşmek, oturunca **"Aşk olsun"** dendiği zaman eğilip yeri öperek şükür secdesinde bulunmak, baş kestikten sonra sağ elinin şehadet parmağını düz tutarak ağzına götürüp öpmek, **"Niyaz etmek"**tir. Ayrıca, birisi sorulduğu zaman **"Aşk-u niyaz ediyorlar, niyaz ediyorlar,"** denerek selamını bildirmek de niyazı bildirmektir. Niyaz edilen kişinin **"Niyazın Hakk'a"** sözüyle asıl niyazın Allah'a olduğunu bildirmesi erkândandır. **"Niyazım Hakk'a"** sözü de bunu bildirir.

* * *

Niyaz penceresi

Türbelerde, yatırın sandukasının görüneceği yerde ve çok defa yatırın başucunda bulunan pencereye verilen addır. Türbe kapalıysa, yahut ziyaretçi, içeriye giremeyecekse o pencerede yatıra niyaz eder, Fâtiha verir ve gider.

* * *

Nokta

Arapça olan bu söz, durak, yer, dikkat edilecek, dikkat edilmesi gerekli yer, bir yolun sonu, iki çizginin birleştiği yer ve yazıda, aynı şekildeki harflerin üstüne, altına, kalem dokundurularak konan, harfin okunuşunu değiştiren karaltı anlamlarına gelir.

Sûfîlerce nokta, harflerin başlangıcı ve sonudur; bütün harfler, noktanın yayılmasından meydana gelir; şu halde harflerin hepsi de noktadadır ve bütün harfler, bir noktadan ibarettir. Nitekim bütün varlık suretleri, bütün kâinat, her an, Allahu Taâlâ'nın (Mutlak Varlık'ın) bilgisinde taayyün eder, bu taayyün, varlıkların zuhuruna sebep olur; bu yüzden de kâinat, gerçekte "Taayyün-i Zâtî"nin, yani Tanrı'nın zatına ait sıfatı olan bilgisinde belirmiş surelerin yokluk âleminde zuhurundan ibarettir ve âlemlerin varlığı, izafi varlıktır; gerçek varlık, ancak Allah'ındır. Nokta, O "Zati Taayyün"dür adeta,

kâinatsa harflerdir. Esrar Dede, bilgiyi, Tanrı bilgisini noktaya benzeterek, "Bilgi noktasını, çalışıp çoğaltarak bir nice zaman, bir nice soluk, yokluk dersini tekrar ettim durdum" mealinde şu beyti söyler:

Sa'y ile eyleyüben nokta-i ilmi teksîr,
Eyledim bir nic dem ders-i fenâyı tekrîr.

Bektaşî şairlerinden Seher Abdal da, bir müseddesinin mütekerrir beytinde,

Tövbeler bir dahi ben kimseye etmem keder
Yürü ey zülf-i siyah, noktadan aldım haberi

der.

* * *

Nur

Nursuz-pîrsiz
Yüzünden nur-ı İlâhî silinmiş

* * *

Arapçadır; ışık, aydınlık, varlık anlamlarına gelir. Türkçemizde **"Gözümün nuru, göz nuru, nur-ı dîde"** gibi deyimlerle girmiştir. Herhangi bir zevki, bir görüşü **"Gözüm gönlüm nurlandı"** diye anlatırız. Kötü suratlı, pis görünüşlü, huyu da kötü kişiye **"Nursuz-pîrsiz", "Yüzünden nûr-ı İlâhî silinmiş",** yahut **"Yüzünden nûr-ı İlâhî kasap süngeriyle silinmiş"** diye anlatırız. Güzel yüzlü kişiyi, hele ihtiyar da olur, saçı sakalı ağarmış bulunursa, **"Yüzü nur gibi, nur yüzlü"** diye överiz. Pek iyi, pek güzel olan bir iş, ışık üstüne ışık, ışık mı ışık anlamına **"Nurun âlâ nur"** diye övülür ki bu söz, Kur'ân-ı Mecid'in XXIV. sûresinin (Nur) 35. ayetinde geçer. Bir şey içilince de **"Nur olsun"** dendiği vardır. Sûfîler, **"Nur-ı iman olsun"** da derler.

Bektaşîlerin dem gülbanginde **"Nur ola, sırrola, şarâben tahûr ola, gittiği yer gam görmeye"** sözleri vardır.

* * *

Nutka mürüvvet

Konuşurken sözü kesilen kişi, yahut birisi bir şey söylerken, aklına, o söylenen şeye dair bir şey gelen, unutabileceğini düşünerek hemen söylemek isteyen kişi, söyleyenin sözünü kesmek için izin isterken **"Nutka mürüvvet erenler"**, yahut sadece **"Nutka mürüvvet"** der.

— o —

— O —

Ocak-Ocakzade

İçinde odun, kömür yakılan, dumanı, üstündeki bacadan çıkan yere denir. Mecazî anlamıyla müessese, soy boy, kök, dirlik düzenlik demektir. **"Ocağın yansın"**, hem dua, hem ileniş olarak söylenir. **"Ocağı yıkılsın, ocağı sönsün"**, adı sanı, soyu boyu kalmasın demektir. **"Allah ocağını söndürmesin, Ocağın şen olsun"**, adı sanı anılsın, dirliği düzenliği bozulmasın anlamına hayır duadır.

"Yeniçeri ocağı, Sipahiler ocağı", Yeniçeri ve Sipahiler müessesesi anlamına gelir; bu Türkçe sözle **"Ocâğ-ı Yeniçeriyan, Ocâğ-ı Bektâşiyân"** tarzında Farsça taripler de yapılmış ve söylenmiştir.

Herhangi bir hastalığa okumaya izinli olan ve bu izni, babadan oğula yürüten kişiler hakkında **"Ocak"** deyimi kullanılır.

Alevîlerde "Dede" denen mürşidin, seyyid, yani Hazret-i Peygamber'in (S. M.) soyundan gelmesi şarttır; onlarca Sarı Saltuk, Pîr Sultan, Dede Kargın, Aguçen (Ağu içen; Karadonlu Can Baba), Kızıl Deli, Seyyid Baba, Şeyh Samut (Samıt), Şeyh Çoban... gibi Bektaşî ananesine girmiş kişiler, seyyiddir. Bunların soylarından gelen dedeler de o ocaktandır. Bundan dolayı dedelere **"Ocakzade"** denir. Alevîler, bölük bölük, babadan oğula bu ocaklardan birinin talibi (Bkz.) sayılırlar. Ocakların herhangi birine mensup olanlar da bir başka ocağı "Pîr" tanırlar. Dede, kış mevsiminde, taliplerinin bulunduğu köylere gidip onların sorgularını, görgülerini icra eder; gençlerini musahip kavline sokar.

Kazak Abdal, Balım Sultan'ı öven bir şiirindeki,

Mekân etti Nân-Hânenin bucağın,
Bulutlara atar, tutar nacağın;
Hem uyaran Pîrimizin ocağın
Mürsel Dede oğlu Sultan Balî'dır(*)

dörtlüğünde, **"Ocağı uyarmak"** deyimiyle, yolu erkânı yenilemek, diriltmek anlamını ifade etmiştir *(Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 108).

* * *

Ok yaydan çıktı bir kere

Kötülükte bulunan birisine gönlü kırılan bir ulu kişi, ona ilenir de o da bir derde, bir musibete uğrarsa, özür dilediği zaman, ona, "Olanlar oldu, iş işten geçti" anlamına söylediği sözdür.

* * *

Onbir tarikin tavlasından boşanan, bizim tavlamızda karar eder

Bektaşîler, tarikatları oniki olarak kabul ederler; öbür tarikatlar, bu oniki tarikin kollarıdır (şubeleridir); Bektaşîlerce gerçek tarikat, Bektaşî tarikatidir. Tarikata girmeyenler de, tarikata girmiş olanlar da gerçeği ancak Bektaşîlikte bulabilirler. Bu bakımdan, onlarca onbir tarikat ehli, sonunda Bektaşî olabilir; fakat bir Bektaşî, Bektaşîlikten dönüp başka bir tarikata girmez; buna lüzum görmez. "Tavla", at ahırı anlamına gelir. Bu atasözünde Bektaşî, on bir tarikati de kendi tarikini da at ahırına, tarikata girmiş olanlarıysa atlara benzetmektedir ki, hiç de tarikat edebine sığar bir benzetiş değildir; fakat övdüğü kişiyi, "Pezevenk" diye öven Bektaşî'nin kusuruna bakılmaz!

* * *

Oniki İmam

Oniki İmam'a inandıkları için "İsnâ-Aşeriyye - Onikiler fırkası", imamete, yani Peygamber'in, dinini korumak, hükümlerini yerine getirmek ve bu hususta bir yanlışa, bir sürçemeye düşmemek için peygamber gibi "masum, kötülükten arınmış" olan birinin Allah'ın emriyle Peygamber tarafın-

(*) "Nân-hâne", ekmek evi anlamınadır.

dan ümmete bildirilmesi gerekliliğine inandıklarından, "İmamiyye-İmamete inananlar", mezheplerin çoğu, Hazret-i Alî'nin torununun torunu İmam Cafer-üs-Sâdık'ın zamanında çıktığı, Ehlibeyt taraftarlarıysa İmam Ca'fer'e uydukları için "Ca'feriyye - Ca'fer'e uyanlar" denen "Şîa", yani Ehlibeyt taraftarı Müslümanların tâbi oldukları kişiler, İmam, kendisine uyulan kişi anlamına gelir ki geniş anlamıyla din ve dünya işlerinde ümmetin uyduğu zattır. İmamiyye, Hazret-i Peygamber'in (S.M.) Vidâ' Haccından dönerlerken "Gadirihum"denen yerde, Allah'ın emriyle ümmete imam, kendilerine vasîy ve halife olarak Alî'yi bildirdiğine, dininde Oniki İmam'ın bulunacağına, sonuncularının Mehdî olacağına dair hadisleri bulunduğuna inanırlar; her imam, kendisinden sonraki imamı ümmete bildirmiştir. Oniki İmam şunlardır:

1) İmam Aliyy'ül-Murtazâ (Emîr'ül-Mü'minîn). Hicret'in 40. yılı Ramazan ayının 21. gecesi vefat etmişlerdir (661. M).

2) İmam Hasan'ül-Müctebâ b. Alî. H. 49. yılı Saferi'nin 29. günü (669. M).

3) İmam Huseyn'üş - Şehîd b. Alî. H. 61. yılı Muharremi'nin 10. günü (680. M).

4) İmam Alî Zeyn'ül - Âbidîn b. Huseyn. H. 95. yılı Muharremi'nin 12. günü (713. M).

5) İmam Muhammed'ül-Bâkr b. Alî Zeyn'ül Âbidîn. H. 114. yılı Zilhıccesi'nin yedinci günü (733 M).

6) İmam Cafer'üs - Sâdık b. Muhammed'ül-Bâkr. H. 148. yılı Şevvâli'nin 25. yahut Recebi'nin 15. günü (765. M).

7) İmam Mûsâ'l- Kâzım b. Ca'fer'üs-Sâdık. H. 183. yılı Recebi'nin 25. günü (799 M).

8) İmam Aliyy'ür-Rızâ b. Mûsâ'l-Kâzım, H. 203. yılı Saferi'nin son günü (818 M).

9) İmam Muhammed'ut-Takıyy'ül-Cevâd b. Aliyy'ür-Rızâ. H. 220. yılı Zilka'desinin son günü (835 M).

10) İmam Aliyy'ün-Nakıyy'ül-Hâdî b. Muhammed'üt Takıy. H. 254. yılı Recebi'nin üçüncü günü (868 M).

11) İmam Hasan'ül - Askerî b. Aliyy'ün-Nakıy. H.260. yılı Rabîulevveli'nin sekizinci günü (875 M).

12) İmam Mehdîyy b. Hasan'ül-Askerî. H. 255. yılı Şabanı'nın on beşinci gecesi (868. M) doğmuşlardır; zuhur edecekleri bildirilen Mehdî budur, hayattadır. Adları, Hazret-i Muhammed'in adları, künyeleri, H.P.'in künyeleridir; zamanın imamıdır.

Tarikat ehlinden, bilhassa Mevlevîlerin Şems kolu denen Alevî meşrebli olanlarıyla Bektaşîlerden yetişen şairler, şiirlerinde Oniki İmam'ı, adlariyle sanlarıyla anarlar. Meselâ Sultan-ı Dîvânî (Semâî), yirmi bendden meydana gelen mütekerrir murabba'ında Oniki İmam'ı anar (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*; s. 485-487). Bazı kere Şeyh Gâlib'in,

Ey mazhar-ü hem muhzır-ı esrâr Alî,
İsnâ aşerin hayline serdâr Alî;

Anlar ki Huseyn-ü Mûsiy-ü Ca'fer'dir,
İki Hasan, üç Muhammed-ü Çhâr Alî(*)

rubaisinde olduğu gibi hulasa yollu da övülür.

Bektaşîlerle Alevîler, Oniki İmam'ı anan şiirlere "Düvazdeh İmam" derler *(Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 45-57).

* * *

Oniki hizmet

Alevîlerin Ayn-i Cemlerindeki oniki hizmettir; bunları, "Küçük Buyruk"tan aynen yazıyoruz:

1) Mürşid. Cem'de bulunan dededir.

2) Pîr. Dedenin ocağının bağlı olduğu ocaktan bir dede. Bu, her Cem'de bulunmaz; bulunması da bir tesadüf sonucu olur.

3) Halife. Son zamanlarda Cemlerde böyle bir vazife sahibi yoktu. Halife, yukarı illerden (Bkz.) gelen ve Erdebil ocağına mensub olan biri olsa gerek.

4) Çerağcı. Delîl'le Cem'deki mumları uyandıran kişi (Bkz. Delil).

5) Zâkir. Saz çalan ve nefes okuyan kişiler.

6) Gözcü. Cem yapılan yere, kendilerinden olmayan birisinin gelmemesini, köye gelen olursa, onu köy odasında konuklayıp eğlendirmek vazifesini üstüne alan kişiye haber verip karşılanması için köyün çevresini gözetleyen kişilere "Dışarı gözcüsü" derler. Bir de Cem'de bulunan "İçeri gözcüsü" vardır. Bu, elinde uzun bir değnekle Cem odasının kapısının yanında, niyaz vaziyetinde durur. Birisi, edepten hariç bir şey yaparsa, mesela Cem esnasında biriyle konuşursa, yahut birine kötü muamelede bulunursa, dem alıp sarhoş

(*) Ey sırların mazharı olan ve sırları izhâr eden Alî; ey Onikiler bölüğüne başbuğ olan Alî, o Onikiler, Huseyn'dir, Mûsâ'dır, Ca'fer'dir; iki Hasan'dır, üç Muhammed'dir, dört de Alî.

olursa omzuna değnekle dokunur. O zat da niyaz edip ayağa kalkar, Dâr'a niyaz edip ayakta durur. Dede, ona bir ceza verir; muayyen bir para alır, yahut Cem'den çıkarır; üç Cem'e girmemesini kararlaştırır, gözcü yorulunca yerini bir başkası alır.

7) Tarıykcı. Tarıyk'ı (Bkz.) dedeye götürüp sunan, Tarıyk yıkandıktan ve kılıfına konduktan sonra dededen alıp yerine koyan kişi. Tarıykcı, bazı kere dedenin emriyle, Tarıykla birisine muayyen vuruşta da bulunur ve sonra Tarıykı öpüp dedeye teslim eder.

8) Cemiyetbaşı. Cem yapılan eve gelenleri yerli yerine oturtan, Cem tertiplerini düzüp koşan kişi.

9) Saka. Buna sâkıy de denir.

10) Nakıyb. Dedeye vekalet eden, Cem erkânının düzgünlüğüne bakan zat.

11) Farrâş. Döşeyici anlamına Arapça bir sözdür. Burada süpürücü anlamında kullanılmaktadır. Cem bitince süpürgeyi sağ, faraşı sol eline alır, faraşı yerde sürüterek ve süpürgeyi üstte tutarak, ortalığı süpürür gibi dededen, kapıya dek, arka arka giderek sağdan, soldan ve ortadan, meydanı sembolik olarak süpüren kişiye denir.

12) Hâdim. Nakıybin emriyle dedenin dileklerini yerine getiren kişi.

Ondört Masum

İmamiyye inancında Hazret-i Muhammed'le (S.M.), Hazret-i Fâtıma, (A.M.) ve Oniki İmam, masumdur; yani, küçük büyük günahlardan, her türlü kötülüklerden, yanılmaktan, unutmaktan münezzehtir; bu yüzden bunlara "Ondört Masum" denir. Alevî ve Bektaşîlerse, Türkçede "Masum" sözü, henüz ergenlik çağına erişmemiş çocuklara denegeldiğinden, bu sözün örfteki anlamını bilmediklerinden Oniki İmam'ın, ergenlik çağına ermeden şehit edilen ondört erkek evladına, ayrıca "Ondört Masum" adını takmışlar, gülbanglerinde, nefeslerinde, Oniki İmam'dan başka Ondört Masum'u da anmışlardır; bu Ondört Masum'un çoğunun muhayyel olduğunu da söyleyelim (*Mir'ât'ül - Makasıd fi Defil - Mefâsid*'e bakınız; s. 225-231).

— o —

— Ö —

Ölmeden önce ölüm

Sûfîler, sâlikin, yani gerçek yolcusunun maddî, manevî dileklerinden, tümden geçmesine "Ölmeden önce ölmek" derler ve bu iradi ölümle, yani zorla değil de kendi dileğiyle ölmekle, mana âleminde, ruh bakımından hayat bulacağına inanırlar. Hayretî, bunu bir gazelinde,

Öldüler ölmezden öndin, yâni kim hay oldular.
Bu ten-i hâkîyi koydular semâdan geçtiler(*)

beytiyle belirtir (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 31).

(Bkz. "İkinci Doğum".)

* * *

Öp eşiği, çık dışarı

Hoşlanılmayan, istenmeyen yerde ağırlık etmemeyi öğütleyen ve tasavvuf ehlince de eşik kutsal bulunduğundan, münakaşaya, mübahasaya girişmeden eşiği öpüp niyaz ederek çıkıp gitmeyi sağlık veren bir atasözüdür.

* * *

(*) Ölmeden önce öldüler; yani dirildiler; bu topraktan yoğrulmuş bedeni bıraktılar, göğü de aştılar.

Öp şurayı, öp burayı, ver parayı, dolan dereyi, vızıf oğlum vızıt

Cahil dedelerin yaptıkları işi belirten ve Alevîler tarafından söylenen bir atasözüdür. Bu atasözünü ilk olarak, Alaca köylerinden Haydarınköylü Deli İmam denen hazırcevap, nüktedan, tertemiz zattan duymuştum, Allah rahmet etsin.

— P —

Pabuç

Pabuç çevirmek
Pabucu dama atılmak

* * *

Ayağı örten, ayağa giyilen şey, ayakkabı anlamına Farsça "Pâ-pûş" sözünden Türkçeleşmiştir. Yerine göre "Papıç, papuç, pabuç" tarzlarında söylenir.

Tasavvuf ehlinde misafirin ayakkabıları dışarıya doğru çevrilmez; çünkü giderken evdekilerle, kendisini geçirenlerle görüştükten sonra ayakkabılarını, evdekilere, kendisini geçiren cana arka dönerek giymemesi için uçları içeriye doğru çevrilerek düzeltilir; o da arkasını dönmeden giyer ve gene arkasını dönmeden niyaz edip evden çıkar; sonra yolda, arkasını döner. Birisinin ayakkabıları, dışarıya doğru çevrilirse bu, onun bir daha gelmesini istememektir. Ayakkabısı, dışarıya doğru çevrilen kişi, gene ayakkabılarını içeriye doğru çevirip arka dönmeden giyer, arka dönmeden çıkar; fakat kendisine seyahat verildiğini, yani bir daha gelmemesi istendiğini anlar ve bir daha da, yaptığı suç bağışlanmcaya dek oraya gelmez. Buna, **"Seyyah vermek"** dendiği gibi **"Papuç çevirmek"** de denir. Tasavvuf ehli tarafından kullanılan bu deyim, umumi bir deyim haline de gelmiştir. Hatta **"Papuçlarını eline verdiler"** de denmektedir.

"Papucu dama atılmak"sa bir töreyi ve töreni bildirmektedir. Kökünü Zertüşt dinine ve Sâsânîler devrine dek uzatan ve İslâm'da tasavvufun bünyeleşmesinden sonra halktan ayrılmamayı esas tanıyan Melâmet erbâbı, halka

dayanmış, sanat ve zanaat ehlini teşkilatlandırarak "Fütüvvet yolunu kurmuşlardı. Bu yolda her sanat ve zanaat ehli, bir peygamberi, yahut bir ereni, sanat ve zanaatın pîri kabul etmişti. Doğruluk temeline dayanan ve çok sıkı bir disipline tâbi bulunan Fütüvvet ehli, o sanata, yahut zanaata intisab edeni, muayyen bir çıraklık devresinden sonra törenle ustalığa çıkarırlardı. Hiçbir kimse, kendi kendine ustalık edemez, dükkân açamazdı. Her şehirde, sanat ve zanaat erbabının, **"Ahi kardeşim"** denen bir şeyhi bulunur, bütün sanatkârların şeyhleri de **"Ahi Türk"**, yahut **"Ahi-Baba"** denen, **"Reîsül ahıyyet'ül - Fiytân - Fütüvvet Ehli Ahilerinin Reîsi"** diye de anılan birine tâbiydi. Herhangi bir dükkâncı, esnaftan biri, Fütüvvet yoluna uymayan bir harekette bulunursa, tâbi olduğu loncaya vereceği parayı vermez, yahut işine düzen karıştırır, mesela teraziyi hileli tutar, herhangi bir kötü iş yaparsa, dükkânının önünde fütüvvet erenlerinin, şeyhinin ve Ahi babanın huzurunda, ayakkabıları çıkartılarak niyaz vaziyetinde muhakeme edilir, suçu sabit olursa pabuçları, dükkânının damına atılır, dükkânı muayyen bir zaman için, yahut daimi olarak kapatılır ve sanatını, alışverişini icradan men edilirdi.

Tanzimattan sonra fabrika mamullerinin Türkiye pazarına yayılması, Fütüvvet yolunu söndürmeye başlamış, 1908'deyse son mümessilleri de yok olmuş, dilimizde yalnız, onlardan kalan **"Papucu dama atıldı"** atasözü kalmıştır.

* * *

Pâlheng

Farsçadır. Dizgin, avın, suçlu kişinin bağlandığı ip ve kement, tazının boynuna takılan halka anlamına gelir. Kalenderlerde ve Bektaşîlerde bele kuşatılan kemerin biraz soluna bağlanan, el büyüklüğü kadar, yahut biraz daha büyük olan taşa denir ve bu taş, onu bağlananın, nefsini kementine bağlayıp yendiğine, dünya şehvetlerinden ayrıldığına alamettir. Pâlheng, çok defa Balımtaşı denen balgami taştan yapılır; Oniki İmam'a işaret olarak oniki köşelidir; pirinçten, yahut gümüşten bir mahfaza, arka taraftan bu taşı tutar; gene arkadaki bir halkadan geçen kuşakla beldeki kemerin üstüne ve göbeğin sol tarafına gelmek üzere kuşanılır. Yunus Emre, bir şiirinde,

Yunus imdi tövbeye gel, can şendeyken eyle amel,
Aşk ile gel kuşanıgör bu dervişlik pâlhengini

beytiyle "Pâlheng"in XIII. yüzyıldan beri bulunduğunu tespit etmiştir. Şîrî de,

Çhar-darb ile bakaa milkine sultan geçinür;
Genc-i tecrîde miyan-bend ile pâlheng kilid(*)

beytinde "Pâlheng"i anar.

* * *

Peştemal kuşanmak

Fütüvvet erkânında, çırak, ustalığa bir törenle yüceltilir. Bu törende, kendisine, Ahî tarafından peştemal kuşatılır; sanatına göre makas, ustura, terazi, arşın vesaire verilir. Esnafın huzurundaki bu törene **"Peştemal kuşanmak"** denir.

* * *

Peymançe

Ahitçik anlamına Farsça bir sözse de "Pây-mâçân"dan bozma olması ihtimali daha kuvvetlidir. "Pay-mâçân", odanın, erkân icra edilen yerin pabuçluk denen ve kapısının eşik dibinde bulunan yerinin adıdır. Dervişlerden biri, yoldan dışarı bir harekette bulunursa oraya gidip ayağını mühürleyerek niyaz vaziyetinde durur. Kalenderîlerde, sağ kol üstte olmak üzere sağ eliyle sol, sol eliyle de sağ kulağını tutmak ve ayak mühürleyip durmak, erkândandır. Sonradan bu kulak tutma âdeti kalkmıştır. **"Peymançeye durmak"**, yalnız bir kusur işlendiği zaman değil, kendisine verilen hizmet bittikten sonra da olur ve derviş, niyaz vaziyetinde, hizmetinin **"Haklı hayırlısını"** diler (Bkz. Ayak mühürlemek ve Hak.).

* * *

Pîr

Pîr evi
Pîr aşkına
Pîr hakkıyçin, pîrim hakkıyçin
Pîrine rahmet
Pîr-i Mugan

(*) Çhar-darbla (saçını, kaşlarını, bıyıklarını, sakalını, dipten tıraş ederek) gerçek varlık saltanatının sultanı geçinir; tecrit (her şeyden soyunmak) haznesine, bele bağlanan kuşakla pâlheng de kilittir.

Pîrsiz sanat
Pîr-perverde - Hudâ-perverde

* * *

Pîr, Farsça ihtiyar anlamınadır.; Arapçası "Şeyh"tir. Tarikat ehlince, o tarikatın kurucusu, yahut en ulusu olup kurucu tanınanı **"Pîr"** diye anılır, Mevlevîlerin pîri, Mevlânâ Celâleddin Muhammed, Bektaşîlerin pîri, Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Pîrin yattığı, türbesinin bulunduğu dergâha **"Pîr Evi", "Pîr Makamı", "Huzur"** ve **"Huzûr-ı Pîr"** denir.

"Pîr aşkına", and olarak kullanılan bir terimdir. Halk arasında, karşılıksız yapılan işe de **"Pîr aşkına"** denir. **"Pîr hakkiyçin, Pîrim hakkiyçin"** sözleri yemin olarak kullanılır. **"Pîrine rahmet",** iyi bir iş yapan kişiye denir ki, Fütüvvet ehlinden kaldığı anlaşılmaktadır. **"Pîr-i Mugan",** meyhaneciye denegelmiştir. Mug, ateşi mukaddes bilen Zertüştîlerin Âteş-kedelerinde, yani ateş yaktıkları mabetlerinde hizmet edenlere denir; **"Pîr-i Mugan"sa,** bunların ulusudur. Şark klasik edebiyatında, şarap ateşe benzetilmiş, meyhane de "Ateş-kede"ye teşbih edilmiş, meyhanede hizmet eden genç, Ateş-kede'deki genç rahip yamakları yerine geçmiş, böylece **"Mug-beçe"** ve **"Pîr-i Mugan"** da bu edebiyata girmiştir. Tasavvufî manada meyhane ve Âteş-kede, aşk ateşinin yalımlandığı yer, feyiz yeri, dergâh ve tarikat büyüğünün bulunduğu mahaldir. Şarapsa, onun sunduğu aşk ve feyiz şarabıdır. Bu anlama göre **"Mug"** ve **"Mug-beçe",** aşk şarabının sakisi olan kişiler, rehberlerdir; **"Pîr-i Mugan"**sa aşk şarabını sunan, vahdet feyzini veren kâmil mürşittir.

Fütüvvet ehlinde, her sanat ehlinin bir pîri vardır. Ancak bazı sanatlar, hoş görülmemiştir ki, bunlardan biri de atlara zulüm etmeleri, çok yük yüklemeleri yüzünden arabacılıktır; bu münasebetle arabacılığa **"Pîrsiz sanat"** denegeliştir. **"Pîr-perverde",** pîr tarafından yetiştirilen, terbiye edilen demektir. **"Hudâ-perverde";** Allah'ın yetiştirdiği anlamınadır. Allah'ın yaratıp yetiştirdiği kişi, mürşide intisab edip terbiye edilirse **"Pîr-perverde"** olur. Bu hususta şöyle bir fıkra da vardır:

II. Mahmud, Yeniçeriliği kaldırdıktan sonra Bektaşîliği de yasaklamıştır. İlk terör devri geçtikten sonra Bektaşîler, ihtiyata riayet ederek gene tekkelerini açmaya başladılar. Bu arada, İstanbul'da Rumelihisarı'ndaki Şehitlik Bektaşî tekkesi de faaliyete başladı. Bunu duyan Abdülmecid, bir gün oraya gider. Tekkenin şeyhi Mahmud Baba, padişahı karşılar, ağırlar. Bu sırada dervişin birine, git de der, biraz meyve getir; şevketli padişah serinlesinler. Derviş, herhalde evvelce tembihli olacak ki, "Efendim" der, "Allah'ın yetiştirdiklerinden

mi getireyim, sizin aşıladıklarınızdan mı?" Baba, "Allah'ın yetiştirdiklerinden getir" der. Derviş gider, biraz sonra bir tabağa koyduğu ahlatları ortaya kor. Padişahın canının sıkıldığını gören Baba, dervişe, "Oğul" der, "götür bunları, fakıyrin aşıladıklarımdan getir." Derviş tabağı alıp götürür; yıkanmış, olgun, tertemiz armutlar getirir. Baba, padişaha "Efendimiz" der, "Allah yaratır. Kulunu kula terbiye ettirir. Aşı görmeyenleri deminkiler, bunlarsa insan terbiyesi görmüşleri. Rahmetli pederiniz herkesi, deminkiler gibi bırakmak istemişti."

"Huda-perverde"nin bir başka anlamı da, mürşide intisab etmeden cezbeyle kemâle erişen kişidir ki bunlar, kemâle ermişlerdir; fakat irşad edemezler (Bkz. Cezbeye).

* * *

Pezevenk

Farsça "pejvend"den bozmadır. Mahabbet tellalı anlamına gelir. Bu münasebetle bilhassa Bektaşîler ve Bektaşî meşrepli tasavvuf ehli, yol gösteren, rehberlik eden anlamına bu sözü söylerler; övgü olarak **"Koca pezevenk"** derler.

* * *

Pîş-Kadem

Farsça "Pîş", yani ön sözüyle Arapça ayak anlamına "kadem" sözünden yapılma terkip. Önde giden, kendisine uyulan demektir. Mürşit anlamına kullanılmıştır.

Nesîmî mahlasını kullanan bir şair, nefesinde,

Baktık, aslımız Âdem'dir,
Kısmeti veren Huda'mdır;

Halifeler pîş-kademdir,
Taç urdular serimize

dörtlüğüyle bu deyimi kullanmıştır (*Alevî - Bektaşî Nefesleri-*, s. 42).

* * *

Post

Postu sermek
Postu kurtarmak

Postu vermek
Post - Nişîn
Post duası
Post kavgası

* * *

Güvenme dostuna; saman doldurur postuna
Bir postum var, atarım, nerde olsa yatarım
Bir post, bir dost bize yeter

* * *

Farsça post, bir şeyin derisi anlamına gelir; Türkçede kuzu, koyun, dana vesairenin yüzülen ve tabaklanıp yere serilen, üstüne oturulan tüylü derisine post, pösteki denir. **"Postu sermek"**, gitmemeyi bir yerde oturmayı kurmak demektir; **"Filan adam, buraya postu serdi"**, yani artık gitmek istemiyor denir. **"Postu kurtarmak"**, bir tehlikeden, ölümden kurtulmak anlamına kullanılan bir deyimdir. **"Postu vermek"**, ölmektir.

Tasavvuf ehlince **"Post"**, makam anlamına gelir; şeyhin oturduğu post, tarikat pîrinin makamıdır, şeyh de o posta oturmakla pîri temsil etmiş olur. **"Post - Nişîn"**, yani postta oturan demek, o tekkenin şeyhi demektir. Filan tekkenin şeyhi yerine, "filân tekkenin", yahut **"dergâhın post-nîşîni"**, o tekkenin şeyhi demektir. **"Post duası"**, Mevlevîlerde, mukabele başlamadan, şeyh, postunda otururken, okuduğu duadır; mukabeleden sonra, Duâ-gû Dede'nin şeyh huzurunda okuduğu Farsça duaya da denir *(Meuleuî Adâb ve Erkânı;* s. 83 - 85).

"Post", Halk arasında mevki anlamına da kullanılır; bu anlamda **"Post kavgası"** deyimi, mevki hırsıyla çekişmek, hatta savaşmak demektir.

* * *

"Güvenme dostuna, saman doldurur postuna" atasözü, dost sanılan kişilerin düşman olabileceklerini, onlara güvenmemek lüzumunu ihtar eder. **"Bir postum var, atarım; nerde olsa yatarım"** atasözü, dünyalığı olmayan kişilerin, nerede olsa barınacaklarını, bir iş bulup geçineceklerini bildirdiği gibi mevkiye, ada sana ehemmiyet vermeyişi de bildirir. **"Bir post, bir dost bize yeter"** atasözüyse, barınacak bir yer, geçinecek bir iş ve bir can dostu bulununca yaşayışın düzene gireceğini, hırsın lüzumsuzluğunu ifade eder. **"On derviş bir posta sığar, iki padişah bir ülkeye sığmaz"** atasözü de, tasavvuf ehlinin, mevki hırsına düşmediğini anlatır (Bkz. Derviş).

— o —

— R —

Rabıta

Arapça bağlantı, bağlantı vasıtası anlamına gelir. Tasavvufta, dervişin, zikrederken, ibadet ederken, gönlünden dünyayı, dünyaya ait her şeyi çıkarıp kalbini arıtmak için gözleri kapalı olarak şeyhini, gönül gözüne getirmesi, ona kalbini bağlaması demektir. Derviş, rabıtayla gönlünü mürşidine, onun vasıtasıyla Hazret-i Peygamber'e ve o vesiyleyle de Allah'a bağlamış, Hak'tan başka her şeyden arınmış olur. Rabıta dolayısıyla da Arabistan'da, bilhassa Mağrib illerinde dervişe **"Murabıt - bağlantı kuran, bağlanmış olan"**, tekkeye de **"Rıbât - bağlanılacak yer"** denir. Melâmet erbabı, **"Rabıta"**ya, **"Gönül beklemek"** derler ve zamanın kutbuna gönüllerini vermek, bu suretle dünyevî şeylerden arınmak yolunu tutarlar. **"Rabıta"**ya en fazla önem verenler, Nakş-bendîlerdir.

* * *

Rehber

Yol rehberi
Rehbersiz yol alınmaz

* * *

Farsça, yol gösteren anlamına "Râh-ber" sözünün muhaffefidir. Mevlevîlerde, Mevlânâ dergâhında tarikatçı (Ser-Tarıyk), öbür dergâhlarda aş-

çıbaşı rehberdir, şeyhse mürşittir. Bektaşîlerde, tarikata giriş ve derviş oluş törenlerinde, tarikata girecek, derviş olacak kişiyi babaya götüren kişi rehberdir, babaysa mürşittir. Alevîlerde Musâhib kavline girerken Musâhiblerin hizmetlerinde bulunan zat, rehberdir. Öbür tarikatlarda, Bey'at töreninde dervişi şeyhe götüren, rehberlik vazifesini yapmış olur. Bektaşîlikte ayrıca, "Zâhir" denen ve tarikata girmemiş olan kişiyi dergâha götürüp tarikata girmesine sebep olan, ona kefalette bulunan kişiye "yol rehberi" denir.

"Rehbersiz yol alınmaz" atasözüyle **"Kılavuz"**a (Bkz. Kılavuz) ait atasözleri, umumi mahiyette olmakla beraber, tarikat erbabının rehbere verdiği önemden de etkilenmiştir.

Ehlibeyt taraftarı olanlarda "Mürşit", Hazret-i Muhammed'in, "Rehber"se, Hazret-i Ali'nin mümessilidir. Bektaşîlerin İkrar Tercemanları,

Sıdk ile bel bağladım ikrar verip erenlere,
Mürşidim oldu Muhammed, rehberimdir Murtaza

beytiyle biter (*Mir'at-ül Makaasıd fî Def il - Mefâsid* s. 283 - 284).

* * *

Rıfâî

Her Rıfâî şeyhinin tacı altından bir Bektaşî fahri çıkar
O işe Rıfâîler karışır

* * *

500 (1106), yahut 512 (1118)'de Basra köylerinden birinde doğan, Ümmü Ubeyde'de yerleşen, Rıfâa boyundan olduğu, yahut atalarından birinin adı Rifâa bulunduğu için Rıfâî diye anılan ve Hazret-i Peygamber'in (S.M.) soyundan geldiği söylenen, 578'de (1182) vefat eden Ahmed b. Aliyy'ür - Rıfâî'ye nispet edilen tarikata "Rifâî Tarikatı" denir. Anadolu'daki Rıfâîler, erkânlarını fütüvvet erbabından almışlar, hatta fütüvvet ehlinin teşkilatını da aynen kabul etmişlerdir. Sonradan, Melâmet ve Fütüvvet yolundan meydana gelen Bektaşîlerle bağdaşmışlar, Rıfâî şeyhlerinin çoğu Bektaşî tarikatına girmiştir. Bu münasebetle tarikat erbabı arasında **"Her Rıfâî şeyhinin tacı altından bir Bektâşi fahri çıkar"** sözü, bir atasözü gibi söylenir olmuştur.

Rıfâîler, "Gül" denen (Bkz.) ve ateşte kızgın bir hale getirilen demiri ya-

ladıkları, ateşte kıpkırmızı olmuş pirinç tacı giydikleri, hatta ateşe girdikleri için, **"Ateşe Rıfâîler karışır"** sözü tarikat erbabınca bir atasözü olmuş, sonradan da umumileşmiştir. Hatta bu hususta şöyle de bir fıkra söylenegelmiştir:

Rakı yasağının hüküm sürdüğü bir devirde, herhalde IV. Murad zamanında, bir Bektaşî, gizli bir meyhaneden doldurduğu şişesiyle giderken subaşıya, aseslere (zaptiye memurlarına) rastlar. Subaşı, yahut asesbaşı, "O şişede ne var?" diye sorar, Bektaşî "sirke" der. "Ver bakayım" deyince Bektaşî, "Rakı ol ya mübarek" deyip şişeyi sunar; yani aklınca keramet gösterir. Bunu duyan, gören memur, karşıdaki yangını göstererek, "Kerametin varsa" der, "Şu yangını söndür." Bektaşî, "Yok erenler" der, "Bizim hükmümüz buna geçer, o ateş işi, ona Rıfâîler karışır."

* * *

Riyâzat

Az yemek, az uyumak, daimi ibadete koyulmak suretiyle nefsi terbiye etmek anlamına Arapça bir sözdür. Riyazati âdet edinenlere **"Riyâzat ehli"** denir (Bkz. Çile ve Erbaîn).

* * *

Rıza

Rıza lokması
Rıza kapısı
Rıza pazarı
Rızasız lokma yenmez

* * *

Razılık, hoşnutluk anlamına Arapça bir sözdür. İslâm'da, ibadetlerin, Allah'a manen yaklaşmak, Allah'ın razılığını elde etmek için, yardımın ve bütün hayır işlerinin de Allah'ın rızasını kazanmak için yapılması gerekir. Gösteriş için yapılan ibadet, bâtıldır. Tasavvuf ehli, Allah'ın razılığını, kulun razılığıyla birleştirmişlerdir ve erenler yolunda yemenin içmenin bile Allah razılığı için ve gönül razılığıyla olmasını şart bilmişlerdir. Bu bakımdan, yenmesi güç bir lokmaya benzetilen erenler yoluna, **"Rıza lokması"** demişlerdir. Pîr Sultan Abdal,

Güzel âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi

Bu bir rızâ lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

dörtlüğüyle başlayan nefesinde **"Rıza lokması"**nı dile getirmiştir (*Alevî - Bektaşî Nefesleri,* s. 187.)

"Rıza kapısı" deyimi de tarikat yoluna denegelmiştir. Mevlevîlerde binbir gün, hizmet esasına dayanan çilenin günlerinin sayısı da ebced hesabıyla **"Rıza"** sözüne uyar, yani **"Rıza"** sözü, ebced hesabında binbire müsâvîdir. **"Rıza pazarı"** sözü de tasavvufta her şeyin, razılığa, Tanrı rızasına dayandığını bildiren, tasavvuf yolunu belirten bir deyimdir.

"Rızasız lokma yenmez" atasözü de aynı esası izah etmektedir.

* * *

Ruh

Ruh-ı revânı şad-ü handân ola
Ruhu şâd olsun
Ruh-ı revânı baldıranlık ola

* * *

Ruh, Arapça, insanı yaşatan nesne, can anlamına gelir. Tasavvuf ehli, ölen kişi hakkında **"Ruh-ı revânı şâd-ü handân ola",** yani bu âlemden giden ruhu, neşeli ve güleç olsun, yahut vefat etmiş birini anarken, **"Ruhu şâd olsun"** der. Ölmüş kişi, kötü kişiyse, **"Ruh-ı revânı baldıranlık ola"** diyenleri de vardır.

* * *

Rüya

Uyku boku

* * *

Rüyayı bırak, rü'yete bak

* * *

Tasavvufta sülûke Esmâ'yı esas tutanlar, rüyaya çok büyük bir ehemmiyet

vermişlerdir. Derviş, gördüğü rüyaları şeyhine söyler; şeyh de bundan hüküm çıkararak dervişin zikrini artırır, yahut değiştirir; böylece derecesini yükseltir. Melâmet yolunu tutanlarsa, rüyayı inkâr etmemekle beraber, rüyaların çoğunun, uyanıklıktaki intihalardan örüldüğünü, düşüncelerin, şuuraltı dileklerin rüyaları meydana getirdiğini söylemişler, hatta bu çeşit rüyalara **"Uyku boku"** demişlerdir. (Bkz. Düş ve Mana.)

— o —

— S —

Sabır

Sabreden derviş muradına ermiş
Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas
Sabırlı ol, molla desinler
Sabrın sonu selamettir

* * *

Dayanmak, tahammül etmek anlamına Arapça bir sözdür. Türkçeleşmiş olan bu söz, Türkçemize atasözleri ve deyimler vermiştir. **"Sabreden derviş, muradına ermiş"** atasözündeki derviş, hem yoksul, hem de tasavvufa intisab eden kişi anlamına gelir ve bu atasözü, sabreden, sabırla bir işe girişen ve dayanan yoksulun, sonunda muradına erdiğini bildirdiği gibi, tasavvuf yoluna girip sabreden kişinin de, sonunda, umduğu feyzi elde edeceğini anlatır. **"Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas"** sözü de koruğun üzüm, dut yaprağının ipek olacağını bildiren ve sabrı öğütleyen güzel bir atasözüdür. "Munla", din bilgini, kadı, yani şer'î meselelerde hüküm veren, aynı zamanda medresede tahsilde bulunan kişi anlamlarına gelir ve Türkçede "Molla" tarzında söylenir. **"Sabırlı ol da molla desinler"** atasözü, sabredip derslerini oku, bitir de molla ol, molla desinler anlamına çalışmayı öğütleyen, sabrı tavsiye eden bir atasözüdür. **"Sabrın sonu selamettir"** atasözü de sabırla birçok sıkıntıdan kurtulmayı müjdelemektedir. Sabra ait atasözleri, umumidir.

* * *

Safâ-Nazar

İki Arapça sözden Farsça kaidesiyle yapılmış terkip. Temiz, garezsiz, şehvetsiz bakış anlamına gelir. Yunus Emre bu anlamda,

Dost yüzüne bakmağa key safâ-nazar gerek;
Dost ile bilişmeğe can gözü bîdâr gerek(*)

der. Gâlip Dede de,

Etsem dedim cemâline ey pür cefâ nazar,
Yâr açdı sinesin dedi: Âşık, safâ-nazar(**)

beytiyle aynı anlamı bildirir.

Aynı zamanda **"Safâ-Nazar"**, mürşidin feyiz ve neşe veren, gerçek yolcusunun varlığını, benliğini yok eden himmetle bakışma da denir. Yunus Emre, bu anlamda şu beyti söylemiştir:

Evlîyâ safâ-nazar edeli, gündenberi,
Hâsıl oldu Yunus'a her ne kim olasıdır.

* * *

Sağ elin verdiğini sol elin görmesin

(Bkz. Bir eline verdiğini öbür elin görmesin.)

* * *

Sahip

Sahip-Kıran
Sahip-Nazar
Sahip-Tasarruf
Sahip-Zaman

* * *

(*) "Key", Türkçe pek, iyiden iyiye, "bîdâr", Farsça uyanık anlamınadır..
(**) Ey cefalarla dopdolu, ey cefalar edip duran, yüzüne bir baksam dedim; dost, göğsünü açtı da âşık dedi; tertemiz bakış gerek; öylesine bak.

Sahip, Arapça, bir şeyi elde etmiş olan anlamınadır.. **"Sahip-Kıran"**, Kıran sahibi demektir. Kıran, eski yıldız bilgisine göre iki kutlu, yahut kutsuz yıldızın, aynı dereceye gelmesidir. Kutsuz yıldızlar olan Zuhal ve Mirrîh aynı dereceye gelirse **"Kırân-ı Nahsey"**, yani iki yomsuz, kutsuz yıldızın aynı dereceye gelmesi, iki yomlu ve kutlu yıldız olan Müşterî ile Güneş aynı dereceye gelirse **"Kırân-ı Sa'deyn"**, yani iki yomlu ve kutlu yıldızın aynı dereceye gelmesi denir ve ilki kutsuz bir vakittir; ikincisiyse pek kutludur. Bir padişah, iki kutlu yıldızın bir dereceye geldiği zaman tahta çıkarsa, o padişaha **"Sahip-Kıran"**, yani iki yomlu ve kutlu yıldızın yomluluğuna, kutluluğuna sahip denir. Aynı zamanda Sahip-Kıran, tasavvufta, dünya ve ahiret saadetine sahip olan, himmet eri, Kutub anlamınadır. **"Sahip-Nazar"**, bakışa sahip demektir; yani bu söz, bakışıyla müride feyiz ve cezbe vermeye gücü yeten mürşit anlamına kullanılır (Bkz. Mevâlî). **"Sahip-Tasarruf"**, dilediğini yapabilmek gücüne sahip olan erene denir (Bkz. Tasarruf). **"Sahip-Zaman"** zamana sahip olan, zamanında, Tanrı emriyle tasarruf eden kişidir ki, İmamiyye'den olan tasavvuf ehline göre, Onikinci İmam olan **"Mehdî"**dir ve "Kutb" odur (Bkz.); diğer Sûfîlere göreyse zamanın kutbu olan kişidir.

* * *

Saka

Sakalık-Sâkıylik
Saka postu

* * *

Saka, Arapça su veren, su getiren, dağıtan anlamına gelen "Sakkaa"nın Türkçede söyleniş tarzıdır; anlamı gene aynıdır. Eskiden mahalle çeşmesinden, yahut mahallede çeşme yoksa oraya en yakın çeşmeden, tenekelerle evlere su getirip küplere boşaltan kişiye "saka", "mahallenin sakası" denirdi. Bazı mahallelerde sakalığı mahalle bekçileri yaparlardı.

Bektaşîlerde, tarikata giriş töreninin sonunda rehber, yahut sakilik hizmetini yapan bir başka kıdemli can, kalkıp meydan taşının yanında duran şerbet kabını ve bardağı alır. Kap sol elindedir, bardak sağ elinde. Babadan itibaren sırayla herkesin önünde, sol dizini yere koyup sağ dizini dikerek kaptan bardağa biraz şerbet koyar ve **"Sakaahum yâ Huseyn"** deyip sunar. Sun-

duğu kişi içtikten sonra ve onunla beraber herkes **"Selâm'ullâhi ala-l-Huseyn, La'net'ullâhi alâ Kaatil'il Huseyn"**, yani Allah selamı Huseyn'e olsun, Allah laneti Huseyn'in katiline" der. En sonunda, meydanın ortasında aynı tarzda diz çöküp kendisi içer ve kapla bardağı, götürüp meydan taşının yanına, aldığı yere koyar; gene meydanın ortasına, arkasını dönmeden gidip "haklı hayırlısını" ister. Baba bir gülbang çeker; saki, meydana niyaz edip geçer, yerine oturur. Bu tören, Alevîlerin görgüsünde de vardır; yalnız onlar, şerbet yerine su içerler. Sakinin en sonra içmesi, "Bir topluma sakilik eden, en sonra içenleridir" hadisine dayanır (Câmi'; II, s. 25).

Mevlevîlerde, çileye ikrar verecek kişi, matbahtaki posta oturtulur, burada üç gün oturan kişi, konuşmaz; dervişlerin hizmetlerine bakar; namaz vakitleri namazını kılar; lüzum duymadıkça o posttan kalkmaz; üç gün sonra ikrarında sebat ederse aşçıbaşı denen dergâh mürebbîsi tarafından kendisine hizmet tennûresi verilir ve bir hizmete koşulur; oturduğu o posta **"Saka postu"** denir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 391-398; *Mevlevî Adâb ve Erkânı;* s. 135-136).

* * *

Salâ

Dua anlamına gelen bu söz, ünlemek, çağırmak anlamını da verir ve **"E's-Salâ"** tarzında da söylenir. Meydan okumaya da **"Salâ"** dendiği vardır; **"Benimle başa çıkacak kişi varsa selâ"** gibi. Cuma günleri, sabah namazından ve öğleden önce, müezzinlerin, minarelerde, Hazret-i Peygamber'e (S. M.) salât-ü selâm getirmelerine de **"Sabah Salâsı, Cuma Salâsı"** denir.

Anadolu'nun birçok yerlerinde, birisi ölünce de, vakitsiz minârede Salâ verilerek cenaze olduğu duyurulur; kim olduğunu öğrenen, cenaze törenine katılır; bu Salâ'ya **"Ölüm Salâsı"** denir ve sonunda ölümün anıldığı ayet okunarak bitirilir.

Mevlevîlerde, yemeğe çağırmak, hücrelerin bulunduğu bölümde, matbah canlarından birinin, yüksek sesle **"Hû; Somata Salâ"** diye bağırmasıyla olur. Mukabeleye çağırış da **"Abdeste, tennûreye Salâ"** tarzında icra edilir.

* * *

Saltakıy

Salt, tek, yalnız, mücerret anlamına Türkçe bir sözdür. Yunus Emre'nin

şeyhi Tapduk Baba'nın mürşidi Barak Baha'nın şeyhi olan ve Seyyid Mahmûd-i Hayrânî'ye mensup bulunan Sarı Saltuk'un adı da bu sözden gelmektedir ve mücerret, dünyevî her şeyden ayrılmış, tecerrüt etmiş anlamınadır.

Saltakıy, iki yandan saçakları sarkan ve Kalenderîler tarafından giyilen elbisenin adıdır ki, gene bu Türkçe sözden Farsça kaidesiyle nisbet adı yapılmıştır (Burhân-ı Katı'; Muhammed Abbasî'nin Önsözü ve tashihiyle; Tehran-Müessese-i Matbûâtî-i Feridun İlmî yayını; s. 661; Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân'ı Kaat'ı; İst. Matbaa-i Âmire - 1268; s. 360).

* * *

Satmak, Satılmış. Satı

Alevîler arasında, çocuğu yaşamayan kişinin, eşi gebe kaldığı ve gebeliği belli olduğu zaman onu, bir yatırın türbesine götürüp yatıra, muayyen bir para karşılığı satması, yatırın türbesine bakan türbedarla bu çeşit bir alım satım sözünde bulunması âdettir. Bu satış sözü olup eşinin rahmindeki çocuğu muayyen bir şeye, bir paraya, yahut koyuna, danaya karşılık satan kişi, parayı, koyunu, yahut danayı, yahut da herhangi sözü geçen şeyi türbedardan almaz; yatır adına türbedara bağışlar (yani verir). Bu tuhaf alım satım muamelesi, bazı yerlerde, kadının türbeye, yahut sandukanın şebekesine bağlanması tarzında olur; türbeye bakan, onu muayyen bir şey karşılığı, yatır adına alıp azat eder; kadının kocası da türbedarın tayin ettiği şey neyse onu alıp türbeye sunar. Bu muamele sonucunda doğup ölmeyen çocuk erkekse adını **"Satılmış"** kızsa **"Satı"** koyarlar.

* * *

Savaş. Büyük savaş, küçük savaş

Savaşın büyüğü, nefisle savaştır

* * *

Hazret-i Peygamber (S.M.), bir savaştan dönülünce, "Kademiniz kutlu olsun; küçük savaştan en büyük savaşa döndünüz" buyurmuşlar, en büyük savaş hangi savaştır diye sorulunca da "Kulun, dilekleriyle savaşıdır" demişlerdir (Câmi'; II, s. 22). Bu atasözü, bildirdiğimiz hadisin mealidir. Yunus Emre,

Uslu değil, delidir halka salûsluk satan,
Nefsin Müslüman etsin varışa kerâmeti(*)

(*) Sâlûs, Farsçadır ve ikiyüzlü, gösterişçi anlamınadır.

beytiyle bu savaşı anlatır ve asıl kerâmetin, nefsini Tanrı buyruğuna râm etmek olduğunu bildirir (Bkz. Kerâmet ve Nefis),

Uram, yıkam nefs evini oda yana hırs-u hevâ
El götürem şimden gerü nefs ile savaş eyleyem

beytinde de nefisle savaşı dile getirir.

* * *

Saye

Rabb'imin sayesinde
Saye-i Erenlerde, Erenler sayesinde
Saye-i Pîr'de

Saye, Farsça gölge anlamınadır, mecaz yoluyla yardım, lütuf ve ihsan demektir. Tasavvuf ehli, söz arasında, yaptığı bir işi, başardığı bir şeyi anlatırken kendi varlığını ortadan kaldırmak için **"Rabb'imin sayesinde, Saye-i Erenlerde", "Erenler sayesinde, Saye-i Pîr'de"** sözlerini söylerler. "Saye-i Erenler" kural bakımından yanlış olmakla beraber söylenir.

Eskiden, saltanat devrinde bir de **"Saye-i Şâhânede"**, yani "padişahlara layık gölgede, padişahın lütuf ve ihsaniyle" sözü, padişaha kul geçinenlerce söylenir dururdu. Gerçek hürriyet âşığı olan ve tasavvuftan da nasîbi bulunan Adanalı Ziya merhum (1932 M).

Yeter bu zulmet azizim, yeter, bu sâye nedir;
Biraz da gün göreyim, sâyebânı kaldırınız(*)

beytiyle bu inanca ve söze isyanını belirtmiştir.

* * *

Secdesiz namaz

Cenaze namazında rükû ve secde yoktur. Bu yüzden **"Secdesiz namaz"**, cenaze namazıdır. Seyrânî, bir şiirini,

Çal Seyranî, durma sazı,
Hakk'a sen eyle niyazı.

(*) Azizim, bu karanlık yeter, bu gölge nedir; biraz da gün göreyim, şu gölgeliği kaldırınız.

Sana secdesiz namazı
Kısmet olan kılar bir gün

dörtlüğüyle bitirerek bu deyimi dile getirir (*Alevî-Bektaşî Nefesleri*; s. 263).

* * *

Selamet vahdettedir

Selamet, esenlik, vahdet de birlik, yalnızlık ve tek kalış anlamlarına iki Arapça sözdür. **"Selamet vahdettedir"**, yani esenlik birliktedir, yalnızlıktadır atasözü, iki anlama gelmektedir. Birinci anlamı şudur: Esenlik, birliğe ermektedir; her şeyde, bir olan, kendisinden başka gerçek var bulunmayan Tanrı'nın kudretini, hikmetini, takdirini, sun'unu görmekte, bu birlikte kendi geçici varlığını yok etmektedir. Bunu bilen, bilgisini görüş, görüşünü de oluş haline getiren kişi, esenliktedir. İkinci anlamı da şu: İnsan, yalnızlığı seçti, tek kaldı mı, ne itirazı kalır, ne dedikodu dinler, ne kimseyle uğraşır, ne de kimse onunla meşgul olur; bu bakımdan esenliğe erer.

* * *

Selman

Selmana çıkmak, Selman etmek
Selmani

Bâtınî inanç güden Sûfîler ve bilhassa Alevîler arasında şöyle bir hikâye vardır:

Güyâ Hazret-i Peygamber (S.M.), bir gün Hazret-i Alî'nin evine gitmiş. Orada kırklar, Ayn-ı Cem yapıyorlarmış; içlerinde yalnız Selman yokmuş; Allah için bir şeyler devşirmeye gitmişmiş. Hazret-i Alî, kırkların birliğini, içlerinden birinin kolundaki damarı hançerle yararak göstermiş; damarı yarılandan kan akarken hepsinin de kolundan kan akmaya başlamış; aynı zamanda, damdan da kan damlamış ki bu da Selman'ın kanıymış.

Bu uydurma hikâyeye, şeriata uyan tasavvuf ehli inanmamakla beraber, gene de dervişin eline keşkül alarak nefsini aşağılatmak için şuna buna uzatması, topladığını getirip dergâha vermesi, **"Selman'a çıkmak, Selman etmek"** tabiriyle anlatılır. Bu dilenme işi, Melâmet erbabında ve Mevlevîlerde yoktur. Mevlânâ, buna şiddetle karşı durmuştur.

"Selmani", berbere denir. Tasavvuf ehline göre Selman, Hazret-i Peygamberin saçlarını kesmiştir; bu yüzden de Fütüvvet erbabında, berberlerin pîri, "Selman-ı Farisî'dir. Eskiden, berber dükkânlarında,

Her seherde Besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazret-i Selman-ı Pâk'dir pîrimiz, üstadımız

beyti, bir levha halinde asılı dururdu.

Selman, İranlıdır. Bir olayda Medine yolcularından birine köle olarak satılmış, Medine'de Hazret-i Peygamber'e (S.M.) ulaşıp Müslüman olmuştur. "Selman Fars ehlinin İslâm'da en kıdemlisidir", "Selman bizden, Ehlibeyttendir" "İmân, Süreyyâ'da (Ülker Burcu'nda) bile olsa Fars ehlinden kurtulamaz" mealindeki hadisler (Câmi'; I, s. 38; II, 108), onun hakkında söylenmiş ve Hazret-i Peygamber ona, "Selman'ül Hayr" lakabını vermişti. Hilafet olayında Hazret-i Alî'nin tarafını tutan dört kişiden biridir; bundan olayı, Ammâr, Ebû-Zerr ve Mıkdâd'la ona, Ehlibeyt taraftarları "Chär Yâr - Dört dost" derler. Hicret'in 34. yılında (654 m.), Medâyin valisi iken orada vefat etmiştir.

* * *

Seher duası

Sabahleyin fecir attıktan sonra; sabah namazı vaktinde ve namazdan sonra edilen dua. Duanın kabul şartları olduğu gibi, kabul edilen vakitleri de vardır; seher çağı da bu vakitlerden biridir.

* * *

Semâ, Semahane, Sema tahtası, Semazen

Sema (Simâ'), Arapça duymak, işitmek anlamına bir sözdür. Tasavvuf ehlinin, müzik aletleri de çalınarak söylenen neşidelere uyup vecde gelmelerine, raksetmelerine, dönmelerine denir. Sema, bilhassa Mevlevîlerde vardır. İlk zamanlarda, söylenen, ilahi neşidelere ve çalınan rebap, ney ve kudüme uyup vecde gelerek kalkıp hiçbir usule uymaksızın raksetmeye **"Sema"** denmiş, sonradan bu dönüş, usule uydurulmuş, meşkle elde edilmeye başlanmıştır (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 367-389; *Mevlevî Adâb ve Erkânı;* s. 77-109).

Sema edilen yere **"Semahane"** denir. "Semahane", daire şeklindedir; dö-

şeme, ayağı incitmeyecek düz tahtalarla döşelidir. Kenarda, **"Züvvâr"** denen seyircilerin yeri vardır ve bölmeyle, parmaklıkla Semahane'den ayrılmıştır. Semahane'ye girilen kapının tam karşısında züvvâra ait yerin sonunda mihrap mevcuttur. Sol taraf türbe kısmıdır ve arada duvar yoktur. Çok defa, mihrabın, mihraba bakan kişinin sağına gelmek üzere, sağ tarafında minber, asıl Semahane'nin sağ tarafında da Mesnevî takririne mahsus olan ve müteharrik merdivenle çıkılan bir kürsü vardır. Kenarlara sabit keçe döşenmiştir. Semazenler, semaya başlamadan burada otururlar. Yalnız türbenin önünde bu döşeme yoktur ve o kısma oturulmaz. Giriş kapısının tam karşısına, oturunca arka mihraba gelmek üzere, şeyh postu serilir.

Sema eden dervişe, yahut muhibbe **"Semazen"** denir. Matbahta sema meşkedilen yere **"Meşk yeri"**, üstünde sema meşk ettirilen tahtaya da **"Sema tahtası"** derler.

* * *

Ser

Ser-Çeşme
Ser-Deste
Ser-Kudümzen
Ser-Nâyî
Ser-Tabbâh
Ser-Tarıyk

* * *

Ser verip sır vermemeli
Ser verip sır vermeyen serverdir

* * *

Ser, Farsça baş demektir. Çok defa, ilahi feyz ve aşk, coşkun akan bir suya benzetilerek o suyun kaynağı olan zata, makam **"Ser-Çeşme"** (kaynağın başı, çıktığı, coştuğu yer) denmiştir. Bir bölük halka "Deste-topluluk" denir. **"Ser-Deste"**, o topluluğun reisi olan kişidir. İmamiyye'nin Muharremlerdeki taziye ayininde, **"Sîne-zen** - göğüs döven", **"Zencîr-zen** - zincirle sırtlarını döven", **"Kama-zen"**, yahut **"Seyf-zen"**, yani kama ve kılıçla başlarını yarıp kan akıtan topluluklara **"Deste"**, onlara başlık edenlere **"Ser-deste"** denir. Tasavvuf ehlinin bölüklerine mürşitlik edenlere de **"Ser-deste"** denmiştir. Ayrıca Kalenderlerin ellerinde taşıdıkları kalın ve budaklı çomağa da **"Ser-deste"** ve

bundan bozma **"Ser-Desti, Zer-deste"** denir ki bu çomak, nefislerini, iradeleriyle terbiye ettiklerine remizdir. Alevîlerin **"Tarıyk"** dedikleri sopaya da bu ad verilir. Mevlevîlerin sema ayinlerinde, müzik takımını, usul bakımından kudümle idare edene **"Ser- kudüm-zen"**, ney çalanlara riyaset edene **"Sernâyî"** denir; bunlara Türkçe **"Kudümzenbaşı, Neyzenbaşı"** da denir ki bu sözler, daha yaygındır. Tekkelerde çile çıkaranları ve dedeleri terbiye eden baş dedeye **"Ser-Tabbah"**, daha ziyade **"Aşçıbaşı"** denir. Mevlânâ dergâhındaysa bu hizmeti gören kişiye **"Ser-Tarıyk"**, yani yolun başı, reisi, yahut **"Tarikatçı"** derler.

"Ser verip sır vermemeli" ve **"Ser verip sır vermeyen serverdir"** atasözleriyse, tarikata, vahdete ait sırrı, ehil olmayanlara söylememeyi tembihleyen sözlerdir.

* * *

Ser-pâ etmek

Farsça bir sözdür ve Mevlevîlere mahsustur. Derviş, büyük bir kusurda bulunduğu takdirde, dergâhın aşçıbaşısı, huzurdaysa, yani Mevlânâ dergâhındaysa tarikatçı (Ser-tarıyk) tarafından, semahanede, yahut meydanda sikkesi alınır ve papuçları dışarıya doğru çevrilir, hırkası sırtına verilir. Bu, o adamı tarikattan düşkün etmektir. Tarikatta disiplin mutlaktır ve itiraz yoktur. **Ser-pâ** edilen kişi, yere niyaz eder, arkasını dönmeden kapıya gider, ayakkabılarını içeriye çevirip giyer, eşiği öpüp gene arkasını dönmeden gider. Kendini haklı görüyorsa ve Mevlânâ dergâhında değilse, Mevlânâ dergâhına gidip tarikatçıya hali anlatır; haklı görülürse tarikatçının verdiği karara uyulur, başka bir dergâha gönderilir ve sikkesi verilir. Haklı değilse bir müddet tarikattan uzaklaştırılır; sonunda, bir Ayn-i Cem yaparak gene dergâha alınır (Bkz. Seyahat).

* * *

Seyahat (Siyahat)

Seyyah vermek
Seyyah olmak

* * *

Seyahat, yahut doğrusu olan siyahat, gezip dolaşmak anlamına gelen Arapça bir sözdür. Bir kusurda bulunan Mevlevî dervişinin, meydandan çıkarken, aşçıbaşının emriyle meydancı tarafından paşmakları, yani ayakkabıları dışarıya doğru çevrilir. Bu, gitmesine bir işarettir. Derviş, çıkarken, ayakkabılarını içeriye doğru çevirip giyer, eşiği öpüp arkasını dönmeden çıkar; hücresine gidip hazırlanır ve o şehirde başka bir Mevlevî dergâhı varsa oraya gider, kabul edilirse orada hücre sahibi olur; kabul edilmezse başka şehirde bir Mevlevî dergâhına, yahut Konya'ya, huzura gider; tarikatçıya başvurur. Bağışlanırsa, emredilen şehirdeki tekkeye gider, Hucre-Nişîn olur. Bu cezâ, **"Ser-pâ"** edilmekten ehvendir.

Başka tarikatlardaysa seyahat, nefsi aşağılatma için, yahut Pîr'i ziyâret, diğer ziyaret edilecek yerlere gitmek için bir vesiledir. Seyyah olan, seyahate çıkan derviş, sırtına bir post, eline keşkül ve teber alır. Teber yaya gideceği için yolda kendisini korumak, keşkül de selman edip (Bkz.) geçinmek içindir. Gittiği yerlerde o tarikatın, yahut başka bir tarikatın tekkelerine mihman olur, bu suretle dilenerek gezer.

Mevlevîlikte, dervişi dergâhtan uzaklaştırmaya **"Seyyah Vermek"**, dergâhtan uzaklaştırılan dervişin uğradığı bu cezaya da **"Seyyah Olmak"** denir.

Bektaşî Seher Abdal, bir müseddes-i mütekerririne,

Yine seyyâh olıuban destime aldım teberi,
Yine ben azm-i diyâr etmeye kıldım seferi(*)

beytiyle başlar *(Alevî-Bektaşî Nefesleri,* s. 146-147).

* * *

Seyfî Külah

Yukarıya doğru yassılan ve bu yüzden kılıca benzetilmiş olan Mevlevî külahı. **"Seyfî"** Arapça, kılıca mensup, kılıç şeklinde demektir. XVI. yüzyılda, ana tarafından Mevlânâ soyundan gelen Dîvâne Mehmed Çelebi (Sultan-ı Dîvânî), bazı vakit bu şekilde sikke giyerdi; mensupları da seyfi külah giyerlerdi (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik;* s. 115, 427. Sondaki resimler, forma: 3, s. 13). Bu şekildeki sikke, şekil bakımından, Bektaşîlerin Elifî Tac'ına benzer.

* * *

(*) Ben gene gezginciliğe başladım da elime teberi aldım; gene ülke gezmek iğin niyetlenip yola düştüm; yolculuğa başladım.

Seyr

Gezmek, görmek, seyretmek anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehli arasında, rüyaya "Seyir" denir. Kalender Abdal bir nefesine,

Dün gece seyrimde bâtın yüzünden
Aslı İmam, nesl-i Alî'yi gördüm;

Elif Tac başında, nikab yüzünde,
Hünkâr Hacı Bektâş Velî'yi gördüm

dörtlüğüyle başlar ve "seyir" sözünü, rüya karşılığı kullanır (*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 163). Pîr Sultan Abdal adına söylenen bir nefese de,

Dün gece seyrimde coştuydu dağlar,
Seyrim ağlar-ağlar Pîr Sultan deyü;

Gündüz hayâlimde, gece düşümde
Düş de ağlar-ağlar, Pîr Sultan deyü

dörtlüğüyle başlamakta ve "Seyir" sözü, rüya karşılığı olarak kullanılmaktadır (Aynı, s. 59. Düş ve Mana maddelerine de bkz.).

* * *

Sıdkını bütün tut

Tarikatta gerçek olmak, gördüğü bazı şeyleri iyiye yormak, bulanmamak için sâliklere verilen öğütlerdendir; gerçek ol, iyiye yor anlamını bildirir.

* * *

Sîga Kardeşi

Buna, ahiret kardeşi, birisini kardeş tanımaya **"Kardeş edinmek, Kardeşlik"** de denir. Bilhassa Zilhıcce'nin, yani hicrî yılın son ayının on sekizinci günü, iki kişi, el ele tutuşur ve birisi, Arapça, "Seni kardeş edindim Allah için, ahirette, sen girmedikçe cennete girmemeye söz veriyorum" mealindeki Arapça sözü söyler; öbürü de gene Arapça "Kardeşliğini kabul ettim; şefaatten baş-

ka bütün haklarımı sana helal ettim" der; salavat getirirler. Bu okunan Arapça sözler ve dolayısıyle bu **"Muâhât"**a, yani kardeş tutunmaya **"Sîga Kardeşliği"** denir. Bu, Hazret-i Peygamber'in (S.M.), sahabeyi birbirine kardeş etmesinden kalan bir sünnettir; daha ziyade İmamiyye mezhebine uyan tarikat erbabında ve İmamiyye'de vardır (Bkz. *Mefâtîh'ül-Cinân*; s. 281). Kardeşlik edinmenin, Zilhıcce'nin on sekizinci günü olması, Hazret-i Peygamber'in (S.M.), o gün, Gadirihum'da, Hazret-i Alî'yi "Ben kimin velisi isem, Alî de onun velisidir" hadisiyle ashâba tanıtması dolayısıyla ve teberrük yoluyladır.

Sır

Sırlamak, sırlanmak, sırrolmak
Sırrını açma dostuna; onun da dostu vardır, o da açar dostuna
Sırrını sırredene aşk olsun, fâş edene yuf

* * *

Sır, gizli, gizli şey anlamına gelir; Arapçadır. **"Sırlamak"**, kapamak, örtmek anlamına kullanılan bir sözdür. Kapıyı, pencereyi kapa gibi söylenen söz de kötü anlamda bulunduğu için tasavvuf ehli "kapa" yerine **"Sırret"**, yahut **"Sırla"** derler. Aynı zamanda **"Sırlamak, Sırlanmak"**, gömmek, gömülmek anlamında kullanılır. Sözgelimi, **"Filan zatı, Karacaahmed Mezarlığı'na sırladık"** gibi. **"Sırrolmak"** da ölmek yerine söylenir. **"Filan zat sırroldu"** gibi. **"Göçmek, Göçünmek"** de aynı anlamı bildirir.

* * *

"Sırrını açma dostuna; onun da dostu vardır, o da açar dostuna" atasözü, gizlenmesi gereken bir şeyin gizli kalmasını öğütleyen pek doğru bir atasözüdür ve umumidir. **"Sırrını sırredene aşk olsun, fâş edene yuf"** atasözüyse, tasavvuf ehli arasında kullanılır. Tarikat sırrını, vahdet sırrını, bilmeyenlere, inkârcılara açmamak hususunda söylenir.

* * *

Sikke

Dal sikke

* * *

Arapçadır; madeni ve bilhassa altın paranın üstüne basılan, yahut yapılan ve devletin geçer parası olduğunu ispatlayan nakış ve yazı anlamına gelir. Mevlevîler, Mevlânâ'ya mensup olduklarını bildiren, dövme keçeden yapılan yekpare, bal rengi, yahut beyaz, bir karış, dört parmak uzunluğunda iç içe geçme, iki kattan meydana gelen külaha bu münasebetle sikke demişlerdir. **"Dal sikke, dal kavuk, dal fes"** üstüne sarık sarılmayan sikkeye, kavuğa, fese denir. XV. yüzyıl Mevlevîlerinden Hudayî Dede,

Dü cihanda eğer altın ola dersen şânın,
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânâ'nın(*)

beytiyle sikke ve altın sözlerini anarak, sözün hem lügat, hem örf anlamını vermiştir.

* * *

Sincede büzür bitmez

Sin Türkçede ölünün gömüldüğü yer, mezar anlamınadır. Büzür, Arapça tohum demektir. Küçücük mezarda tohum bitmez anlamına gelen bu atasözü, bilhassa Alevîler tarafından söylenir; bir mecliste, kendilerinden olmayan biri varsa ve o mecliste bulunanlardan biri, tarikata dair bir bahis açmaya kalkarsa, ona ve meclistekilere, içlerinde kendilerinden olmayan birinin bulunduğunu, bu atasözünü söyleyerek bildirirler.

* * *

Sîne-Zen

Farsça göğüs döven anlamına gelen bir terkibtir (Bkz. Ser).

* * *

Sizler bâki

Konuşulurken vefat etmiş birisi anılırsa, adını anmadan önce, **"Hak rahmet etsin, Hak Erenler rahmet etsin, Allah ruhunu şâd etsin"** sözleri gibi **"Sizler bâki"** sözü de kullanılır ve bu sözden sonra o zatın adı verilir.

* * *

(*) İki dünyada da şanının altın olmasını istersen, adım sanım altın olsun dersen, Hazret-i Mevlânâ'nın sikkesinin altına gir.

Su

Su gibi aziz ol
Su içene yılan bile dokunmaz
Sular alçaktan akar
Suyu başından içmek gerek
Suyun yüzü yerde

* * *

Türkçemize en çok örf mecazı ve atasözü veren bir sözdür. **"Su almak, Su basmak, Su çarpmak, Su çekmek, Sudan geçmek, geçirmek, Sudan söz, Sudan ucuz, Su dökmek, döktürmek, Su dökünmek, Su gibi okumak, Su gibi gelip gitmek, Su gibi bilmek, okumak, Su götürmek, götürmemek, Su iktizâ etmek, Su içinde, Su içinde kalmak, Su kaçırmak, Su kaldırmak, Su katılmış, katılmamış, Su kapmak, Su kesmek, kesilmek, Su koyvermek, Sulanmak, Sularında, Sular kararmak, Sulu, Sulusepken, Yüz suyu, Yüzü sulu, Suyunu çekmek, Suyuna gitmek, gitmemek, Suyundan huyundan, Suyunun suyu, Suyu başından kesmek, Suyuna tirit doğramak, Su yüzüne çıkmak, Su yürümek, yürütmek"** gibi örf mecazları, çeşitli anlamlara gelir ve söylenir; ancak bunların umumi oluşu ve tasavvufla münasebeti bulunmayışı dolayısıyla her biri hakkında izahta bulunmuyoruz.

"Su küçüğün, söz büyüğün", "Su testisi su yolunda kırılır", "Su uyur, düşman uyumaz", "Suya götürür, susuz getirir" ve **"Suya giden ıslanır"** atasözleri de "su" sözünden meydana gelmiş atasözleridir; bunlar da umumidir. Ancak su verene söylenegelen **"Su gibi aziz ol"** atasözü, umumi olmakla beraber suların, yani denizin, deniz kıyılarının, göl ve nehirlerin "Enfâl"den olup, ammenin malı bulunması ve İslâm devletine ait olması bakımından dini bir inancı da hatırlatması ve **"Su içene yılan bile dokunmaz"** atasözü, İmam Huseyn'i andırması bakımından tasavvuf ehli tarafından da söylenegelmiş ve daha ziyade onlar tarafından benimsenmiştir. **"Sular alçaktan akar"** atasözü, gönül alçaklığını öğütleyen bir atasözüdür; **"Suyun yüzü yerde"** atasözü de aynı mealdedir ve yaşayışın esası olduğu halde onun bile yüzünün yerde olduğunu bildirmek suretiyle gönül alçaklığına bir örnek bulunduğunu bildiren pek güzel bir sözdür. **"Suyu başından içmek gerek"** sözüyse, her bilginin, her feyzin, o bilginin, o feyzin asıl kaynağından elde edilmesi gerektiğini, kaynaktan uzaklaştıkça karışıp bulanabileceğim bildiren bir atasözüdür (Bkz. Ser.).

* * *

Sûfî (Sofu)

Sofu tarikatları, şeyhleri, dervişleri, tekkeleri

* * *

Sûfî vakt oğludur
Sûfi'ye bal şerbeti olsun da iman olmasın
Sofu soğan yemez, bulsa kabuğunu komaz

* * *

Sofu gümüş kaşığı ağzına sokmaz, cebine sokar
Ham Sofu

* * *

Sûfi, tasavvuf ehli olan kişi anlamına gelir. Halk arasında bu söz, **"Sofu"** tarzına dönmüştür; ancak sofu sözü, yobaz anlamına, tarikat ehli olmayanlar hakkında daha fazla kullanılagelmiştir. **"Sofu soğan yemez, bulsa kabuğun komaz"** atasözü, çiğ soğan yiyenin ağzı kokacağı için toplantı yerlerine gelmesinin hoş olmayacağı dolayısıyla, fakat daha ziyade tarikatla ilgisi olmayan kişi hakkında söylendiği gibi, **"Sofu gümüş kaşığı ağzına sokmaz, cebine sokar"** atasözü de, altın ve gümüş kaplarda ve bu çeşit, tedavülden alıkonan madenlerle yeyip içilmenin men edilmiş bulunması yüzünden, gene ham sofular hakkında söylenmiş atasözüdür; netekim **"Ham sofu"** deyimi de bunlar hakkındadır.

Melâmet ehli ve Melâmetten tarikat haline gelmiş olan Mevlevîlik mensupları, Esmâ ile sülûkü kabul eden tasavvuf ehline **"Sûfî dervişleri"**, tekkelerine **"Sûfî tekkeleri"**, şeyhlerine de **"Sûfî şeyhleri"** ve bu tarikatlara **"Sûfî tarikatları"** derler. Melâmet ehli, tasavvuf ehline "Berzahiyye" de demiştir (Bkz.); söylenişte **"sufi"** sözü, bu sözlerde de **"sofu"** tarzına dönüşmüştür.

"Sûfî vakit oğludur" sözü, Arapçadan çevrilmedir ve gerçek Sûfî'nin, vakit neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edeceğini, çünkü onca zamanın, "an"dan ibaret bulunduğunu bildirir. Netekim **"Ârif, su gibi bulunduğu kabın rengini, şeklini alır"** sözü de Arapçadan çeviridir; gene bunu anlatmaktadır.

"Sûfi'ye bal şerbeti olsun da iman olmasın" sözü, "fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün" vezninde bir mısradır; herhalde bu söz, boğazına düşkün softalarla dervişleri kavrayan bir sözdür; atasözü olarak söylenegelmiştir.

* * *

Sûfîyan, Sofu Sürekleri

Alevî maddesine bakınız.

* * *

Sohbet

Sohbet için üç şart vardır: Zeman, mekân, ihvan

* * *

Sohbet, görüşüp konuşmak anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvufta, sohbete büyük bir ehemmiyet verilir. Hele Esmâ ile sülûkü kabul etmeyenlerde bu ehemmiyet veriş, daha da fazladır.

"Sohbet için üç şart vardır: Zaman, mekân, ihvân" atasözü, sohbetin şartlarını bildiren bir atasözüdür.

* * *

Somat

Somathane

Aslı Arapçadır ve sofraya konan yemekler anlamına gelen **"sımât"**tır. Mevlevîliğe ait bir deyimdir; Mevlevî sofrasına denir. Matbahta yemek yenen yere de **"Sımât-hâne"**, yani sofra yeri derler (Bkz. Salâ).

* * *

Sora sora Kâbe bulunur

Arayan, soran kişinin, sonunda dileğine ulaşacağını bildiren bu atasözü, Tanrı'ya ulaşmak için bir kılavuzun gerektiğini de bildirmektedir.

* * *

Soyunmak

Dervişliğe ikrar verip derviş kisvesine bürünmeye denir. Mevlevîlikte **"Soyunmak"**, çileye ikrar verip hizmet tennûresini giyinmektir.

* * *

Suret

Suretâ
Suret-i Hak'tan
Sureti sîretine uymak, uymamak
Suret uğrusu

* * *

Surete bakma, sîrete bak

* * *

"Suret" Arapça dış şekil, kılık kıyafet, tarz, görünüş anlamına bir sözdür. Resme de suret denmiştir. Türkçeye "suret" şeklinde de geçmiş ve yüze denmiştir.

"Sûretâ" görünüşte anlamına kullanılan bir deyimdir. **"Sûretâ cana yakın ama canavar gibi"** sözünde bu anlam kastedilmektedir. **"Sûreti sîretine"**, yani ahlakına **"uymak"**, yahut **"uymamak"** deyimi, görünüşte cana yakın, fakat gerçekte huyu kötü kişiler hakkında kullanılır. "Suret uğrusu", yani görünüşüyle hırsızlık eden deyimi, şeyh, derviş kılığına bürünen, bu suretle halkı aldatan kişilere denir ve bilhassa bu deyim, tasavvuf ehli tarafından kullanılır.

"Surete bakma, sîrete bak" atasözü de görünüşe kapılmamayı öğütler.

* * *

Sümüklü Tasavvuf

Tasavvuf yolunu tutanların bir kısmı, bilhassa "Tevhîd-i Ef'âl"i, yani her işin, mazharına göre yerinde olup iyi ve kötünün, hayır ve şerrin, nisbet ve itibardan doğduğu, bütün işlerin, sıfatların zuhuru bulunduğu inancını hazmedemez; bu çeşit kişiler, mürşidleri de olgun değilse, "fâil de hak, mef'ûl de hak; beden itibaridir; zevk ruha âittir" deyip (Bu söz, bu inancı güdenlerin sözüdür; aynen böyle derler) "ibâha"yı, yani her şeyin, ehline mübah olduğunu kabul ederler. Olgun Sûfîler, bu çeşit kişilerin tasavvufuna **"Sümüklü Tasavvuf"** adını verirler.

Ayrıca bütün haksızlıklara, Hakk'tandır diye baş eğmeye, bâtıla hak demeye de **"Sümüklü Tasavvuf"** denir ve bu inancı benimseyenler uyarılır.

* * *

Söz

Söz adamın mihengidir Sözün canı vardır
Söz vardır halk içinde, söz vardır, hulk içinde
Söz vardır, iş bitirir; söz vardır, baş yitirir
Söze bakma, öze bak
Söyleyene bakma, söylenene bak
Söyleyene bakma, söyletene bak
Söyleyenden dinleyen ârif gerek
İnsan sözünden belli olur
İnsan sözünün eri olmalı
Kelâmından olur malum kişinin kendi mıkdârı

* * *

İnsanın özünü, özündeki gerçekliği, yahut yalanı, gösterişi, düzeni söz ve yüz gösterdiğinden, bir bakıma da ruhiyatçı sayılan tasavvuf ehli, söz ve yüze çok ehemmiyet vermişlerdir. Dilimize, "Su" kadar deyim ve atasözü kazandıran bir başka söz de "Söz"dür. Anlamsız, yahut rastgele söylenmiş lafa **"Bu da söz mü?"** deriz; **"Söze bak"** der, alay ederiz. Bu çeşit söz söyleyeni **"Söz söyledi balkabağı"** diye aşağılarız. Gösteriş için yapılan harekete **"Sözde"** der, gerçekten uzak olduğunu anlatırız. **"Sözden ibaret", "Sözden başka bir şey değil"** deyimleri, gerçekten uzak olan şeyi bildirir. **"Laf olsun diye"** ve **"Bu da laf mı?"** deyimleri de konuyla münasebeti olmayan söze, yahut ben de söylemiş olayım diye söz söyleyenin sözüne denir. **"Laf"** deyimini de anlamsız söz hakkında kullanırız. **"Kellim kellim lâ yenfa'"**, yani "söyle, söyle, faydası yok" sözü de söz dinlemeyenleri belirten bir sözdür.

XVII. yüzyıl Melâmet mümessillerinden Kütahyalı Gaybî Sun'ullah, heceyle yazdığı bir şiirde,

Bir ağaçtır bu âlem,
Meyvesi olmuş âdem;
Maksûd olan meyvedir,
Sanma ki ağaç ola.
Bu âdem meyvesinin
Çekirdeği sözündür;
Sözdüz bu âlem, âdem,
Bir anda târâc ola(*)

(*) Târâc, Farsça yağma, darmadağın oluş anlamınadır.

dörtlükleriyle söze verilen ehemmiyeti belirtir (*Melâmilik ve Melâmiler*, s.121).

Söz hakkındaki atasözlerinin hemen hepsinin tasavvufî bir yönü vardır. **"Söz âdemin mihengidir"** atasözü, insanın, sözünden anlaşılacağını bildirir. Mevlânâ'ya atıf ve isnat edilen Türkçe bir şiirin son beyti olan,

Aceb haddince Mevlânâ sözü tükîce nazmeyler:
Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı

beyti de aynı mealdedir. **"Sözün canı vardır"** atasözü, söylenen bazı sözlerin, aynen çıkacağını işaret eder. **"Söz vardır, halk içinde; söz vardır hulk içinde"** atasözü, her sözün, her mecliste söylenemeyeceğini, söylenmemesi icap ettiğini bildirir. Eski okur yazarlar arasında, her meclisin bir sözü, her mahallenin bir bakkalı var anlamına söylenegelen **"Li külli meclisin makaal ve li külli mahalletin bakkaal"** sözü de Türkçe düşüncenin Arapça uydurulmuş bir sözü sayılmalıdır. **"Söz vardır, iş bitirir; söz vardır, baş yitirir"** atasözü, sözün ehemmiyetini pek güzel belirtmektedir. **"Söze bakma, öze bak"** atasözü, her söze ehemmiyet verilmemesini, her sözün gerçek olmayacağını anlatır. **"Söyleyene bakma, söylenene bak"** ve **"Söylenene bakma, söyletene bak"** atasözleri, umulmadık bir kişiden de gerçek, anlamı derin ve geniş bir sözün duyulabileceğini bildirir ve ilhamı hatırlatır; aynı zamanda bu iki atasözünün Arapçaları da Arap dilinde atasözüdür. **"Söyleyenden dinleyen ârif gerek"** tarzında vezinli olarak söylenen atasözü, sözü dinleyen kişinin, söyleyenden daha anlayışlı olması gerektiğini ihtar eder. **"İnsan sözünden belli olur"** atasözü, **"Söz adamın mihengidir"** atasözünün meal bakımından aynıdır. **"İnsan, sözünün eri olmalı"** atasözüyle **"İnsan, sözünün eri,....berberi olur"** atasözü, sözün gerçek olması gereğini tembih eder. Bu maddeyi, Yunus Emre'nin "söz" hakkındaki şiiriyle Hatâyî'ye atfedilen, fakat gerçekte Yunus'un şiirinin pek az değişik bir şekli olan şiiri yazarak bitireceğiz:

Keleci bilen kişinin yüzünü ağ eden bir söz(*)
Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz

Kelecilerin bişirgil, yaramazını şeşirgil,
Sözün us ile düşürgil, demegil çağada bir söz(**)

(*) Keleci, Türkçe, anlamı tam söz, cümle demektir.
(**) Şeşirmek, atmak, boşlamak; çağada, dangadak anlamlarınadır.

Söz ola, kese savaşı, söz ola, yitire başı,
Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ede bir söz.

Gel ahi iy şehriyârî, sözümüzü anla bâri;
Hezâran gevher dinârı kara toprağ ede bir söz.

Kişi bile söz demini, demeye sözün kemini;
Bu cihan cehennemini seki uçmağ ede bir söz.

Yürü-yürü yolun ile, gaafıl olma bilin ile,
Key sakın key dilin ile canına dağ ede bir söz

Yunus imdi söz yatından, söyle sözü gayetinden
Key sakın o şeh katından seni irağ ede bir söz.

* * *

Sözünü bir söyliyenin sözünü eder sağ bir söz,
Pîr nefesin dinleyenin yüzünü eder ağ bir söz.

Bir söz vardır, halk içinde, dahı söz var, halk içinde;
Olmaya ki delk içinde diyesin çargadag bir söz.

Söz vardır, kestirir başı; söz vardır, keser savaşı,
Söz vardır, ağulu aşı bal ile eder yağ bir söz.

İsterim göreyim yâri, bu remzi anlagel varı;
Hezâran gevher dinârı eder kara toprağ bir söz.

Şah Hatâyî âyâtından, sözün söyle öz yatından,
Olmaya kim Pîr katından seni ede ırağ bir söz.

(*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 172-173).

* * *

Sübha

Sübha-i sad-dâne (yüz taneli tespih)

Subha Arapça tespih anlamına gelir. Ehlisünnetin, namazlardan sonra otuz üçer "Sübhânallah, Elhamdülillâh, Allahuekber" çekmelerine karşılık Şîa,

otuz dört "Allahuekber", otuz üç "Elhamdülillâh", otuz üç "Sübhânallah" çeker; bunun için de tespihin iki yanındaki taneler otuz üç olur, bunlarla da "Elhamdülillâh" der; son otuz üç tanedeyse "Sübhânallah" zikrinde bulunur ki, bu suretle tespih, duraklarla yüz taneli olur. Bu tespihe de "yüz taneli tespih" anlamına **"Sübha-i sad dâne"** denir.

* * *

Süleyman

Süleyman-Cin, peri, ifrit
Süleyman-Karınca
Süieyman-Kuşdili
Süleyman-Taht, saltanat
Süleyman-Yel
Süleyman'dır karınca, lânesinde

* * *

Süleyman Peygamber (A.M.), Davud Peygamber'in (A.M.) oğludur. Kur'ân-ı Mecîd'in XXVII. suresinin (Nemi) 17-39. ayetleriyle XXXIV. suresinin (Sebe') 12-14. ayetlerinde cinlerin, perilerin, Süleyman'ın emrine râm oldukları, tahtını yelin götürdüğü, gene XXVII. surenin (Nemi) 16-17. ayetleri de, kuşların dilinden anladığı, mahlukatın dillerini bildiği, aynı surenin 18-19. ayetlerinde de bir karıncanın, Süleyman'ın ordusu geçeceği zaman karıncaları uyardığı, ezilmemeleri için yuvalarına girmelerini söylediği bildirildiği, XXXVIII. suresinin (Sâd) 35. ayetinde, kendisinden sonra hiçbir kimsenin elde edemeyeceği bir saltanatı istediği bildirildiğinden Şark-İslâm klasik edebiyatı da cin ve perilerle, ifritle, Belkıys'le, kuş dilini bilmesiyle, tahtla, yelle, saltanatla anılır. Hatta karıncanın birinin, Süleyman Peygamber'e bir karınca budunu armağan götürdüğü gibi hikâyeler de uydurulmuştur.

"Süleyman'dır karınca, lânesinde" atasözü, vezinli olduğuna göre **"Karınca, yuvasında Süleyman'dır"** tarzında bir atasözünün vezne uydurulması olsa gerektir.

Yunus Emre, bir şiirinde,

Süleyman kuş dilin bilür dediler
Süleyman var Süleyman'dan içerü

dediği gibi bir şiirinde de,

Canım erenler yolu inceden inceyimiş,
Süleyman'a, yol kesen şol bir karıncayımış

beytiyle Süleyman'la karıncayı dile getirir.

Derlerdi hevâ üzre yürür taht-ı Süleyman,
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

beytiyse pek meşhurdur.

* * *

Sülûk

Sülûk görmek
Sülûkünü tamamlamak, tamamlamamak

* * *

Sülûk değil, şişede sülûk görmüş

* * *

Sülûk, yola girmek, yol tutmak, yol almak anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehlinde, bir mürşide intisab eden kişinin, tarikat usulüne riayet ederek manevî yolculuğuna, yol almasına denir. Melâmet ehli aşk, cezbe ve sohbetle, diğer tarikatlar, Allah'ın muayyen adlarını, mürşidin tensibiyle muayyen miktarda zikretmekle sülûk görürler. Bu esasa göre manevî yol alışa **"Sülûk görmek"**, bu yolu bitirmeye, yahut bitirmemeye **"Sülûkü tamamlamak, tamamlamamak"** denir.

Tarikata girdiği halde amaca varamamış kişilerse, **"Sülûk değil, şişede sülûk görmüş"** diye kınanırlar.

* * *

Sür git dememişler; gör geç demişler

(Bkz. Gör geç.).

— Ş —

Şagirt

Şakirdi ustasına peştemal kuşatır.

* * *

Şagird, Türkçede söylenişine göre şakirt, bir sanata yeni intisab eden kişiye ve mektep talebesine, öğrenciye denir; Farsçadır. Fütüvvet yolunda bir sanata giren kişiye, kalfalığa, ustalığa yükseltileceği zaman usta tarafından peştemal kuşatılırdı (Bkz. Peştemal kuşatmak). Bu atasözü, istidatlı şakirt hakkında söylenen bir atasözüdür.

* * *

Şah

Şah-ı Necef
Şah-ı Merdan
Şah-ı Vilayet

* * *

Şah kılıcı sallamak
Şah diyenin dilini keser

* * *

Hükümdar anlamına Farsça bir sözdür; Türkçede padişah sözü kullanılır. Hazret-i Peygamber'in (S.M.) amcalarının oğlu, damadı ve vasîsi Emîr'ül-Mü'minîn Alî, Necef'de yattığı için Alî'ye Necef şanı anlamına **"Şah-ı Necef"**, yiğitliği, savaşlardaki bahadırlığı dolayısıyla erlerin padişahı anlamına **"Şah-ı Merdan"**, Tanrı arslanı anlamına **"Şîr-i-Yezdan"**, vilayet, yani Hazret-i Peygamber'in yerine halife ve Allah Velisi bulunması yüzünden vilayet padişahı anlamına **"Şah-ı Vilayet"** derler. Bu son sözü **"Şah-ı Velayet"** diye okuyanlar, vilayeti, zâhirî halifelik, velayeti bâtınî halifelik anlamına alanlar da vardır.

Hatâyî, bir şiirine,

Biz ezelden tâ ebed meydâna gelmişlerdenüz,
Şâh ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz(*)

beytiyle başlar ve **"Şah-ı Merdan"** sözünü kullanır (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 29). Hayretî, bir şiirinde,

Şâh içün çâk eylediler ten libâsın terk edip
Terk-i tecrîd oldular, tâc-u kabâdan geçtiler(**)

beytiyle Hazret-i Alî'ye yalnızca **"Şah"** der ve **"Şah-ı Vilayet"**i kasteder (Aynı; s. 31); bir başka şiirinde,

Her gedâ bir pâdşâha bende olmuştur, velî
Biz de Rûm Abdalıyuz bizim Alî'dür Şâhımız(***)

der (Aynı, s. 32). Başka bir şiirinde de,

Azâdelik vilâyetinin pâdşâhıyuz,
Biz Hanedân-ı Şâh-ı Vilâyet esîrîyüz(****)

beytini söyler; (Aynı; s. 217).

Gâlip Dede'nin meşhur müseddes-i mütekerririnin tekrarlanan beyti de şudur:

(*) Biz, önüne ön düşünülemeyen zamandan sonuna son bulunmayan ana dek, meydana gelmişlerdeniz; Erenlerin Padişahı'nın aşkına, ercesine gelenlerdeniz.

(**) Şah (Alî) için ten elbisesini yırttılar, soyunup her şeyi bıraktılar, taçtan da geçtiler, ağır, değerli elbiseden de.

(***) Her yoksul, bir padişaha kul olmuştur, biz de Rûm Abdallarıyız; bizim padişahımız da Alî'dir.

(****) Hürlük ilinin padişahıyız ama, Vilayet Padişahı'nın soyunun sopunun kullarıyız.

Ikrarımıza sır verirüz, ahda kavîyüz;
Biz Şâh-ı Vilâyet kuluyuz, hem Alevîyüz(*)

(*Dîvan;* kasîde ve terkipler; s. 79-80).

Hatâyî bir nefesinde,

Erenler Serveri Şah-ı Vilâyet,
Aldı mü'minlerin elin eline;

Hanedan dostuna eyler hidâyet
Mü'min olanları çeker yoluna

diye başlar (*Alevî - Bektaşî Nefesleri; s.* 162); Türâbî ise, her Alî adını taşıyanın "Şah-ı Merdan" olamayacağını şu güzel dörtlükle tespit eder:

Ârifin hâlini ta'rif ne hâcet,
Efsâne sözlerden eyle ferâgat.

Nerdedir, bir göster, sâhib-kerâmet?
Alî çoktur, Şâh-ı Merdan bulunmaz

(Aynı, s. 221).

Kalender Abdal da,

Ma'den-i kân-ı kerem Şâh-ı Necef,
Her kime kılsa nazar buldu şeref(**)

beytinde Alî'yi, **"Necef padişahı"** diye anar (Aynı, s. 109).

"Şah kılıcı sallamak" deyimi, Osmanoğulları tarihçileri tarafından uydurulmuş bir deyimdir ve Anadolu Alevîlerinin, İran'a bağlılıklarını bildirir (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; "İran'a Bağlılık" bölümünün önsözüne bakınız; s. 83-88).

"Şah diyenin dilini keser" atasözüyse, Alevîler ve Bektaşîler tarafından kullanılmıştır. Bu atasözündeki "şah"la, hem Şah-ı Vilayet, yani Alî, hem de İran şahı kastedilmektedir ve Şîa'ya düşmanlıkta ileri gidenler anlatılmaktadır.

(*) İkrarımıza baş veririz; ahdimizde kuvvetliyiz; biz Şah-ı Vilayet kuluyuz, hem de Alevîyiz.
(**) Kerem ve ihsan madeninin madeni, Necef Şahı, kime nazar ederse o, yüceliği elde eder.

* * *

Şalvar, Şalvar giydirmek

Fütüvvet yoluna giren kişiye, tekmil mertebesine vardığına, yani bir müddet hizmetten sonra olgunluğa eriştiğine alamet olarak şalvar giydirilir ve Şedd kuşatılır. Bu suretle hırka tasavvuf ehlinin, Şalvar'sa Fütüvvet ehlinin libasıdır (*İslâm ve Türk İllerinde Fütüuvet Teşkilâtı ue Kaynakları;* İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 11. cilt; No. 1-4; 1949-1950; s. 38 ve devamı).

* * *

Şâm-ı Garîban

Garipler gecesi anlamına Farsça bir terkibtir. Şîa tarafından Muharrem'in onuncu günü akşamına, on birinci gecesine denir. İmam Huseyn ve ashabı, Hicret'in 61. yılı Muharremi'nin onuncu günü şehit edilmişler, Ehlibeyt esir olmuş, o geceyi Kerbelâ'da geçirmişler; bu münasebetle o geceye **"Şâm-ı Garîban"** denmiştir. Ayrıca birisi ölüp defnedildikten sonra, o geceye de **"Şâm-ı Garîban"** denir ve o gece, cenazenin çıktığı evde, yahut mescitte **"Terhîm"**, yani rahmet okuma, ruhuna Fatiha verme merasimi icra edilir.

* * *

Şam

Şâmî-Şûmî. Küfî Lâ yûfî

* * *

Suriye'deki malum şehrin adıdır. Kerbelâ'da İmam Huseyn şehit edildikten sonra başı, şehitlerin başlarıyla, mızraklara saplanarak Şam'a, Yezîd'e götürülmüştür. Ehlibeyt de bu kafileyle Şam'a götürülmüş, orda bir müddet kalmışlar, sonra bırakılmışlardır. Bu münasebetle Şam, Ehlibeyt'i sevenlerce kötü bir olayı hatırlatmaktadır; bu yüzden de Şamlı, yomsuz ve kutsuzdur anlamına **"Şâmî-şûmî"** deyimi, Ehlibeyt'i sevenlerce kullanılır olmuş, gene bu münasebetle Hazret-i Alî'ye ve İmam Hasan ve Huseyn'e de vefa etmeyen, ahidlerinde durmayan Kûfeliler de, "Kûfeli, ahdine vefa etmez" anlamına **"Kûfî-Lâyûfî"** deyimi de kullanılmıştır. Cihan-Seraskerî diye anılan Ali Rıza Paşa,

mısrasıyla Şam'a Şâm-ı Şerif diyenlere tarizde bulunmaktadır.

* * *

Şan

Şanına düşeni işle

* * *

Ululuk, şeref, yücelik anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehlinin, dua makamında; **"Şanına düşeni işle"** sözü, Allah'a, senin ululuğuna düşen, bağışlamaktır; beni bağışla anlamına gelir. Nitekim, Azmî, bir şiirinde,

Beni affeylesen düşen mi şandan?
Şahlar bile geçer böyle isyandan;
Ne dökülür, ne eksilir haznenden,
Affetsen olmaz mı, noksancı mısın

der (*Alevî - Bektaşî Nefesleri;* s. 225).

* * *

Şath (Şatıh) - Şathıyye

Bu bir deyim olmadığı gibi, bundan türeyen bir atasözü de yoktur; fakat bazı tasavvufî sözleri, bazı deyimleri belirtebilmek için kitabımıza bunu almaya mecbur olduk.

Şath, anlamında benlik ve dava beliren söz demektir. Böyle bir şeye kalkışmak, gerçeklere göre sürçmektir, suçtur (Ta'rîfât, s. 76). Şatha ait şiirlere **"Şathıyye"** denir.

Şathı iki kısma ayırmak gerektir:

1) Söyleyenin dileği dışında söylediği sözler. Bu çeşit sözler, ruhî bir buhran sırasında, şuuraltındaki duyguları, dilekleri dile getirir. Bunları te'vil pek güçtür. Bu sözleri, söyleyen bile anlayamaz. Ebû-Yezid-i Bıstâmî'den (261 H.

(*) Şam'dan çıktığım akşama şerefli, kutlu akşam dedim.

874) rivayet edilen sözlerle Huseyn b. Mansûr'ül-Hallâc'ın (309 H. 922) sözleri ve şiirleri, Yunus'un şeyhi Tapduk Baha'nın şeyhi ve Sarı Saltuk'un halifesi Barak Baba'nın sözleri (Barak Baba için *Yunus Emre ve Tasavvuf*'a; s. 17-26; bu sözler için aynı eserin 255-275, metnin tıpkı basımı için 457-472. sayfalarına bakınız). Hacı Bektâş'a ait olan ve henüz basılmamış bulunan sözler, bu ilk kısımdandır.

2) Sûfî şairler tarafından, bazı tasavvufî inançlar, şerhe muhtaç, fakat te'vîli mümkün bir tarzda ve bu çeşidi de bulunsun diye şatih tarzında yazılır. Yunus'a atfedilen meşhur,

Çıktım erik dalına anda yedim üzümü,
Bostan ısı kakıyıp der: Ne yersin kozumu

beytiyle başlayan şiirle Yunus'un,

Eğriliğin koyasın, doğru yola gelesin,
Kibir-ü kîni çıkargıl, erden nasîb alasın

beytiyle başlayan şiirin 3-5. beyitleri olan,

Gönülde pas oturur, anda seni yitürür,
İçerü şah oturur, giremezsin göresin.

Onikidir hücresi yedi dervâzesi var
Anda iki dilber var, bilmezsin ki sorasın.

Var kardaşını öldür, dahı avratın boşa,
Anana kabin kıydır Hakk'ı ıyân göresin(*)

beyitleri ve 1024 hicrîde (1615 M.) vefat eden İdrîs-i Muhtefî'nin,

İşbû deme erince,
Üç kez doğdum âneden;

Nice yavru uçurdum,
Nice âşiyâneden(**)

dörtlüğüyle başlayan şiiri bu ikinci kısımdandır (*Melâmîlik ve Melâmîler, s.* 125-126).

(*) Hücre: Oda; Dervâze: Pencere, Avrat: Zevce; Kabin: Nikâh, Nikâh parası, mehr.
(**) Âşiyâne: Yuva.

* * *

Şeb-külah

Gece külahı anlamına gelir; geceleyin ve bilhassa yatarken giyilen, dövme yünden yapılma yekpare, bir karış uzunluğunda, yahut biraz daha kısa ve tek katlı külaha denir. Bal rengi, yahut beyaz olur. Yün olduğundan teri emer ve başı üşütmez. Nef'î,

Her dürr-i sitâre - tab-ı nazmın
Pîraye-i şeb-külah-ı ma'nî

beytinde "şeb-külâh"ı, "Şeb", yani gece münasebetiyle yıldızla ve parıl parıl parlayan inciyle anmış, "dürr", yani inci dolayısıyla "pîrâye", yani süs, bezenti, parlaklık sözünü de aynı beyitte kullanmış, "Namzının yıldız gibi parıl parıl parlayan her inci tanesi, mana gece külahının bezentisidir" diyerek kadın şeb-külahlarının incilerle de bezetildiğini tespit etmiştir (*Dîvan*; Bulak - 1252, Kasideler, s. 148).

Şedd

Arapça, sıkı bağlamak, bağlanmak anlamına gelir. Fütüvvet yoluna girildiği zaman Ahî tarafından bele kuşatılan ve yünden yapılmış olan kuşağa verilen addır (Tafsilâtı ve şekilleri, kuşanma tarzı vs. için *"İslâm-Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları'na* bakınız; s. 46-54, 70-72 ve 83-86. "İslâm Ansiklopedisindeki Şedd Maddesi; c. 11, s. 378-381). Mevlevîlerdeki "Elifi Nemed" ve Bektaşîlerdeki "Tıgy-bend", Fütüvvet ehlinin "Şedd"dinden geçmiştir.

* * *

Şek

Şekte kalmak
Şekten şüpheden arınmak

* * *

Arapça şüphe demektir. Tasavvufta, inançta, bilhassa yolunda, mürşidinde şüpheye denir. Sözünde, özünde gerçeklik olmayan kişiye **"Şekte kalmış"**

derler. Çok defa "şek" sözü, "şüphe"yle beraber anılır. Şüphesi kalmamış gerçek kişi, **"Şekten, şüpheden arınmış"** diye övülür.

* * *

Şems kolu - Veled kolu

Mevlevîlerin "Sofu tarikatları" dedikleri Esmâ ile sülûkü kabul eden tarikatlarda "Şube" ve "Kol" denen, asıl tarikattan, küçücük bir farkla ayrılan, adeta başka bir tarikat sayılan zümre mensupları vardır. Zikre küçük bir hususiyet ekleyen, yahut giyimde küçücük bir değişiklik yapan şeyh, "Pîr-i Sânî - ikinci pîr" sayılır ve "El-Müctehid fî't-Tarîka - Tarikatta içtihat sahibi" kabul edilir; bu şeyhe mensub olanların yoluna da o tarikatın şubesine, koluna mensup bulunanların yolu diye bakılır. Böylece tarikatlardan tarikatlar türeyip durmuştur ve bu, son zamanlara dek sürmüştür. Mevlevîlikte, Pîr Âdil Çelebi (865 H. 1460 M.), semayı, son şekliyle tespit ettiği, mukabeleyi tesis eylediği halde "Pîr-i Sânî" ve kol sahibi sayılmamış, yalnız adına bir "Pîr" sıfatı eklenmiştir. Itrî'nin (1124 H. 1712 M.) rast bestesiyle mukabeleden önce Naat okunmak, mukabeleye eklendiği halde ne ekleyen şube sahibi sayılmış, ne Itrî "El-Müctehid fî't-Tarîka" tanınmıştır. XIX. asırda "Niyaz Ayini", mukabele sonuna alınmış, ne vakit kabul edildiği bilinmeyen "Garibler Semâ'ı", mukabele nihayetine eklenmiş, fakat bu eklentileri yapanların adları bile anılmamıştır; yani Mevlevîlikte şube yoktur. Ancak böyle olmakla beraber, Mevlevîlikte iki neşe vardır ve bunu, Mevlevîler de kabul ederler. Mevlevîlerin bir kısmı, tam Ehl-i Sünnet'tir, Nakş-bendîlerin Hâlidî kolu kadar mutaassıptır; bir kısmıysa tam İmamiyye mezhebine sâliktir, Alevîdir; rinddir; aşka kul olmuştur; Ehlibeyt'e mensuptur. Bizzat Mevlevîler ve diğer tarikat erbabı, Mevlevîlerin Sünî olanlarına **"Veled Kolu"**, Şîî olanlarına, yahut Şîa'ya temayül edenlerine, Bektaşîlikle bağdaşanlarına **"Şems Kolu"** demişlerdir.

Veled kolundan olanlar, bıyıklarını sünnet üzere kestirirler, sakallarını uzatırlar; sikkelerini, alınları görülecek tarzda arkaya doğru giyerler; gülbanglerini, **"Dem-i Hazret-i Mevlânâ, Hû diyelim, Hû"** diye bitirirler. Şems kolundan olanlar, bıyıklarını kesmezler, sakalları kısadır; sikkelerini, kaşlarını bile örtecek tarzda alınlarını örtmek üzere giyerler, gülbanglerini **"Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, Kerem-i İmam-ı Alî, Hû diyelim, Hû"** diye bitirirler.

Dîvâne Mehmed Çelebi, Yusuf Sîne-çak ve bunların mensupları gibi XVI-XVII. yüzyıllarda, Kalenderîlere uyup "Çhâr-darp" olan, bazı vakitlerde

"Sikke-i duvvâzdeh küngüre-i Şemsiyye - Oniki dilimli Şems külahı" denen Bektaşî tacı giyen Mevlevîler, bu ikinci neşeye sahip olan Mevlevîlerdir ki bunlar, XV. yüzyılda Vahidî'nin "Manâkıb-ı Hâcei Cihan ve Netîce-i Can" adlı risalesinde **"Şemsîler"** diye anılmaktadır *(Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*'e bakınız; s. 207-243).

* * *

Şepper, Şupeyr

Arapçada "Hasan" ve "Huseyn" karşılığı olarak Süryanice iki söz olduğu, Harun Peygamber'in oğullarının adları olup Hazret-i Peygamber tarafından Hazret-i Alî'nin oğullarına verildiği rivayet edilir (Burhân-ı Kaatı', s. 709-710).

1197'de (1782-1783) ölen, Celvetiyye'den "Hâşimiyye" kolunu kuran, aynı zamanda Melâmîliğe ve Bektaşîliğe de mensup bulunan, Hacıbektâş tekkesinde dört yıl kadar Dedebabalık makamında oturan Üsküdarlı Hâşim Mustafa Baha'nın bir nefesi,

Şüpeyr-ü Şeper, mürşid-ü rehber,
Sundular kevser elhamdülillah

beytiyle başlar (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*; s. 153-154). Bu nefes "Mahabbet" denen içkili Bektaşî sohbetlerinin en sonunda, sofra kalkacağı vakit, gülbangden önce bestesiyle hep birden okunurdu (Notası için aynı esere bakınız; s. 287, Uşşak).

* * *

Şerbet

Şerbetlenmek - şerbetli

* * *

Şerbet, içilecek tatlı su anlamına Arapça bir sözdür. **"Şerbetlenmek"** zehirli hayvanların insanı zehirlememesi, sokarlarsa zehirlerinin tesir etmemesi için **"Ocak"** olan, yani bu işin ehlinden el almış bulunan bir kişiden izin almak, onun okuyup üfürdüğü şerbeti içmektir. Bu suretle zehirli hayvanların,

yılanların, **"Şerbetlenmiş"** kişiyi sokmayacaklarına, sokarlarsa zehirlerinin tesir etmeyeceğine inanılırdı. Şerbetlenen kişiye de **"Şerbetli"** denirdi. Bu işi daha ziyade Rıfâî şeyhleri yaparlardı.

Ayrıca, hiçbir şeyden utanmayan kişiye de, **"Söze, azarlanmaya şerbetli"** denir.

* * *

Şey'en li'llâh

Allah için bir şey anlamına Arapça bir sözdür. Selmana çıkan (Bkz. Selman) derviş, keşkülünü uzattığı kişiye bu sözü söyler; keşküle bir şey konunca keşkülü, "Eyvallah" deyip çeker. Bir hizmetten sonra da dua niyaz edilirken bu söz söylenir. Mesela, çerağları uyandıran derviş, hizmeti bitince dâra gelip (Bkz. Dâr), ayağını mühürler, niyaz vaziyeti alır ve **"Hizmetimin haklı hayırlısını dilerim, şey'en li'llâh, Allah Eyvallah"** der. Baba, kısa bir gülbang çeker. Derviş, yere niyaz ederek arkasını dönmeden çekilir, yerine gider, posta otururak niyaz eder, eğleşir.

* * *

Şeyh

Esnaf şeyhi
Şeyhin elini öpeceğine kendi elini öp
Şeyhin kerameti kendinden menkul
Şeyhi şeyh eden müriddir
Şeyh olmak kolay, derviş olmak güç
Şeyh türlü

* * *

Şeyh, Arapça ihtiyar anlamına gelir. Bir zümrenin, bir toplumun ulusuna, kabilenin reisine, tarikatlarda kendisine uyulan, derviş yetiştirmeye icazeti (Bkz. İcazet) olan kişiye de şeyh derler.

Fütüvvet yolunda, her sanat ve zanaat erbabının bir şeyhi vardır. Sahhaflar, yani kitap satanlar, çulhalar, tabaklar... şeyhi gibi. Şeyhe vekalet eden zata da **"Kethüdâ - Kâhya"** denirdi. Her şehirde, bütün şeyhlerin bir ulusu da olurdu ki ona Arapça **"Reîs-ül-Ahiyyet'ül Fityan"**, yani yiğitlerin (Fütüvvet ehlinin) ahîlerinin (şeyhlerinin) başı, başbuğu, yahut **"Şeyh'üş-Suyûh, Şeyh'ul-Meşâyih"**, yani şeyhlerin şeyhi derlerdi.

"Şeyhin elini öpeceğine kendi elini öp" atasözü, hem kazancın, şeyhin eliyle değil, insanın kendi eliyle olduğunu bildiren, hem de eli öpülmeyecek şeyhlerin de bulunduğunu bildiren bir atasözüdür. **"Şeyhin kerameti kendinden menkul"** atasözüyse, kendisini keramet sahibi gösteren, bildiren, kendi kerametlerini kendisi söyleyen şeyhler hakkında söylenmiştir. **"Şeyhi şeyh eden mürittir"** atasözü, müridin, hem onun ululuğunu, yüceliğini, kerametlerini söyleye söyleye onu ulu, yüce ve keramet sahibi tanıttığını bildirir; hem de müridin ahlakındaki, edebindeki, olgunluğundaki yücelikle şeyhini de yücelttiğini anlatır. **"Şeyh olmak kolay, derviş olmak güç"** atasözü, şeyhliğin, herhangi bir suretle, mesela bir şeyhin oğlu olmakla elde edilebileceğini, fakat dervişliğin, gönül alçaklığıyla, edeple, manevî olgunlukla, varlıktan, benlikten geçişle olabileceğini, bu bakımdan da güç bir şey olduğunu ifade eder.

Bazı kimselerse birçok tarikatlara girerler, yahut onlardan görünürler. Neşe bakımından birbirine uymayan yolları benimserler. Hem Bektaşî, hem Nakşî, hem Melâmî, hem yobaz görünür; kiminle görüşürlerse onun mezhebinden, meşrebinden bahsederler. Bu çeşit kişilere de tarikat ehli arasında **"Şeyh türlü"** denegelmiştir.

* * *

Şeriatta bu senin, bu benim; tarikatta hem senin, hem benim, hakıykatte ne senin, ne benim

Bir inancı, tasavvuftaki varlık birliği (Vahdet-i Vücûd) inancının umdelerini belirten ve atasözü gibi, yeri geldikçe sohbetlerde söylenen bu söz, şu esasları belirtir:

Şeriatta, inananlar kardeş olmakla beraber hak hukuk ayrıdır; insanı hakikate götüren yolda, tarikattaysa bu kardeşlik, yokluk halinde tecelli eder; yokluğa bürünmek, önce kendi varlığından geçmekte olur. Varlığından, benliğinden geçen kişinin ne malı vardır, ne canı; bu bakımdan yokluk yoluna giren kişi, hiçbir şeye "benim" diyemez. Hakikate varınca, bütün varlıkların izafi olduğunu anlar; bunun sonucu, ne sen vardır, ne ben; şu halde her şey, ne senindir, ne benim; hepsi de Hakk'ındır (Bkz. Dört Kapı).

Nâbî (1124 H, 1712 M.)

Bu gülsitanda berümçün ne gül, ne şebnem var;
Ne kudret-ü ne tasarruf, ne bîş-ü nekem var;
Bu çârşûda ne dâd-ü sited, ne derhem var;

Ne kuvvet-ü ne taayyün, ne zahm-ü merhem var;
Bu kâr-hânede bimem neyim, benim nem var[*]

bendiyle bunu pek güzel belirtmiştir.

* * *

Şöhret afettir

Bu atasözündeki şöhret, malla mülkle, bilgiyle, güçle kuvvetle tanınmak, bilinmek değildir; bunlarla tanınmak da insana, birçok kötü kişinin hasedini, kıskançlığını, düşmanlığını çeker; fakat tasavvuf ehlince asıl şöhret, Ledün bilgisiyle (Bkz. Ledün), keşif ve kerametle tanınıp bilinmektir. Bu çeşit şöhret, hem halkı insanın başına üşürür; himmet isteyenleri çoğaltır; insanın huzurunu bozar; hem de insana bir varlık, benlik verir, bu yüzden de manevî makamından düşürür.

* * *

Şükür

Bin dilim olsa şükründen âcizim
Sonsuz şükürler
Şükür nimeti artırır

* * *

Şükr, görülen nimete, ihsana karşı duyulan minneti, nimet ve ihsan sahibine bildirmek, teşekkür etmek anlamına Arapça bir sözdür; Türkçede "Şükür" tarzında söylenir. Allah'ın kula verdiği sayısız nimetlere karşı, Allah'a, **"Bin dilim olsa şükründen âcizim", "Bin dilim olsa bir nimetine bile şükredemem", "Sonsuz şükürler"** gibi deyimlerle şükredilegelmiştir.

"Şükür nimeti artırır" atasözü, XIV. surenin 7. ayet-i kerimesinin mealidir.

— o —

[*] Bu gül bahçesinde benim için, benim olan ne bir gül var, ne bir çiy tanesi. Ne kuvvet var, ne bir şeye sahip oluş, dileğince kullanış. Bu çarşıda ne alışveriş var, ne para pul; ne güç var, ne varlık; ne yara var, ne melhem. Bu işlerinde bilmem ki ben neyim, benim nem var?

— T —

Taan etmek

Taan eden bizden, ettiren bizden değil

* * *

Kınamak, aleyhte bulunmak anlamına Arapça bir sözdür. **"Taan eden bizden, ettiren bizden değil"** atasözü, **"Taş atan bizden, attıran bizden değil"** yerine söylenir ve tasavvuf yoluna giren kişinin, yolunu taan ettirmemesi gereğini bildirir. Hamzavîlerden (Bayramî Melâmîleri) Bezcizâde Muhyiddin (Muhyî), bestesi de bulunan bir ilahisinde,

Zâhid, bizi ta'neyleme,
Hak ismin okur dilimiz;

Sakın efsâne söyleme,
Hazrete varır yolumuz

dörtlüğüyle başlar (*Melâmîlik ve Melâmîler,* s. 130).

* * *

Tac. Tâc-Nâme

Arapçadır. Başa giyilen şeye, bilhassa padişahların, mücevherlerle, sor-

güçlarla bezenmiş kavuklarına, başlarına giydikleri mücevherli serpuşlarına denir. Tarikat ehli de kendi tarikatlarını bildiren, başın tepesi anlamına gelen ve sarılan sarığın rengine göre değişen, dövme yünden yapılan serpuşlara **"Tac"**, yalnız Mevlevîler, giydikleri serpuşa **"Sikke"** derler (Bkz. Sikke). Tacın üst kısmına **"Kubbe"**, başa geçen kısmına **"Lenger"** denir. Mevlevî sikkesi düz, yekpare, bal rengi, yahut beyaz, gittikçe darlaşan, fakat sivrilmeyen, dilimsiz, bir karış, dört parmak uzunluğunda, iki katlı ve dövme yünden yapılmış külahtır. Şeyhler, bu külahın üstüne beyaz, seyyid, yani Peygamber soyundan gelenleri yeşil, halifelerse bakılınca siyah görünecek kadar koyu mor (duhanî - koyu duman rengi) destâr, yani sarık sararlar (Bkz. Destâr). Çelebi olmayanlar destârı, alttan sikke bir parmak kadar görünecek, çelebiler, sikke görünmeyecek tarzda sararlar. Bektaşîlerin taçları, dövme beyaz keçeden, altı üstü bir hizada, bir karış uzunluğunda, kubbesi Oniki İmam'a işaret olarak oniki, lengeri, dört kapıya işaret olarak dört dilimlidir; tepede **"Düğme"** ve **"Mühür"** denen ve gene başparmağın tırnağı kadar bir yün parçasının üstü, iplikle işlenerek dikilen parça vardır. Dilimler ayrı ayrıdır ve içten dikildikten sonra dıştan da küçük ve düz dikişlerle işlenir ve pekiştirilir. Bu taca **"Tâc-ı Hüseynî, Tâc-ı Celâli"** denir. Tepesinde düğme olmayan ve dilimleri dıştan dikişli bulunmayan, kubbesi oniki, lengeri dört dilimli beyat taca **"Kalenderî Tâc"** denir.

XIV-XV. yüzyıllarda bazı Mevlevîlerin de bu çeşit tac giydiklerini ve buna **"Sikke-i Düvvazdeh küngüre-i Şemsiyye"** dediklerini biliyoruz. Bektaşîlerde ayrıca Edhemî Tac denen dört terkli tac da vardır ki bunu, evvelce evli babalar giyerlermiş, oniki terkli tac, mücerretlere, yani evlenmeyenlere mahsusmuş. Sonradan her baba, oniki terkli tac giyebilirdi.

Rıfâî, Kaadirî, Bedevi, Sa'dî tacları da oniki terklidir; yalnız lenger kısımları düz ve yünden, dikişsizdir; Rıfâîler, bu dikişsiz yere siyah, Kaadirîler yeşil, Bedevîler kırmızı, Sa'dîler beyaz sarık sararlar. Şâzilîlerin serpuşları dilimsizdir ve beyaz destâr sarınırlar. Kaadirîlerin ayrıca üst tarafı sivri, üzeri nakışlarla bezenmiş, altı koyun yünüyle çevrelenmiş tacları da vardır ki buna müjgânlı (kirpikli) tac denir. Bu tacın tepesinde mühür yoktur. Ayrıca dikişli bir tac da Nakşıbendîlerin tacıdır.

Tac geleneğini, rivayetleriyle bildiren, her tarikatın taclarını, şekillerini, destârlarını tespit eden kitaplar da yazılmıştır ki bunlara **"Tâc-Nâme"** denir.

Bektaşîlerle Mevlevîlerde muhib ve kendisine tac, yahut sikke tekbirlenmiş olan (Bkz. Tekbir) derviş, **Dal-Tâc, Dal-Sikke** giyer; yani giydiği taca ve

sikkeye destâr saramaz; destân yalnız Baba, yahut Mevlevî şeyhi sarabilir. Öbür tarikatlarda derviş, tac giyemez, arkıyye giyer (Bkz.).

Evvelce Bektaşîlerde Elifî denen ve altı dört, üstü iki terkli bir tac da vardır (Bkz. Elifî Tâc).

* * *

Taht

Taht-ı Gadîru Hum
Taht-ı Muhammed (S.M.)

* * *

Üstüne oturulan şey anlamına Arapça bir sözdür. Bektaşî meydanında, meydanın tam karşı tarafında ve ortada üç basamaklı küçük bir kürsüye **"Taht-ı Muhammed"** (S.M.) ve **"Taht-ı Gadîru Humm"** denir. Bunun önünde **"Meydan Taşı"** denen ve ortasındaki bir yerde o taşa gömülü, on iki köşeli ve Balımtaşı'ndan (Bkz.), yapılma bir taş vardır. Kanun Çerağı, bu taşın arkasına konmuştur; iki yanındaki iki şamdanda birer mum vardır. üstü yeşil çuhayla kaplı bulunan bu kürsünün her üç basamağına üçer şamdan ve mum konmuştur. Böylece üç basamakta üçerden dokuz mum, Kanun Çerağı'nın iki yanında da birer mum bulunur ki, böylece on bir şamdan ve mum eder. Kanun Çerağı bir sayılınca onunla on iki olur ki Oniki İmam'a işarettir. Kanun Çerağı'nın üç yalımı hesaplanırsa, Ondört Masum'a işaret olarak on dört eder.

Bu kürsüye, "Kürsî-i Gadîru Humm", yahut "Taht" denmesinin sebebi şudur: Hazret-i Peygamber'in (S.M.) Vidâ' haccından dönüşünde, Gadirihum'da, Hazret-i Alî'nin vilayeti hakkındaki sözlerini ashaba bildirmeleri için kendilerine, deve hamutlarından üç basamak minber kurulmuştu. Bu kürsü, ona benzetilerek bu adla anılmıştır.

* * *

Tahta sakal

Sakalı gür ve sık olan, göğsünü kaplayan kişiye bu söz söylenegelmiştir. Bu çeşit kişiye "Kabasakal" da denir.

* * *

Taklid - Tahkıyk

Hak Erenler taklidimizi tahkıyla ulaştıra
Allah taklidimizi tahkıyk eyleye

* * *

"Taklit", takmak, eklemek, birisine uymak, birinin halini, hareketini yapmaya kalkışmak anlamlarına gelir. Şer de, bir müctehidin reyine uymaya **"Taklît"**, uyana **"Mukallit"** derler. **"Tahkıyk"** gerçeklemek anlamınadır. Her iki söz de Arapçadır. Tasavvuf ehlince taklit, hal ve makam ehlinin sözlerini söylemek, huylarıyla huylanmamak, onlar gibi olgun olmadığı halde olgun görünmeye çalışmak, gösteriş yapmak, suret uğruluğu (Bkz. Suret) yapmaktır. Tahkıyk, izafi varlığını anlayıp yokluğa ulaşmak, gerçek varlıkla varolmak, gösterişten geçmek, bulunduğu halin ve makamın ehli olmaktır. Bundan dolayıdır ki aralarında, **"Hak erenler taklidimizi tahkıyka ulaştıra"**, **"Allah taklidimizi tahkıyk eyleye"** sözleri dua olarak söylenegelmiştir.

* * *

Talip

İsteyen anlamına Arapça bir sözdür. Alevîlerde, bir ocağa, o ocaktan gelen dedeye uyanlara o **"Ocağın talibi"**, dede olmayanlara, yani Hazret-i Peygamber (S.M.) soyundan gelmeyenlere umumi olarak **"Talip"** denir. Bir Alevî, diğer bir Alevî'nin, hangi ocağın talibi olduğunu anlamak için "Kimin talibisin" diye sorar; o da bağlı olduğu ocağı söyler; mesela, "Ağu-çen (Ağu içen) talibiyim" der.

Ayrıca Türkçe yazılan tasavvuf kitaplarında, "Ey tâlib-i esrâr-ı İlâhî", yani ey ilahi sırları dileyen hitabına sık sık rastlanır.

* * *

Târek

Tepe, başın üst kısmı anlamına Farsça bir sözdür; **"Terk"** tarzında söylenir; tacın dilimlerine denir (Bkz. Tac).

* * *

Tarıyk (Matrak, Erkân, Deste-çûp, Ser-Deste)

Arapça yol anlamına gelen Tarıyk, Alevîlerce mukaddes tanınan ve kayın ağacından kesilmiş olan yetmiş yetmiş beş santimetre uzunluğundaki düz sopaya verilen addır. **"Tarıyk"e, "Evlîyâ, Erkân, Dest-Çûp, Ser-Deste"** de denir. En fazla "Tarıyk" ve "Erkân" diye anılır. Kayın ağacının dalı kırılır, tekrar doğrultulup kırıldığı yer sarılırsa kırık dal, kırıldığı dala kaynar; bu yüzden bu ağaca "Kayın" denmiştir. Netekim dilimizdeki kaynata, kaynana, kayınbirader sözleri de sonradan sanıldığı gibi baba yerine, ana ve kardeş yerine geçen anlamına "Kaaim" kelimesinden değil "Kayın" sözünden gelmektedir ve alınan kadın dolayısıyla onun, yahut kadına, erkeğinin babası, anası, kardeşi, kaynamış, iki aile birbiriyle kaynamış, kaynaşmıştır; iki ailedeki baba, ana, kardeş, kız alan erkeğe, kocaya varan kadına kayınata, kayınana, kayınkardeş olmuştur.

Alevîlerin görgü ayininde, birbiriyle Musâhib olanlar (Bkz. Musâhib), Dâr'da (Bkz. Dâr) yere niyaz edip elleriyle sürünerek dedenin huzuruna giderler. Birinin zevcesi öbürünün, öbürünün zevcesi de onun ayak ucunda, aynı tarzda gider. Her iki Musâhib de bellerine Tıyg-bend (Bkz.) yerine birer çevre bağlamışlardır. Dede ayaktadır ve "Tarıyk"i yeşil kılıfından çıkarmıştır, sağ elinde tutmaktadır. Musâhibler, dedenin ayak ucunda, birbirlerine karşı, birinin kolu, öbürünün başının altında, onun kolu da öbürünün boynunda olarak kucaklaşmış bir halde yatarlar. **Rehber** vazifesini gören, her ikisinin ellerini yanlarına getirir ve başlarına, bellerine, ayaklarına, **"Tâc-ı devlet, Kemer-best, Hâk-ü türâb"** diyerek dokunur. Bunlar, ölmüştür, rehber de elleriyle onları yıkamaktadır. Ayak uçlarında, onların ayaklarına kapanmış durumda bulunan zevceleri, başlarındaki baş örtüsüyle, su alır gibi ayaklarına dokunurlar. Dede;

Hâl, erenler hâlidir;
Yol erenler yoludur;

Gaafil olman gaziler,
Gelen üstad elidir

Bism'i Şâh, destûr-ı Halife" der ve **"Allah, Muhammed, Ya Alî"** diyerek sırtlarına sopayla üç kere dokunur; **"Diyelim kalkmasına bir Allah"** deyince her ikisi de, ölümden sonra dirilirler, dedenin ayaklarını öpüp kalkarlar. Dede

bu sefer, sopayı, iki elini vücudundan ayırarak ufkıy tutmaktadır. Kalkanlar, dedenin sağ ve sol elini ve **"Erkân"ı,** yani sopayı öpüp sağ yandan, "Erkân"ın altından geçerler ve el ele tutuşup "Lâilâhe illâllah" diye tevhit zikrine başlarlar. Herkes ayaktadır; erkekler önde, kadınlar onların arkalarında dururlar. Zâkirler (Bkz. Zâkir) saz çalıp nefes okumak suretiyle tevḥidi idare ederler. Herkes, bu suretle erkândan geçer, tevhîd hızlanır; sonunda da **"Şah uçtu, Şah uçtu"** deyip el çırparak tevhîde son verirler. Herkes yerine oturur. Sakilik eden, dedenin önüne, içi su dolu bir tas getirir. Dede "Erkân"ı sol eliyle şâkulî olarak tasın içine dayar; tastan sağ eliyle aldığı üç avuç suyu, yukarısından döker; sol eliyle kurular; kılıfına koyup yüksek bir yere bırakır. Bu törene, **"Erkândan Geçmek"** denir. Saki, dededen itibaren tastaki suyu herkese sırasıyla ve **"Saka Huseyn"** diye sunar. Herkes bir yudum içer ve her içen, **"Selâm'ullah ala'l- Huseyn, Lâ'net'ullah alâ Kaatü'il-Huseyn"** diyerek İmam Huseyn'e selam verir, katiline lanet eder; bu sözü, onunla beraber herkes, yüksek sesle söyler. Sonunda, aynı tarzda kendisi de Dâr'da oturup içer, kalkıp bir avuç sağa, bir avuç sola, bir avuç da orta yere serper; tası götürüp ocağın yanına bırakır. Dâr'a geçer. Dede ona, hizmetine karşılık bir gülbang çeker. Sonra da **"Suyundan içene, altından geçene rahmet. Yerden göğe direk, Tarıyk'a terceman gerek"** deyip önüne bir mendil serer. Herkes, kalkıp gücü yeterince mendile bir para bırakır, yerine oturur. Bu parayla **"Tarıyk"**a, cuma geceleri, durduğu rafta bir kandil, yahut mum uyandırılacaktır. **"Terceman",** bu verilen niyaz ve nezirdir.

Musâhib kavline yeni girenlereyse on iki Tarıyk çalınır; yani aynı tarzda on iki kere vurulur. "Manâkıb'ül-Esrâr Behçet'ül-Ahrâr", Hz. Peygamber'in, Alî'ye, vefatından sonra Zülfekar çekmemesini vasiyet ettiğini, Hz. Alî'nin de Zülfekar'ı, Necef deryâsına attığını, onun yerine Matrak şeklinde bir ağaçla savaştığını, o ağacın, Zülfekar gibi düşmanları ikiye böldüğünü söylüyor (Bizdeki nüsha; 38.a ve 44.a). XVI. yüzyıl şairlerinden Hurûfî ve Otman Baba'nın yerine geçen Akyazlı İbrâhim'in müritlerinden olan Yemînî de *Fazîlet-Nâme* adlı manzum eserinde aynı şeyleri bildirmektedir ki, bu suretle böyle bir inancın Hurûfîlerde de bulunduğunu anlıyoruz (Ahmed Hızır ve Ali Haydar tarafından İst. Cihan Matbaasında bastırılan nüsha; 1325-1327; s. 262, 267).

Kayın ağacının mukaddes sayılmasına gelince:

Alâeddin Ata-Melik-i Cüveynî'nin (681 H. 1283), *Târîh-i Cihan-Guşâsından* şunları öğreniyoruz:

Uygurların oturdukları Karakurum ülkesinde Tuğla ve Selenke ırmakları arasında ulu bir dağ ve bu arada iki ağaç var. Bu dağa bir gece, gökten bir nur iniyor, altından da müzik sesleri geliyor; her gece o çevreden bu sesler duyuluyor. Dokuz ay, on gün sonra orada bir kapı açılıyor ve ulu çadırlara benzer beş konak beliriyor; her konakta, ağzında emzik bulunan bir çocuk var. Uygurlar, onları alıp büyütüyorlar; birini de kendilerine hükümdar yapıyorlar. O iki ağaç, bunların babaları ve analarıdır (Mirzâ Muhammed b. Abdülvehhâb-ı Kazvînî'nin Önsözü, tashîhi ve hâşiyeleriyle; Leyden: E. J. Brill; İmperimerie. Orientale; c. I, Londra - 1329 H, 1912; s. 40-45). Uygurlar, sonradan bütün canlılardan, "Göç göç" sesini duyup oralardan göçüyorlar. Kondukları yerlerde bu ses gene duyuluyor. Kona göçe bir yere geliyorlar; ses kesiliyor. Beşbalıg adını verdikleri o yerde yerleşiyorlar. Hükümdarlarına, mukaddes sahip anlamına "İzi- Kut" diyorlar ve onun, Tanrı tarafından bir nurdan gebe kalan ağaçlardan doğduğuna inanıyorlar. Cüveynî, bunu, içlerinden birinin uydurduğunu, onları da inandırdığını söylüyor ve o ağacı, Kur'ân-ı Kerîm'in XVII. suresinin (İsrâ') 60. ayetinden aldığı "Şecere-i Mel'ûne - Lanetlenmiş ağaç" adıyla anıyor, "O lanetlenmiş ağaç" diyor, "Onların evlerinde, duvarda tespit edilmiş olarak durur (Aynı; s. 45).

Manâkib'ul-Esrâr, Hazret-i Alî'nin savaştığı Matrak şeklindeki ağaç hakkında, **"Anı dürlü dürlü şerh ederler. Bazıları ana "Dest-Çûb" derler; hâlâ tarikat erenleri ana "Ser-Deste" derler; bu isim meşhurdur"** demekte ve **"Tarıyk"**a bu adların da verildiğini bildirmektedir (44.a). Alevîler; o sopaya **"Evlîyâ"** adını da verirler. Onlarca, **"Erkân"** bazı kere oynar, yılan olur, köy evlerini gezer, dolaşır, Çelebi Cemaleddin, Alevîleri kendisine bağlamak ve babalara karşı nüfuzunu güçlendirmek için **"Tarıyk"**ın aleyhinde bulunmuş, oynayışının, bir tarafından kabuğu açılıp içi delinerek cıva doldur ulduğunu, kabuğunun tekrar kapandığını, ocağın yanında, hararetle cıvanın sopayı hareket ettirdiğini, hatta İmam Huseyn'in başının, kayın ağacı dalına saplandığını telkin etmiş, Alevîlerin bir kısmını kendisine bağlamıştır (Bkz. Vekîl).

Herhalde **"Tarıyk"**, Uygurların bu mukaddes ağacının unutulmamasından yerleşen bir inançla doğmuştur.

* * *

Tarikat

Tarikat kuluçkası. Fabrikası

* * *

Yol anlamına gelen Arapça "Tarîka" sözünün Farsça ve Türkçede söyleniş tarzıdır (Bkz. Dört Kap). Tasavvuf ehli arasında on iki tarikat olduğu söylenirse de, tarikatların sayısı, hele şubeleri de sayılırsa, bu adedi aşar. Meşhur olan on iki tarikat şunlardır:

Bayramî, Bedevî, Bektaşî, Celvetî, Dısûkıy, Halvetî, Kaadırî, Mevlevî, Nakş-bendî, Rıfâî, Sa'dî, Şâzilî.

Bu on iki tarikat inancı, sayıyı Oniki İmam'a uydurmak için meydana getirilen uydurma bir inançtır; çünkü Bayramî tarikatı, Safavî, yahut Erdebîlî denilen ve Halvetîlikten ayrılan bir tarikattır. Celvetî tarikatı da Halvetîliğin bir koludur. Esasen tasavvuf ehli, Halvetîliğe, otuz dörde varan şubeleri (Celvetiyye, Şa'bâniyye, Ramazâniyye, Ahmediyye, Himmetiyye, Hâşimiyye...) dolayısıyla **"Tarikat kuluçkası"** demişlerdir; sonraları bu söz, **"Tarikat fabrikası"** deyimini meydana getirmiştir.

Tasarruf

Bir şeyi, bir malı dilediği gibi sarf etmek, kullanmak anlamına Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehline göre, bir ermişin hayattayken, yahut vefatından sonra, Tanrı'ya nazı geçmesi dolayısıyla dünya işlerinden bazılarını düzüp koşmasına, kendisine başvuranların dileklerini yaptırmasına derler. Melâmet ehli, tasarrufu hoş görmez (Bkz. Kerâmet.).

* * *

Taş atan bizden, attıran bizden değil.

Taş atana ekmek ver

* * *

Bu atasözü için **"Taan eden bizden"** maddesine bakınız. **"Taş atana ekmek ver"** atasözüyse, kötülük edene bile iyilikle karşı durmayı öğütlemektedir.

* * *

Tavşan yemezler

Ehl-i Sünnet tarafından Alevîlere verilen adlardan biri. Tavşan, Şîa'da, beş tırnaklı olduğu için haramdır; Alevîler de bu yüzden, sebebini bilmeden tavşan yememeyi âdet edinmişlerdir; hatta onlarda, bir de tavşan düşmanlığı meydana gelmiştir. Yolculukta, önlerine tavşan çıkar, yollarını tavşan keserse, bunu bile yomsuz sayarlar. Tavşan hakkında söylenmesine lüzum görülmeyen çeşitli hikâyeler de uydurulmuştur.

* * *

Taylasan (Taht-el-henk)

Sarığın sol yandan, bir ucunun, sarığın yukarısından, bırakılan, sarılmayan kısmına denir. Bu ucun, namaz esnasında sarıktan ayrılıp soldan ve önden, sağ omuzun ardına atılması âdettir. Sağ ve soldan iki taylaşan bırakıp namazda sağdakini sol, soldakini sağ omuzun ardına atanlar da vardır. Çene altından omuz arkasına atılması dolayısıyle taylasana, Arapça "çene altı" anlamına "Taht'el-henk" de denir.

* * *

Teber

Tıyg-teber, şâh-ı levend

* * *

Bir sapa geçirilmiş, keskin yüzü kavis tarzında, sapının iki ucuyla keskin yerinin ters tarafında birer sivri ve süngü tarzında çelik bulunan, sapından başka yeri yekpare olarak yapılmış olan keskin balta. Seyyah dervişler, yolculukta, yırtıcı hayvanlardan, düşmanlardan korunmak için ellerine teber, gittikleri yerlerde geçimleri ve konuk oldukları tekkeye yardım için derip devşirdiklerini götürmek için de keşkül alırlar; üşümemek, icap ederse üstünde yatmak için sırtlarına da bir post atarlar. Teberin bir yüzlüleri olduğu gibi iki yüzlüleri de vardır. Bunlara "Bir yüzlü teber, iki yüzlü teber" denir. Sapın alt ucundaki sivri yer, hem savunmak, hem de gerekirse yere saplamak içindir. Keskin balta kısmının tersindeki ve sapın üst ucundaki sivri kısımlar da savunmaya yarar.

Teber, Yeniçerilerde de savaş silahıdır. Levent denen deniz erleriyle çıplak denen askeri taife de kılıç ve teber kullandıklarından dilimizde **"Tıyg-teber,**

şâh-ı levend" deyimi çırılçıplak kişiye, hiçbir şeyi kalmamış müflise, mecaz yollu söylenegelmiştir.

Seher Abdal,

Yine seyyâh oluban destim aldım teberi
Yine ben azm-i diyâr etmeye kıldım seferi

beytinde seyyah oluşla teberi beraberce anmıştır.

* * *

Tekbir

Tekbirlemek, tekbirletmek

* * *

Tekbir, Arapça büyültmek, büyüklüğünü söylemek, ululamak anlamına bir sözdür. Bayramlarda, tekbir getirmek, yani "Allah uludur, Allah uludur, Allah'tan başka yoktur tapacak, Allah uludur, Allah uludur, Hamd Allah'a" demek sünnettir. Bir hayvan kesilirken de, hayvanın yüzünü kıbleye çevirmek ve boğazından keserken "Bismillâhi Allâhu ekber", yani "Allah adıyla, Allah uludur" demek gerektir ki, buna "Tesmiye - Allah adını anmak" denir.

Tasavvuf ehlinde **"Cihâz-ı Tarikat - Tarikat Çeyizleri"** denen tac, destâr, kemer vesaire, dervişe, şeyh tarafından dualar okunup tekbir getirilerek giydirilir, kuşatılır. Buna **"Tekbirlemek, Tekbir etmek, Tekbirletmek"** denir.

* * *

Tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir

Soyunan, yani dervişliğe ikrar veren kişi, tekkeye girer, orda kalır. Gördüğü muayyen hizmet yüzünden orda yer içer. **"Tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir"** atasözü, bunu anlatır (Bkz. Âstan.).

* * *

Tekkeye kurban gelmek

Dervişler, adak dolayısıyla, yahut teberrük yoluyla tekkeye canlı olarak koyun, keçi vesair yenecek hayvan getirirler. Bunlar, tekkede tığlanır, yani ke-

silir, pişirilip yenir. Tekkeye çiğ et götürülmez; "çiğ" sözündeki anlam dolayısıyla bu, caiz görülmemiştir. **"Tekkeye kurban geldi"** sözü, tekkeye canlı hayvan geldiğini bildirir. Ayrıca bunun bir de cinaslı anlamı vardır. Tekkeye varlıklı, yahut güzel, kendisinden faydalanılacak birisi gelirse de anlam, bu sözle ifade edilir.

* * *

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer. Tekke meşrûtası gibi ev. Tekkenin çorbası su çıktı

(Bkz. Âstan.).

* * *

Telkıyn

Halka verir talkını, kendi yutar salkımı

* * *

Birisine bir şeyi, bir sözü, bir inancı söylemek anlamına Arapça bir sözdür. Şîa'da ölü, kabre konduktan ve kabir örtülmeden, ölüye hitaben, soru meleklerine vereceği cevabı söylemeye, Allah'ın birliğini, Hazret-i Muhammed'in (S.M) hak ve son peygamber olduğunu, Oniki İmam'ın imametini, kabir ve ahiret ahvalinin, cennet ve cehennemin, ölümden sonra dirilişin hak ve gerçek bulunduğu söylemeye **"Telkıyn, Telkıyn vermek"** denir. Kabir örtüldükten sonra ölünün en yakınının, kabir başında telkıyni tekrar etmesi mustahabtır. Ehl-i Sünnet'te telkıyn, ölü gömüldükten sonra verilir; bu telkıynde "İmamet"in söylenmesi yoktur. Telkıyn, sünnettir.

Tasavvuf ehlinde telkıyn, dervişe, derviş olduğu, tasavvuf yoluna girdiği zaman şeyh tarafından verilir; bundan dolayı da Mevlevîler, ölüye telkıyn vermezler; buna karşılık, kabir çevresine toplanılıp sayısız olarak İsm-i Celâl (Allah adı) çekilir ve defin gülbangi denen şu gülbang çekilir:

"Vakitler hayrola, hayırlar feth ola, şerler def' ola. Garka-i gayrık-ı Rahmân derviş.....ın rûhu şâd-u handân, hâcesi hoşnûd ola Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmam Alî, Hû diyelim, Hû."

Bu gülbangten sonra herkes dağılır.

* * *

"Halka verir talkını, kendi yutar salkımı" atasözü umumidir ve herkese öğüt veren, fakat verdiği öğüdü kendisi tutmayan kişiler hakkında söylenir.

* * *

Tennûre

Arapça, ocaklık, tandırlık, matbah ve ocak hizmetlerinde giyilen libas anlamına gelir. Tennûr, ekmek pişirilen ocak, tandır, üstünde yufka yayılıp pişirilen, kızartılan saç, fırın ve soba demektir.

Tennûre, etekleri, ayaklardan biraz yukarıda olan, belden aşağısı, adım atmak, yürümek için genişçe, beli dar, yakasız, kolsuz, önü bele kadar açık, üst tarafı bedene yapışacak tarzda dar olan ve hizmet için giyilen libasa denir. Tennûrenin alt kısmının, hizmet esnasında yürüyüp koşarken açılması ve üst kısmının bedene yapışık durması için bele kemer kuşanılır; bu kemer, enlice ve dövme yünden, çuhadan ve bir sarımlıktır.

Kaygusuz Abdal'ın,

Ben çalarım tanbura,
Giyinirim tennûre;

Hak çerağın uyara,
Bu sakalı kırkarım

dediğine göre tennûrenin, XV. yüzyıldan önce de Kalenderîler tarafından giyildiğini anlamaktayız *(Alevî-Bektaşî Nefesleri; s.* 176).

Şîrî,

Aşk tennûresini bağlan irâdet beline

mısrasında, tennûrenin üstüne kemer bağlandığını da bildirmektedir (Aynı, s. 177).

Mevlevîlerde iki çeşit tennûre vardır; biri anlattığımız gibi hizmet tennûresidir, ki bunu matbah canları, yani henüz çilesini bitirmemiş ve hücre sahibi olmamış bulunan ve hizmette olan dervişler giyerler. Bu tennûrenin rengi, kir götürecek koyu bir renkte, mesela koyu mavi, mor, yahut siyaha yakın bir

renkte olur. İkincisi sema tennûresidir. Sema tennûresinin etek kısmı gayet geniş ve yerde sürünecek kadar uzundur. Semazenler, Sultan Veled devrinde yürüyebilmek için, etek kısmını, **"Tıygebend"** denen bir iple yukarıya çekerler; Sultan Veled devrinin sonunda bu ipi, göstermeden çözüp yerlerine bırakırlar. Sema giren Mevlevî, dönerken tennûrenin etek kısmı, bir üçgen, yahut sahan kapağı şeklinde açılmış olur; bunu sağlamak için de tennûrenin eteğine, ağırlık vermek için kalın bir kumaş, içten dikilir.

Sema tennûresi çok defa beyaz renktedir. Mukabelede, renklerle bir bezenti verilmek için koyu yeşil, pembe, mavi, kırmızı renkli tennûreler de olur ki Semazenbaşı, bunları giyenleri, mütenazır bir surette, yanlara, yahut ortaya alarak semada bir güzel görüntü meydana getirir.

* * *

Terazi tutmazlar

Alevîler, şehirlerde ve bilhassa İstanbul'da, terazinin dengesinde bir yanlışlık olabileceği, yahut tartışta bir yanlışlığa düşülebileceği düşüncesiyle teraziyle tartılacak şeyleri satmazlar, taneyle satılan şeyleri satarak geçinirlerdi; bu yüzden de İstanbul halkı onlara **"Terazi tutmazlar"** derdi, hatta terazi tutamadıklarına inananlar bile vardı; bu deyimle de Alevîleri anlatmış olurlardı.

* * *

Terceman

Söylenen sözü, o dili bilen birisi, bilmeyenlere anlatır, bildikleri dile çevirirse, o kişiye **"Terceman"** denir. Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehlinde, bir iş yapılırken okunan Arapça, Farsça, Türkçe manzum, yahut mensur ve anlamlarında dua ve sena bulunan sözlere **"Terceman"** denir. Türkçede bu söz, **"Tercüman"** tarzında söylenir. Manzum tercümanların bazılarının şairleri biliniyor; fakat çoğunun kimlerin tarafından düzüldüğü bilinmemektedir. Ancak, şairleri bilinenlerine nazaran bunların, tarikat kurucusu tarafından tertiplenmeyip zamanla eklendiğini ve okunmasının da okundukça gelenek haline geldiğini belirtmektedir.

Terceman, bilhassa Mevlevî ve Bektaşîlerde vardır. Tercemanla gülbangin farkı şudur:

Terceman, günlük işlerde okunur, okunması için bir topluluğun bulun-

ması şart değildir. Gülbang, tam bir dua mahiyetindedir ve toplulukta, şeyh, dede ve baba tarafından okunur, **"Gülbang Çekmek", "Terceman Okumak"** tabirleri de aradaki bu farkı gösterir. Gülbang çekilirken Bektaşî ve Alevîlerde, muhip ve dervişler, niyaz vaziyetine gelirler; yani derviş ayaktaysa ayağını mühürler, ellerini niyaz vaziyetinde olduğu şekilde tutar; oturanlarsa sağ ellerinin parmak uçlarını sol ellerinin parmak uçlarının üstüne koymak şartıyla yere koyup başlarını ellerinin üstüne, secde vaziyetinde korlar ve gülbangin sonuna dek, yüksek sesle **"Allah Allah"** derler; sonunda hep birden **"Hû"** deyip niyazdan kalkarlar. Mevlevîlerde gülbang çekilirken sükût edilip dinlenir; sonunda hep birden yüksek sesle **"Hû"** denir.

Tercemanlardan birkaç örnek verelim:

Tıraş tercemanı:

"Tıraş olmak bugün minnet Hudâ'ya,
Tevellâ eyledik biz Mustafâ'ya;
Teberrâ eyledik hem Hâricî'ye,
Olup bende Aliyy'ül-Murtazâ'ya."

Tıraş olduktan sonra okunacak terceman:

"Tıraş olduk bugün Elhamdü lillâh,
Hudâ birliğine e'ş-şükürü lillâh.
Muhammed'le Alî'nin hürmetiyçün
Bu dergâhtan ayırma ey Ganî Şah."

Bu iki terceman, Bektaşîlere aittir ve çhâr-darb tıraş olurken ve olduktan sonra okunan tercemanlar olsa gerektir. İkinci tercemandaki "Ganî Şah", bu adla da anılan ve Bektaşî olmayan, hatta Bektaşîliğe ve Bektaşîlere karşı olan ve 883 hicrîde (1478 M.) vefat eden Hurûfî Otman Baba olabilir. Bu takdirde bu terceman, Otman Baba mensuplarına aitken Bektaşîliğe ve Bektaşîlere geçmiştir. Netekim, babaya karşı çerağcı (mumları yakan) tarafından, çerağlar uyandırılmadan okunan,

"Şem'-i tevfîk-ı hidâyettir yüzün,
Ehl-i Nâcî'ye beşârettir yüzün;
Hacc-u ihrâm-u ziyârettir yüzün,
Bî bidâyet, bî nihâyettir yüzün"

tercemanı da Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halifelerinden Seyyid Nesîmî'nindir. Kanun Çerağı'nı uyarma tercemanı:

"Çerâğ-ı Ruşen, fahr-i dervîşan, Dem-i âlî-şan,, Pîr-i Pîran, Şâh-ı Horasan, Ber cemâl-i Muhammed, Kemâl-i İmam Huseyn-i Alî, zât-ı pâk-i Muhammed Mustafâ'râ salavât."

Öbür çerağları uyandırırken okunan terceman:

"Seyyid'ü-sâdât, Muhibb'üs-sâdât, hulâsa-i mevcûdât, Fahr-i Kâinât Muhamme Mustafâ'râ salavât; ber cemâl-i Muhammed, kemâl-i İmam Huseyn, Muhammed Mustafâ'râ salavât."

Mürşidin huzurunda, yahut bir türbeye girilince okunacak terceman:

Cemâlindir senin nûr-ı İlâhî,
Yüzündür âlemin mihr ile mâhı,
Ayağın bastığı ey mazhâr-ı Hak,
Bu kemter bâşımın tâc-u külâhı,
Selâm olsun sana dünyâ-vü ukbâ,
Ki sensin dîn-ü dünyâ pâdşâhı.

Hasılı yatağa girilince, uyanıp kalkılınca, yüz yıkarken, tac tekbirlenirken, tarikat çeyizleri tekbir edilirken, yeni ay görülünce... herhangi bir iş yapılırken mutlaka mensur, yahut manzum olarak tertiplenmiş bir terceman vardır ve okunur.

Bu tercemanların çoğunu "Fütüvvet-Nâme"lerde bulmaktayız. Bu bakımdan Alevî-Bektaşîlerin tercemanlarının çoğunun fütüvvet ehlinden alındığını anlıyoruz; esasen Bektaşî erkânı da Fütüvvet erkânının bir değişik şeklinden ibarettir.

* * *

Mevlevîlerde de terceman vardır; fakat azdır. Fâtiha istenince mürşit, yahut hal ehli birisi tarafından şu terceman okunur:

"Feth-i fütûh-ı kâinât, feyz-i füyûzı mümkinât, masdar-u mevrid-i sıfât Ahmed-ü âlrâ salât." Ondan sonra **"Fâtiha"** denir, hamd ve İhlâs suresi okunur; sonra kısa bir gülbang çekilir *(Mevlevî Adâb ve Erkânı*; İst. İnkılâp ve Aka Kitabevi - 1963, s. 130).

Sabahleyin türbede yanmakta olan kandil, yahut mum dinlendirilirken şu terceman okunur:

"Çerağ-ı bâtın iken nûr Ahmed,
lyân oldu doğup şems-i Muhammed."

(Aynı; s. 148)

Yolculuğa çıkılacağı vakit şu terceman okunur, sonra sefer gülbangi çekilir:

"Bidih merâ to Hodâyâ derin hoceste sefer
Hezâr nusret-u şâdî, hezâr feth-u zafer;

Be hormet-i se Muhammed, be hakk-ı çhâr Alî
Be du Hasan, be Huseyn u be Mûsiy-u Cafer."(*)

(Aynı, s. 130).

Bu kıta, Şeyh Gâlib'in divanında mevcuttur. Ayrıca Türkçesi, Fütüvvet ehli tarafından da okunmaktaydı.

Ancak şunu da söyleyelim ki, Mevlevîlerde terceman pek azdır, tercemanın yerini gülbangler alır (*Mevlevî Adâb ve Erkânı*'nda sf. 148'e bkz.).

Öbür tarikatlarda terceman yoktur. Ancak Kaadirîlerin bir kısmıyla Rıfâî ve Sa'dîler, Fütüvvet erkânından birçok şeyler aldıkları gibi, tercemanları da almışlardır; esasen Anadolu'da Alevî bir neşeye bürünen bu tarikatlar, Bektaşîlikle yoğrulmuştur denebilir.

* * *

Terk-i meslek, terk-i nisbet gibidir

Tasavvuf ehli bulunduğu, koşulduğu işi, vazifeyi, kendi dileğiyle bırakamaz; onu sevmesi, benimsemesi, ona bağlanması, o işte ileri gitmesi gerektir. O iş, o hizmet, o vazife, amiri tarafından, daha üstün bir işe, bir hizmete, bir vazifeye döndürülür, o işe koşulursa kabul etmesi gerektir, fakat kendi dileğiyle vazifesini bırakmak, nisbetini, yani intisab ettiği tarikati ve mürşidi, pîr tanıdığı ereni bırakmakla bir sayılır ve bu, pek büyük bir suçtur. Bu gelenek, tasavvuf ehlini işinde sebata ve ilerlemeye iten bir gelenektir. Bu inanç, **"Terk-i meslek, terk-i nisbet gibidir"** atasözünü meydana getirmiştir.

(*) Ey Allah, bu kutlu yolculukta, üç Muhammed'le (Muhammed'ül-Bâkır, Muhammed'üt - Ta-kıy ve Mehdî), dört Alî'nin (Aliyy-ül-Murtazâ, Alî Zeyn'ül-Âbidîn, Aliyy'ür-Rızâ, Aliyy'ün- Nakıy), İki Hasan'ın (Hasan'ül-Müctebâ, Hasan'ül-Askerî), Hüseyn, Musa ve Cafer'in hürmeti ve hakkıyçin binlerce yardım, sevinç, binlerce fetih ve zafer ver bize.

* * *

Tespihten geçmek

Türbelerde, taneleri başparmağın iki boğumu kadar, hatta daha da büyük, doksan dokuzluk, yüzlük tespihler vardı. Ekseriyetle tarikat erbabından olan yatırın türbedarları, küçük çocukları, hastaları okuyup üflerler, sonra da çocuğun, hastanın durduğu yere, çevresini kuşatmak üzere bu tespihi atarlar, onu, tespihe bastırmadan, tespihin üstünden atlatırlar, bu, üç kere tekrarlanır. Buna **"Tespihten geçmek, Tespihten geçirmek"** denirdi. Bununla çocuğun nazara uğramamasının, hastanın hastalığının geçmesinin sağlandığına inanılırdı.

Halk arasında, münasebetsiz şeyler yapanlara, uygun olmayan bir söz söyleyenlere, **"Papucu büyüğe git de seni tespihten geçirsin", "Sen bugünlerde tespihten geçmemişsin galiba"** tarzında sözler söylenirdi.

* * *

Teslim. Teslim taşı

Teslim, esenliğe ulaşmaya, kulun bütün iradesini Tanrı'ya vermesine, kendisinde hiçbir varlık görmemesine denir. Tasavvuf ehli arasında **"Teslimiyet"** tarzında da söylenirdi ve dergâhlarda, daha fazla celi sülüsle **"Âh teslimiyet"** yazılı levhalar bulunurdu.

Bektaşîlerde **"Teslim taşı"** denen ve el ayası büyüklüğünde olup kenarları, ters kavisli on iki dilimi bulunan, Balımtaşı, boyuna takılır. Teslim taşının üstünden altına dek bir üstüvânî delik vardır, üstünde ve altında, iri fındık büyüklüğünde, kenarları düzlenmiş, altışar köşeli, ortası yukarıdan aşağıya delik, gene Balımtaşı'ndan birer habbe bulunur. Yukardaki habbeden geçen ve teslim taşından öbür habbeye ulaşan kalınca ve renkli yün, yahut pamuktan örülmüş ipin aşağı ucu, yumak şeklinde örülmüştür. Alt kısımda, her iki uçları yumağa geçmiş on iki ipten birbirine eklenmemiş başka bir yumak sarkar; taş, göğsün kalb hizasına gelir; derviş ve muhibbe baba tarafından tekbirlenerek takılır.

* * *

Tevekkül

Deveni bağla da sonra tevekkül et
Tevekkülün gemisi batmaz

* * *

Arapça dayanmak, güvenmek anlamına gelir. İslâm'da tevekkül, bir işin dilendiği sonucu vermesi için her türlü gereken şeyleri yaptıktan sonra, sonucun hayırlı ve dileğe uygun olması yolunda Allah'a güvenmek ve dayanmaktır; bir işi başıboş bırakarak sonuçlanmasını beklemek, Allah'a bu tarzda dayanmak "tevekkül" değildir. Netekim devesini başıboş bırakıp mescide gelen kişiye Hazret-i Peygamber, "Deveni bağla da dayan" buyurmuşlardır (Câmi'; 11, s. 73).

Bu hadisin Türkçe meali, **"Deveni bağla da sonra dayan"**, **"Deveni bağla da sonra tevekkül et"** tarzında ve atasözü olarak söylenegelmiştir. **"Tevekkülün gemisi batmaz"** atasözü de dayancın insana vereceği manevî gücü bildirir.

Tevellâ - Teberrâ

Hazret-i Peygamber'i (S.M.) ve Ehlibeytini sevmek, onları sevenleri sevmek, sevenleri böylece sırasıyla sevmek, onların yolunda olmak, onlara uymak "Tevellâ", onları sevmeyenleri, onlara zulmedenleri sevmemek, onları sevmeyenleri sevenleri de sevmemek "Teberrâ"dır. Tevellâ ve Teberrâ İmamiyye'de "Fürû'-ı Din"dendir; yani namaz, oruç, hac, zekât, humüs, cihat, yani imamın emriyle din uğrunda canla başla savaş, emr bil-ma'rûf, yani din hükümlerini buyurmak, neyhy an'il-münker, yani dinde yapılmaması gereken şeylerin yapılmasına eliyle, diliyle, gönlüyle karşı durmak, engel olmak gibi inkârı, dinden çıkmayı mucip olan şeylerden ikisidir; böylece "Fürû'-ı Din" on olur.

* * *

Tıyg-Bend

Kılıç bağı anlamına Farsça bir terkiptir. Bektaşîlerde, tarikata girecek adamın bir kurban kestirmesi şarttır. Bu kurbanın yününden örülen ve bele kuşandıktan sonra uçları, dize kadar inecek uzunlukta olan yün kuşağa **"Tıyg-Bend"** denir. Bir parmak enliliğinde olan bu yün kuşağı, rehber, tarikata girecek kişinin boynuna takar, onu sol tarafına alır; Tıyg-Bend'in uçlarını avucuna toplar, aynı zamanda talibin, yani tarikata girecek kişinin sağ elini de sağ eliyle, beyat eli usulünce tutar, babaya götürüp teslim eder. Baba, Tıyg-Bend'i talibin boynundan alır; ortasında, belinin ardına gelecek yere, birbirine bir karış yakınlıkta iki düğüm düğümler. Bu iki düğümün biriyle talibin elini, öbürüyle dilini mühürlemiş olur. Bu iki düğümün ortasına da, beline bağ-

larken açılacak tarzda bir ilmek yapar; bununla da belini harama bağlamış olur; beline bağlarken açılan bu ilmek, talibin belini helaline açmaktır. Bu suretle Tıyg-Bend'i talibin beline bağlar; elinin, dilinin, belinin bağlı olması gerektiğini de, **"Elin tek, dilin pek, belin berk tut"** öğüdüyle bildirir. Mücerred ikrarı veren kişinin Tıyg-Bend'inde ilmek yoktur; üçüncü bir düğüm vardır. Mevlevîler, mukabelede, Sultan Veled Devri'nde, yere sürülmemesi için tennûrelerini kastıkları kuşağa, yahut ipe bu adı verirler (Bkz. Tennûre).

Tıyg-Bend, Fütüvvet ehlinin "Şedd"inden geçmedir; Mevlevîlerdeki "Elifi Nemd"de "Şedd"den geçmiştir (Bkz. Şedd).

* * *

Tığlamak

Tıyg, Farsça kılıç anlamına gelir. Tasavvuf ehlince, kesmek yerine kullanılan bir tabirdir. Tasavvuf ehli koyun vesaire kesmeye, kesmek, boğazlamak yerine **"Tığlamak"** derler.

* * *

Tılsım (Tılısm)

Arapçadır. Eskiden değerli mücevherler, paralar, yıkık yerlere gömülür, bulunmaması için de bu işi başardığına inanılan kişilere okutulur, bunun sonucunda, oraya yaklaşan kişiye bir ejderhanın, korkunç bir zencinin görüneceğine, oraya yönelecek kişiyi korkutup kaçıracağına inanılırdı; buna **"Tılısm"**, Türkçede söylenişine göre **"Tılsım"** denir, bunu yapmaya, yaptırmaya **"Tılsım yapmak, yaptırmak, Tılsımlatmak"**, bu çeşit defineye de **"Tılsımlı"** denirdi.

Çeşitli dertten, felaketten kurtulan kişiye de **"Tılsımı var, tılsımlı adam"** derlerdi.

Sûfîler, bedeni, tılsımlı bir defineye, nefsi yılana benzetmişler, defineyi elde etmek için tılsımın bozulması gerektiğini belirten çeşitli beyitler söylemişler, bu hususta çeşitli mazmunlar düzmüşlerdir.

Bozup bu genc-i vücûdun tılısmını zâhid,
Defineyi alıver sırr-ı vahdete eregör(*)

beyti, bunlardan biridir (Bkz. Viranelerde define).

(*) Zahid bu varlık hâzinesinin tılsımını bozup defineyi alıver de birlik sırrına eregör.

* * *

Tilki kuyruğunu hatırlama, aklına getirme. Tilki kuyruğunu hatırladı

Bu deyim, şu fıkradan doğmuştur:

Şeyhin biri, dervişine, "Derviş kardeş" demiş, "Filan yere git, filan işi gör, gel; yolda derin, yeğin akar bir su vardır; oraya gelince fakıyre râbıta yap, destur de, ayağını suya bas; hiç merak etme, batmazsın." Derviş Eyvallah deyip huzurdan geri geri çekilirken, şeyh bağırmış:

— Ha, söylemeyi unuttum, suya basarken sakın tilki kuyruğunu aklına getirme, yoksa batarsın; suç fakıyrde değil.

Derviş ısmarlanan işi başarmak için yola düşmüş, ırmağa gelmiş. Rabıta yapıp ayağını suya atacak; atacak ama tilki kuyruğu aklından çıkar mı hiç? Kabahat ne şeyhte, ne dervişte, tilkinin kuyruğunda!

* * *

Topuğa çıkmak, çıkmamak

Su hakkında kullanılır. Suyun topuğa çıkması, topuğu aşması, yani topuktan yukarıya dek, ayağı kaplayacak kadar derin olması gibi. Tasavvuf ehli, vakitsiz ve ehliyetsiz kişilerin davalara girişmelerini, iddialara kalkışmalarını topuğa çıkmayan suların denizle savaşma benzetmişlerdir. Yunus Emre,

Aşkına düşen âşıklar, içer ağuyu nûş eder
Topuğa çıkmayan sular, deniz ile savaş eder[*]

beytiyle bunu pek güzel canlandırmıştır.

* * *

Türbe

Arapça toprak anlamına gelen bu söz, Türkçede, bir yatırın yattığı yere, bilhassa üstüne yapı yapılmışsa o yapıya denir. "Filan zatın türbesine gittik" gibi de tahsisle söylenir. Konya'da "Türbe" sözü, mutlak olarak söylenirse Mevlânâ'nın türbesi anlaşılır (Bak: *Mevlânâ Celâleddin,* III. basım; İst. İnkılâp Kitabevi - 1959; s. 268; 34. Not).

---

[*] Nûş eder, içer anlamına geldiği gibi, tatlı bir hale getirir; öyle içip sindirir anlamına da gelir.

İmamiyye'de **"Türbe"** ve **"Türbet"**, İmam Huseyn'in toprağından yoğrulup kalıplaştırılan ve teberrük yoluyla secde edilen toprak kalıbına denir (Bkz. Gevher)

— o —

— U —

Uçmak

Biz uçurduk, o konmasını bilmedi
Nerdeyse uçacak
Şeyh uçmaz, dervişleri uçurur

* * *

"Uçmak" sözünün çeşitli anlamları vardır. Büyük şair Yunus Emre,

Uçmak uçmağum dediğin, mü'minleri yetlediğin,
Bir ev ile birkaç hûri, nazarım yok koçmak için.

* * *

Kullar senin, sen kulların, günahları çok bunların;
Uçmağına koy bunları, binsinler burak Çalab'ım

gibi beyitlerle "uçmak" sözünün, Türkçede "Cennet" anlamına geldiğini tespit etmiştir. Bu söz, havalanmak; kanatlı, kanatsız, yerden göğe doğru ağmak, oturduğu yerde atıp tutarak kendini büyük göstermeye çalışmak, birisini haddinden fazla övmek anlamlarına da gelir. **"Kuş uçtu"** sözü, kuşun havalandığını bildirir. **"Adam, nerdeyse uçacak", "Adamı bir uçurtmadığın kaldı", "Adamı amma da uçurdun"** sözleri, birisinin kendini fazla övdüğünü, birisinin fazla övüldüğünü anlatır. Çok sevinmeyi de **"Uçmak"** sözüyle ifade

ederiz. **"Bugünlerde uçuyor", "Sevinçten uçtu"** gibi. Kendini zevke, eğlenceye kaptırmayı da bu sözle belirtiriz. **"Bugünlerde uçuyor, bakalım, nereye konacak"** gibi, **"uçarı"** sözü de fazlasıyla zevke düşkün anlamına gelir; bu söze **"Çapkın"** sözünü eklediğimiz de olur; **"uçarı çapkın"** gibi. Kendini fazlasıyla ibadete veren, bu hususta gösteriş de yapan kişinin halini de, **"Adam nerdeyse uçacak"** sözüyle anlatırız ve bu sözle gösteriş yaptığını da belirtmiş oluruz.

İnsan, zaman zaman, çeşitli kanatlar takınarak uçmayı da denemiştir (Bu hususta *Mesnevî Şerhi*'nin VI. cildine bakınız; s. 210-211).

Dervişler, şeyhi yüzüne karşı övdükleri, her sözüne karşılık **"İbrâz-ı keramet buyurdunuz erenler"** dedikleri zaman şeyh, gönül alçaklığı göstererek, **"Biz uçmayız, dervişler uçurur"** atasözünü söylerdi. Bu atasözü, **"Şeyh uçmaz, dervişler uçurur"** tarzında da söylenirdi.

Bir de, **"Biz, uçurmasına uçurduk, fakat o, konmasını bilmedi"** sözü vardır ki bu söz, bir fıkraya dayanır; yahut bu sözden bir fıkra meydana gelmiştir:

Edirnekapısı'ndan Ortakçılar'a giden yolun sol tarafındaki türbesinde yatan ve 1270 hicrîde (1853) vefat eden Bektâşi Salih Mustafa Baha'ya bir gece muhabbet esnasında, erenler demişler, nazarınızdan bir keramet görmek isteriz. Baba erenler, buyurun demiş, ne istiyorsanız söyleyin. Birisi, erenler, bizi uçur demiş. Baba, Eyvallah, uçururuz deyip muhabbeti sürdürmüş. Sabah ezanına yakın, canlardan birkaçını alıp kale bedenine doğru yürümüş. Civardan saman getirenler, şehre nakletmek için kale bedeninin kıyısına dağ gibi yığmışlar; baba erenler, orasını gözleyip "Çıkın kaleye, niyaz vaziyetinde durun; fakıyr gülbang çekip Gerçeğe Hû deyince kollarınızı açın, bırakın kendinizi" demiş. Halk da nasılsa bunu duymuş; Bektaşî babası dervişlerini uçuracakmış. Namazdan çıkan, kale dibine toplanmış. Baba, gülbangi çekip "Hû" deyince canlar, kendilerini bırakmışlar ve samanların üstüne düşmüşler; onlar kalkıp üstlerini temizlemeye çalışırken halk, "Zındık herif, sanki keramet gösterecekti" diye söylenmeye başlayınca, baba erenler onlara "Yoo" demiş; "Kabahat bizde değil; biz uçurduk, onlar konmasını bilmediler."

* * *

Ulemanın yanında sözünü, evlîyânın yanında özünü gözet

Bu atasözündeki "ulema", din bilginleri anlamınaysa da, her çeşit bilgi erbabı için de doğrudur. Bir bilginin yanında, o bilgiyi gereğince bilmeyenlerin, o bilgiden bahsetmesi, kendisini alçaltır, bilgisizliğini meydana kor. Eren-

lerse, inanca göre, herkesin gönlündekileri bildiklerinden, insanın onlara karşı özlerini gözetmesi gerekir. Atasözü, bunları anlatmaktadır.

* * *

Ulular köprü olsa basıp geçme

Yaşça, yahut yolca ulu olan kişinin gönül alçaklığına, yahut herhangi bir sebeple düşkün bir hale gelmesine karşılık ululanmamayı öğütleyen pek güzel bir atasözüdür.

* * *

Ulunun sözü yere düşmez dünya durdukça

Yaşça, yahut yolcu ulu olanların sözlerinin dinlemesi gerektiğini, yaş, mevki ve olgunluk bakımından gerçekten uluysa tecrübesinin de onu olgunlaştırdığı cihetle sözlerinin tutulması icap edeceğini öğütleyen bir atasözüdür.

* * *

Ulunun gönlü mum gibi gerek

Bu atasözü, ulu kişinin gönlünün, taş gibi katı olmaması, küçücük bir kusura karşı hemen kırılmaması gerektiğini bildirir. **"Doğru ol ama mum gibi, demir gibi!"** atasözü de aynı mealdedir. Kusura karşı mum gibi eğilse bile, sonra gene doğrulabilen, kırılmayan, kusurları bağışlayan ulu, bu hareketiyle kusurlunun, bir daha o kusuru yapmamasını da sağlamış olur.

— o —

— Ü —

Üçlemek

Üçler

* * *

Üçleyelim, beşleyelim, ol yâri bekliyelim; ol yâr bezme gelmezse, intizar eyleyelim

Bir şeyi üç kez yapmaya denir. Bektaşîler, "Muhabbet" dedikleri içkili mecliste, önce, meze almaksızın üç kadeh dem, yani rakı içerler. Saki, önce kadehi babaya sunar. Baba, bir yudumda içip kadehi sâkiye sunar. Saki sol elinde sürahi vardır; sol ayağını yere dayamıştır, sağ dizini dikmiştir. Kadehi sağ avucuyla kavrar, başparmağını kadehin üstüne dayar. Baba da kadehi, sakiye bu tarzda verir; saki kadehi doldurup aynı tarzda, kıdem sırasıyla birer birer canlara sunar; en sonunda kendisi içer ve iki kere daha babadan itibaren canlara verir; üçüncüden sonra kadehi doldurup sofraya, babanın önüne kor. Buna **"üçlemek"** denir. Atasözü olarak söylenen,

Üçleyelim beşleyelim;
Ol yâri bekleyelim;

Ol yâr bezme gelmezse
İntizâr eyleyelim

sözüyse görüldüğü gibi manzumdur. Bektaşîler arasında söylenegelen bu söz, belki de bir şiirin dörtlüğüdür. Sondaki "intizar eyleyelim", hem "bekleyelim", hem de "ilenelim" anlamlarına gelir ve bu sözde cinas vardır.

Aynı zamanda abdestte ağza, burna üç kere su vermek sünnet olduğundan "üçlemek" sünnete riayet etmek anlamına da gelir (Bkz. Kutb ve Yedi.).

* * *

Üstad

Üstadına rahmet
Üstad önünde diz çökmüş

* * *

Üstad görmeyen şagird, her tarafa yorgalar
Üstad önünde perende atılmaz

* * *

Üstad, halk dilinde usta tarzında söylenegelmiştir. **"Üstadına rahmet",** iyi ve yerinde iş gören kişiye söylenir. **"Üstad önünde diz çökmüş"** deyimi de bu çeşit kişi övülürken söylenir. **"Üstad görmeyen şagirt, her tarafa yorgalar"** atasözüyse, işini bir ustadan öğrenmeyen çırağın, çarpınsa bile doğru düzen bir iş göremeyeceğini bildirir. **"Üstad önünde perende atılmaz"** atasözü de üstada karşı hüner gösterilemez anlamını vermektedir. Bu deyimler ve atasözü, Fütüvvet ehlinden kalmadır.

* * *

Üzüm çöpsüz olmaz

Bu atasözü, **"kul kusursuz olmaz",** yahut **"kusursuz kul olmaz"** atasözünün mealini vermektedir. Antalya yörelerinde söylenegelen **"Çürüksüz muz olmaz"** atasözü de aynı mealdedir.

— o —

— V —

Vahdet

Arapça bir sözdür. Birlik, tek ve yalnız kalmak anlamlarına gelir. Sûfîler, uykuya **"Vahdet"** derler. **"Vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi"**, uykuda, uyuyor, uyumaya gitti demektir.

Aynı zamanda **"Kesrette Vahdet"**, yani çoklukta birlik, halk içinde, işle güçle, alışverişle uğraşırken dahi herkesin ve her şeyin, Tanrı kudretinin, Tanrı hikmetinin tecellisi olduğunu bilerek gönlünü Hakk'tan ayırmamaktır; **"Halvet der Encümen"**, yani toplulukta yalnızlık da aynı anlama gelir.

Tasavvuf ehli, uykudan uyanan, abdest alıp ihvan arasına katılan kişiye de **"Vahdetler aşk olsun"** derler. Bu tabir bilhassa Mevlevîlerle Bektaşîler arasında yaygındır.

* * *

Vakıf

* * *

Kendini vakfetmiş
Vakıf çeşmeden su içme
Vakıf lakırdı para etmez
Vakıf, mülk olsa da kimseye mal olmaz
Vakıf sabunu yiyen farenin gözü kör olur

Durdurmak anlamına Arapça bir sözdür. Bir mülkü, Allah rızası için amme hizmetine, şartlara bağlamak üzere vermeye **"Vakfetmek"**, vakfedilmiş mülklere de vakıflar anlamına **"Evkaf"** denir. İslâm'da, vakfedenin şartı, şeriat hükümleri gibi mutlaka riayet edimesi gereken şarttır ve bu, **"Şart-ı Vâkıf, Nass-ı Şâri' gibidir"**, yani vakfedenin şartı, şeriat hükümlerini bildiren ve Tanrı tarafından emredilip Peygamber tarafından tebliğ olunan kesin hükümler gibidir cümlesiyle belirtilir.

Eskiden, padişahların gazabına uğrayan kişilerin malları müsadere edilir, yani padişah haznesine alınırdı. Bu yüzden, mülk ve arazi sahipleri, evlatlarını, aile efradını, mütevelli, yani vakfı idareye memur ederler, evlattan evlada bu mütevellilik yürümek ve onlara vakıftan pay verilmek şartlarını koşarlar, mülklerini, yerlerini bu şartlarla vakfederler, böylece soylarının geçimini sağlamış olurlardı. Bu çeşit kişilerin malları, nerden ve nasıl kazanıldığı tam olarak bilinmediğinden, haramdan çekinen kişiler, vakıf malına rağbet etmezlerdi. **"Vakıf çeşmeden su içme"** atasözü, bu inancı belirtmektedir. **"Vakıf lakırdı para etmez"** atasözü, şarta bağlı sözün ve vaadin hükmünde kesinlik olmadığını belirtir. **"Vakıf, mülk olsa da kimseye mal olmaz"** atasözüyse, vakfı idare eden kişinin, onu, kendisine mal edemeyeceğini bildirir. **"Vakıf sabunu yiyen farenin gözü kör olur"** atasözü de, vakfın, ammenin faydasına verildiğini, bu yüzden de ona hıyanette bulunanın onmayacağını anlatır.

Kendini canla başla bir işe veren kişiye de **"Kendini o işe vakfetmiş"** denir.

* * *

Vakitsiz öten horozun başı kesilir

Horoz sabaha karşı ötmeye başlar; horozun geceleyin ötmesi, herhalde, uyuyanları uyandırması, hastaları rahatsız etmesi, çocukları ürkütmesi yüzünden, uğursuz sayılmıştır ve gece öten horozun kesilmesi, bu uğursuzluğu giderir inancı yayılmıştır. Bu yüzden, vakti gelmeden, olgunlaşmadan bir işe girişen, davaya kalkışan kişi de vakitsiz öten horoza benzetilmiş, hakkında bu atasözü söylenir olmuştur.

* * *

Varını ortaya koyan utanmaz
Varını veren utanmaz

Arapçada **"Cömertlik, vardan olur"** anlamına gelen atasözünün meali-

dir. Bu atasözleri umumi olmakla beraber, daha ziyade tasavvuf ehli tarafından söylenegelmiştir.

* * *

Varlık - Benlik

Bilgisine, güzelliğine, gücüne, malına mülküne güvenip kendisine varlık vermeye, benliğe düşmeye **"Varlık Benlik"** denir. Kul Himmet, varlığı, benliği bir kaleye benzeterek, bundan kurtulanları,

Sıratı, mîzanı bunda geçmişler,
Varlık - Benlik kal'asını yıkmışlar;

Al giymişler, yas donundan çıkmışlar,
Gece kadir, gündüz bayram günleri

dörtlüğüyle dile getirmiştir *(Alevî - Bektaşî Nefesleri; s.* 32).

* * *

Vâridât

Gelirler anlamına Arapça bir sözdür ve umumi olarak bu anlamda kullanılır. Sûfîlerdeyse **"Vâridât"**, ilham yoluyla kalbe gelen ve söylenen sözlere, sohbetlerdeki konuşmaya denir. Nitekim Sımavna Kadısıoğlu Bedreddin'in (823 H. 1420) konuşmalarının yazılmasından meydana gelen kitabına da "Vâridât" adı verilmiştir (*Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin;* İst. Eti Yayınevi - 1966, s. 30-31). Bu çeşit tasavvufî sohbetlere "Maârif-i İlâhiye" ve "Maârif" adı da verilmektedir (Bkz. Maârif).

* * *

Vavsız evlîyâ

Arap alfabesiyle "Evlîyâ", "V"siz yazılırsa "İlya" olur ki Hristiyan adıdır. Tasavvuf ehli, erenlerden olduğunu iddia eden, boş yere davaya kalkışan, fakat davasını manaya ulaştıramayan, hareketleri ve halleri, onların hareketlerine, hallerine uymayan suret uğrularına **"Vavsız evlîyâ"** derler, bu çeşit kişilerin erenlikle değil, imanla bile bir alışverişleri olmadığını anlatmış olurlardı.

Vekil

Birisi tarafından, bir işi görmeye koşulan ve kendisini temsil eden kişiye denir. Vekil, Arapça bir sözdür. Alevîler, "Ocak" denen ve seyyit olduklarına inanılan kişilere uyarlar. Hacı Bektâş'ın nefes evladı sayılan Bektaşî Çelebileri de bir ocaktı ve onların da talipleri vardı (Bkz. Ocak, Talip). Fakat son zamanlarda, bilhassa Çelebi Cemâleddin Efendi'nin çelebiliği zamanında, çelebilerle Hacıbektâş'taki Bektaşîlerin Dedebabası arasında kırgınlık meydana gelmişti. Bunun üzerine Cemâleddin Çelebi, Alevîlerin bulundukları köylere vekiller göndermiş, Alevîliğin ser-çeşmesi (Bkz. Ser) olduğunu, kendisinden icazet almayan dedelerin, talipleri göremeyeceklerini (Bkz. Görmek, Görülmek). Tarıyk'le (Bkz. Tarıyk) görülmenin bâtıl olduğunu, Kerbelâ faciasında İmam Huseyn'in başını dikmek için Yezidler, hangi ağaçtan dal koparmak istemişlerse o ağacın baş çekip dal vermediği halde kayın ağacının dal verdiğini ve başının o dala geçirildiğini telkıyn etmiş, böylece vekillere uyanlara, uymayanlar **"Dönük"**, uyanlar da uymayanlara **"Purut"** adını takmışlar, Alevîler ikiye bölünmüş, Çelebi kendisine uyanlarla bir kuvvet elde etmişti.

* * *

Veli

Arapça sahip, dost, hüküm sahibi anlamlarına gelir. Sûfîler, Allah dostu olan erenlere **"Veli"** derler, **"Evlîyâ"** veliler demektir.

* * *

Veren el, alandan üstündür

Cömert, vergili olmayı öğütleyen bir atasözüdür. Veren, yoksullara, ihtiyacı olanlara, hatta onlar istemeden dileklerini anlayıp ihsanda bulunan kişinin üstünlüğünü bildirmektedir.

* * *

Vilâyet-Nâme

"Velâyet-Nâme" diye de söylenir. Bir erenin kerametlerini, o eren hakkında ağızdan ağıza söylenen menkıbeleri bir araya getiren kitaba denir.

Manâkıb-i Hacı Bektâş-ı Velî, yani Hacı Bektâş-ı Velî menkıbeleri adlı kitab ***Vilâyet-Nâme*** diye anılır. Eflâkî Ahmed Dede'nin *Manâ-kıb'ul-Ârifîn*'i, Mevlânâ'nın ve çevresindekilerle ilk Mevlevî mümessillerinin menkabelerini ihtiva eder. *Otman Baba Vilâyet-nâmesi* Ganî Şâh da denen ve Fatih'in çağdaşı olan Hurûfî Otman Baba'nın sözlerini, gezişini, kerametlerini ve vefatını nakleder. Seyyid Ali Sultan'a, Abdal Mûsâ'ya ait Vilâyet-Nâmeler de vardır.

* * *

Viranelerde define bulunur

Eski zamanlarda bankalar olmadığından altın ve gümüş paralarla değerli şeyler, yıkık yerlere gömülürdü. Öylesi yıkık yerlerde böyle değerli şeyler bulunacağı umulmayacağından, paralar oralarda gizlenirdi. Bu gizlenmiş paralara, değerli şeylere, gömülmüş nesne anlamına **"define"** denirdi. Viranelerde, yani yıkık, harap yerlerde define bulunduğu gibi, kendilerinden bir şey umulmayan kişilerde de bilgi ve feyiz bulunabileceğini hatırlatan bu atasözü de kimseyi hor görmemeyi tembihler, Seyrânî, bir nefesinde,

Harâbât ehline hor bakma sakın
Defîne bulunur viranelerde

beytiyle bunu belirtmektedir.

* * *

Vird - Evrâd

Virdi olmayanın vâridi olmaz

* * *

"Vird" Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden, yani Hazret-i Muhammed'in (S.M.) duaya ait sözlerinden derlenmiş, tertiplenmiş olan ve muayyen zamanlarda okunan sözlerin tümüne denir. **"Evrâd"** virdler anlamınadır. Tarikat ehli, o tarikatı kuranın, yahut ondan sonraki ulu erenlerden birinin tertip ettiği evrâdı, bilhassa sabah namazından sonra okurlar.

"Virdi olmayanın vâridi olmaz" atasözü tarikat ehli tarafından söylenir;

vârid, kalbe gelen, ilham edilen feyiz anlamınadır ve atasözü, virdi olmayanın, evrâd okumayanın, Tanrı feyzine erişemeyeceğini bildirir.

* * *

Vücut, Vecd, Tevâcüd

"Vücut" Arapça varlık, varoluş, **"Vecd",** Türkçe söylenişe göre "Vecid", aşkla cezbeye düşmek, özlemle kendini yitirmek, hallenmek, **"Tevâcüd"** de, vecde düşmeksizin kendini vecde düşmüş göstermek, o hali benimsemeye uğraşmaktır. Neşideler, ilahiler, nefesler okunurken vecde gelmiş gibi sıçramak, oynamak, bağırmak, **Tevâcüd'**dür. Tevâcüd, vecde gelmeye bir gayret olduğundan, tasavvuf ehlince hoş görülmüştür. **Vecd** gerçekten kendinden geçip semaya girmek, feryat etmek gibi hallere düşmektir. **Vücut'sa,** tevâcüdün ve vecdin ötesindedir; Hakk'la Hak olmak ve varlığından geçip Hak varlığına bürünmek, Hakk'tan başka hiçbir varlığı bilmemek, görmemektir. Vücut makamına eren, vecid ve tevâcüde tenezzül etmez. Melâmet ehli ve Mevlevîler, tevâcüdü riya saymışlar, vecid ve cezbenin izhârını da hoş görmemişlerdir (Bkz. Kanını içine akıt).

— o —

— Y —

Yabancı

Alevîler, kendilerinden olmayanları bu sözle anlatırlar. **"Yabancı"** yerine **"Zahid"**, aleyhlerinde ileri gidenlere **"Yezid"** dedikleri de vardır. Bektaşîlerse kendilerinden olmayanlara "Zâhir ehli" yerine **"Zâhir"**, Mevlevîler başka tarikattan olanlara **"Sofu Dervişi"**, tarikattan haberi olmayanlaraysa **"Avam"** derler.

* * *

Yaktığın çerağı söndürme

Çok defa, bir kusur işleyen mürit tarafından şeyhe, niyaz yollu söylenen bir sözdür. Fuzûlî,

Merhem koyup onarma sînemde kanlı dağı,
Söndürme öz elinle yandırdığın çerâğı(*)

beytinde bu sözü dile getirmiştir.

(*) Göğsümdeki (gönlümdeki) kanlı dağı merhem koyup da onarma; (O, senin tarafından yakılmış bir çerağdır;) kendi elinle yaktığın çerağı söndürme.

Yalanla iman bir arada olmaz

Bu atasözü bir hadîs-i şerifin mealidir (*Künûz'ül-Hakayık;* II, s. 133). Tasavvuf ehli arasında söylendiği gibi umumidir de.

* * *

Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol

Riyanın, münafıklığın, ikiyüzlülüğün kötülüğünü belirten bir atasözüdür.

* * *

Yapmak güç, yıkmak kolay

Bu atasözü, gönül ve hatır yapmanın güç, fakat kırmanın, yıkmanın kolay olduğunu bildirdiği gibi umumi bir anlam da taşımaktadır. Herhangi bir yapıyı, onarılmış bir şeyi yıkmaktan kolay bir şey yoktur; fakat yapmak gerçekten de güçtür.

* * *

Yaratılmışı hoş gör, yaratandan ötürü

Bu atasözü, tasavvuf ehli arasında pek yaygındır; hatta Yunus Emre'nin, çocukken mektebe gittiği, fakat bir türlü okuyup yazmayı bellemediği ve bir gün hocasına,

Elif okuduk ötürü,
Pazar eyledik götürü;

Yaratılmışı hoş gördük,
Yaratandan ötürü

deyip mektebi terk ettiği de hikâye edilmiş ve Arapça, Farsça bilen, zamanının bilginlerinden olan Yunus Emre'ye hoş bir iftirada da bulunulmuştur. Türâbî de herhalde bu hikâyeden esinlenerek bir nefesinde,

Elif okurlar ötürü,
Pazar ederler götürü;

Yaratılmışı hoş görür,
Yaratandan ötürü.

Kemer-este, Miyan-beste,
Gül-destedir Bektaşîler

der.

* * *

Yaş kesen el kurur

Bu atasözü, hem kurumamış, yaş ağacı kesmenin, hem genç ve yetişecek kişinin yetişmesine engel olmanın kötülüğünü, bunları yapanların onmayacağını bildirir. Çocukluğumuzda, Karagöz oyununda, boynuna bir ip takılıp halka gösterilen kişiyi gösteren,

Yaş kesenin, baş kesenin hali budur hey

diye bağırdığını hatırlatırız. Şimdi orman yakanların kulakları çınlamasın, canları çıksın, hânumanları yıkılsın.

* * *

Yedi

Yediler
Yedi iklim
Yedi deniz

* * *

Yedi kat binadan düş, erenlerin gözünden düşme
Yedi kat binadan düşenin izi bulunur; erenlerin gözünden düşenin tozu bulunmaz.

* * *

Yedi sayısının Doğu inancında ayrı bir yeri vardır. Haftanın yedi günü, yedi gök, yedi yer, insanın yedi secde uzvu, yani alnı, avuçları, dizleri, ayak parmakları, bu arada **"Yediler"**, hep bu sayıya uyar. İmamiyye'ye uyan tasavvuf ehline göre Onikinci İmam'ın nâibi olan Kutub ve ona manen yakın iki eren, İmamiyye'den olmayanlara göre Kutub'la İki İmam denen iki eren,

"Üçler"dir. Bunlardan sonra **"Evtâd-ı Erbaa - Dört Direk"** denen ve âlemin dört bucağını manen idare eden dört eren, onlardan sonra yedi, yahut kırk abdal (Budalây-ı Seb'a. Bkz. Abdal), onlardan sonra da üç yüz eren bulunduğu da tasavvuf ehlinin inançlarındandır. Abdal'e, **"Yediler"**, onlardan sonraki kırk erene de **"Kırklar"** denir.

Yedi sayısındaki bu özellik yüzünden padişahın huzuruna girerken **"Yedi yerden temenna etmek"**, yani ellerin parmak uçlarını yere değdirip başa götürerek onu ululamak âdet olduğu gibi, dilimizde **"Yedi kat el olsa acır"**, **"Yedi göbek ecdadı belli"**, **"Yedi iklim, dört köşe"**, yahut **"Dört bucak"** gibi sözler de deyim olarak kullanılgelmiştir.

"Yedi kat binadan düş, erenlerin gözünden düşme" ve **"Yedi kat binadan düşenin izi bulunur; erenlerin gözünden düşenin tozu bulunmaz"** atasözleri de bu yedi inancına bağlıdır ve erenlerin gözlerinden düşmemeyi, gönüllerinden çıkmamayı tembihler.

Yedi iklim, yani ülkeyse, eski coğrafyacılara nazaran dünyanın, oralarda oturanlara, oraların havalarına, özelliklerine göre ayrıldığı şu bölgelerdir:

1) Batı illerinden, Berberiyye'den, Habeş ülkesinden, Yemen'in güneyinden Hindistan'a, Çin'e uzanıp Doğu Okyanusu'nun bazı adalarına dek varır. Bu ülkenin en uzak günü oniki buçuk saattir. Bu iklimde yaşayanların renkleri siyahtır; yirmi üç dağı, otuz büyük nehri vardır.

2) Batı ülkesi. Sudan'ın ve Arap ülkesinin kuzeyinden Hürmüz Denizi'ne varır; Hindistan ve Çin'in ortalarından geçip Doğu Okyanusu'ndaki adaların ortalarına ulaşır. Bu iklim halkının rengi siyaha çalar esmerdir. Bu iklimde yirmi yedi yüce dağ, yirmi yedi de büyük nehir vardır.

3) Batının kuzeyinden, Mısır'dan geçer, Kudüs, Şam, Küfe, Bağdat, Basra, Şiraz, İsfahan ve Fars memleketleriyle Hindistan ve Çin ülkelerinin kuzeyinden Doğu Okyanusu'ndaki adalara varır. Halkı buğday benizlidir. Bu ülkede otuz üç dağ, yirmi nehir vardır.

4) Akdeniz'le Sebte Boğazı'nın, Endülüs, Frengistan ve Rumeli'nin güney bölgesinden, Anadolu'nun yarı kuzeyinden geçer, Trablus, Antakya, İskenderun, Halep, Erzincan, Diyarbakır, Musul, Tebriz, Erdebil, Kazvin, Tus, Lahor, Keşmir ve Horasan'dan, Hıta ve Hutn'in kuzeyinden, Hint ve Çin'in güneyinden geçip Doğu Okyanusu'yla adalara varır. Halkının rengi, beyaza yakın esmerdir. Bu ülkede yirmi beş dağ, yirmi iki nehir vardır.

5) İspanya'nın kuzeyinden, Avrupa'nın ortalarından geçip Anadolu şehirlerinin çoğuna, Hazer Denizi'nin güneyinde Giylan ve Cam şehirleri-

ne uğrar, Hârezm, Semerkand, Buhara, Bedahşan ve Türkistan'dan Kıpçak Çölü'nden, Çin Seddi'nin güneyinden Hıta ve Huten diyarının ortalarından Doğu Okyanusu'na varır. Halkının rengi beyazdır. Bu ülkede otuz üç dağ, on beş nehir vardır.

6) Avrupa'nın kuzeyinden Venedik'ten, Rumeli'den, Azak'tan geçer, Gürcistan, Tiflis, Gence ve Revan şehirlerine varır; Şirvan'ın kuzeyinden, Derbend'den Dağıstan ve Ejderhan'a ulaşır; Hazer'in kuzey bölgesinden geçerek Karakalpak, Özbek, Çağatay, Kaşgar, Türkistan, Tataristan, Kıpçak Çölü, Hıta ve Huten'in kuzeyinden Doğu Okyanusu'ndaki adalara varır. Halkının rengi sarıdır. On bir dağı, kırk nehri vardır.

7) Batı Okyanusu'ndan geçer, Portakal ülkesiyle İngiltere'den geçip kuzey ülkelerinden Kıpçak, Bulgar ve Rus diyarından, Hazer'in kuzeyinden, İskender şeddinden Doğu Okyanusu'ndaki adalara varır. Halkının rengi kızıla çalar. On bir dağı, kırk nehri vardır (Fazla bilgi için Memâlik ve Mesâlik, yani eski coğrafya kitaplarıyla *Ma'rifet-Nâme*'ye bakınız).

Eski coğrafyacılara göre yedi deniz de şunlardır:

1) Çin denizi (Okyanus),
2) Mağrip Denizi (Atlantik Okyanusu),
3) Akdeniz,
4) Karadeniz,
5) Taberiyye Denizi (Kulzüm, Şap Denizi),
6) Cürcan Denizi (Hazer),
7) Hârezm Denizi (Fars Denizi).

* * *

Yed, Yed-i Bey'at

Yed, Arapça el anlamına gelir. **Yed-i Bey'at,** bey'at eli demektir. Bey'at, buyruk sahibinin buyruğunu kabul etmeye söz vermektir. Hazret-i Peygamber'e Sahâbe, Hudeybiyye'de bey'at etmişlerdi. Bey'atte, söz verecek, ahitte bulunacak kişi, söz vereceği, ahitleşeceği kişinin sağ elinin üstüne sağ elini kor ve ahdini söyler.

Tasavvuf ehlinde bey'at eli, şeyhin, müridin sağ elini, sağ eliyle tutmasıdır; avuçları kavuşur, başparmaklarsa avuçların içinde birbirine çaprazlama geçer. Mevlevîlerin Şems koluyla Bektaşîlerde başparmaklar bükülmeksizin, düz tutulur, avuçlara kavuşma; içleri birbirine dokunur; yalnız mürşidin başparmağının biraz yukarda kalmasına dikkat edilir (Bkz. Bey'at.).

* * *

Yel

Yelle gelen selle gider
Yelle gelen yelle gider

* * *

Ehemmiyetsiz, değersiz bir sebeple gelen devlet, gene umulmayan, ehemmiyet verilmeyen bir sebeple geçer gider anlamına gelen bu atasözünden şöyle bir hikâye uydurulmuştur:

Dervişin biri, vakfı kıt, bu yüzden de geleni gideni az bir tekke şeyhine mensupmuş. Mukabele günleri, tekkeye üç beş kişi ya gelirmiş, ya gelmezmiş. Derviş bu hale sıkılır, şeyhin himmetini diler, şeyhse, dayanamazsın sonra derviş kardeş der, dururmuş. Sonunda şeyh, dervişin niyazı üzerine bir mukabele günü, yüzüne konan, kovuldukça gene kalkıp gelen sineği bir el vuruşuyla yere düşürmüş; sonra da ölüp yere serilen sineği almış, ağzına doğru götürüp bir üfürmüş, sinek canlanıp uçmaya başlamış. Mukabelede bulunup bu kerameti görenler, şaşırıp kalmışlar. Olay, ağızdan ağıza yayılmış, mukabele günleri tekke dolmaya başlamış. Derviş de hizmetten bunaldıkça bunalmış. Gene bir mukabele günü, şeyh mihrapta namaza durmuş, bulunanlar da ona uymuşlar. Şeyh, namazda, rükûda, secdede yellenmeye başlamış. Duyanlar, selam verip namazı bozmuşlar; yalnızca kılmışlar. Giden gitmiş, kalan kalmış; ertesi hafta da mukabelede şeyhle dervişten başka kimsecikler bulunmamış. Şeyh dervişe demiş ki:

— Gördün ya derviş kardeş, **"Yelle gelen, yelle gider."**

* * *

"Yelle gelen selle gider" atasözü de, herhalde yelin uçurduğu bir şeyi kapmak isteyen biri, çabuk davranamamış, o nesneyi sel alıp götürmüş; bunun üzerine söylenmiş olsa gerek.

* * *

Yezid nefesi gibi esiyor

Çok sert ve soğuk esen yel, bu deyimle tavsif edilir. Soğuk söz söyleyenlere dendiği de vardır.

Yıkmak

Yıkma elin kalbini, sen de yıkılırsın
Yıkma, yıkılırsın

* * *

Gönül yıkanın, kurulu düzeni bozanın, günün birinde, bir vesileyle yıkılacağını ihtar eden atasözleridir.

* * *

Yol, Yol yordam

Yola girmek, yola götürmek, yola sokmak
Yoldan çıkmak, yoldan kalmak
Yolda kalmak
Yol göstermek
Yolsuz, yolsuzluk
Yol vermek, vermemek
Yol vurmak, yol kesmek

* * *

Yolca giden yorulmaz
Yolcu yolunda gerek
Yol çalısız, kul delilsiz olmaz

* * *

Halk tarafından âdet, örf, gelenek, görenek anlamına kullanılan **"Yol"**, sözü, tasavvuf ehlince "Tarıyk-Tarikat" karşılığıdır ve bu sözlerin Türkçesidir. **"Yola girmek, yola getirmek, yola sokmak"**, tarikata girmek, birini tarikata sokmak anlamlarına gelir. **"Yoldan çıkmak, yoldan kalmak"**, tarikata uymayan bir şey yapmak, bir kusur işlemek anlamlarınadır. **"Yolda kalmak"**, tarikatta olmakla beraber feyiz alamamak demektir. **"Yol göstermek"** birisini irşad etmektir. **"Yolsuz, yolsuzluk"**, tarikata uygun olmayan bir şeyi yapmak ve bir kusurda bulunmak yerine kullanılır. **"Yolsuzluk"** sözü, tarikattan düşkün anlamınadır.. **"Yol vermek, yol vermemek"**, halk tarafından kovmak, kovma-

mak yerine kullanılır; tasavvuf ehlince bu sözler, birisine, bir işi yapmaya, bir sözü söylemeye izin vermek, yahut vermemek anlamını ifade eder. **"Yol vurmak, yol kesmek"**, tarikat ehlinden olduğu halde davaya girişip ehil olmadığı halde başına adam toplamak suretiyle yolu, yani tarikat ehlini yoldan alıkoymak, onları olmayacak, gerçeğe ulaşmalarına engel olacak şeylere sevk etmek demektir. **"Yol yordam"**, edeb erkân anlamınadır. **"Yol iz bilmez, yol yordam tanımaz"** sözleri, halk tarafından örfe edebe aykırı hareket edenlere dendiği gibi, tasavvuf ehlince de tarikat edeblerini gözetmez kişilere denir.

* * *

"Yolca giden yorulmaz" atasözü, tarikatın esaslarına, edeblerine uymak suretiyle hareket eden kişinin, yorulmadan erişeceğini hatırlatır. **"Yolcu yolunda gerek"**, bir yola düşenin, engellere aldırmayıp yolunu sürdürmesi gerektiğini anlatır. **"Yol çalısız, kul delilsiz olmaz"** atasözüyse, hem yolda bazı engellerin olabileceğini, hem de yola delilsiz gidilemeyeceğini bildirir.

* * *

Yuf

Yuf borusu

* * *

Yuf münkire, lanet Yezid'e

* * *

Yuf, yazıklar olsun, hiçbir şeye değmez anlamına gelen bir sözdür; "Yuh" tarzında da söylenir. **"Yuf borusu çalmak"**, birisinin artık tümden bir şeye yaramadığını anlatmaktır.

"Yuf münkire, lanet Yezid'e" sözü, inkâr edenin bir şey elde edemeyeceğini, Yezid huylu kişinin de rahmetten uzak olduğunu bildirir.

* * *

Yukarı iller

Miladi XIX. yüzyıla dek Osmanoğulları ülkesinde, İran'a verilen ad. Devlet arşivinde, **"Yukarı iller"**den, Alevîlere, halife olarak gönderilen kişilerin tutulması, adam öldürmek, hırsızlık etmek gibi bir töhmet altına alınarak gizlice öldürül-

meleri hakkında sayısız emirler vardır (Bkz. *Alevî- Bektaşî Nefesleri;* s. 83-88).

Bu deyimin eksikliğini, Yunus'un,

Gezerim Urum'ı, Şam'ı,
Yukarı illeri kamu,

Çok aradım bulamadım,
Şöyle garib bencileyin

dörtlüğünden anlamaktayız.

* * *

Yüksekten atmak, bakmak, uçmak

"Yüksekten atmak, yüksekten bakmak, yüksek uçmak", yahut **"Yüksekten uçmak",** kendini olduğundan fazla göstermek, üstün görmek, başkalarını aşağı bulmak anlamlarına gelir. Tasavvufta, kendini büyük görmemek, alçakgönüllü olmak gerektir; bu yüzden yücelik taslamak, benliğe, varlığa düşmek, pek büyük suçtur, yolsuzluktur. Yunus Emre, yol ehlinin, ne bulduysa yoklukta bulduğunu, yüksekliğe yönelenlerin alçalacaklarını şu beyitle pek güzel anlatmaktadır:

Meskenette buldular kimde erlik varısa,
Nerdibandan iterler yüksekten bakarısa.

* * *

Yüz

Suyun yüzü yerdedir
Yüz, yüzden utanır
Yüz yüzün aynasıdır

* * *

Dilimize, "su" kadar deyim veren bir sözdür. **"Yüz aklığı",** namus, şeref, haysiyet, **"Yüz karası",** namussuzluk, ayıp, şerefsizlik, haysiyetsizlik anlamına gelir. **"Yüzsuyu"** da şeref anlamınadır. **"Yüzünün suyu kalmamış",**

yahut **"dökülmüş"**, şerefsiz adam demektir. **"Yüzü suyu hürmetine"**, şerefi, mevkii hürmetine anlamını ifade eder; **"Sevgili Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine sen bizi bağışla"** sözü, Hazret-i Peygamber (S.M.) hürmetine bağışlanmayı dilemektir. **"Yüz suyu dökmek"**, şerefini, haysiyetini ayaklar altına alarak yalvarmak, yakarmaktır. **"Yüzü yerde"** sözü, edebli, yol yordam bilir demektir. **"Yüzünü hâk etmek"** yani toprak etmek, toprağa sürmek, alçalmak, bir büyüğün karşısında küçüklüğünü belirtmektir. Yüz, insanın özündekini belirttiği, insanın içindeki, yüzündeki belirtiden anlaşıldığı için **"Yüzünden belli, yüzünden anlaşılıyor"** deyimleri kullanılır. **"Yüzsüz"**, utanmaz demektir. **"Yüzden düşmek"**, kötülüğü yüzünden kendisine hürmet edilmemek anlamını ifade eder.

* * *

"Suyun yüzü yerdedir" ve **"Sular alçaktan akar"** atasözleri, yaşayış için en gerekli olan suyun bile alçaldığını, olgun insanların da gönül alçaklığına sahip olmaları gerektiğini belirtir. **"Yüz yüzden utanır"**, atasözü, kusur edenin, insanlara karşı utanacağını, **"Yüz, yüzün aynasıdır"** atasözüyse insanın, kusurlu, yahut şerefli kişinin karşısında kendi kusurunu, kendi şerefini hatırlaması gerektiğini bildirir.

— o —

— Z —

Zahid, Zühd-i Huşk

"Zahid", fazla sofu, şüpheli şeylerden çekinen anlamına Arapça bir sözdür. **"Zühd-i huşk"**, kuru zahidlik anlamına Farsça terkibtir ki Türkçemizde kuru zahidlik ehline **"Kaba sofu, ham sofu"** deriz.

Alevîler, kendilerinden olmayanlara **"Zahid"** derler. Kul Himmet, bir nefesine, zahide şu suretle hitap ederek başlar:

Zahid Hû demeyi inkâr eyleme,
Ya niçin çağırır insan Hû deyü,

Hû demenin aslı nedir, nedendir,
Eyleyeyim sana iyan Hû deyü

(*Alevî-Bektaşî Nefesleri;* s. 165).

* * *

Zâhir

Zâhir-bin
Zâhir ehli
Zâhir Evlîyâsı

* * *

Zâhir bâtının aynasıdır (İç, dışın aynasıdır. Özü sözü bir)
Zâhiri bâtınına uymaz (İçi başka, dışı başka)

* * *

Zâhir, Arapça görünen, meydanda olan anlamınadır.; aynı zamanda hikmetiyle, kudretiyle, sıfatlarıyla varlığı, birliği göründüğü cihetle Allah'ın adlarındandır; nitekim bu ad. LVII. surenin (Hadîd) 3. ayet-i kerimesinde de geçer. Aynı ayet-i kerimede Allah'ın adlarından olarak "Bâtın", yani gözle görülmeyen, zatıyla, görünmekten anlaşılmaktan münezzeh olan da Tanrı adlarından olarak geçer.

Tasavvufçulara göre zâhir, görünen âlemdir. Bâtınsa bu izafî varlıklarda tecelli eden Tanrı sıfatlarıdır. Sıfat, zâtın zuhuru, fiil, yani işse sıfatların zuhuru olduğundan Sûfî, mazharda, yani zuhur yerinde, zâhiri, yani görüneni, görünmesi gerekli olanı, Tanrı'yı, Tanrı'nın sıfatlarını görür; bu bakımdan irfanı olmayan kişi, ne kadar bilgin olursa olsun **"Zâhir-bin"**dir; zâhiri görür ancak ve **"Zâhir ehli"dir.** Eren tanınan, fakat hakıykate ermemiş olan velilelere de **"Zâhir evlîyâsı"** denir.

* * *

"Zâhir, bâtının aynasıdır" atasözü, dışı temiz, edebli, nazik, hoş ve kutlu olan kişinin içi ve özü de temiz ve mutlu olduğunu bildirir; **"İç dışın aynasıdır"** ve **"Özü sözü bir"** de bu mealdedir. **"Zâhiri bâtınına uymaz"** sözüyse, dışı temiz, görünüşü ince, sözü olgunluğunu gösteren bazı kişilerin özlerinin pis, kaba, zalim olduğunu belirtir.

* * *

Zahm, Zahme

Zahm yemek. Erenlerin zahmine uğramak

Zahm, Farsça yara, bere demektir. Kudüm çalınan, ince, iki karış uzunluğunda, uca doğru incelen ve ucunda başparmağın ilk boğumu kadar bir yuvarlak bulunan tahta sopaya da, kudüme vurduğu için **"Zahme",** yani vuruş aleti denmiştir.

Birisi, sağ olan, yahut göçmüş bulunan erenlerden biri hakkında kötü sözler söyler de, bundan sonra bir derde, bir felakete uğrarsa tasavvuf ehli,

o kişiye, **"Erenlerin zahmine uğradı"** derler. Buna **"Zahm yemek"** de denir.

* * *

Zâkir - Zâkirbaşı

Zikr, anmak demektir. Kur'ân-ı Mecîd'de, Allah'ı anmak ve namaz kılmak anlamlarında geçmektedir. Tasavvufun Esmâ ile sülûkü kabul eden tarikatlarında, Tanrı adlarından birini, sayılı, yahut sayısız olarak boyuna ve bir eda ile, muayyen tarzda sallanarak ayakta, yahut oturularak anmaya **"Zikr"** denir. Zikr esnasında, zikredenleri coşturmak için zikir halkasının ortasında ve çok defa yan yana ve karşı karşıya oturup ilahi okuyanlara zikreden anlamına **"Zâkir"** denir. Zâkirlerin içinde def, zilsiz def, kudüm ve ney çalanlar da bulunabilir. Zâkirlerin ilahilerindeki usulü ve bu münasebetle zikri idare eden kişiye **"Ser-zâkirân"**, Türkçe olarak da **"Zakirbaşı"** denir.

Alevîler, saz çalıp nefes okuyanlara **"Zakir"** derler.

* * *

Zâviye

(Bkz. Âstân.)

* * *

Ziyaret

Ziyaret çalısı gibi gelene takılır

* * *

Ziyaret, birisini görmeye, onunla görüşmeye gitmek, görmek ve görüşmek anlamlarına gelen Arapça bir sözdür. Daha ziyade bir yatırın türbesine gidip niyaz etmek, dua etmek, onunla Allah'a tevessül eylemek anlamına kullanılır.

Ziyaretlerde, türbenin penceresine, parmaklığına, üstten koparılan bezler, iplikler bağlamak, böylece niyetinin, dileğinin olacağına inanmak, İslâm'da böyle şeyler olmadığı, hatta nehyedildiği halde âdet olmuştur. Türbesi olmayan, açıkta yatan yatırların yanlarındaki ağaçlara, çalılara bez ve iplik bağlarlar.

"Ziyaret çalısı gibi gelene takılır" atasözü, hem bu açıktaki ziyaretlerde bulunan çalıların, gelip gidene takıldığına, hem de bu çalılara bezler, iplikler bağlandığına işarettir. Bu atasözü, önüne gelene ihtiyacını söyleyen, rastladığından bir şey isteyen kişi hakkında da söylenir.

* * *

Zuhur, Zuhurat

Zuhuratla geçinmek
Zuhurata tabi olmak

* * *

Zuhur, meydana çıkmak, belirmek demektir. Arapça olan bu sözün çoğulu, zuhur eden şeyler anlamına "Zuhurat"tır. Tasavvuf ehli, meydana gelen şeylere **"Zuhurat"** derler. **"Zuhurata tabi olmak"**, beliren, meydana çıkan olaylara uymak, onlara göre hareket etmek anlamına gelir.

Aynı zamanda "Zuhurat", umulmadan gelen nezir ve niyazlardır. **"Zuhuratla geçinmek"**, muayyen bir iş karşılığı, muayyen zamanda bir geliri olmayan kişinin, gelen nezirlerle geçinmesini bildiren bir deyimdir. Rüyalara da **"Zuhurat"** dendiği vardır.

Tasavvuf ehlince varlıklar, Tanrı'nın zuhurudur; Tanrı'nın kudretinin, hikmetinin, yani Tanrı varlığının aynaları, mazharlarıdır; Tanrı'nın zatı, bu sıfatlarla tezahür eder, fakat her an olup duran bu zuhur, irfana ermeyenlerin nazarında, hep o varlıkların muktezası gibi görünür; bu yüzden de zuhuru, yani görünmesi, bütününü, yani gizlenmesini sağlamıştır.

Zuhûru, perde olmuştur zuhûra,
Gözü olan delîl ister mi nûra(*)

beyti, bu tasavvufî anlamı anlatır. Sûfîler, bunu, **"Zuhurunun şiddeti"**, yani tamamıyla görünmesi, **"Zuhuruna perde olmuştur"** diye de anlatırlar ve örnek olarak da güneşe bakmanın mümkün olmadığını söylerler.

* * *

Zulüm

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste
Zulm ile âbâd olan, âhırı berbâd olur

(*) Görünmesi, görünmesine perde olmuştur; fakat gözü olan, ışığı görmek için kılavuz ister mi?

Zalimin hasmı Allah'tır

Arapça zulm, akla ve şeriata uymayan bir işi işlemek, haksızlık etmek, birisine haksız muamelede bulunmak, kötülük etmek, onu zarara sokmak, öldürmek, aleyhinde bulunmak gibi şeylerdir. Türkçede **"Zulüm"** tarzında söylenir. Hadîs-i şerifte, üç türlü zulüm olduğu, birinci kısmın, Tanrı'ya şirk koşmak olup bunun bağışlanmayacağı, ikinci kısmın adamın, kendisine zulmü olup bunun bağışlanabileceği, üçüncü kısmınsa, kulları zarara sokan zulüm olduğu, zarara girenle helalleşmedikçe bu çeşit zulümden Tanrı'nın geçmeyeceği bildirilmiştir (*Cami'us-Sagıyr*; II, s. 47-48).

"Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste"(*) ve **"Zulm ile âbâd olan, âhırı berbâd olur"** mısraları(**) atasözü olarak söylenir. **"Zalimin hasmı"**, yani zulmedenin düşmanı **"Allah'tır"** atasözü de zulmün ve zalimin kötülüğünü belirtir.

* * *

Züvvâr

Ziyaretçiler, ziyaret edenler anlamına Arapça bir sözdür. Mevlevîler, Mevlevî mukabelesini seyretmek için tekkeye gelenlere **"Züvvâr"** derler.

— o —

(*) Zulüm görenin ahını alma; bu ahın felaketi, yavaş yavaş çıkar, seni mahveder.
(**) Zulümle yapılan, kurulan, mamur hale gelen, sonunda yele savrulur gider.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'ÂN-I MECÎD

Abbâs-ı Kummî (Şeyh. Hâcc) : Sefînet'ül - Bıhâr ve Medînet'ül - Hikemi ve'l-Âsâr (2 cilt. Necef-1335 H. Taş B.).

Abbâs-ı Kummî (Şeyh. Hâcc) : Mefâtîh'ul-Cinân (Tehran - 1359 H. 1319 Ş.).

Abdullah-ı Ansârî (Hâce) : Nasâyıh ve Münâcât (İst. 1310).

Abdullah (Sarı) : Semerât'ül-Fuâd fi'l-Mebde'i ve'l-Maâd (İst. Mat. Âmire - 1288).

Abdülbâki Gölpınarlı : Melâmîlik ve Melâmîler (İst. Üniv. Türkiyat Enst. 1931).

Abdülbâki Gölpınarlı : İslâm - Türk illerinde Fütüvvet Teşkîlâtı ve Kaynakları (İst. üniv. Iktisat Fak. Mecmûası; 11. Cilt; No: 1-4; 1949-1950).

Abdülbâki Gölpınarlı : Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik (İst. İnkılâp K. 1953).

Abdülbâki Gölpınarlı : Mevlânâ Celâleddin (İst. İnkılâp K. III, Basım: 1959).

Abdülbâki Gölpınarlı : Yunus Emre ve Tasavvuf (İst. Remzi K. 1961).

Abdülbâki Gölpınarlı : Mektuplar (Mevlânâ'dan terceme. İst. İnkılâp K. 1963).

Abdülbâki Gölpınarlı : Alevî - Bektâşî Nefesleri (İst. Remzi K. 1963).

Abdülbâki Gölpınarlı : Mevlevî Âdâb ve Erkânı (İst. İnkılâp ve Aka K. 1963).

Abdülbâki Gölpınarlı : Rubâîler (Mevlânâ'dan terceme; İst. Remzi K. 1964).

Abdülbâki Gölpınarlı : Sımavna Kadısıoğlu Bedreddin (İst. Eti B. 1966).

Abdülbâki Gölpınarlı : Maârif Terc. (Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'den; Ankara - Tisa Mat. İş Bankası Kültür Y. 1972).

Abdülbâki Gölpınarlı : Mesnevi Tercemesi ve Şerhi (6. cilt. Kültür B. Y. Millî Eğitim B. 1973-1974).

Abdülbâki Gölpınarlı : "Kızılbaş" ve "Şedd" mad. (İslâm Ansiklopedisi; C. VI, XI).

Abdülbâki Gölpınarlı : "Kalenderiyye" ve "Kanberiyye" mad. (Türk Ansk. C. I, XXI. Fasikül).

Abdülkaahir-i Bağdâdi (Ebû-Mansûr) : El - Farku beyn'el - Fırak (Mısır - 1910 M.).

Abdülkerim Kuşeyrî : E'r-Risâlet'ül-Kuşeyriyye (Mısır-1284).

Ahmed (Dukakin - Zâde) : Dîvan (Bizdeki Yazma).

Ahmed Râsim : Târîl-i Osmanî (C. II; 1, Basım; İst. 1326-1328).

Ahmed Refik : Onaltıncı Asırda Râfızîlik ve Bektâşîlik (İst. Ahmed Halid K. 1932).

Aliyy'ül - Kaarî : Mavzûâtu Kebîr (İst. Mat. Âmire - 1289).

Ârifî : Terceme-i Raşahat Ayn'ül - Hayât (İst. Mat. Âmire - 1269).

Arşî : Dîvan (1260'da yazılmış Nüs. Bizde).

Âsım (Mütercim) : Tibyân-i Nâfi'der Terceme-i Burhân-i Kaatı' (İst. 1251).

Âşıkıy Ahmed (Âşık Paşa-Zâde) : Tavârîh-i Âl-i Osmân (İst. Mat. Âmire - 1332)

Atâyî (Nevî - Zâde) : Hadîkat'ül - Hakaaık fî Tekmilet'iş Şakaaık (2 cilt; İst. Mat. Âmire - 1269).

Avnî Ahmed : Fâtih Türbedarı ahmed Arnîş'in Sohbetlerinden notlar (Bizde).

Babinger F. : Anadolu'da İslâmiyet (Edebiyat Fak. Mec. Sene: 2; Sayı: 3; 1338).

Bısâtî : Manâkıb'ul - Esrâr Behcet'ü - Ahrâr (Büyük Buyruk. 1017'de yazılmış N.dan istinsâh ettiğimiz N. Bizde).

Cüveynî (Atâ - Melik Alâeddin) : Târîh-i Cihan-guşâ (Muhammed b. Abdülvehhâb-ı Kazvînî'nin Önsözü, tashih ve hâşiyeleriyle. E. J. Brill; İmperimeri Orientale; 1. C. Londra - 1329 H. 1912).

Ebüssuûd İmâdeddin : Fetâvâ (İst. Üniv. K. Türkçe Yaz. 4022).

Eflâkî Ahmed Dede : Manâkıb'-ul - Ârifîn (Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'nın Önsözü, tashihi, haşiyeleri ve tetimmesiyle; Türk Tarih Kurumu Yayımı; 2 Cilt; Ankara; T. T. K. Basımevi — 1959-1961).

• : Erkân-Nâme ve Terceman Mecmûaları (Bizdeki N. ve Kütüphanelerdeki N.lar).

Esrar Dede : Dîvan (İst. Takvîm-i Vakaayi' Mat. 1257).

Evliyâ Çelebi : Siyâhat-Nâme (C. III İst. Ikdam Mat. 1314).

Fâık Süleyman (Ruznamçeci) : Mecmûa (İst. Üniv. K. T. Y. 9677).

Ferid Kam (Prof.) : Dâr-ül-Fûnun ders Takrirleri Notları.

Fethi GÖzler : Örnekleriyle Türkçemizin açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü (İst. İnkılâp ve Aka K. 1975).

Firdevsî(-i Tavîl Uzun) : Vilâyet-Nâme (Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. Abdülbâki Gölpınarlı'nın Önsözü, Açıklaması ve Sözlüğüyle bugünkü dile çevirisi ve 1034 H. de yazılmış N. nın Tıpkı - basımıyla. İst. İnkılâp — 1958).

Furûzan-fer (Bedî'uz-Zaman) : Ahâdis-i Mesnevî (Tehran Üniv. Yayımı — 1334 Ş.).

Fuzûlî : Dîvan (İst. Ahmed Kâmil Mat. 1328).

Gaalib (Şeyh. Dede) : Dîvan (Bulak — 1252).

Gaalib (Şeyh. Dede) : Hüsn-ü Aşk (Abdülbâki Gölpınarlı'nın Önsözü, eserinmetni, bugünün diliyle nesre çevirisi, açıklaması, sözlüğü ve Galib'in elyazısı Hüsn-ü Aşk'ın tıpkı - basımıyla; İst. Altın Kitaplar — 1968).

Gaybî Sun'ullah	:	Dîvan (Bizdeki Yyazma).
Gaybî Sun'ullah	:	Sohbet-Nâme (Bizdeki Yazma).
Hasan'üd - Deylemî	:	Kavâidu Akaaidi Âl-i Muhammed (R. Strothmann basımı; İst. 1938).
Hasluk - Râgıb Hulûsî terc.	:	Bektaşîlik Tedkıkleri (İst. Üniv. Türkiyat Enst. Devlet Mat. 1928).
Hatiboğlu	:	Makaalât Terc. (Vilâyet-Nâme.İst. Vezirhanı; Tatyus Mat. 1288).
Hayretî	:	Dîvan (İst. Üniv. K. T. Y. 78).
Huseyn b. Halef-i Tebrîzî	:	Burhân-ı Kaatı' (Muhammed Abbâsî'nin Önsözü, tashihleri, "Ferheng-i Lugaat-u Desâtîr"le. Tehran; Müesseses-i Matbûâtî-i
İbrâhîm (Kuşada'lı. Şeyhî)	:	Ferîdun İlmî Yayımı — 1944-1965).
İbrâhim (Kuşada'lı)	:	Mektuplar (Bizdeki Yaz.).
İbrâhim Hakkı (Şeyh)	:	Ma'rifet-Nâme (İst. 1294).
İbrâhîm (Oğlanlarşeyhi)	:	Dîvan (Bizdeki Yazma).
Lâmekânî Huseyn	:	Dîvan (Bizdeki Yazma).
Lâmi'î	:	Futûh'ul - Mücâhidîn li Terv'h'il-Kulûb'il-Müşâhidin. Nafahât'ül - Üns Terc. (İst. 1289).
Mahmud Kemâl (ibn'ül - Emîn)	:	Son Asır Türk Şâirleri (İst. 1930-1942).
Mahmud Kemâl (İbn'ül - Emîn)	:	Son Asır Türk Hattatları (İst. Maârif Mat. 1955).
Mehmed Önder	:	Mevlânâ Müzesi Rehberi (Ankara - Ajans Türk Basımevi).
Muhammed'ül - Medenî	:	El - İthâfât'üsseniyye fi'l - Ahâdîs'il - Kudsiyye (Haydarâbâd - 1323).
Munâvî Abdürraûf	:	Künûz'ül - Hakaaık (Câmi'us - Sagıyr hâşiyesinde).
Müstakıym - Zâde (Sa'deddin Süleyman)	:	Risâle-i Tâciyye (Bizdeki yazma N.).
Necâtî	:	Dîvan (İst. Üniv. K. T. Y. 3813).
Nef'î	:	Dîvan (Bulak - 1252).
Nesîmî	:	Dîvan (İst. 1260).
Peçevî İbrâhîm	:	Târîh (İst. Mat. Âmire - 1283).
Râgıb-ı Isfahânî	:	El-Müfredât fi Garîb'il-Kur'ân (Tehran — Muhammed Seyyid-i Giylânî basımı, Ofset. Murtazaviyye Mat.).
Râgıb Paşa	:	Dîvan (İst. 1276).
Refî'-i Kâlâyî	:	Dîvan (İst. 1284).
Rıf'at Ahmed	:	Mir'ât'ü - Makaasıd fi Def'-il - Mefâsid (İst. 1293).
Rûhî-i Bağdâdî	:	Dîvan (İst. 1282).
Rusûhî İsmâîl (Ankaravî. Şârih)	:	Minhâc'ül - Fukarâ' (İst. 1256).
Sa'dî-i Şârâzî	:	Külliyât (Lekhnu — 1287).
Sezâî Hasan	:	Dîvan (İst. 1267).
Seyfullâh (Seyyid. Nızâmoğlu. Nızam-Zâde)	:	Dîvan (İst. 1288).
Sultân'ül-Vâızîn Muhammed (Seyyid Şeyh)	:	Şebhâ-yı Pişâver (Tehran — VII. Basım; 1383 H. 1342 Ş.).

Suyûtî Celâleddin : Câmi'us-Sagıyr fi Ahâdîs'il - Beşîr'in - Nezîr (Mısır 1321).

Suyûtî Celâleddîn : El - Leâli'l - Masnûa fi'l - Ahâdîs'il - Mavzûa (2 Cilt. Kahire — 1327).

Şerîf-i Cürcânî (Seyyid) : Ta'rîfât (1282'de Mısır baskısından aynen; İst. Es'ad Efendi Mat. 1300).

Taşçı, Muharrem : Şarkı Güfteleri (İst. Marmara B. 1963).

Vâhidî : Manâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can (İst. Üniv. K. T. Y. 9504).

Yemînî : Fazîlet - Nâme (Ahmed Hızır ve Ali Hayder Basımı; İst. 1325-1327).

Yunus Emre : Risâlat'al - Nushıyya ve Dîvan (Abdülbâki Gölpınarlı'nın Önsözü, Açıklama ve Sözlük ilâvesi ve en eski ve sağlam N. olan Fâtih N. nın tıpkı basımıyla. Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayımı: 1. İst. Sulhi Garan Mat. Koll. Şt. 1966).

●

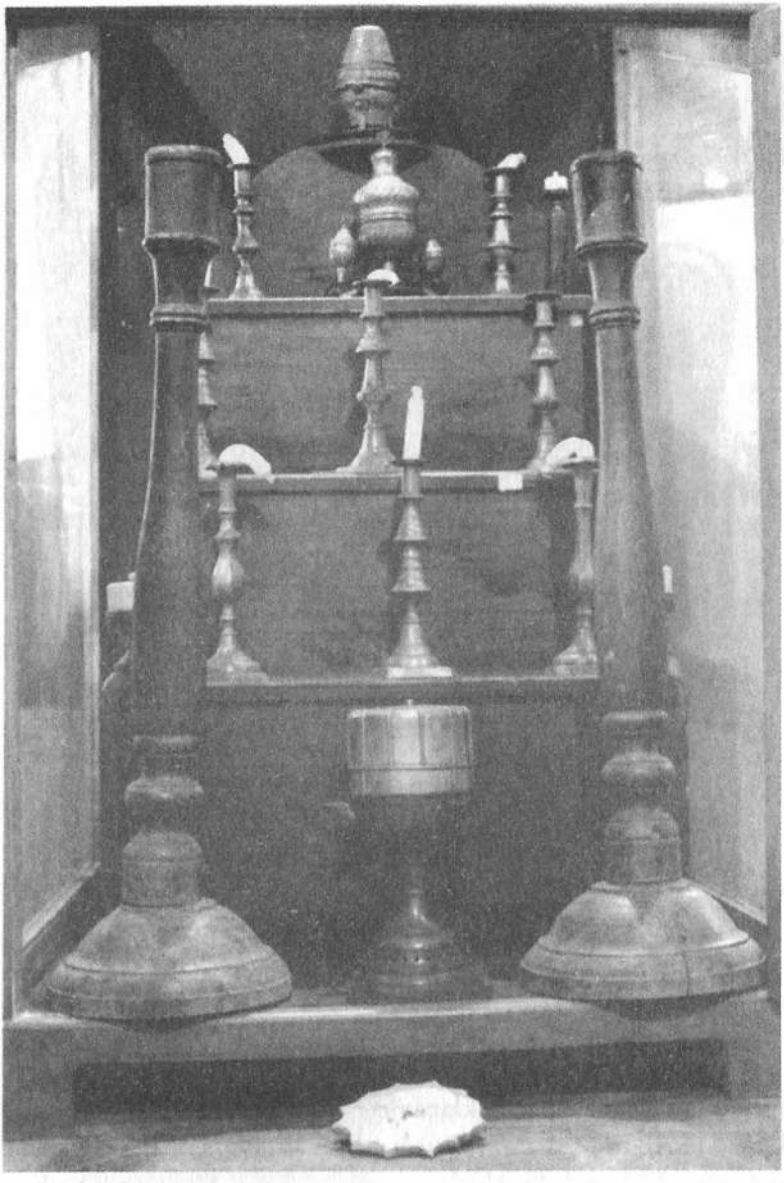
Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler (Ankara Üniv. Basımevi — 1969).

Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler (İkinci Kitap. Türk Dil K. Y. Üniv. B. 1971).

Türk Atasözleri ve Deyimleri; I. (İst. Millî E. B. 1971).

Türk Atasözleri ve Deyimleri; II. (İst. Millî E. B. 1971).

Mecmûalar ve Cönkler.

Taht (s. 282)
İstanbul Belediye Müzesi

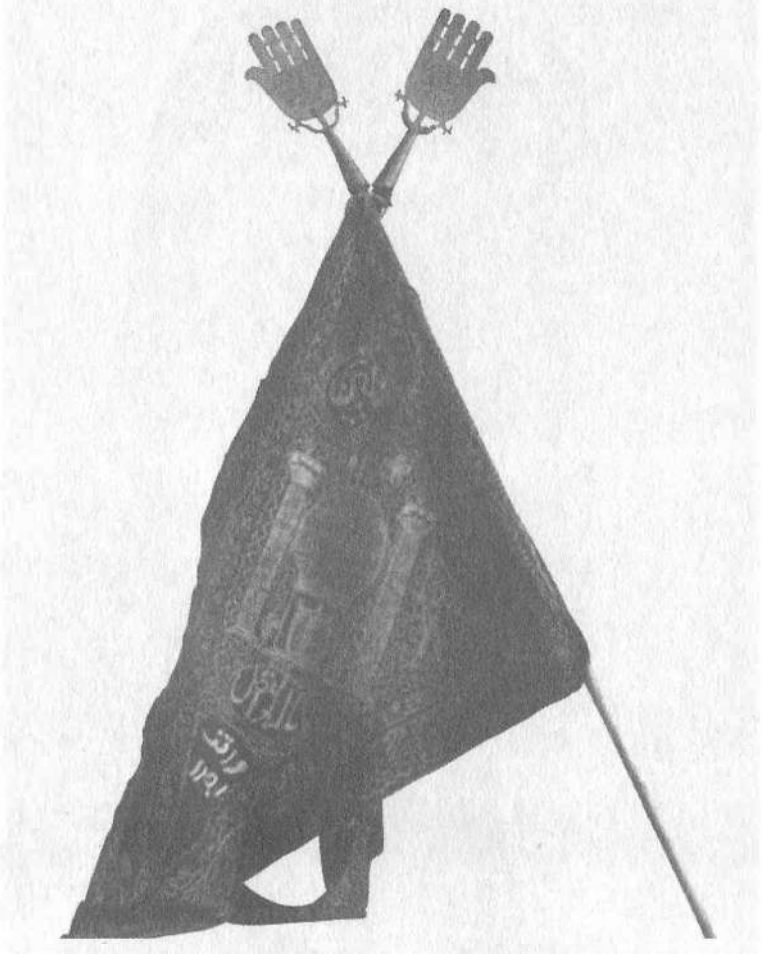
Pençeli bir Alem Başlığı (s. 1-4)

(Baş parmaktan itibaren parmaklarda) "Nasrun min'Allâhi ve fethun karîb, Lâ ilâhe ill'Allâh Muhammed'ür-Rasûlullah, Ve beşşir'il-Mü'minlne Yâ Muhammed El-Evvel, El-Âhır' uz-Zâhir'ul-Bâtın Yâ Hayyu,Yâ Kayyûmu Yâ z'el-celâli ve'l-İkram."

(Avuçta) "Lâfetâ illâ Al! lâ seyfe-illâ zü'l-fekaar Yâ Sultânu Yâ Sübhânu Yâ Sübhânu - Yâ Hannânu Yâ Rahmânu Yâ Lalîfu Yâ Kudûsu - Aleyhi tevekkeltu ve ileyhi unîb - Ve huve Rabb'ul-Arş'il-Azîm."

Şefik Bey'in bir yazısı (s. 3-4)

Pençeli Alemler (s. 1 - 4)
İst. Üsküdar, Seyyid Ahmedderesi Mescidi

Kazak Abdal (s. 4 - 7)

En eski bir Ahi merkadi (s. 14)
Bursa Murâdiye Külliyesi

Bî Ser-ü Pâ (s. 56)
Melâmî (Hamzavî) taşı
Üsküdar - Duvardibi

İn nîz begzered (Bu da geçer) (s. 58)
Kazesker (Kaadî-Asker) İzzet'in Celî Sülüsü

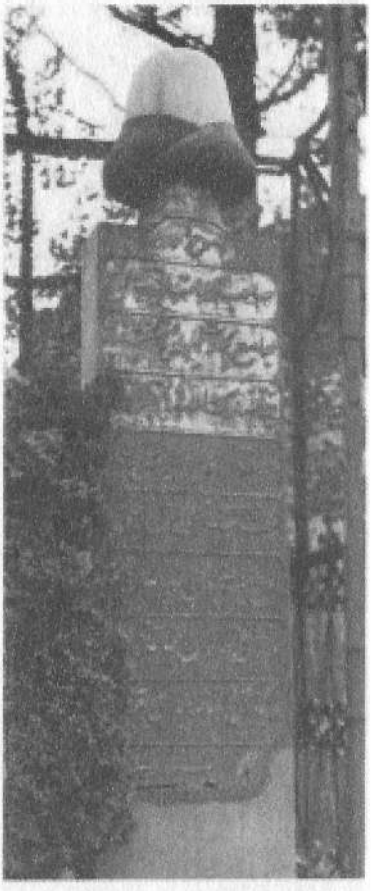
"Bu da geçer Yâ Hû" (s. 58)
Rahmetli İsmail Hakkı Altınbezer'in Celî Sülüs Yazısı

Çifte Vav (s. 71)
Topkapı Sarayı Müzesi, Kütüphane Odası

Hüseynî Destâr (s. 82-83)

Hüseynî Destâr (s. 82-83)
Üsküdar Sel'imiyye
Behcet Ef. Tekkesi

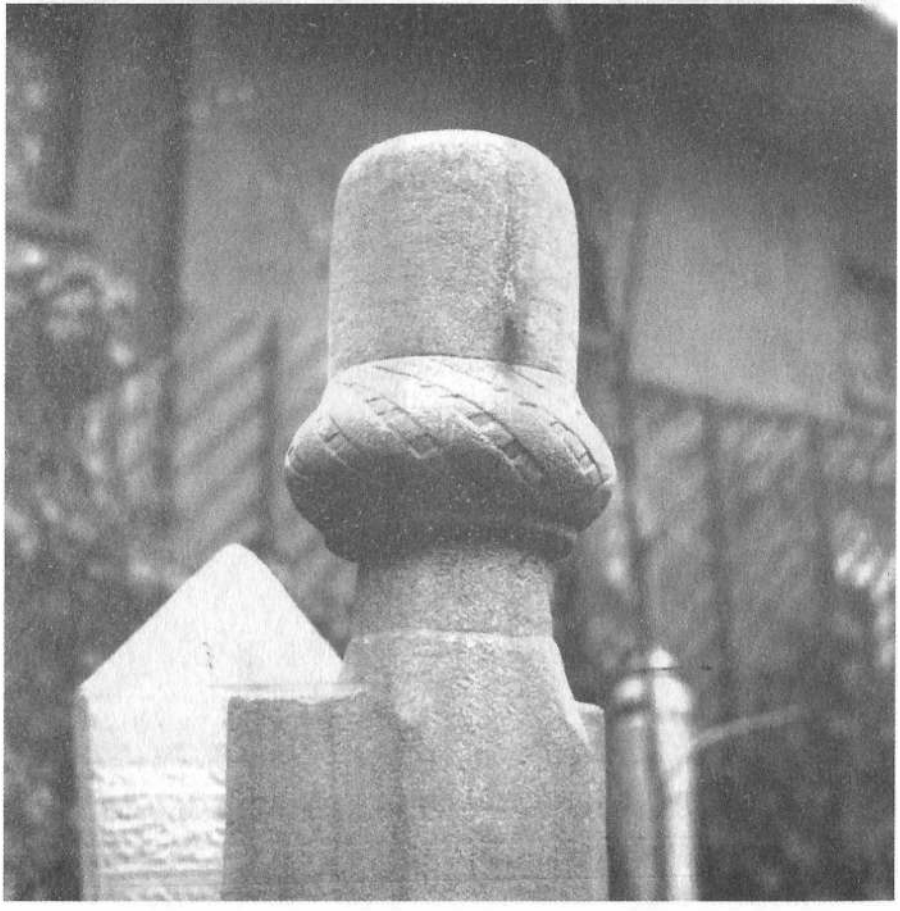

Hüseynî Destâr (s. 82-83)

Pâyeli Destâr (s. 82-83)

Merdivenköy Bektâşi Tekkesi

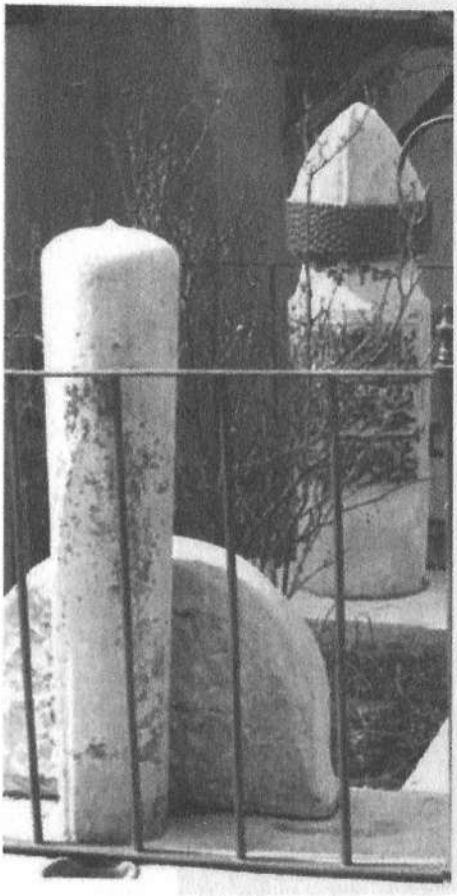
Kafesi Şeker-Âv'iz destârlı Mevlevî Sikkesi (s. 82-83)

Seyfî Sikke ve Dolama Destâr (s. 82-83 ve 256)
Galata, Divan Edebiyatı Müzesi

Hû dost. Edeb Yâ Hû (s. 97-99)
Rahmetli İsmail Hakkı Altınbezer'in Celî Sülüs Yazısı

Eyüp - Karyağdı Baba

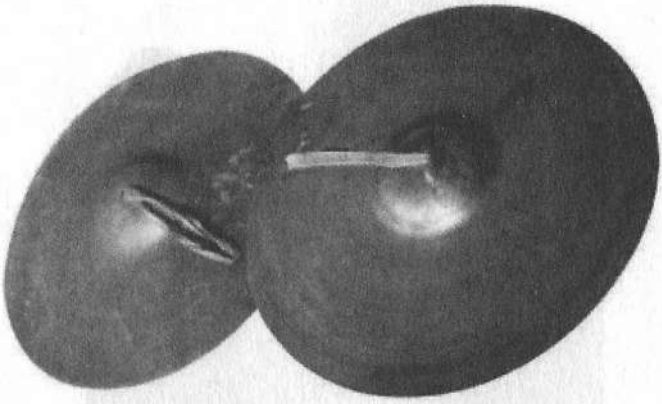
Elifî Tac (s. 103)

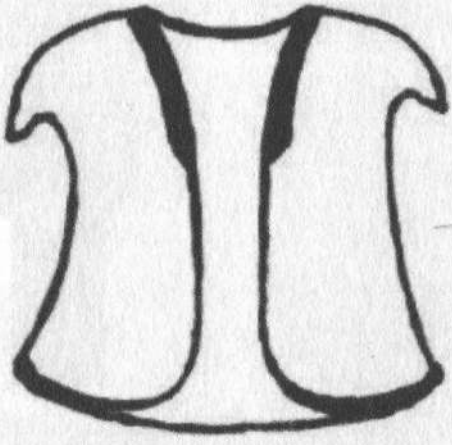
Elifî Tac (s. 103)
İstanbul, Merdivenköy

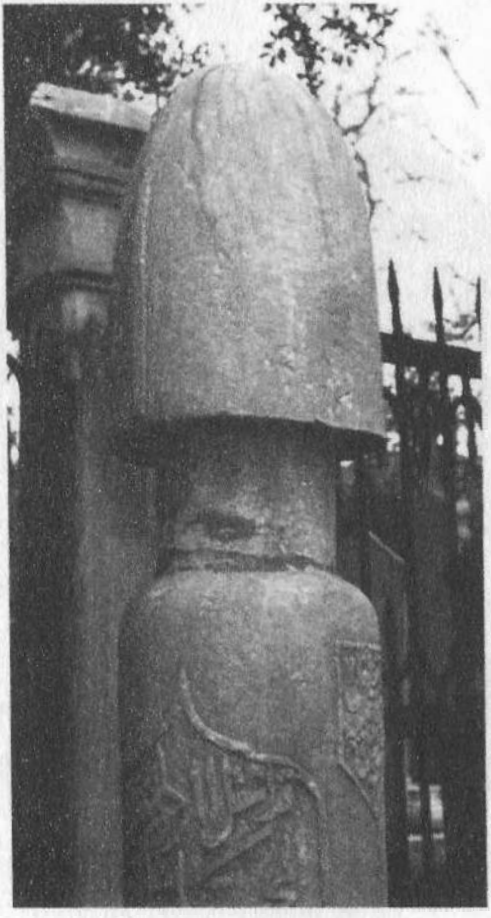
Horasânî Elifî Tac (s. 103)
Üsküdar Ağa Hamamı karşısı
İnâdiye, Hâşim Baba Mezarlığı

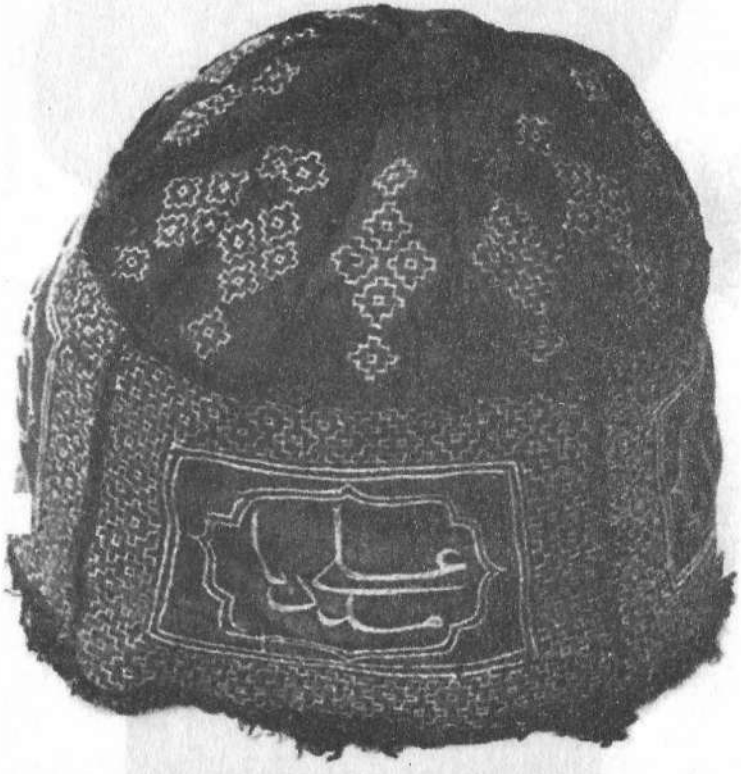
Halile (s. 133)
İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi

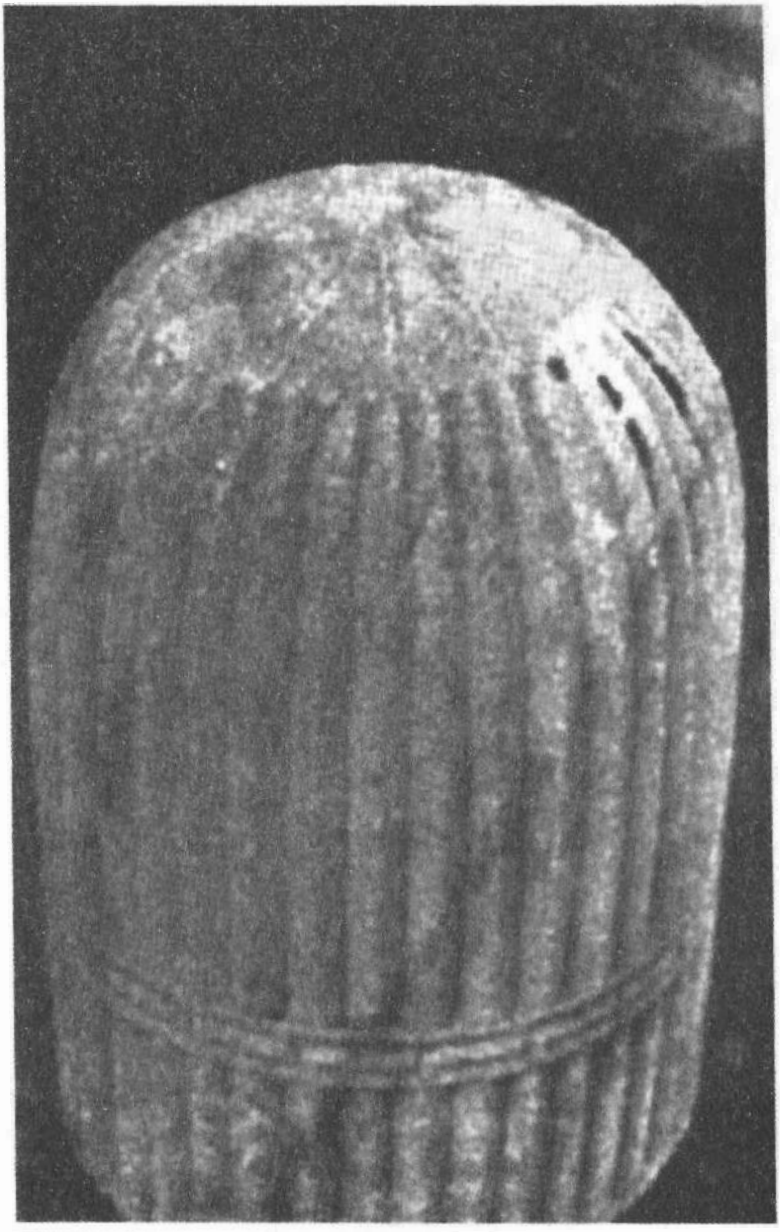
Haydariyye (s. 136)

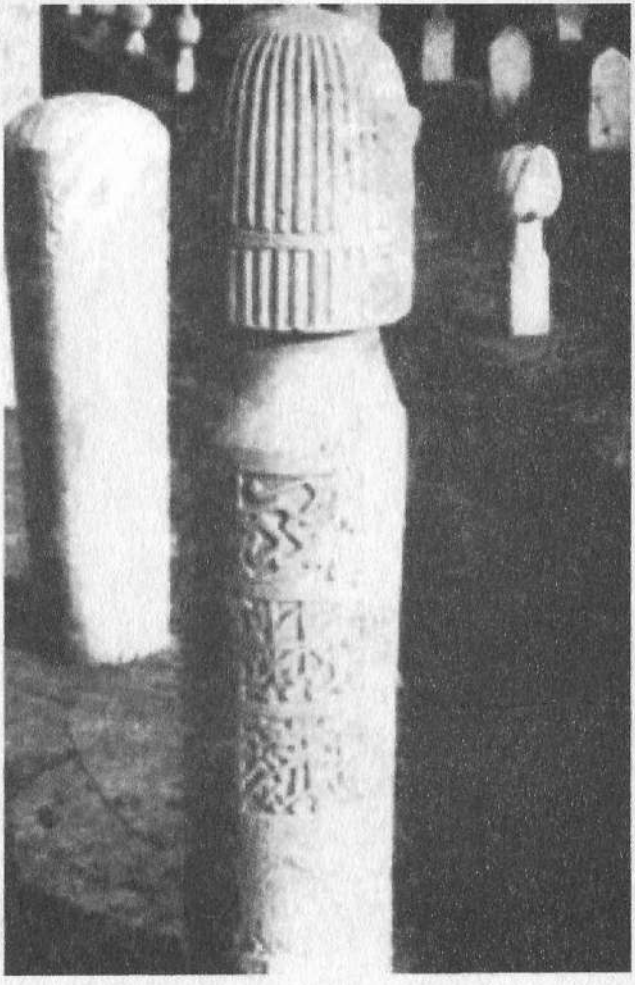
İstivâlı Sikke (s. 155 - 157)
Galata - Divan Edebiyatı Müzesi;
Halife-i Mevlevîyân Ali Dede

Kalenderi Tacı (s. 162-163)
İstanbul Belediye Müzesi

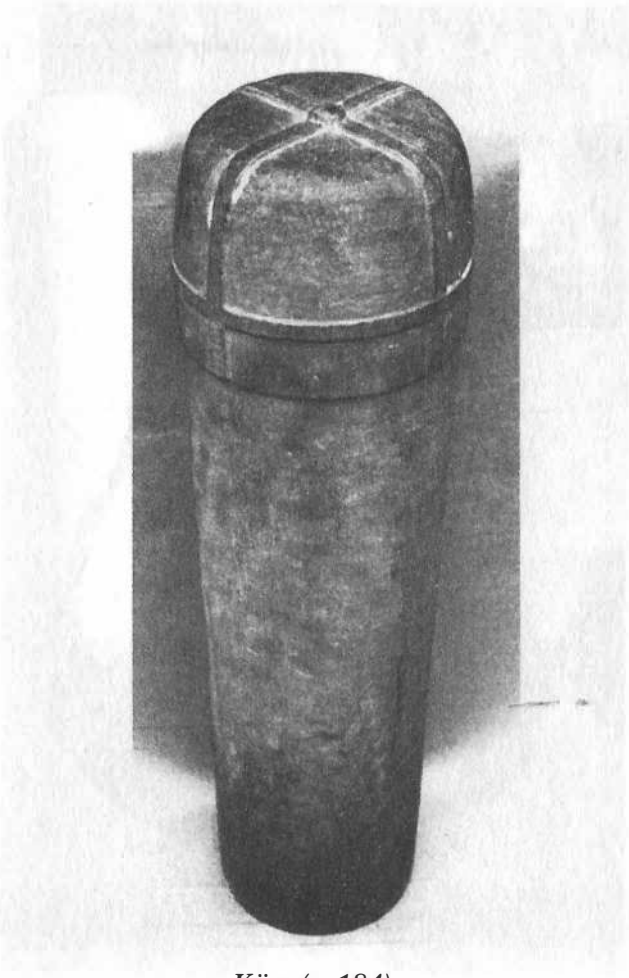
Kalenderi Tacı (s. 162-163)
Bursa Muradiye Külliyesi

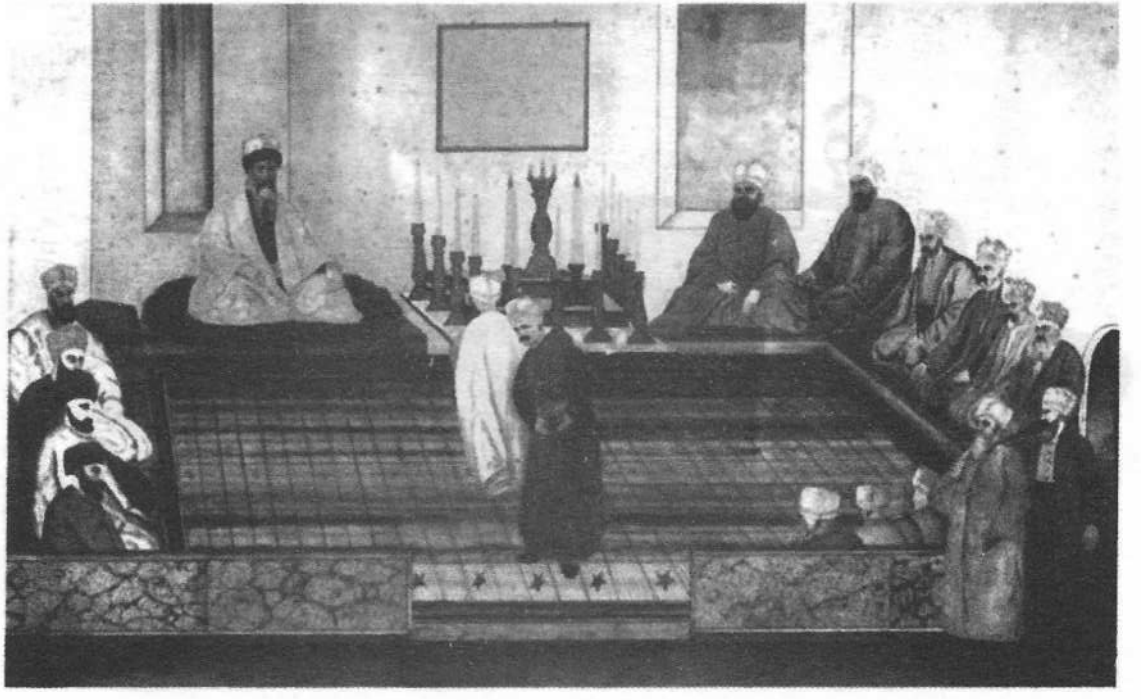
Kalenderî Tacı (s. 162-163)
Bursa Muradiye Külliyesi

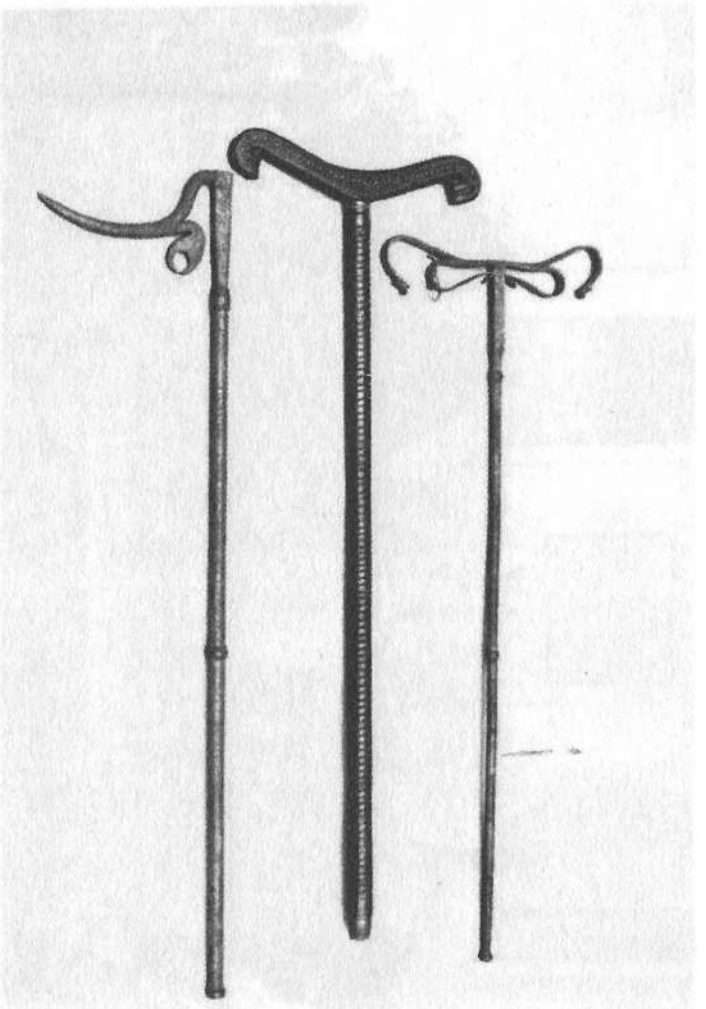
Keşkül (s. 169-170)

Küre (s. 184)
İstanbul Belediye Müzesi

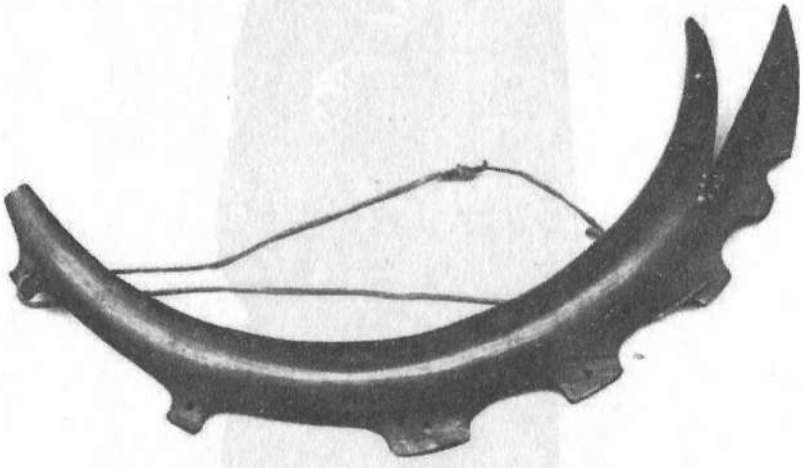
Bektaşî Meydanı (s. 203-204)
İstanbul Belediye Müzesi

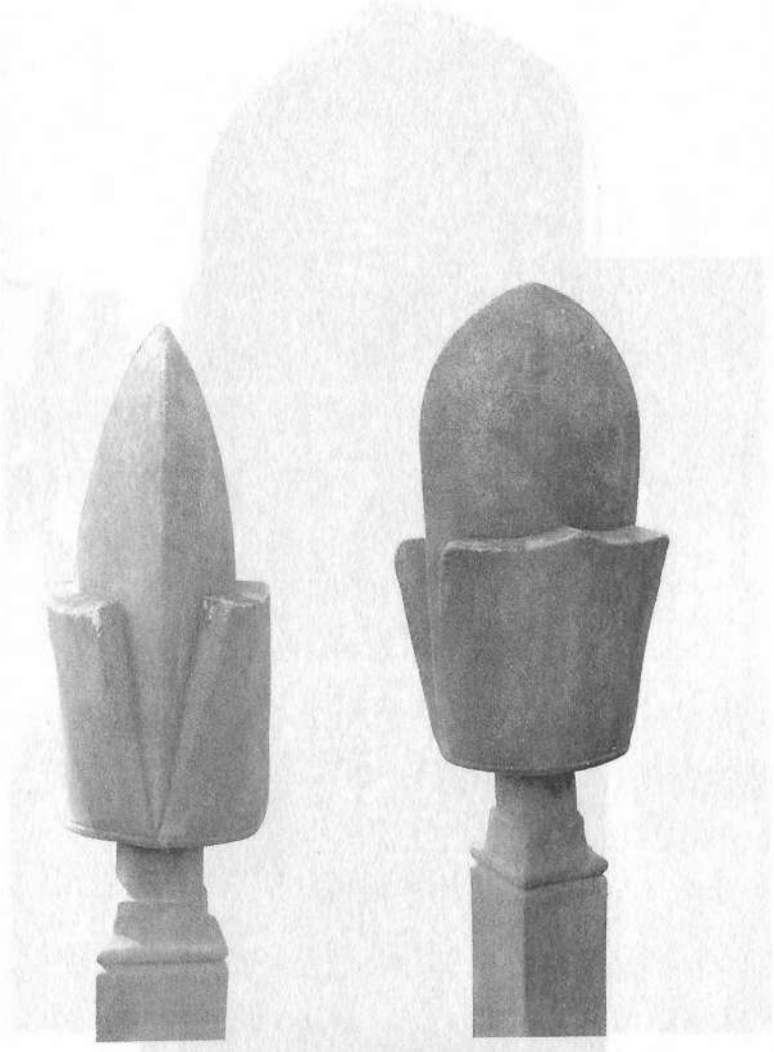
Müttekâ (Muîn) (s. 214)
İstanbul Galata Divan Edebiyatı Müzesi

Kutb-ı Nây'i Hamza Dede (s. 218 - 219)

Nefir (s. 222-223)
İstanbul Galata Divan Edebiyatı Müzesi

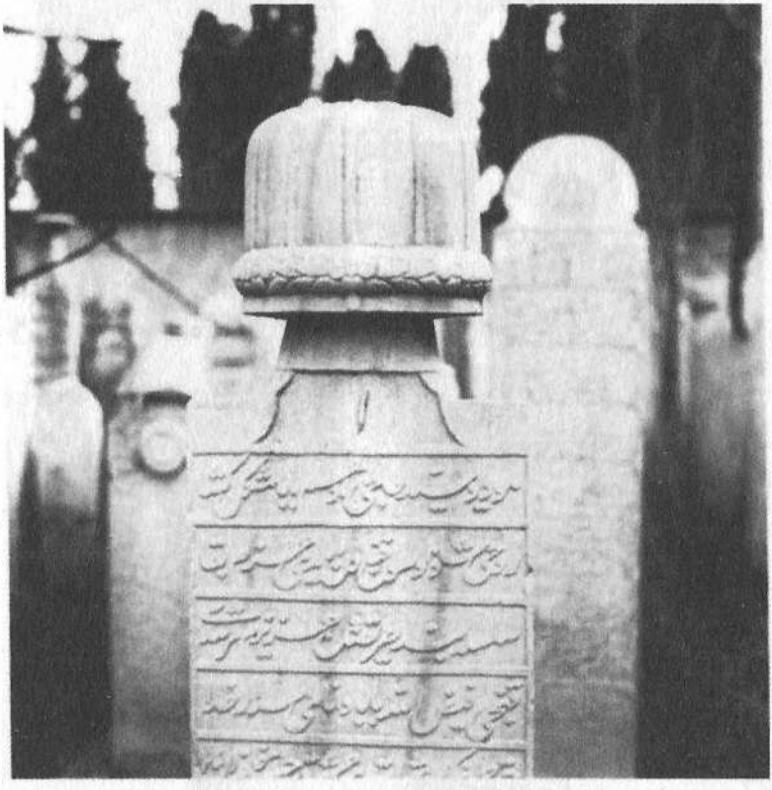
Şemsî Mevlevî Külâhı

Önden görünüş Yandan görünüş

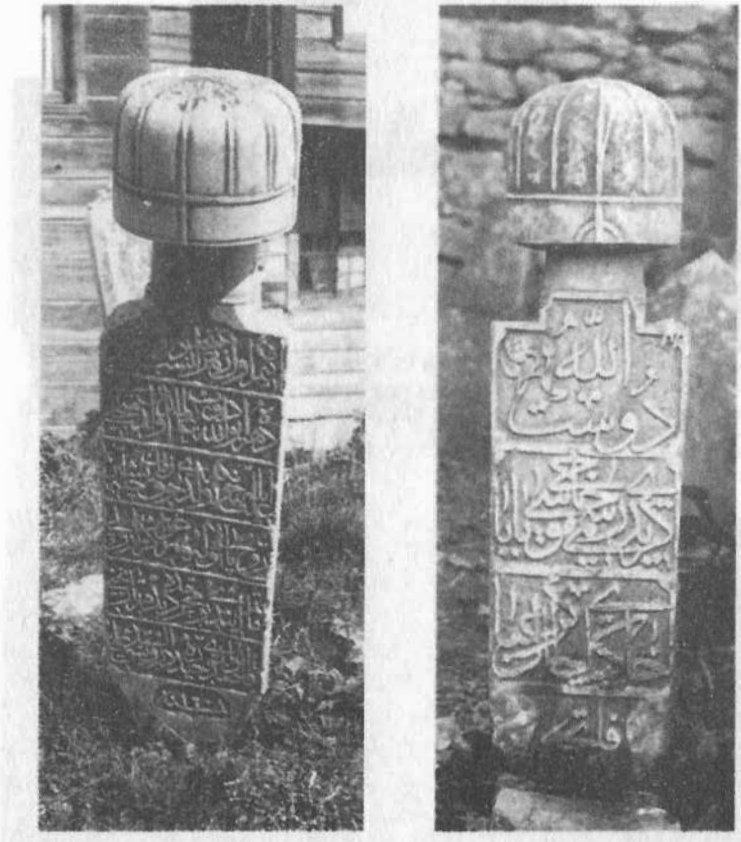
Baştaşı

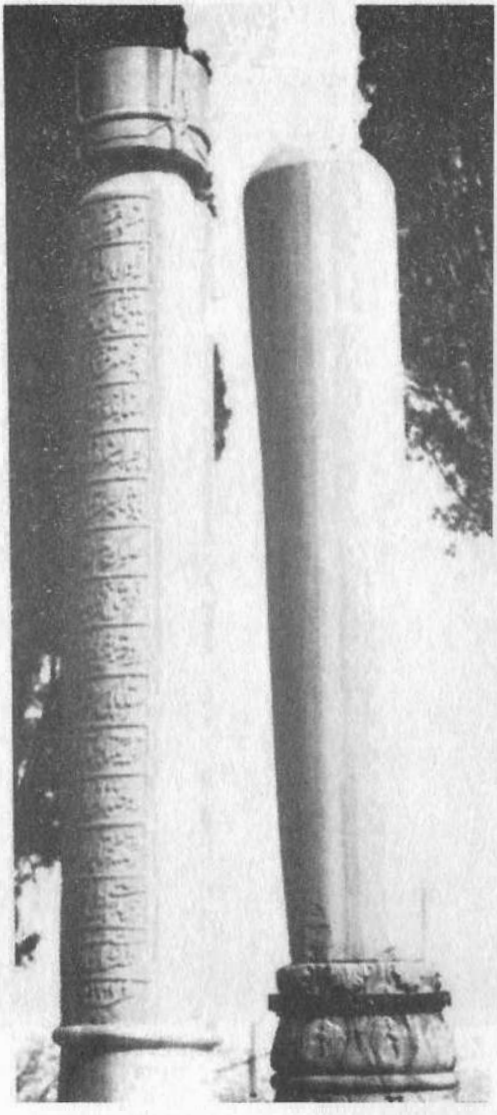
Ayaktaşı
Evrenos Dede Defterdar - Eyüp Yolu, sol taraf

Fenâili Huseynî Tac (Fenâî, çiçek işlemeli, dar şişkin ve bir sarımlık sarığa denir) (s. 280 - 281)
Üsküdar Selimiyye Behcet Ef. Tekkesi

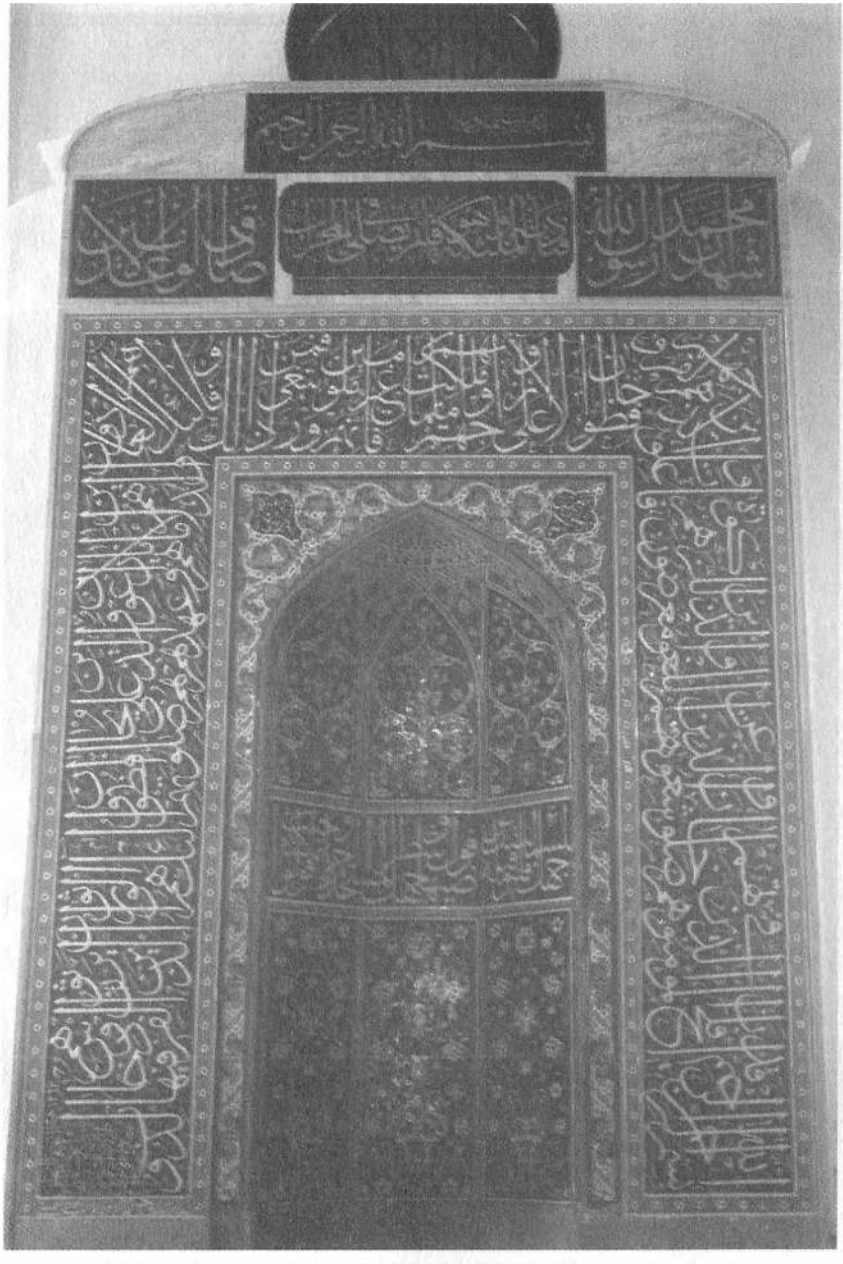
Hüseynî (Celâlî) Tac (Destârsız) (s. 280 - 281)
İstanbul Merdivenköy Bektaşî Tekkesi

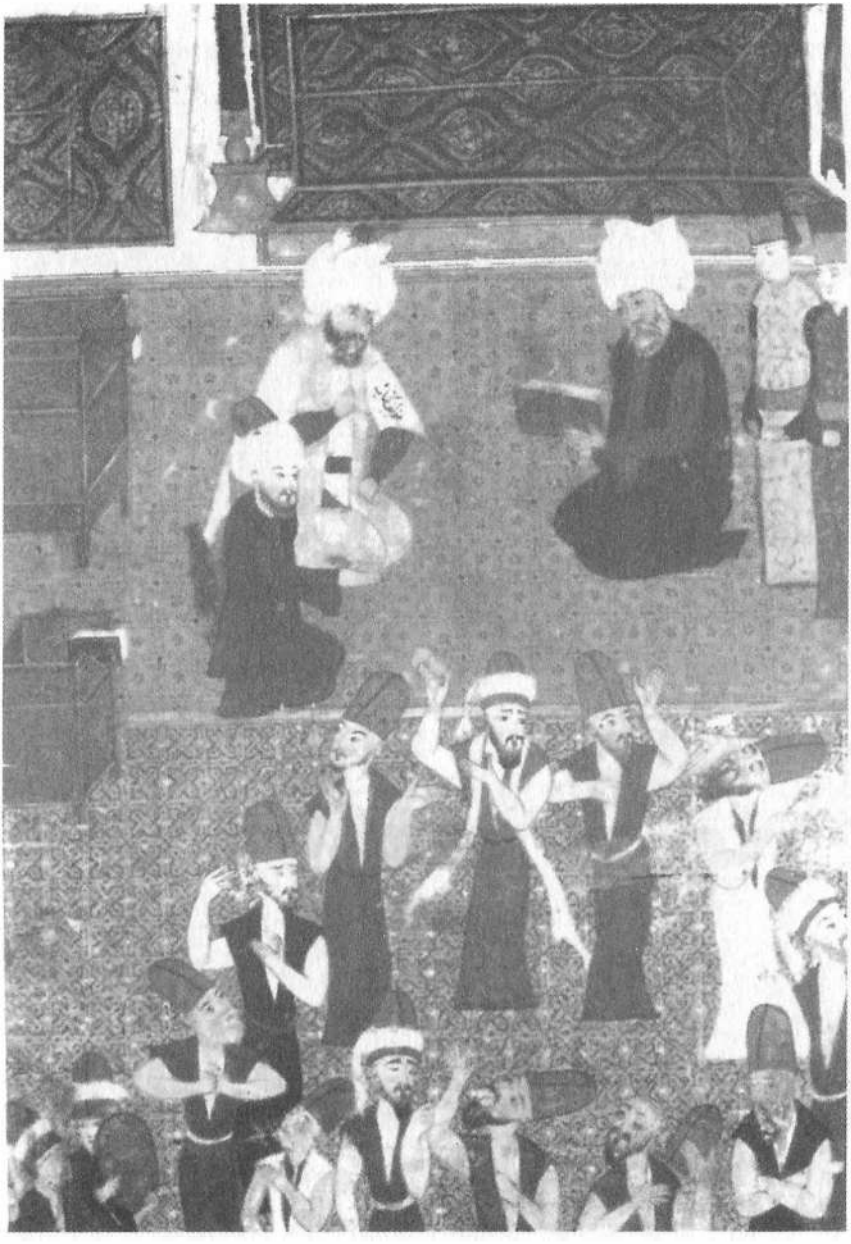
Edhemî Tac (s. 280 - 281)
İstanbul Merdivenköy Bektaşî Tekkesi

Abdal (s. 4 - 7)

Seyyid Ahmedderesi Mescid' nin mihrabı (s. 207)

Mevlevîliğin ilk devirlerindeki Semâ'ları (s. 253-254)

İran ta'lıykıyle bir Nâdi Ali levhası

Abdülbâki Gölpınarlı

Tasavvuftan Dilimize Geçen

Deyimler ve Atasözleri

Tercemesi ve Şerhi

"Okuyucularımıza sunduğumuz bu kitap, adından da anlaşılabileceği gibi, tasavvuftan dilimize geçen deyimleri ve atasözlerini tespit etmektedir. Bu deyimlerin, bu sözlerin bazıları tasavvufi inançlara, o inançlardan doğan âdetlere, geleneklere dayanıyor; bazılarıysa tarihi olayları canlandırmakta. Fıkralardan meydana gelenleri var yahut o fıkralar bu sözlerle örülmüş, bunlardan uydurulmuş. Fakat günümüze kadar gelenleri, günümüzde bile söylenenleri mevcut. İçlerinde insanlığı, insani seciyyeyi belirtenleri, kula kul olmamayı öğütleyenleri, hür yaşayışı dile getirenleri var; ayetlerin, hadislerin meallerini verenleri var; aşırı Batıni inançlarla, asılsız hatta akla-dine aykırı hayallerle yoğrulanları var. Bu son bölüme girenleri de, 'Nakl-i küfr, küfr değildir,' diyerek aldık...

Dil değişiyor; üzülsek de, istemesek de bu oluyor ve olacak; fakat dünün yazıları da belki anlaşılmayacak, bunların tesbiti gerek. Kültürümüze bu kitapla bir hizmette bulunduğumuza inanıyoruz; umarız ki okuyucularımız da bu inancımızı gerçeklerler."

Abdülbâki Gölpınarlı
18.12.1976

ISBN 978-975-10-4408-2
9 789751 044082

/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
/inkilapkitabevi
Online alışveriş: inkilap.com